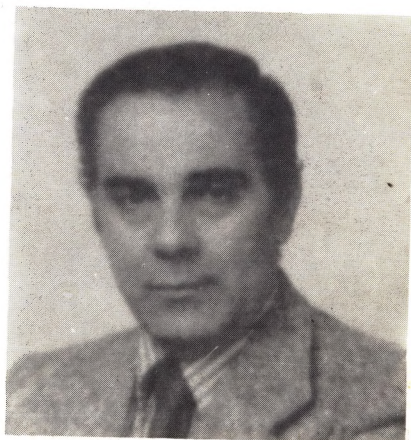

francisco morales padrón

ISBN 973-21-0417-1

1421

800 lei

editura minerva

La împlinirea unei jumătăți de mileniu de la descoperirea Americii de către Cristofor Columb, cartea lui Morales Padrón ne va ajuta, desigur, să redescoperim o lume complexă, convulsionată, adeseori halucinantă și chiar terifiantă, dar nu mai puțin, pentru mulți dintre noi, irezistibilă.

ANDREI IONESCU

1421

francisco morales padrón

francisco morales padrón
america în romanele e

Ilustrația copertei de ALBRECHT POCH

© FRANCISCO MORALES PADRÓN

America en sus novelas,

Ediciones cultura hispanica de l'Institut de cooperacion iberoamericana, 1983.

francisco morales padrón

america în romanele ei

STUDIU DE ISTORIE LITERARĂ ȘI SOCIOLOGIE

**TRADUCERE DE ESDRA ALHASID
PREFAȚĂ ȘI NOTĂ BIOBIBLIOGRAFICĂ DE ANDREI IONESCU**

BIBLIOTECA PENTRU TOȚI • 1994

EDITURA MINERVA • BUCUREȘTI

Pentru această ediție toate drepturile rezervate Editurii Minerva. (B.P.T.)

ISBN : 973-21-0417-1

PREFAȚĂ

Iată o carte care ne prilejuiește reîntâlnirea cu o lume cunoscută și, în multe privințe, apropiată de noi: America Latină. O evoluție istorică similară cu a noastră în epoca modernă, când „civilizația” de tip european occidental a încercat să ia locul „barbariei” anterioare (termenii au fost utilizați insistent atât la noi, cât și în țările latino-americane), evoluție care, pe lângă progrese rapide și incontestabile, a produs, din păcate, și numeroase și flagrante „forme fără fond”, accentuând vechi contraste ale meridianelor respective, face ca America Latină să fie pentru noi un univers înrudit, familiar, un univers de care nu ne despart, ca în atâtea alte cazuri, barierele unor deosebiri de substanță socială, de mentalitate sau de expresie artistică.

În ultimele decenii, cunoașterea cea mai profundă și mai captivantă a acestui univers s-a realizat la noi prin intermediul romanului. Nu este, bineînțeles, o întâmplare. Romanul latino-american constituie astăzi, cum se știe, fenomenul narativ cel mai important pe plan mondial, cel mai cunoscut, cel mai apreciat și comentat. Dar trebuie să spunem că la noi s-a bucurat și se bucură de o audiență cu totul excepțională. Adeziunea la fenomenul literar latino-american modern, la foarte scurt timp după afirmarea în Europa apuseană a „noului roman” venit din Lumea Nouă, în deceniul al șaptelea, a fost în cazul nostru extrem de promptă, masivă și totală. Aș aminti o întâmplare care dovedește neîndoielnic deschiderea și receptivitatea noastră specială pentru America Latină. Aflat în vizită la București, John Updike, care-l ignora în acel moment pe Borges, este surprins de câteva aprecieri entuziaste la adresa marelui „argentinian universal” (care este – mai e nevoie să o spunem? – inspiratorul și deschizătorul de drum al înnoirilor spectaculoase din proza Americii Latine) și această semnalare a lui Borges de către un critic bucureștean va constitui pentru Updike, potrivit propriei sale mărturisiri, imboldul uni lecturi atente, care se transformă într-o „revelație”.

„O împrejurare favorabilă – își amintește scriitorul nord-american – m-a îndemnat să-l citesc pe Borges cu seriozitate, și anume o observație făcută în România, unde Borges a fost elogiât de un tânăr critic pe un ton pe care tot el, puțin mai înainte, îl rezervase lui Kafka.“

Într-adevăr, Borges, Carpentier, Rulfo, Garcia Márquez, Vargas Llosa și Roa Bastos au devenit la noi foarte repede scriitori citați și recitați, ba mai mult, studiați și imitați. La Ștefan Bănulescu, la Fănuș Neagu, la D. R. Popescu se pot observa, pe baza unor afinități funciare, desigur, chiar unele influențe binefăcătoare ale poeziei latino-americane.

Amintind aceste lucruri, vreau să atrag atenția că ne aflăm într-un stadiu avansat al receptării și cunoașterii prozei latino-americane actuale, ceea ce justifică din plin traducerea unei cărți de sinteză cum este studiul de față, *America în romanele ei*, de Francisco Morales Padrón.

Cele mai multe romane la care se referă autorul sunt romane traduse și comentate demult la noi. Pe lângă numeroase studii și articole apărute în presa literară, Editura Univers a publicat două importante culegeri de exegeze și mărturisiri de credință, prin care aceste opere au fost înscrise pe coordonatele vieții latino-americane: *Antologia esului latino-american* și *Antologia criticii literare latino-americane*. S-a configurat astfel pentru cititorul român o întreagă rețea de probleme și de modalități artistice proprii acestei literaturi.

Se cuvine să subliniem totodată un aspect extrem de semnificativ pentru creația narativă latino-americană, și anume faptul că romancierul latino-american a pus întotdeauna accentele cele mai puternice pe problematica socială a creației sale. Morales Padrón se slujește, în chip de *motto*, de două citate din Carpentier și Asturias, în care sunt subliniate aceste comanda-mente: literatura ca instrument de investigație socială și mod de cunoaștere a epocii, la cei dintâi, și literatura ca expresie a suferinței și a pătimirii unei realități concrete pe care scriitorul vrea s-o schimbe, la cel de al doilea. Și acestea nu constituie glasuri izolate, ci, dimpotrivă, expresia cea mai reprezentativă a creatorului de viață obiectivă care este prin excelență romancierul.

Global vorbind se poate afirma că proza narativă a Americii Latine constituie o mărturie tragică asupra unei societăți bolnave de injustiție. Dar fiindcă în puține locuri din lume contrastele sociale sunt mai dramatice și înjositoare ca în America Latină, scriitorul adevărat este un spirit critic, nonconformist, independent, pentru care devine o datorie de onoare încercarea de a schimba realitatea imperfectă, afectată de injustiție. Desigur,

cu mijloacele artei. Dar fără a uita nici o clipă că, la meridianul latino-american, cum spune Vargas Llosa, „literatura e foc“.

Francisco Morales Padrón este în primul rând un istoric, iar studiul de față ilustrează această ipostază fundamentală a autorului. Accentul cade pe modul în care ni se dezvăluie America în romanele ei. Cum se poate ușor presupune, nu este primul demers de acest fel. Romanele scriitorilor latino-americani au fost și sunt utilizate adeseori ca mărturii ale realității de către istoricii și sociologii din America Latină. Chiar în cazul unui scriitor care transfigurează sistematic realitatea, cum este Garcia Márquez, valoarea de document istoric a operei sale nu este pusă de nimeni la îndoială. Și nu atât documentul istoric pe care îl cuprind asemenea creații ale „realismului magic“ sau „poetic“ contează (cum își autodefinește Garcia Márquez propria formulă de creație), cât mai ales extraordinara intuiție a esenței fenomenelor sociale. De aceea, după apariția unui roman ca *Un veac de singurătate*, câțiva sociologi și istorici columbieni au declarat că abia atunci, în paginile unei ficțiuni atât de fantastice, li s-a dezvăluit conexiunea profundă a unor evenimente istorice naționale, și că un diagnostic cum este „singurătatea“ Americii Latine are virtutea de a lumina fulgurant o serie întreagă de probleme obscure ale vieții sociale latino-americane.

Despre autor trebuie să mai spunem că este nu numai un istoric, ci și un pasionat și fin cunoscător al literaturii latino-americane. Ca istoric al Americii Latine a găsit, desigur, mai demult, în romanele continentului „vulcanic“ cea mai vie mărturie a convulsiunilor sociale care îi zguduie endemic existența. Familiaritatea pe care o dovedește cu această literatură arată neîndoiește că o socotește drept cea mai largă și directă cale de acces la realitatea Americii Latine. Și ne mai arată, desigur, faptul că pentru istoricul Morales Padrón literatura este o valoare primordială, o valoare de care nu se poate lipsi, o valoare care îi asigură profesional forța inepuizabilă și corectivul (mai puțin prețuit de alții) al vieții însăși în expresia ei literară complexă, multiplă și concretă.

Trecând în revistă lucrările care preced volumul *America în romanele ei* (vezi nota biobibliografică) ar fi suficient pentru a ne da seama că autorul, ajuns la deplină maturitate ca istoric al culturii și mentalităților, printr-o cunoaștere profundă a istoriei Americii Latine și a izvoarelor sale literare, este în măsură să ne ofere o sinteză în același timp foarte bine documentată și foarte dezinvolată, în care datul erudit este folosit în chip funcțional și cu mare virtuozitate.

Studiul lui Morales Padrón pune în lumină în mod magistral dimensiunea socială a romanului latino-american din ultimele decenii. Desigur, acest fenomen narativ excepțional care este romanul latino-american are și alte dimensiuni deopotrivă de importante: magică, poetică, mitică, fantastică etc. Dar autorul studiului de față nu și-a propus altceva decât examinarea dimensiunii sociale, pe care o tratează sistematic și, am putea spune, exhaustiv. Să nu-i reproșăm, deci, pe nedrept, neglijarea aspectelor artistice. Arta literară este totuși prezentă în cartea lui Morales Padrón. Fiindcă istoricul sensibil la fenomenul literar ține să ne arate, cum promite în titlul sintezei sale, felul concret în care apare America în romane precum *Recursul la metodă* de Carpentier sau *Eu, Supremul* de Roa Bastos, pe care le consideră, cum am văzut, lecții de teorie politică mult mai substanțiale decât orice tratat de specialitate. Exemplele abundente cu ajutorul cărora ilustrează prezentarea chestiunilor sociale, a conflictelor și dilemelor economice, a problemei dictaturii, atât de dramatică în America Hispanică, chiar dacă își justifică prezența în primul rând prin valoarea lor documentară, constituie nu mai puțin un bun prilej de a ne transporta totodată în spațiul fascinant al romanului latino-american. Ca într-un caleidoscop, fragmentele de opere alese de autor, puse în relații noi, iriază noi semnificații, alcătuind constelații diferite și dzvăluind aspecte nu o dată inedite și surprinzătoare.

La împlinirea unei jumătăți de mileniu de la descoperirea Americii de către Cristofor Columb, cartea lui Morales Padrón ne va ajuta, desigur, să redescoperim o lume complexă, convulsionată, adeseori halucinantă și chiar terifiantă, dar nu mai puțin, pentru mulți dintre noi, irezistibilă.

ANDREI IONESCU

NOTĂ BIOBIBLIOGRAFICĂ

Francisco Morales Padrón s-a născut în 1925 în Gran Canaria și a învățat la Universitatea din La Laguna (Tenerife), apoi la Sevilla, unde și-a luat licența în Istoria Americii (1949). După ce și-a susținut doctoratul la Madrid (1950), și-a început cariera didactică și de cercetare, ajungând profesor titular la catedra de Istoria Americii la Universitatea din Sevilla. A condus, timp de treizeci de ani, în cadrul Școlii de Studii Americane, revista „Anuarul de Studii Americane” și a întemeiat revista „Istoriografia și Bibliografia Americii” (1954-1979). Este președinte al Asociației Americaniștilor Europeni, printre întemeietorii căreia se numără (1969) și membru a peste douăzeci de societăți științifice naționale și internaționale. În momentul de față este președintele Academiei de Arte Frumoase din Sevilla. A participat la numeroase congrese internaționale și a fost profesor la Universitățile din Florența, Porto Rico, Paris, Nanterre, și Tucuman. A organizat nenumărate întâlniri științifice, printre care se remarcă cel de al IX-lea Colocviu Internațional de Istorie Maritimă (1967) și Colocviile de Istorie canario-americană, care se desfășoară bianual, din 1976, în Casa lui Columb din Las Palmas de Gran Canaria.

Dintre lucrările anterioare celei de față (care a apărut în 1983) menționăm *Jamaica española (Jamaica spaniolă, 1952)*, *El comercio canario-americano (Comerțul Insulelor Canare cu America, 1955)*, *Historia de Hispanoamerica (Istoria Americii Hispanice, 1972)*, *Los conquistadores de America (Conchistadorii Americii, 1975)*, *Canarias: Cronicas de su conquista (Insulele Canare: Cronicile cuceririi lor, 1979)*, *Teoria y leyes de la Conquista (Teoria și legile Conchistei, 1979)*, *Historia del Descubrimiento y Conquista de America (Istoria descoperirii și cuceririi Americii, 1981)*, *Sevilla en el siglo XVI (Sevilla în veacul al XVI-lea, 1983)* și *Sevilla Insolita (Sevilla insolită, 1983)*, precizând că unele au cunoscut mai multe ediții.

A.I.

Romanele din literaturile Americii Latine apărute în colecția
BIBLIOTECA PENTRU TOȚI

- Nr. 230 MIGUEL ANGEL ASTRUIAS – *Domnul Președinte* (Peru)
Nr. 419 RÓMULO GALLEGOS – *Doña Barbara* (Venezuela)
Nr. 806 GABRIEL GARCIA MÁRQUEZ – *Un veac de singurătate* (Columbia)
Nr. 985 JOSÉ ANTONIO RAMOS – *Ganqu • Trinidad* (Cuba)
Nr. 1051 RICARDO GÜIRALDES – *Don Segundo Sombra* (Argentina)
Nr. 1121 ROBERT J. PAYRO – *Haziile isprăvi ale nepotului lui Juan Moreira*
(Argentina)
Nr. 1216 IGNACIO MANRUEL ALTAMIRANO – *El Zarco* (Mexic)
Nr. 1297 – 1298 ALEJO CARPENTIER – *Recursul la metodă* (Cuba)
Nr. 1358 – 1360 JOSÉ MARMOL – *Amalia* (Argentina)
Nr. 1401 – 1402 ERICO VERISSIMO – *Timpul și vântul*, (v.I, II) (Brazilia)

N. Red.

Memoriei lui Jaime Ruiz del Arbol, victimă a unei morți violente în incinta Ambasadei Spaniei din Guatemala, precum și memoriei tuturor amicilor lui, care au ascultat fragmente din această carte la Școala de Diplomatie.

FR. M. P.

„...Rolul determinant al prozei este acela de a nega în permanență cunoscutul principiu – subiectul trebuie să producă cititorilor plăcere estetică – spre a se constitui într-un instrument de cercetare și mod de cunoaștere ori revelare, depășind, în cele mai multe cazuri, intențiile declarate ale autorilor.“

ALEJO CARPENTIER – *Recursul la metoda*¹

„Când citiți romanele noastre să vă gândiți într-una că, în ciuda problematicii pe care o ridică, a suferințelor pe care le descriu, a durerii ce țâșnește din pagini, a sângelui și lacrimilor vizibile, noi, romancierii Americii Latine de azi, ne dăm măsura pentru edificarea unui continent mai bun pentru oameni.“

MIGUEL ANGEL ASTURIAS – *El novelista en la universidad*,²

¹ Editura Minerva, B.P.T., 1988, v. I, P. 11.

² Universidad Menéndez y Pelayo, Santander, 1971, P. 33.

INTRODUCERE

„Prin intermediul literaturii te poți apropia de realitățile dintr-o anumită țară sau zonă geografică“, scria Castro Américo. Romanul ca narațiune despre o realitate imperativă poate fi totdeauna un izvor istoric, deoarece, în cazul unei opere cu adevărat reușite, ambianța politică, socială, economică, etică sau psihologică va fi neapărat prezentată în această creație. Operele lui Cervantes, Balzac, Dickens, Galdós sau Baroja stau mărturie. Ele permit cunoașterea intimă și profundă a unui popor, a unei epoci. De aceea, romanul ce poate fi utilizat ca sursă istorică nu este numai romanul istoric propriu-zis, pe care atâția autori – Menéndez y Pelayo, Huizinga, Alfonso Reyes – l-au apărât ca posibil vehicul al istoriografiei – ci oricare tip de roman autentic.

Proza hispano-americană posedă încă de la începuturile ei ceva ce o deosebește de literatura europeană, în ciuda servituții în care s-a aflat în anumite perioade; și acest ceva, circumstanțial și inseparabil de contextul său, a fost prezența realității geo-istorice. Trăsăturile acestei distincții pot fi deja întâlnite în romanele sau în literatura perioadei viceregatelor.

În acea creație literară găsim trăsăturile romanului sau al „protoromanului“, după cum îl definea un specialist peruan, căci ce altceva decât romane trăite sunt relatările „romancierilor călători“ – după denumirea lui Henriquez Ureña, Cabeza de Vaca, Schmidl sau Cieza de León? Atributele romanului hispano-american pot fi căutate în epoca viceregatelor și chiar în cronicile Conchistei. Să ne amintim de un Bernal Diaz. Cu toate acestea,

numai la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de al XIX-lea se poate vorbi cu temei despre romanul hispano-american, odată cu apariția a trei opere importante: *El Lazarillo de cigos caminantes* (Copilul însoțindu-i pe orbi, 1773), semnat cu pseudonimul *Concolorcorvo*, *Siripo* (1789), de Lavardén (autor argentinian), lucrare ce comportă, deși este scrisă în formă de piesă, o dramă romanescă ce va sta la baza multor romane indianiste și, mai ales, *Periquillo Serniento* (1816) de José Joaquín Fernández de Lizardi, în care se pot vedea deja primele explorări ale psihologiei abisale exact în perioada când viceregatele deveneau republici. Acest ultim roman de moravuri, satiric și moralizator, scoate în evidență deosebirile psihologice dintre peninsulari și creoli, ceea ce presupune exploatarea unui mare filon de date¹.

În timpul perioadei de independență se exprima în literatura hispano-americană o fervoare patriotică până atunci necunoscută, care pregătește noile generații pentru un naționalism romantic început prin 1830, ce va continua până la sfârșitul veacului. Acest tip de narațiune, având o tematică predominant istorică, atinge toate problemele istoriei Americii Latine. De fapt, gustul pentru istorie și pentru peisaj reprezintă un curent comun întregului romantism, însă în cazul Americii Latine capătă o și mai mare forță, deoarece aceste elemente constituie un sprijin pentru recent createle națiuni. Din ansamblul acestei proze și narațiuni istorico-peisagiste putem cita *Amalia* de José Marmól², ce reflectă drama dictaturii lui Rosas; *Tradiții peruane*, de Ricardo Palma, o viziune parțială și idealistă a orașului Lima de pe vremea viceregatului și apoi a republicii; *Ismael* de Eduardo Acevedo Díaz, care descrie războaiele de independență și civile din Uruguay și *Pipiolos y Pelucones* (Ageamii și oameni de vază), de Daniel Barros Grez, care ilustrează ambianța chiliană în epoca lui Portales. Trebuie

¹ Noel Salomon – *La crítica del sistema colonial de la Nueva España en el „Periquillo Serniento“*, în „Cuadernos Americanos“, Mexico, ianuarie-februarie 1965, vol. CXXXVIII, I, pp. 167-169 (n.a.).

² Apărută în traducerea românească în colecția Biblioteca pentru toți, Editura Minerva, 1990 (n.r.).

menționate valoarea și semnificația romanelor: *Sab* al lui Gertrudis Gómez de Avellaneda (tema sclavului negru), *Cumandá* de Juan de León Mera, *Tabaré* de Zorrilla de San Martín sau al romanelor istorice precum al chilianului Alberto Blest Gana, influențat foarte mult de Balzac, căruia îi datorăm *Durante la Reconquista* (*În timpul Reconchistei*), unul dintre cele mai frumoase romane istorice hispano-americane.

Din primii ani ai secolului XX, mișcarea modernistă imprimă un nou caracter literaturii Americii hispanice făcând-o să mediteze asupra propriei sale condiții. Evenimentele politice petrecute începând cu 1898 (războiul spaniol-cubanez-american, crearea Republicii Panama etc.), care au drept actor principal Statele Unite ale Americii, trezesc un sentiment continental de solidaritate ce atrage atenția posibilului pericol al tutelei spirituale nord-americane. O asemenea amenințare, prezentă în proza argentinianului Manuel Ugarte sau a venezueleanului Bianco Fombona (pentru a nu-i cita pe Rubén Darío și Rodó), coincidea cu alte evenimente care veneau să întărească și să dezvolte emotivitatea națională a scriitorilor hispano-americani mai tineri. Generația aceasta, martoră a primului război mondial și protagonistă a unor adânci schimbări politice petrecute în America Latină (Revoluția mexicană, cucerirea puterii de către Yrigoyen și de Partidul său Radical etc.) a fost creatoarea unui tip de roman prin excelență sud-american, ce a prins rădăcini. Sunt romanele Revoluției mexicane, unul din principalii săi exponenți fiind Mariano Azuela, precum și romanele marelui continent sudic ce modelează caracterul luptătorilor pentru independență față de nord: *La vorágine* (*Vâltoarea*), de José Eustasio Rivera, *Don Segundo Sombra* de Ricardo Güiraldes¹ sau *Doña Barbara*², de Rómulo Gallegos. Începând din 1930, conform clasificării lui Anderson Imbert, debutează o nouă generație literară. Sunt cei născuți între 1900 și 1915, care au creat între cele două războaie mondiale, fiind marcați de criza economică ce

¹ Apărut în colecția Biblioteca pentru toți, Editura Minerva, 1980 (n.r.).

² Vezi Biblioteca pentru toți, Editura Minerva, 1968 (n.r.).

produsese o mai mare participare a maselor la viața socială, prin crearea partidelor de masă. Se observă acum noi tendințe. Romancierii descriu problemele naționale și propun soluții: Augustin Yañez, M. Angel Asturias, Alejo Carpentier, Carlos Luis Fallas, A. Uslar Pietri, Ramón Díaz Sánchez, Ciro Alegria, Jorge Icaza, Borges, Mallea etc.

S-a ajuns astfel la un moment atât de apropiat de noi, încât este greu să facem o delimitare între creatorii interbelici și cei contemporani, pentru că, în fapt, unii dintre autorii aflați în prima categorie mai trăiesc și continuă să publice alături de romancierii celor două generații ulterioare; în această situație se găsesc cei născuți între 1915-1930 (Arreola, Rulfo, Fuentes, René Marqués, García Márquez, Roa Bastos, Benedetti, Cortázar) și cei născuți între 1930-1945, printre care se află Vagas Llosa, David Viñas, Jorge Edwards etc. Aceste ultime generații – cei ce reprezintă așa-numitul *boom* – sunt mari înnoitori ai genului narativ. Ei se distanțează, ba chiar neagă romanul anterior (autentică aberație, pentru că aici se află propriile lor rădăcini) căutând alte soluții. Astfel, operele lor sunt influențate atât de avangarda europeană, cât și de cea nord-americană. Ei inovează viziunea asupra Americii Latine și limbajul. Această misiune înnoitoare o realizează mai multe grupuri de romancieri, pe care-i cităm ca atare: João Guimarães Rosa (*Gran Sertón, veredas*, în traducere *Gran Sertón, cărări*); Miguel Otero Silva (*Casas muertas*, adică *Rude dispărute*); (*Oficina numero 1 – Biroul nr. 1*); Juan Carolos Onetti (*El astillero, Juntacadáveres – Șantierul naval, Cioclul*); Ernesto Sábato (*El túnel, Sobre héroes y tumbas – Tunelul, Despre eroi și morminte*); José Lezama Lima (*Paradiso*); Julio Cortázar (*Rayuela*); J. M. Arguedas (*Todas las sangres – Copacul care va dăinui*) și Juan Rulfo (*Pedro Peramo*) etc.

Ceea ce transmit acești autori generațiilor ulterioare este o nouă conștiință a structurii românești și o sensibilizare deosebită a limbajului, tratat ca materie primă a națiunii. Ei bine, vom sublinia că desfășurarea activității ambelor grupări este practic simultană. Întârzierea cu care Lezama Lima, Guimarães sau Cortázar își tipăresc capodoperele, face ca, inclusiv aceste

romane, să fie ulterioare celor ale generației mai tinere și anume: Carlos Fuentes (*Cambio de piel*); G. Garcia Márquez (*Cien años de soledad*, *El otoño del patriarca* – *Un veac de singurătate*¹, *Toamna patriarhului*); Salvador Garmendía (*Los pequeños vides*, *La mala vida* – *Vieți mărunte*, *Viață amărâtă*), G. Gabrera Infante (*Tres tristes tigres* – *Trei tigri triști*); David Viñas (*Los dueños de la tierra* – *Stăpânii pământului*); M. Vargas Llosa (*La ciudad y los perros*, *La casa verde*, *Conversación en la Catedral* – *Orașul și câinii*, *Casa verde*, *Conversație la Catedrală*).

Nu toți vor fi romancieri inovatori în chip declarat. Unii ajung până la limita experimentului (*La casa verde*, *Tres tigres tristes*, *El otoño del patriarca*), alții urmează narațiunea tradițională. După cum nu se acordă o atenție egală structurii romanești și valențelor creatoare, ba chiar revoluționare ale limbajului: discontinuitate cronologică, monologuri interioare, o puritate de puncte de vedere și de vorbitori etc. Însă în ciuda diferențelor existente între prozatorii anilor '30 și '40 și cei actuali, aceste două grupări prezintă identități ori similitudini. Cei din primul grup pot fi considerați autori ai unei literaturi politice, cu tendință prin conținutul social; cei de astăzi se manifestă mai apolitic și mai estetizant. Cu toate acestea, socialul transpare cu egală forță atât la unii cât și la ceilalți.

În ansamblu, continuă să primeze valoarea testimonială, ca la Fernández de Lizardi în romanul său *Periquillo Sariento*. Ei bine, acest tip de mărturie îmbracă, în secolul nostru, o altă formă. Romanele scrise începând din 1930 constituie o noutate certă, exprimată mai ales prin tendința de a denunța. Este un roman încărcat de *isme*. Romancierul cercetează pădurea, câmpia, trenurile de coca, mina etc. pentru a face un inventar al nedreptăților și spolierilor. Descrierea pământului, valențele imnice ale teluricului, se constituie într-o proză pasionantă și partizană, în care publicul cititor nu va găsi, de multe ori, valori estetice, ci mesaje politice și revendicări sociale. Cine citea aceste romane? Doar câțiva lectori, având în vedere imensul

¹ Apărut în colecția Biblioteca pentru toți, Editura Minerva, 1974.

analfabetism atotstăpânitor. Logic, obiectivele lor erau în parte limitate, cu toate că aceste relatări au rămas ca acte constatative ale unei realități.

Romanul acesta oarecum pamfletar va fi înnoit în anii '50 printr-o scriere mai realistă. Titluri cum sunt *Hombre de maíz* (1949), *Pedro Páramo* (1955), *Los rios profundos* (*Fluviile adânci*) (1959) sau *Todas las sangres* (*Copacul care va dăinui*) (1964) ajung la cititor printr-o proză de calitate, nu cu vreo intenție revulsivă politico-ideologică, dar ca reflectare fidelă a unor fapte și situații. Acum nu se mai solicită lectura în spirit militant și angajant, deoarece se apreciază că pentru a face revoluția – spre a schimba stări deplorabile – trebuie să recurgi la alte instrumente și să te miști în alte spații decât cel literar. Totuși, această nouă proză continuă să aibă pentru noi o valoare egală celei anterioare: izvor de cunoaștere a unei realități prin intermediul unor teme problematizante. Toate acestea sunt însă abordate din alte unghiuri. S-a abandonat, deci, folosirea literaturii ca instrument de agitație (nu complet) și asistăm la introducerea unor variații surprinzătoare și a unor experimente pe care nu le vom aborda aici, dar trebuie, cum am mai arătat, să le semnalăm ca atare.

În prezent fenomenul se prezintă unitar și se bucură de atenție la nivelul întregului continent sud-american. Primează o conștiință continentală și nu una națională. Și cu toate că subiectele atestă o geografie locală – Comala, Ortiz, Macondo, Sapukai, Tambo etc., – alternativa are însemnătate universală. Peisajului ca personaj (la Rivera, Gallegos) i se substituie o microgeografie (plantația de banane, moșia, fabrica, satul sau orașul) unde se impun ca personaje omul, societatea. Personaje copleșite adesea de întrebări referitoare la esența lor, a rațiunii de a fi, a viitorului lor. O astfel de abordare individuală, personală, poate fi ușor transferată la nivelul întregului continent unde similitudinea aparențelor poate fi, de asemenea, un motiv literar.

Scriitorii de ultimă oră și cei aparținând generației '30 ne interesează pentru a urmări în creația lor problemele continentale ale Americii hispanice. În romanele câtorva dintre ei, nu există intenția de angajare socială directă sau de a constitui proza ca mărturie de viață, însă, cum scriu adânciți în actualitate, inevitabil

traduc în romanele lor atitudini și probleme ale timpului care afectează colectivitatea: politice, sociale și economice. Tocmai această angajare implicită și nu cea declarativă ce subordonează literatura ideologiei, este cea care ne interesează. Pentru că în textele acestor autori aflăm nedreptăți și inegalități social-economice notate fără intenția de a sta mărturie, dar care conțin intenții critice și reprobatoare. Acești autori sunt conștiința Americii hispanice. Obiectivul nostru a urmărit problemele pe care, ca istoric, le cunoaștem deja în proza hispano-americană. Ne-au atras atenția o serie de texte ce descriu situații și împrejurări cu conținut social având în mod frecvent ca personaj o colectivitate ori exponenți ai acesteia. O dată definită problema, găsite rădăcinile, dezvoltările și consecințele, vom analiza literatura spre a vedea cum a tratat această problemă existentă în universul indigenilor, al negrilor, al metișilor, al emigranților, al răzvrătiților, al exploataților... alături de care trăiesc alți sud-americieni, în romanele luate în discuție ca și în altele, afectați de deznădejde, de singurătate, de izolare... întocmai ca ceilalți oameni de pe celelalte continente. Așa cum scria acum câțiva ani Eduardo Caballero Calderón: „Am analizat, așadar, naivii autori de romane de moravuri de la mijlocul secolului al XIX-lea, romancierii telurici de la începutul secolului al XX-lea, pentru a ajunge la scriitorii care se preocupă azi de studiul diferitelor tipuri umane hispano-americeane, spre a obține o dimensiune exactă a realităților și a propriului lor destin. Literatura noastră sugerează multe fapte, cu toate că nu le înfățișează într-o formă obiectivă. (...) orice roman hispano-american din ultimul timp suscită idei de ameliorare socială, invită la o acțiune generoasă și dezinteresată în favoarea aproapelui nostru, oferă societății o viziune clară și exactă despre stadiul său, despre lipsurile, nedreptățile ei și, indirect, o îmbie să-l îndrepte. Literatura noastră nu este una defetistă, cu toate că nu șovăie în descrierea nenorocirilor unui miner în adâncurile puțurilor din Bolivia, victimă a tiraniei absurde a vătafilor, nici în descrierea amănunțită a sărăciei unui negru care cultivă tutun în Bahía de Todos los Santos, a suferințelor unui țăran din Boyacá ce moare fără să ajungă la fericirea de a fi stăpân pe petecul de pământ după care a suspinat o viață întreagă. Această literatură hispano-americană

poate exprima stări îngrozitoare, la fel ca literatura europeană, dar, în fond, este optimistă, deoarece prin ea respiră speranța a milioane de oameni care în America Latină aspiră la drepturi cetățenești capabile să asimileze în viitor continentul realității planetare¹.

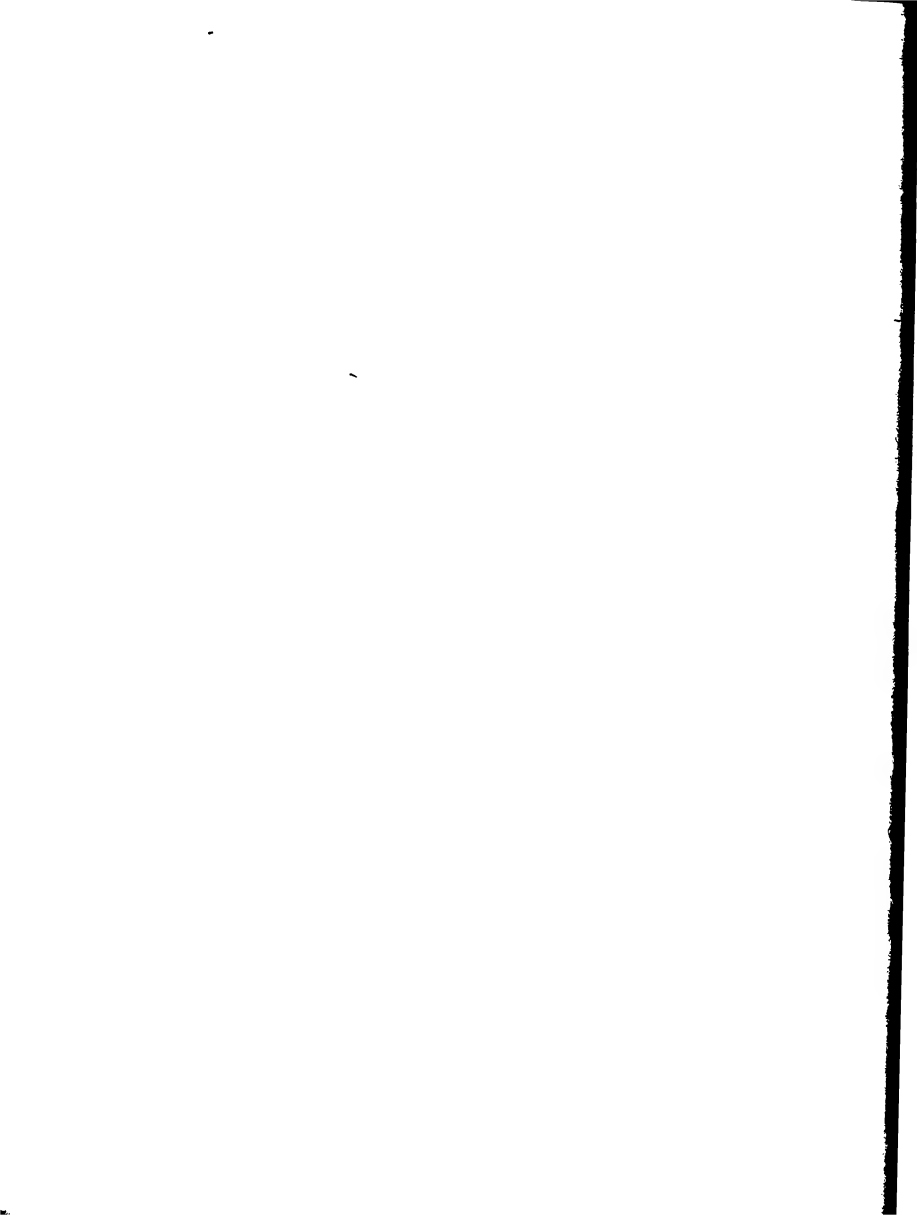
Cartea de față este, poate mai mult decât altele, o carte deschisă.² Deschisă în timp ce problemele Americii de Sud persistă și continuă să se scrie despre ele relatări care le surprind din unghiuri diferite. Ea este de asemenea, ca atâtea altele, o carte incompletă: nu au fost luate în discuție toate romanele care ar fi trebuit analizate – uneori din necunoașterea noastră – în vreme ce unele din cele citate puteau fi omise. Nu figurează nici totalitatea problemelor care zguduie America Latină și există țări – Chile sau Republica Dominicană, ca să dau câteva exemple – care nu sunt prezente prin intermediul vreunui autor, în ciuda faptului că există o serie de lucrări în care figurează multe dintre problemele pe care le abordăm în studiul nostru. Tăcerile și lipsurile nu sunt rezultatul unei atitudini deliberate, ci se datorează faptului că anumite romane nu ne-au fost accesibile. În fiecare din călătoriile pe care le-am făcut în America de Sud – în Chile nu am fost niciodată – căutam să ne informăm și să obținem ceea ce ni se părea a fi de folos pentru tema noastră. Tot așa cum am vorbit pe această temă de fiecare dată când am fost invitați s-o facem. Astfel că, pe lângă expunerile de la Școala Diplomatică spaniolă – grație căreia s-a născut acest eseu – Universitatea din Sevilla și Universitatea hispano-americană din Santa Maria de la Rábida, am avut ocazia să expunem câte un aspect sau o parte din această carte la Universitatea Augustinilor de la Escorial, la Universitatea Inter-americană din Porto Rico, la Universitatea din Havana, la Institutul Pedagogic din Caracas, la Washington University din St. Louis, la Bloomington University din Indiana, la Universitatea Catolică Santo Tomás de Aquino din San Miguel del Tucumán și la Universitatea din Cuyo (Mendoza). Aceste conferințe ne-au

¹ Eduardo Caballero Calderón – *Hispano-America en sus novelistas* (America-hispanică văzută de romancierii ei), „Cuadernos Hispano-americanos“, Madrid, Nr. 64, aprilie 1955, pp. 45-58 (n.a.).

² În sensul dat termenului de Umberto Eco – *Opera deschisă* (n.r.).

permis să realizăm un schimb de impresii, primind sugestii de îmbogățire a materialului. Îmi amintesc cu recunoștință de observațiile numeroșilor mei prieteni, printre care Carlos Manuel Gasteazoro (Panamă), Adam Szandi (Porto Rico) și Jessie Neel (Trinidad) cu care am stat de vorbă pe terasa vilei sale „Mistral“, situată în San Agustín și dominând câmpia pe care se înalță West Indies University, unde de asemenea am abordat această temă. Tuturor acestor instituții universitare și tuturor acestor prieteni le transmit de aici mulțumirile mele. Mulțumiri pe care doresc să le exprim în mod deosebit discipolului nostru José Reja, colaborator inegalabil la completările cu referințe și corectarea textului. De asemenea, doresc a consemna, dar fără atribuire, numele a doi prieteni care au făcut posibilă editarea acestor pagini: Miguel Sánchez Montes de Oca și César Olmes.

Fr. M. P.

I. PROBLEME SOCIALE

1. INDIANUL ÎN ROMANE

A. Problema indigenă

Ar trebui să începem prin a-l defini pe indian¹ explicând ce înțelegem prin acest cuvânt. Definiții au fost multe și pentru toate gusturile. Mi se pare însă că formulările lui A. Caso sunt cele mai adecvate. Pentru el, indianul este cel care simte că aparține unei comunități indigene. Indianul, indianismul, reprezintă o sinteză de elemente biologice, culturale, lingvistice și psihologice. Cu toate acestea, nu numai acest indian pur este afectat de așa-zisa problemă indigenă. Există metiși implicați, dar și indieni puri care nu au nimic de-a face cu această problemă, datorită faptului că sunt practic integrați în societate. Pentru că *problema indiană* constă tocmai în integrarea acestei populații în ansamblul națiunii, ceea ce se datorează atitudinii de respingere pe care fiecare grup în parte o are față de celălalt. Ignoranță, indiferență, superioritate... din partea albului; pasivitate și senzație de opresiune din partea indianului. O altă rațiune a neînțelegerii își

¹ *Indian* sau *indigen* sunt concepte sau cuvinte uzitate, aici fără nici un sens peiorativ sau paternalist. Asupra versiunilor cuvântului indian este foarte interesantă lucrarea lui Raúl Reissner: *El indio de los Diccionarios (Indianul dicționarelor)*, Centre National de la Recherche scientifique, Credal, Paris (n.a.).

are rădăcina în izolarea în care trăiește grupul indian: o izolare geografică, lingvistică și psihologică. Ne întâlnim cu grupuri indigene care vorbesc doar limba lor; ele produc puțin, consumă puțin și trăiesc afectate de mari metehne. Nu vorbim de indienii în stare tribală – din Brazilia, de exemplu – care tind să dispară încolțiți fiind de expansiunea mareelor social-economice. Ne referim la indienii care, cu toate că trăiesc marginalizați, există parcă pentru a refula în conștiința unor romancieri. Ființele acestea suferă o serie de consecințe: *lipsa unei legislații protectoare, existența marilor proprietăți, a micilor proprietăți, a subalimentării cantitative și calitative, mortalitatea infantilă ridicată, lipsa de igienă, de locuințe, alcoolismul și drogurile (coca), marginalizarea politică, exploatarea demagogică, situația juridică îndoielnică în raport cu proprietarii, dominația stăpânilor, lipsa de atenție față de problemele culturale și religioase (analfabetism, superstiție)* etc. Populația indigenă oferă, așadar, un halucinant material pentru antropologi, politicieni, romaniceri... După părerea lui Vargas Llosa, realitatea hispano-americană în care se integrează lumea indigenă oferă un „ansamblu copios” de motive pentru nesupunere și nemulțumire: societăți unde nedreptatea este lege, paradisuri ale ignoranței, ale spoliei, ale unor inegalități de neimaginat, ale mizeriilor de tot felul, alienării economice, culturale și morale. Pământurile noastre tumultuoase ne oferă materiale bogate și exemplare pentru a ilustra o realitate rău construită; o viață ce trebuie schimbată.

Drama indigenă a fost sesizată și reflectată de scriitori care s-au născut ori au trăit printre indieni, care provin din popor, precum *Ciro Alegria*, *J. M. Arguedas*, *César Vallejo* sau *Jorge Ilaiza*. Scriind romanele lor demascatoare, mulți dintre ei n-au făcut decât să continue un indigenism – un indianism – ivit în secolul al XVI-lea. Atunci când acești povestitori au descris, în faimoasele lor romane, situația indianului din diferitele țări unde trăiseră, aceasta era mai mult sau mai puțin următoarea: *indienii din comunități* trăiau izolați, cultivând laolaltă mici suprafețe de pământ care, în general, se aflau departe de căile de comunicație. Economia lor era staționară și de subzistență. *Indienii lipsiți de*

pământ munceau pe moșii în condiții asemănătoare iobagilor medievali sau șerbilor din Rusia țaristă – vezi *Suflete moarte* de Gogol; moșiile se vindeau ori se arendau împreună cu indieni cu tot, prețul depinzând de numărul de indieni, dar și de cât erau aceștia de „blajini”. În timp ce în comunități explozia demografică devenea o problemă, pe moșii se simțea lipsa de mână de lucru. Indianul de pe moșii (care în Bolivia muncea fără plată în casele stăpânilor, sistem numit *pongueaje*) primea ceva pământ pe care să-l cultive el însuși (*huasipungo* în Ecuador), în schimbul muncii sale, sau primea o simbrie mizeră. Nu era rară situația când un proprietar își biciuia angajații, nici sistemul de angajare sau de contract în baza unor condiții inițial seducătoare, care apoi nu se materializau și-l făceau pe indian dator vândut, pentru că folosea bonurile de avans sau creditul ce i se oferea pentru *chicha* sau alcool; și le folosea din belșug, fără să-și dea seama că în felul acesta se afunda mai mult în datorii. Aceasta este situația pe care o denunță proza despre indieni în opere scrise mai ales în țări unde populația indigenă reprezintă un procent ridicat: Bolivia, Peru, Ecuador, Guatemala și Mexic.

B. Delimitarea problemei

În unele țări există realitatea a două culturi. O ortografie specială a permis izolarea formei de viață indigenă ale cărei dificultăți – discutate și expuse încă din secolul al XVI-lea – le-au dezvăluit gânditori și esești moderni ca Manuel González Prada, Alcides Arguedas și Pio Jaramillo Alvarado¹. Pentru unul dintre acești gânditori (González Prada) cei trei dușmani ai indianului sunt moșierii, clerul și militarii. Aceasta este treimea de care se ocupă romanul. Felul acesta de a pune problema, la modul oarecum filantropic, expunea, mai ales, umilințele pe care le suporta indianul și considera educația un panaceu universal pentru dispariția tuturor relelor. Dar asta nu s-a dovedit a fi suficient în practică. Atunci alți

¹ Antonio Lacoto – *El indio en el ensay de la América Española (Indianul în eseu Americii hispanice)*, Las Américas Publishing Company, New York, 1971 (n.a.).

gânditori s-au arătat mai radicali. Este cazul lui Franz Tamayo sau al lui J.C. Maritágui, care vedeau în acel *ayllu* încaș baza unui comunism sau socialism peruan. Influența acestor esești, criza din 1928-1929 și nașterea unor partide ca APRA, a ajutat procesul de conștientizare a realității de către romancieri ce au dat viață unor remarcabile narațiuni¹. Romanele lor, scrise după 1930, aveau, cu toate acestea, două antecedente: *Aves sin nido* (Păsări fără cuib, 1889), de Clorinda Matto de Turner² și *Raza de Bronce* (Oamenii de bronz, 1919), de Alcides Arguedas, ultimul bazat pe o scriere anterioară cu titlul de *Wata-Wara* (1904). Arguedas descrie veridic, fără demagogie, situația indianului bolivian. În trama cărților sale apare deja dragostea indianului pentru pământ, influența asupra lui a mediului, drogurilor și alcoolismului, problema educației (vrăjitorul sau *hilacata* se întreabă dacă literele sau educația nu au ceva magic în ele, deoarece cei ce studiază se rușinează de părinții lor), exploatarea indianului de către patron și Biserică împreună, superstiția, dominația parveniților, sincretismul religios și distrugerea comunităților vechi:

„Familia nelegiuită a stăpânului venetic a fost prima care a acaparat, fără a apuca să profite de ele, imense întinderi de pământ fertil de pe marginile lacului. Jaful s-a făcut cu vărsarea torențială a sângelui celor peste două mii de indieni care au refuzat să accepte pomana drept preț al bunurilor moștenite din tată-n fiu.

Membrii familiei tiranului fură însărcinați să execute Decretul prezidențial votat de un Congres servil. Fratele amantei, căsătorit cu fiica președintelui Melgarejo, și-a pus uniforma de general spre a conduce masacrarea indienilor înarmați cu praștii și ciomege.

Atunci se nascură averi și se-ntâmplară lucruri nemaiauzite. Focul, furtul, violul, violențele și asasinatul se instalaseră nestin-

¹ Aida Cometta Manzoni – *El indio en la novela de América* (Indianul în romanul Americii), Editorial Futuro, Buenos Aires, 1960 (n.a.).

² Ne servim de ediția Casa de las Américas, Havana, 1974, cu prolog de Antonio Cornejo Polar. Vezi Francisco Carrillo – *Clorinda Matto de Turner y su indigenismo literario*, Lima, Biblioteca Universitaria, 1967. *Aves sin nido* încheie ciclul denumit „romanul indianist”, început în 1832 cu *Netzuella*, de José Maria Lafragua. Vezi și Concha Meléndez – *La novela indianista en Hispanoamérica*, Ediciones de la Universidad de Puerto Rico, Rio Piedras, 1962 (n.a.).

gherite pe câmpiile din Taraco, Guayche, Ancoraimes și Tiquina, alături de lacul albastru și de legendele aurite. Friguroasa lună iunie a anului 1869 a fost martora furiei bestiale ce apare uneori la oamenii care-i consideră pe ceilalți de rasă și de rang inferior.

Adolescenți, fete și băieți, erau împușcați în fața părinților lor, adunați și duși ca fiarele, legați cu lanțuri și cătușe de stâlpi din lemn sau din lut; soldații își săturau până într-atât poftetele violând gingășia fecioarelor, încât ajunseseră să le fie greață de mirosul sângelui cald; cavaleriștii îi legau pe conducătorii indienilor de cozile cailor, precum altădată luptătorii pentru independență, dar de data aceasta fără nici o demnitate; în galopul lor îi târau pe întinderea calmă a câmpiei, ștropind-o cu sânge; toți se arătau cinici, cruzi și plini de eroism...

Astfel, cu lacrimi și sânge, fură distruse, după trei ani de luptă nedemnă, în jur de o sută de comunități indigene ale căror posesiuni se împărțiră între o sută de noi proprietari, printre care mulți primiră și peste douăzeci de kilometri pătrați de pământuri roditoare. În felul acesta mai mult de trei sute de mii de indigeni au rămas fără pământ și mulți au plecat definitiv, iar alții, doborâți de mizerie, urmăriți de nostalgia pământului strămoșesc, s-au resemnat să accepte jugul metis, devenind coloni pentru a putea tăi ca sclavi ai sclavilor...

Cu aceleași procedee a reușit să pună stăpânire pe comunitatea de la Kohahuyo și don Manuel Pantoja, tatăl actualului proprietar al moșiei pe care munceau chinuiții noștri drumeți. Alături de general, favorit al lui Melgarejo, om cu instincte sălbatice, laș, trădător și rău, bețiv și împuțit, el devastase regiunile Chililaya, Aigachi și Taraco, asmuțind soldătimea neghioabă asupra țăranilor. Cu toată teama lor, aceștia se pregătiseră să-și apere pământurile acaparate de Don Manuel la un preț mare, dar în realitate aproape pe nimic, pentru că n-a apucat să plătească nici o treime din valoare. Manevrele lui, trecute sub tăcere de către o presă aservită, fură cunoscute abia târziu, o dată cu moartea sa, când aura soldatului viteaz se împrășteie și alți oameni preluară destinele țării în agonie¹.

¹ Aloides Arguedas – *Raza de bronce* (Oameni de bronz), Editorial Losada S.A., Buenos Aires, 1945, pp. 104-105.

C. Problema indiană în romane

Așa cum am spus, după 1930 apar o serie de romane cu tendință, prin care autorii urmăresc să atragă opinia publică. Acestea nu se limitează la a descrie problemele, ci recomandă și soluții; este cazul să amintim pentru tema noastră: *El Tungsteno* (1931) de César Vallejo; *Huasipungo* (Groapa cu indieni, 1934) de Jorge Icaza (1931); *La serpiente de oro* (Șarpele de aur, 1935) și *Los perros hambrientos* (Câinii flămânzi, 1938) de Ciro Alegria; *Yawar Fiesta* (1941) de J.M. Arguedas; *El Mundo es ancho y ajeno* (Necuprinsă-i lumea și vrăjmașă, 1941) de C. Alegria; *Utama* (1945) a bolivianului Raúl Botelho Gosálvez; *Hijos del viento* (Copiii vântului) text cu puternică tentă politică și terminat de J. Icaza în 1947; *Los rios profundos* (Fluviile adânci, 1958) de J.M. Arguedas și *Todas las sangres* (Copacul care va dăinui, 1969) al aceluiași autor.

Se poate observa că am citat doar autori indieni. Și asta deoarece în relatările lor este abordată cu mare forță această problemă indiană, pentru că și în țările lor ea este mai gravă. Dar romane pe temă indiană se scriu și în America Centrală și în Mexic, unde narațiunea este pigmentată cu antropologie, așa cum apare evident la Ricardo Pozas, autor al volumului *Juan Pérez Jolote* (1948), la Ramón Rubin – *El callado dolor de los Tzotziles* (Durerea discretă a Tzotzililor, 1949); Mario Montefort Toledo – *Entre la piedra y la cruz* (Între piatră și cruce, 1949); Francisco Rojas – *El Diosero* (1952); Rosario Castellanos – *Balún-Canán* (1957) și *Oficio de Tinieblas* (Slujbă de noapte, 1963), *Hombres de Maiz* (1949)¹. Toți acești autori cultivă un neindianism cu care vor să producă stări de culpabilitate folosind

¹ În unele din aceste romane, *Juan Pérez Jolote*, *Oficio de Tinieblas*, de exemplu, se face aluzie la Revoluția mexicană ca la un fenomen ce influențează viața indigenului. În anii '40 începe în Mexic mișcarea indigenistă ce încurajează interesul pentru indieni și ridică problema lor în societate. Astăzi, după atâția ani, se pot semna erori ale acestei mișcări, care a făcut cuceriri importante: dezvoltarea unei birocrății străine de pe urma problemei indienilor, paternalismul ce l-a transformat pe indian într-o ființă pasivă sau folclorică, distorsiunea culturală... I s-au oferit indianului platforme culturale fără a i se explica de ce, la ce servesc și cum se folosesc. Cf. *Mexico indigena. 30 anos después. Revision crítica*, Instituto Nacional Indigenista, Mexico, 1978 (n.a.).

demascarea socială și analiza culturală. Pentru atingerea obiectivului, ei recurg la o proză de multe ori lipsită de valoare literară. În astfel de romane, ca și în altele, problema indianului este văzută sau expusă prin nararea distrugerii comunităților, a răpirii de pământuri, a dificultăților de integrare socială, a exploatarei, a penibilei insalubrități, a superstiției, a sincretismului etc. Exploatarea se face pe moșiile andine, pe plantațiile de cafea și în construcții, unde indianul este supus angajării forțate și unor contracte mincinoase. Sălășluind în locuințe mizere, primind salarii derizorii, prost hrănit și rău tratat, indianul este o pradă ușoară pentru boli, atât din cauza sănătății lui precare cât și a caselor de toleranță. Fugind de foame, indianul cade în mâinile unor avocați, militari, politicieni și moșieri care îl transformă într-un sclav îndatorat și bolnav (având păduchi, căpușe, dizenterie, febră tifoidă), singura falsă scăpare fiind alcoolul¹.

Nici felul de abordare sau de tratare a problemelor nu este în romanul andin identic cu cel din romanul centro-american, deoarece nici indienii și nici pământurile nu sunt aceleași, nici situația lor, nici epocile nu sunt asemănătoare uneori, după cum, bineînțeles, nici romancierii nu sunt de aceeași formație și nici nu urmăresc aceleași scopuri. Unii specialiști au stabilit faze sau etape în literatura indianistă:

1. Simpla expunere documentară a condițiilor și mai ales a modului cum sunt tratați indienii. Tendința aceasta este reprezentată de peruanul López Albújar și de mexicanul Gregorio López y Fuentes.

2. Indienii ca echivalent al proletariatului și ca pepinieră a militanților revoluționari. Este cazul lui Ciro Alegria și Jorge Icaza.

3. Studiu sociologic, așa cum îl realizează Ricardo Pozas.

4. Încercare de a pătrunde în mentalitatea indianului prin intermediul mitologiei, legendelor și poeziilor sale, așa cum au făcut-o Miguel Angel Asturias, José Maria Arguedas și Rosario Castellanos, autori ai celei mai bune literaturi indianiste².

¹ Lancelot Cowie – *El indio en la narrativa contemporánea de Mexico y Guatemala*, Mexico, Instituto Nacional Indigenista, 1976 (n.a.).

² Jean Franco – *Introducción a la Literatura Hispanoamericana*, Caracas, Monte Avila Editores C.A., 1971, pp. 251-252 (n.a.).

a. Distrugera comunităților

Ciró Alegria spune că el a dorit „să trezească și să mobilizeze conștiințele adormite ale compatrioților pentru a produce o reacție față de înfometarea săracilor, exploatarea indienilor, ca și față de murdara nedreptate numită de noi ordine socială”¹. În urma publicării romanului *El mundo sancho y ajno* (1941), Alegria a reușit să aducă la cunoștința miilor de cititori starea de izolare și nedreptățile ce se făceau prin distrugerea vechilor comunități indigene. Alegria situează relatarea sa în primele decenii ale acestui secol și înfățișează distrugerea unei comunități, fărădelegile comise de armată și de bogătași, ignoranța indianului, analfabetismul și incapacitatea acestuia de a se opune abuzurilor, lipsa de școli, nepăsarea oficială, ultima rebeliune și dizolvarea comunității înfrânte: „Jos în vale se afla, așadar, un sat, al cărui alcalde era el, și cine știe dacă nu-i aștepta o soartă vitregă? Măine, ieri, cuvintele erau grăunțe de ani, de veacuri. Bătrânul Chauqui povestise o dată ceva ce-i fusese și lui povestit. Înainte totul și toate erau stăpânite în comun. Nu existau *haciendas* și nici comunități prigonite. Dar iată că într-o zi au venit niște străini² care au stricat rânduilele statomice de veacuri și au început să împartă pământul în bucăți, punând stăpânire pe el. Din ziua aceea, indienii au fost nevoiți să trudească pentru noii stăpâni. Atunci cei săraci – căci așa au început să existe săraci pe lume – întrebară «De ce nu era bună comunitatea?» Dar nimeni nu le-a dat vreo explicație sau, drept orice răspuns, îi sileau să trudească până se prăpădeau. Puțini indieni al căror pământ nu fusese încă luat cu jăpca hotărâseră să-și păstreze mai departe orânduiala din vechea obște, pentru că munca nu trebuia să fie ceva care să aducă moarte și chin, ci bunăstare și bucurie. Iată care era istoria comunităților și, prin urmare, și a comunității lui. Și le mai spusese bătrânul Chauqui:

¹ Gunther Lorenzo – *Diálogo con Latinoamérica*, Ediciones Pomair, Buenos Aires, 1970, p. 225 (n.a.).

² Aluzie la invazia din 1532 condusă de Francisco Pizarro (1475-1541) în urma căreia Peru a devenit colonie spaniolă (n.t.).

«Zi de zi, spre durerea indienilor, comunitățile se împuținează. Eu am văzut dispărând multe, luate cu japca de către *gamonales*¹. Îi tot dau zor cu lega și cu dreptul. Legea și dreptul? Ce știm noi despre ele? Când un *hacendado*² pomenește despre drept, înseamnă că e strâmbătate la mijloc; cât despre lege, nu există alta decât aceea cu care să ne asuprească. Noroc că nici un *hacendado* de prin partea locului nu s-a gândit încă să scoată vreo lege. Voi, cei din comunitate, temeți-vă de lege mai mult decât de ciumă». Chauqui nu mai era decât țărână și amintire, dar spusele lui rămăseseră vii peste ani. Dacă obștea din Rumi rezista încă și legea n-o atinsese decât cu câteva șfichiui, alte comunități vecine se destrămaseră. Uneori, când oamenii din comunitate urcau pe culmi, cei mai vârstnici obișnuiau să le spună celor tineri: «Acolo, prin părțile acelea – și le arătau un punct pierdut în nesfârșirea Anzilor – era cutare comunitate și azi e *hacienda* lui cutărică». Apoi blestemau o vreme și simțeau că își iubesc pământul cu și mai multă ardoare.

Rosendo Maqui nu izbutea să-și explice limpede ce va să zică legea. I se părea o sforărie ascunsă și murdară. Într-un rând apăruse, fără să se știe de ce și cum, legea impozitului indigen, după care indienii, pentru simplul fapt că erau indieni, trebuiau să plătească anual o anumită sumă. O abolise apoi un oarecare Castilla³, o dată cu sclavia⁴ unor bieți oameni cu pielea neagră, pe care nimeni din Rumi nu-i văzuse; dar legea fusese scoasă la iveală din nou după război⁵. «Ce vină are omul că e indian? se

¹ Gamonal – bogătaș, persoană cu mare influență într-un ținut (n.t.).

² Moșier. (n.t.).

³ *Ramón Castilla* (1797-1867) – general și om politic peruan, animatorul și conducătorul mai multor răscoale; de două ori președinte al Republicii Peru (în 1845 și 1855). În timpul celei de a doua perioade de președinție a inițiat o serie de reforme cu caracter democratic, printre care suprimarea sclaviei, abolirea impozitului indigen (*contribución indigena*) etc. (n.t.).

⁴ Teoretic, abolirea sclaviei în statele Americii Latine ar coincide cu proclamarea independenței lor. În Peru, proclamarea independenței s-a făcut în 1821 de către José de San Martín (1778-1850), general și om politic argentinian, supranumit „Protectorul independenței” (n.t.).

⁵ Aluzie la Războiul Pacificului sau al Salpetrului (1879-1883) purtat de Chile împotriva Boliviei și Perului, în care se urmărea acapararea salinelor de la Atacama. Peruani au fost înfrânți (n.t.).

întrebau cei din comunități și colonii. Nu e și el tot om?» Dacă stai și chibzuiești era un impozit pe om. Când apăruse legea, indianul Pillo izbucnise ca un apucat: «Carajo!¹ Nu ne mai rămâne decât să ne boim cu vopsea albă!» Dar cum așa ceva nu se putea face, toți trebuiseră să plătească și, într-o zi, iarăși fără să știe de ce și cum, blestemata de lege dispăruse. Erau unii, la oraș, care spuneau că fusese desființată pentru că doi indieni, Atusparia și Uchou Pedro, se răsculară în fruntea unei cete mari de oameni; dar cei care vorbiseră așa fuseseră închiși. Cine știe dacă era adevărat?! De legi însă nu duceau lipsă. Guvernele erau grozav de pricepute. Pusese, de pildă, dări pe sare, pe coca, pe chibrituri, pe *chicha*, pe zahărul brut, dări care însemnau nimica toată pentru cei bogați și foarte mult pentru cei săraci. Apoi mai existau monopolurile. Legea serviciului militar nu se aplica deopotrivă pentru toți. Un batalion în marș era un batalion de indieni în marș. Când și când, în capul coloanelor, pe cai ofițerești, fluturând strălucitoare săbii de paradă, apăreau și câțiva oameni din tagma stăpânilor. Pe ei însă îi plăteau. Așa era legea. Rosendo Maqui disprețuia legea. Există oare vreo lege care să-l sprijine pe indian? Legea învățământului primar obligatoriu nu era aplicată cum scrie la carte. Unde era școala comunității din Rumi? Unde erau școlile tuturor așezărilor vecine? În oraș era, de ochii lumii, o școală. Refuza să se mai gândească, fiindcă începea să-i clocotească sângele în vine! Și totuși trebuia să se gândească și era hotărât să vorbească despre asta cu prima ocazie, pentru că lucrurile rămăseseră neterminate. Maqui fusese împuternicit de către obște să tocmească un învățător și, după multă bătaie de cap, obținuse ca fiul grefierului din capitala provinciei să primească postul pentru un salariu lunar de treizeci de *soles*. «Trebuie cărți, table, creioane și caiete», îi spusese din capul locului învățătorul. La prăvălie nu găsiră însă decât creioane, și acelea foarte scumpe. Dar tot întrebând, aflaseră că de fapt inspectorul școlar era obligat să le facă rost de toate cele de trebuință. Maqui dăduse până la urmă peste el într-o cârciumă,

¹ La naiba! (n.t.).

unde-l văzuse bând de unul singur: «Vino în cutare zi», îi spusese omul, de milă. Maqui se duse în ziua stabilită, dar funcționarul, după ce îi ascultă păsul, ridicând din sprâncene, îl informă că pentru moment n-aveau rechizite și că va trebui să le ceară de la Lima, de unde vor sosi probabil abia anul următor. Alcadele se dusesse îndată la fiul grefierului să-i aducă la cunoștință cele aflate. «Va să zică iei în serios treaba cu școala? exclamase tânărul. Credeam că glumești. Nici prin gând nu-mi trece să-mi scot sufletul cu niște zgaibe de indieni săraci cu duhul pentru mai puțin de cincizeci de *soles*!» Rămânea ca Maqui să-i dea răspunsul mai târziu, deoarece apucase să spună sfatului comunității că suma cerută e de treizeci de *soles*.

Timpul trecea. Materialele făgăduite nu sosiră nici în anul următor. Inspectorul școlar le comunică abia atunci că ar trebui să înainteze o cerere scrisă, în care să specifice numărul copiilor de vârstă școlară și alte amănunte. Și le mai comunică, tot atât de târziu, că obștea avea obligația să ridice o clădire anume pentru școală. Să nu-i umble lui -cu fofârlica! Încăpățânat, alcadele consimți să facă tot ce i se ceruse. Întocmi un tabel cu copiii de școală – erau mai bine de o sută – apoi alergă la un conțopist ca să-i scrie cererea. O plăti cu cinci *soles* și, în sfârșit, o văzu «înaintată». Umblă chiar el să obțină consimțământul de a plăti cei cincizeci de *soles* pe lună învățătorului și chemă câțiva oameni, dintre cei mai pricepuți la zidărie, punându-i să ridice casa specială pentru școală. Oamenii se apucară să frământa lutul și să pregătească chirpici, muncind cu multă tragere de inimă. Lucrurile se aflau în acest stadiu și se părea că vor izbuti să aibă o școală. Mai rămânea să primească rechizitele și să nu-și ia învățătorul vorba înapoi. Copiii trebuiau să știe să citească și să scrie și, totodată, să cunoască cele patru operații despre care i se spusese că sunt cele mai importante. El, Rosendo, ce putea face? Nu știa să numere decât din doi în doi pe degete, dacă era puțin de numărat, și cu pietre sau boabe de porumb dacă era mai mult; chiar și așa, tot se mai încurca la unele socoteli, mai cu seamă la scădere și împărțire. Tare bine e să știi carte! Într-o zi se afla la oraș și intrase într-o prăvălie tocmai când ședea acolo la taifas

subprefectul, judecătorul și alți domni. Cumpărase un cuțit și era gata să plece, când domnii începură să aducă vorba despre indieni; auzindu-i, Rosendo se opriși locului ca și cum i s-ar fi rupt cureaua de la o sanda și, prefăcându-se că și-o drege, se așezase pe treptele de la ușă. În spatele lui, domnii vorbeau în gura mare: «Auzi, domnule, ce prostie?! Am citit chiar acum în ziare... Indienii ăștia...» «Ce s-a întâmplat, domnule?» «Păi se discută în Parlament despre abolirea muncii gratuite, ba chiar despre un salariu minimal obligatoriu. Fleacuri de-ale vreunui deputat care vrea să se remarce.» «Așa cred și eu, o să rămână în proiect.» «În orice caz, sunt progrese... ăștia – și un deget se îndreptă spre Maqui, care părea absent și ocupat cu sireturile – sunt în stare să se răzvrătească și să ridice cine știe ce pretenții.» «Asta s-o crezi dumneata! Ajunge să vezi ce se petrece cu obștile indigene, cu toate că azi existența le e mai mult sau mai puțin asigurată... Vorba bunică-mi: Una-i chitara și alta-i vioară». Izbucniseră în hohote de râs. «În orice caz, se auzi iar vocea primarului, sunt progrese... Să fim bucuroși – și iar arătase spre Maqui – că ăștia nu știu să citească și nu se interesează de nimic, altfel i-ați vedea voi de ce-s în stare...» «În cazul ăsta, autoritatea vorbește. Se cere o mână de fier, dragii mei!» Se auzi o sușoteală urmată de o liniște nefirească, apoi niște pași se îndreptară spre Rosendo. Cineva îl bătu ușor cu bastonul pe umăr, făcându-l să se întoarcă. Îl văzu pe subprefect, care i se adresă pe un ton poruncitor: «Faci pe mortu-n păpușoi, ai? Nu-i de nasul tău aici!» Rosendo Maqui își încălță sandaua pe care se prefăcuse că o drege și plecă târându-și picioarele istovite¹.

Acțiunea din *Necuprinsă-i lumea și vrăjmașă*, ultimul roman al lui Ciro Alegria, are loc în nordul Perului, mai exact în regiunea Cajamarca, cu toate că faptele pot fi strămutate în orice altă zonă unde există comunități indigene. Alegria se inspiră din istoria trecutului și a epocii sale. Cu o așezare, Rumi, o comunitate și primarul ei, Rosendo Maqui, romancierul încearcă să înfățișeze

¹ Ciro Alegria – *Necuprinsă-i lumea și vrăjmașă*, E.L.U., 1967, pp. 26-30, traducere de Niculina Benguş (n.t.).

în pagini calitativ inegale ceea ce a constituit istoria indianului în patria sa: lupte, dureri, suferințe, fărădelegi, frustrări, atotputernicia bogătaşilor, represiunile armatei, nesocotirea legii... Legea reprezintă în ochii indianului un instrument nedrept pentru că spune un lucru pe care apoi îl dezmente. Aproape la începutul romanului Alegria tratează abolirea contribuțiilor pe care indienii, prin condiția lor, erau obligați să le plătească și pe care președintele Ramón Castilla le-a suprimat odată cu sclavia. Cu toate acestea, indianul trebuie să plătească fără explicații. Se impune rațiunea forței, cu toate că tributul ar putea să dispară oricând. Se relatează de asemenea răzvrătirea indienilor Atusparia și Uchcu Pedro, care s-au răsculat în regiunea Ancash în anul 1885. Autorul nu pierde din vedere fondul istoric și face aluzie la fapte politice și militare reale, ca în cazul războiului Pacificului – despre care indienii cred că este numele unui general chilian – sau la luptele între Cáceres și Iglesias. Faptele sunt însă raportate mereu la lumea indigenă și la repercursiunile asupra acesteia.

Tot în primele pagini sunt tratate două teme-cheie: ignoranța (analfabetismul, lipsa de școli) și incapacitatea indianului de a se elibera de exploatarea blindată cu legi și hârtii pe care nu le pricepe. Insensibilitatea oficială la orice reclamații și cereri; nesfârșitele formalități birocratice pentru a obține ceva cum ar fi o școală; înfruntarea cu moșierul alb (don Alvaro Amenábar y Rolandán), acaparator de pământuri prin mijloace murdare... De la început, așadar, este anunțată și denunțată o situație pe care Alegria o dezvoltă descriind calvarul și exodul grupului de indieni alungat de pe pământurile care însemnau însăși existența lor. Toate întâmplările (din relatarea principală se desprind altele secundare, legende, povești etc.) se centrează în jurul luptei indianului Rosendo Maqui împotriva lui don Alvaro, înșelarea și moartea lui și continuarea luptei de către fiul său, Benito, care și el eșuează și este înlăturat și persecutat împreună cu comunitatea.

Tema dispariției unei comunități – pe care tocmai o înregistrasem la Alciedes Arguedas – va fi obiect de inspirație pentru alți autori și, mai ales, în ultimii ani, pentru Manuel Scorza în *Redoble por Rancas* (*Bat tobele prin Rancas*), un roman ce

continuă cu *La historia de Garabombo el Invisible* (Istoria lui Garabombo Invizibilul), (1972), *El jinete insomne* (Călărețul fără semn, 1978), *Cantar de Agapito Robles* (Cântecul lui Agapito Robles, 1978) și *La tumba del relampage* (Mormântul fulgerului)¹. Prin ele se menține tema indigenismului în literatura peruană, începută de Clorinda Matto. În prima parte a ceea ce constituie un fel de *saga* sau baladă pe baza unui realism magic, Scorza etalează un nou concept al indigenismului, cu toate că se află pe linia lui Ciro Alegria și José Maria Arguedas. El folosește tehnicile antropologului și ale fotografului, îmbinându-le în substanța unui stil original, plin de frumoase metafore, ce ne relevă neîncetat hecatomba unui popor care luptă pentru a se desprinde de asediul care, asemeni unei unice ființe vii – așa cum spune autorul – înaintază, crește și devorează. O lume reală și o lume magică, fantasmagorică se suprapun sau conviețuiesc. În *Bat tobele prin Rancas* o întâmplare din trecut și o întâmplare din prezent se identifică (marșul lui Bolivar spre bătălia de la Junin și înaintarea comandantului Bodenco spre măcelul de la Rances). Înainte de a se ajunge la finalul sângeros, deasupra așezării Cerro de Pasco și a comunităților sale planează pericolele lăuntrice și din exterior. În sânul localității, judecătorul – schiță sau caricatură a dictatorului atoateșpănit – face și desface destine și averi. Pălmuește pe cine vrea; împarte dreptatea după cum e bine sau prost dispus, sănătos sau bolnav, se plimbă prin piața satului spre înserate, când nimeni nu îndrăznește s-o facă; lasă să-i cadă o monedă pe care nimeni n-ar risca s-o ridice; calul lui, cu numele de Triumfant, câștigă toate cursele; îi revin premii și la tombole; joacă o partidă de poker cu prietenii lui și ea durează luni de zile... Analogiile cu *Toamna patriarhului* sunt evidente. Judecătorul, îmbrăcat mereu în negru, la fel ca „domnul președinte“, al lui Miguel Angel Asturias, este atotputernic. Când îl întreabă pe vreun inculpat ipotetic „Ești vinovat sau nevinovat?“, acesta îi

¹ *Redoble por Rancas* (1970) și *La historia de Garabombo el Invisible* (1972) au fost editate la Barcelona de Editorial Planeta; celelalte două au fost publicate de Monte Aviles Editores C.A. (Caracas, 1978) și ultimul l-a făcut cunoscut Sigle XXI, Madrid, 1979 (n.a.).

răspunde: „Cum vreți dumneavoastră, domnule doctor“. Imediat ne amintim de patriarhul lui Garcia Márquez căruia, când îi întreabă pe adulatorii săi cât e ceasul, aceștia îi răspund: „Cât ordonați dumneavoastră, domnule general...“

Acestui despot local din Anzi, care maltratează și umilește comunitatea, i se alătură patronul don Migdonio, care nu rabdă ca zilierii lui să-și pună cizmele care le-au fost date la cazarmă și îi otrăvește când îndrăznesc să-i ceară permisiunea de a înființa un sindicat în cadrul fermei.

Din afara localității crește încetul cu încetul implacabila invazie a lui „Cerro de Pasco Corporation“, care înghite terenuri și gonește fără milă oameni și animale. Aceleași trupe care în alte părți trag împotriva minerilor și muncitorilor de pe plantațiile de bananieri ori împotriva studenților, aici terorizează și extermină o așezare nevinovată. Scorza, fără a evita situațiile pline de umor, de poezie și frumusețe literară și fără a transforma romanul său într-un pamflet, păstrând încă o bună doză de intenție politică, prezintă cititorului „cronica supărător de reală a unei lupte solitare: aceea pe care au purtat-o în Anzii Centrali, între 1950-1962, oamenii unor sate marcate doar pe hărțile militare ale detașamentelor, șterse apoi de pe fața pământului. Protagonistii, crimele, trădarea și măreția au aici denumiri simbolice“.¹

Același Scorza insistă asupra distrugerii unei comunități în următoarele sale „balade“ sau „cântări“, cum numește el fiecare dintre cele cinci romane unde înfățișează lupta băștinașilor din Anzii Centrali pe bază de fapte cunoscute și povestite. Realitatea dură transpare din ignoranța indigenului care, de exemplu, nu a văzut un *sol* (monedă), prin dorința comunității indigene care, din secolul al XVIII-lea își revendică pământurile, prin viclenia „inginerului“ ce întocmește planurile de cadastru ale pământurilor reclamate. Inginerul, întovărașit de un servitor – Tupayachi – și de un indian muzicant – Pinchasapo – primiți în dar de la o comunitate, este un autentic potlogar care profită de ignoranța indigenului. În acest sens stă mărturie tratatul încheiat între

¹ Redoble por Rancas, p. 9.

inginer și comunitatea din Morcolla, compusă din 300 de familii; aceasta consideră excesiv prețul de 4.000 de *soles* pe care inginerul îl cere pentru întocmirea planului, însă este de acord să plătească 20 *soles* de familie. Imaginarul se exprimă, în acest caz, mai ales prin tehnica de dilatare a timpului, ilustrând stilistic felul cum același timp ajută în final la satisfacrea dorințelor judecătorului Montenegro. Apa nu mai curge, ceasornicele se strică, calendarul se schimbă, scrisorile sunt făcute pierdute ca să nu parvină știri rele de dincolo de Cordilieri. Astfel, un personaj nu află de moartea soacrei sale și pierde moștenirea; un altul nu află de un act oficial, iar o familie nu află de pasul greșit făcut de una din fete cu un sublocotenent din altă localitate. Nu se anunță nimic despre morți, sechestre, scandaluri politice, pericole atomice, războaie... „Lipsită de preocupări, provincia izolată și perfectă s-a îngrășat, ceasornicele au putrezit. Chaupi-huaranga a devenit lac, copiii și plantele n-au mai crescut“. Pentru a sărbători restabilirea ordinii (cap. 20) după „Masacrul din Chinchă“ doctorul Montenegro a oferit o petrecere zgomotoasă, pe care în sâmbăta următoare a repetat-o subprefectul, apoi don Herón de los Rios, apoi grefierul Pasión, apoi sergentul Astocuri... Și așa la nesfârșit, pentru ca doña Pepita, soția judecătorului, să nu moară de plictiseală. Dar sosi ziua când toate „forțele vii“ au terminat de prezidat și finanțat agapele și petrecerile zgomotoase. Este momentul când doña Pepita își amintește că muncitorii de la ferma sa, *Huarautambo*, aleg, o dată la douăsprezece luni, un intendent însărcinat cu organizarea sărbătorii. O adevărată ruină. Trebuie să angajeze un taraf pentru opt zile, să cumpere zece vaci pentru ospăț, zece *arrobas* de rachiu, să organizeze o defilare cu cai frumos împodobiți, să găsească costume pentru balul mascat (animale, cai, Diavol, vrăjitoare etc. etc.). În total 30000 sau 40000 de *soles*... Pentru a rezolva problema financiară, căzută în sarcina intendentului ales, se obișnuia un împrumut, un credit special, pntu că cine cerea un miel, se obliga să înapoieze doi. În acest fel și în general, datoria contractată nu era plătită în cursul vieții celui în cauză și rămânea pe capul văduvei și copiilor. Datorii contractate pe timpul jobenului și redingotei președintelui

don Augusto B. Leguia nu reușeau să fie achitate nici sub cizmele lui don Manuel Apolinario Odria, afirmă Scorza. Petreceri organizate pe vremea războiului cu Chile, în 1882, continuau să fie plătite în 1962 și urmău până în 1990. Cu multă malițiozitate, firește, autorul adaugă: „Săracii ecuadorieni care vor reuși să plătească abia în anul 2400 cheltuielile independenței¹ lor obținute cu împrumuturi și baionete engleze în 1821!”².

În mijlocul acestei atmosfere fantastice, de univers izolat, comunitatea, incitată de președintele ei, care păstrează titlurile de proprietate ale pământurilor, hotărăște să-l însărcineze pe inginer cu planul unei zone care îi aparține în mod tradițional și cuprinde acum cinci moșii: *Sociedad Ganadra, Chinche, Pomayaros, Huarautambo* (cea a judecătorului Montengro) și *El Estribo*. Sarcină considerată irealizabilă și nefastă dacă ar fi dusă până la capăt, pentru că în asemenea caz, dacă alte comunități din Pasco o imită pe cea din Yanacocha, va avea loc o înfruntare între bogătașii care se mișcă în sferele înalte din Lima, pentru a transforma în petic de hârtie niște titluri coloniale periclitate, și indigenii dispuși la rebeliune. Renunțarea inginerului în fața unor argumente „convingătoare” pune punct relatării, care se încheie cu unele referințe reale la ceea ce s-a întâmplat în 1974, când guvernul militar al lui Velasco Alvarado s-a confruntat cu reforma agrară. Dar realitatea autentică e cuprinsă în ficțiunea românească, în istoria acestui inginer cu o sarcină considerată periculoasă pentru proprietăți și pe care un trimis al judecătorului, „primul locuitor” al regiunii, doctorul Francisco Montenegro, îl avertizează că „în viață cinstea este o piedică”; de asemenea că întreprinde o măsurătoare ilegală” și că „morții miros urât”. În fața acestei amenințări și a ispititorului plic cu 20000 de *soles*, oferit de judecătorul în negru, inginerul se hotărăște să plece în Japonia... Comunitatea rămâne fără posibilitatea de a dovedi ceva și este copleșită de deznădejde. Un personaj al ei,

¹ Generalul Antonio José Sucre, cel mai ilustru locotenent al lui Bolivar, eliberează Ecuadorul, după victoria de la Pichincha din anul 1822 (n.t.).

² *El jinet* însemne, pp. 150-158 (n.a.).

mandatarul Agapito Robles, este fiul care ne conduce la următoarea relatare cu totul independentă (*Cantar de Agapito Robles*), unde se repetă laitmotivul: înversunarea comunității de a-și recâștiga pământurile. Comunitatea, lovită acuma prin stăvilirea râurilor, răstălmăcirea datelor etc., este hotărâtă să termine cu tirania judecătorului Montenegro. Comunitatea din Yanococha ajunge la concluzia că numai o răzvrătire împotriva judecătorului va da de leac suferințelor. Agapito Robles va fi însărcinat cu organizarea revoltei. Sunt prezente din nou elemente magice gen Garcia Márquez, precum valențele atemporale ale puterii judecătorului Montenegro – dictator local andin – și se interpun alte elemente romanești clasice: problema educației și ignoranța (exprimată în acest caz prin factorul religios). Motivul dominant este istoria prostituatelor Maca Albornes, ce trecea drept bărbat până ce s-a aflat că este femeie, și care a ajuns să-l tulbure până și pe Montenegro.

Ca întotdeauna, în plină tragedie, nu lipsește umorul și nici sarcasmul. Capitolul 12 este o sinteză elocventă în acest sens; la fel și capitolul 18, unde se vorbește despre erezia indianului Cecilio Encarnacion (care îl amintește pe frățiorul lui Adalberto Ortiz – Juyuno – și pe fratele Francisco din *Pantaleón y las visitadoras* (Pantaleon și vizitatoarele al lui Vargas Llosa), și se dă drept un arhanghel trimis de Dumnezeu și văr primar cu Iisus Hristos. Cecilio era un salvator pentru cei umili și el vestea în limba *quechua* adevărul lui: sfârșitul împărăției nedreptății și venirea împărăției belșugului.

Spuneam că acest capitol 12 este o grăitoare sinteză a diverselor elemente narrative și teme pe care intenționam să le subliniem, precum și, mai ales, tema lipsei oricăror forme de educație în mediul rural, unde școlile erau de obicei... „hardughii dărăpănate... (în care copiii nu aveau ghiozdane și se așezau pe bolovani sau bușteni...“. Dacă în antologicul capitol 20 din *Călărețul fără semn* profesorul don Eulogio Vento este cel ce nu admite să se schimbe zilele sărbătorilor naționale (sugerăm lectura acestui capitol), în *Cantar de Agapito Robles* apar frații Julio și Isaac Carabajal care hotărăsc să-și sărbătorească ziua la 28 iulie și nu atunci când judecătorul Mon-

tenegro și soția sa doña Pepita au hotărât-o. Împotriva asupririi și samavolniciilor fără seamăn nu există alt argument decât violența. Nici titlurile de proprietate, nici planurile de cadastru nu servesc la nimic. În capitolul 1 din *Cantar de Agapito Robles* este un fapt înțeles că respectivele titluri sunt doar niște petice de hârtie și că numai prin forță comunitatea din Yanacocha își va redobândi pământurile. Răscoala a izbândit și chiar moșia din Huarautambo (a judecătorului Montenegro) a fost cucerită. Dar pe când indigenii sărbătoresc succesul răscoalei printr-o orgie fantastică, sentinelele le aduc vestea că prin pampas se apropie trupele din Tambo... Este de presupus că, întocmai cum scrie Scorza în capitolul 3, „o pace sinistă cuprinse provincia... În Anzi masacrele se succed în ritmul anotimpurilor“. Este ceea ce se întrevade în finalul povestirii.

b. Exploatarea

Câștigul și spolierea feudală ilustrate în nuvele, apar cu variante și în romane. Este cazul romanului *Todas las sangres* (*Copacul care va dăinui*) de J. M. Arguedas, în care e descris un lanț muntos peruan, zonă aflată în plin conflict, ca și la Alegria, numai că aici scriitorul aduce în prim plan existența metişilor în ansamblul ei, relevând felul cum exploatarea capătă nuanțe capitaliste¹. Cartea lui Arguedas este istoria unei moșii începând de la origini și până la dezintegrare: adică de la o economie feudală (ca producție, sistem de lucru, de legături cu proprietarul) la o economie în care ierarhia de valori patron-colon a variat, ca și tehnica agrară.

Lumea din *Copacul care va dăinui* este foarte complexă. Medii diferite; situații diverse; personaje felurite... o parte din întregul numit Peru, așa cum îl percepe autorul. Nimic din maniheismul cu privire la indienii buni și albi răi. Romanul începe cu moartea lui Andrés Aragón, bogătaş din provincia

¹ Roland Forgues – *Todas las sangres o el relato de un proceso de cambio socioeconómico y sociocultural en la sierra peruana*. „Cuadernos Hispanoamericanas“, Madrid, iunie 1975, nr. 300, pp. 659-674 (n.a.).

Abancay. El își lasă moștenire moșia fiului său Bruno, minele fiului său Fermin, iar mobilele indienilor. Fermin va fi învins în stăruința lui de a exploata minele de capitalismul internațional. Brusc renunță la drepturile sale și-și împarte pământurile între indieni, provocând ciocniri cu ceilalți moșieri. Între figurile celor doi frați sau alături de ei, se situează cea a lui Rendon Wilke, indigen care a cunoscut cartierele orașului Lima și s-a reîntors în ținuturile muntoase cu intenția de a-și integra comunitatea în viața socială și economică a țării. Se alătură lui Fermin, apoi lui Bruno, într-o încercare de a apăra și de a menține bunurile indigene în fața agresiunii bogătașilor care înving cu sprijinul oficial. Rendon moare împușcat, după ce visase o țară diferită și mai bună.

Copacul care va dăinui, la fel ca unele scrieri mexicane și romanele peruanului Manuel Scorza, deja citate, este sinteza unei situații noi și, de aceea, a unui nou indigenism. Capitolele lui descriu fenomene recente, la care continuă să participe comunități, judecători, latifundiași și întreprinderi străine. Autorii învinovătesc schimburile sociale, propun soluții noi și chiar folosesc procedee stilistice proprii juriștilor și antropologilor, ca interviurile și înregistrările magnetice.

Oricare din romanele citate ne oferă exemple ale exploatării nemiloase la care este supus indigenul. Sprijinindu-se pe ignoranța lui, scriitorii ilustrează cum patronii și vătăfii (în mod frecvent metiși) caută să obțină maximum în schimbul unor beneficii neînsemnate. Indianul a fost considerat în multe zone drept un animal. Pentru a-i oferi astfel de beneficii, cel mai bun lucru este să-l menții pe indian în ignoranță, abrutizat de coca și alcool. În *Copacul care va dăinui* (cap. II) citim: „Familia Aragón de Peralta și toți locuitorii din San Pedro s-au opus autorizației de deschidere a școlii comunității. Prin asta ne deosebim de indieni. Dacă învață să citească, ehei, câte nu vor dori să facă aceste animale!” a fost auzit spunând primarul însuși într-o ședință a consiliului comunal. „Indienii nu trebuie să aibă școli – dădu sentința bătrânul domn”. „Indianul școlit este un indian pierdut.” „Când ăștia vor ști să citească și să vorbească la fel ca noi, spaniolii, nu va mai exista diavol care să le reziste”, se spune în

Oficio de Tinieblas de Rosario Castellanos. „Când indienii vor ști ceea ce știm noi, ne vor răpi tot ce-i al nostru“. *Al nostru* era pământul, furat chiar de la indieni, ca urmare a Revoluției. Și *al nostru* însemna să-i supunem mai departe cu ajutorul unor contracte oneroase. Indianul muncește pe câmpurile ce i-au fost furate și a căror proprietate îi este garantată de documente pe care el – indianul – și le va transmite din generație în generație. Rebeliunea finală – la fel ca în *Necuprinsă-i lumea și vrăjmașă* – va fi zdrobită și se va încheia cu triumful moșierilor. „Pedro a simțit foarte acut această schimbare. Din clipa când intră în grupul de angajați, privirea celorlalți se aținti asupra lui cu o indiferență care îi smulse tot prestigiul și toate atributele, reducându-l la un obiect, un obiect poate bun la ceva, însă fără o valoare în sine. Intrarea angajaților în Ciudad Real a constituit o defilare grotescă. Lumea se oprea, șoptind și râzând, să-i privească pe acești inși ce umblau prin mijlocul străzii, unul în spatele celuilalt, ca și cum le-ar fi fost teamă că se vor rătăci sau că vor face vreo mișcare ori un gest care să nu fi fost dictat de mai-marele lor. Indienii încurcau circulația, se poticneau între ei, lovindu-se unii de alții cu sandalele lor grosolane din piele și suportau privirile localnicilor vicleni cu o neliniște pe care, în loc s-o domolească, o ațâțau cu ironia lor. În sfârșit, au ajuns la biroul de angajări. Pentru a-și aștepta rândul, s-au așezat pe marginea unei bănci unde unii se despăduceau cu răbdare, mâncându-și la repezeală păduchii prinși.

Fiecare indian a fost supus unui control. S-au notat toate datele lor, au fost fotografiați și fișa lor a fost depusă la arhivă. În felul acesta, îi asigură recrutorul, intrau în posesia dreptului de angajare. La ce le-ar fi servit să fugă de la ferme, să plece fără a-și termina munca și fără a-și achita datoriile? Oare se puteau deplasa de colo până colo fără a fi sprijiniți? În schimb, dacă meritau, recrutorul avea să le restituie, la terminarea contractului, tot ceea ce acum se afla în păstrarea lui drept garanție pentru bună purtare.

Datorii!! Recrutorul le vorbise despre datorii! Winiktón nu se aștepta să audă acest cuvânt. Însă don Regimio Flores insistă asupra lui:

– Ascultă-mă, să facem o socoteală. Salariul cel mai scăzut este de șaptezeci și cinci de *centavos* pe zi, deci șase reali. Aceasta face douăzeci și doi de *pesos* plus un *testón*¹ pe lună. Din asta eu scad comisionul meu și avansul pentru cheltuielile de călătorie; mai adaug și chiria pntu locuința de la fermă și prețul unei *macete* și a altor mici lucruri de care ai nevoie din magazinul patronului... În concluzie, în prima lună vei fi în pierdere. Mai târziu, dacă ești om ordonat și nu cheltuiești cu băutura, dacă nu-ți vine cheful să cumperi pantaloni și sandale noi, dacă nu ai nevoie de medicamente contra frigurilor, atunci este posibil să te aranjezi întrucâtva. Don Remigio vorbea volubil și convingător; și cu toate că se descurca destul de bine în limba *tzetzil* pentru a se putea servi de ea, când era vorba de explicații cu cifre și calcule prefera spaniola. Astfel încât Pedro, cu toate că făcu un efort enorm pentru a-i înțelege argumentele, fu nevoit să se conformeze orbește. Mai târziu, când toți dormeau îngrămădiți în tinda din casa recrutorului, Pedro se chinui să înțeleagă cu capul lui cuvintele lui don Ramigio. «Cum se poate asta? își spuse. Eu las casa mea, familia mea, meleagurile mele; merg multe leghe, cobor din munți. Mor de căldură, sufăr de multe metehne, nu sunt un leneș să stau trântit toată ziua în hamac, ci muncesc zi de vară până-n seară. Și când sosește clipa înapoierii, mă întorc cu buzunarele goale. După mine, nu-i lucru bun. Nu-i drept». Îngrijorat de o asemenea perspectivă, Winigtón dori s-o împărtășească celor care erau mai aproape de el. Dar ei sforăiau buștean și când Pedro încercă să-i trezească, îi replicară cu bombăneli amenințătoare, apoi, învelindu-se și mai strâns în pătura lor, căzură din nou în toropeală.

Încă nu se făcuse ziuă când lucrătorii o și pomiră la drum. Mergeau grăbiți și tăcuți, iar pauzele erau atât de scurte încât nu reușeau să mănânce ceva sau să înghită vreo gură de *pozol*². Totuși Pedro vorbi, adresându-se celor care îl puteau auzi și spuse:

– Învoiala cu don Remigio nu este dreaptă.

¹ Monedă mexicană de argint, de 50 centime (n.t.).

² Băutură răcoritoare preparată din porumb și zahăr (n.t.).

– Ei și ce? Ce-ai vrea? Soarta ta a fost să te naști indian – răspunse cineva, privind cu neliniște spre vătaf. Ceilalți încuviințară și întoarseră capul. Indian. Cuvântul îi fusese aruncat în obraz de multe ori, ca o insultă. Însă acum era pronunțat de unul de aceeași rasă cu el și folosit pentru a crea o distanță pentru a-i îndepărta pe cei uniți prin aceeași rădăcină. Aceasta a fost prima experiență a izolării trăită de Winiktón și nu și-o putea aminti fără mustrare de cuget.

– Eu sunt vinovat, se gândea. Mă îndepărtez de ceilalți, cuget la lucruri care nu mă privesc.¹

c. Mizeria

Imaginea unor indieni ce-și mănâncă păduchii sau carnea stricată a unui animal ne produc dezgust la fel ca orice altă pagină unde ni se înfățișează starea sanitară a acestor ființe marginalizate și inuman exploatate. Să examinăm un alt roman, *Huasipungo* (*Groapa cu indieni*, 1934), de Jorge Icaza, lucrare considerată de unii critici doar un document social și nu un roman. Aici ne izbim de personaje cunoscute și întrucâtva tipice: patronul, vătaful metis, agentul politic, exploatatorul venetic, preotul îmbuibat... Vechilul: „Tuerto Rodriguez – țăran ciupit de vărsat, cu obrazul grosolan și negricios, privind provocator cu unicul său ochi ce se deschidea cinic, filtrând tâmpit și provocator chipurile oamenilor simpli cu care discuta – a fost angajat tocmai pentru prostia lui“. L-am prezentat pe vechil, personaj inevitabil în romanul indianului, deoarece el va ocupa prim-planul fragmentului antologic care urmează. Totul se învârteste în jurul traseului unei șosele pe care o construiesc niște indieni aduși în stare de brute. Icaza, la fel ca și Alegria, a vrut să șocheze conștiințele ecuadoriene deja sensibilizate de violențele relatate de eseistul Pio Jaramillo Alvarado. Și a exagerat intenționat sau a descris în tente sumbre o netăgăduită realitate negativă. În roman pulsează latent, pe fun-

¹ *Oficio de tinieblas* (*Slujba de noapte*), Editorial Joaquín Mortiz, Mexico, 1972, ed. III, pp. 52-53) (n.a.).

dal, violența, și prin ea se denunță prezența capitalului străin, condiția semifeudală a indianului, încultura sa, foamea, alcoolismul și nivelul sanitar scăzut.

„Îi venise de hac copacului și o toropeală nespusă luă locul bărbăției lui de adineauri. Se lăsă în voia ei. Nu se mai frământă cu gândul. Puse piciorul pe o cracă ce părea că i se mai împotrivește: «Doar n-oi fi vrând să-ți râzi de mine, mama ta!» Și strângând între degete coada securii o ridică, socotind timp de câteva clipe unde trebuie să lovească. «Înșfacă-l! Vino-i de hac, *carajo*», strigă el trântind securea cu un gest de eliberare. Dar securea, în căderea ei, devie cu câțiva milimetri și i se prăvăli peste picior rănindu-l, pentru a se înfige apoi în trunchiul răzvrătit.

– Ayayay, *carajo*! urlă el înfiorat. Sângele țâșnea ca dintr-un șipot. Peste puțin nu i se mai auzi glasul. Găsise ce căutase.

Tovarășii săriră care mai de care. Unul mai priceput strigă:

– Fuga, să coboare unul s-aducă puțin glod putrezit să-l punem la picior.

Un indian o luă la fugă în căutarea leacului.

– Ai spus s-aduc fuga...

Ținea în mână leacul din care se scurgeau bale împruțite și noroioase.

– Noroc că-i putrezit bine.

– *Carajo*! Pe cine oblojiți acolo? Întrebă furios supraveghe-torul; sosea tocmai la timp să-și poată arăta priceperea de bun conducător și iscusit tămăduitor.

– Nu-i nimic, boierule. Ce să fie? Andrés și-a tăiat piciorul. Și l-a zdrobit puțin. Indienii adunați în jurul rănitului comentau neîndemânarea țăranului cu figuri compătimitoare.

– Știam eu ce spun, trebuia să se întâmple ceva. Prea nu avea poftă de lucru. Te-a pedepsit *Taita*¹ Dumnezeu, netrebnicule! Ce vreți să-i spuneți? Noroiul nu-i bun de nimic; e ca și cum te-ai apuca s-astupi o țeavă cu el. Tu, José Taqui, du-te vezi dacă sunt pânze de păianjen în colibă. Asta-i mâna lui Dumnezeu. Vezi de adu mai multe. Fuga.

¹ Preot, stăpân (n.l.).

Indianul se întoarse cu mâinile pline de pânze de păianjen.

– Să fi văzut ce mai erau!

– Cu asta ai să te vindeci, mormăi chiorul; și, cu siguranța medicului care bandajează o rană cu fașă dezinfectată, puse pânzele de păianjen murdare pe bontul însângerat. Ridică apoi ochii căutând cu privirea o fașă de legat piciorul.

– O cârpă?

– Nu-i!

– Nu-i!

– Fir-ați voi ai dracului! Nu-i!... Nu-i!... Indieni tâmpiți! Când v-oți duce în iad, tot nu-i o să ziceți... nu-i, o să vă spună și *Taita* Dumnezeu...

Și, repezindu-se la un indian, care, rezemat de coada securii, privea la cele ce se petreceau, îi smulse o bucată mare din cămașa murdară. Acesta înțepenii și ramase în contemplația buricului său; hohote de râs răsunară din toate părțile.

– Hi... Hi... cur gol! strigă unul.

– Cur gol, repetară cu toții printre râsetele care încolțeau privind omul ce stătea încă sprijinit de coada securii.

Dar supraveghetorul se și înțepenise pocnind din bici.

– Gata gluma! La lucru, indieni puturoși. Mai sunt două ceasuri bune pân-să-se-nopteze.¹

Romanul este într-adevăr un pamflet, unde personajelor nu li se conferă adâncime psihologică și unde intenția autorului este explicită. Această intenție politică îl conduce la deformare sau exagerare. O pildă în acest sens este și ceea ce spune cu privire la sumele pretinse de preot la înmormântări. Ele depind de distanța dintre altar și mormânt... O distanță care determină soarta mortului pe lumea cealaltă. Ambianța romanului este dominată de o mizerie dezgustătoare, de foamete, boli și fărâdelegi de tot felul. Omul este înșelat datorită băuturii, este îndemnat cu biciul, este arestat sub pretextul interesului social... În cartea sa, Icaza insistă asupra mizeriei și murdăriei, deoarece le consideră sim-

¹ Jorge Icaza – *Groapa cu indieni*, Editura de Stat, 1949, Trad. Mira Glejan, pp. 37-39 (n.tr.).

boluri ale sărăciei, dezinteresului, stăpânirii, ignoranței datorate lipsei de educație elementară. Vătaful metis întruchipează răutatea. Același mod de abordare se întâlnește și în romanul *Hijos del Viento*, unde viața aspră a indigenului rămâne înscrisă între coordonatele ignoranței, superstiției și mizeriei inimaginabile. Patronul alb – Gabriel Quintana, intendentul *cholo*¹ înălțat în grad – Isidoro Cari – îl lingusește și îl mint pe patron; omul politic aliat cu stăpânul de pământuri; preotul trăind în concubinaj, mare amator de lupte de cocoși; indieni deposedați de pământ și printre ei acei *yatunyura*, un grup aflat sub orice limită... *Huaira*, un vânt vătămător, biciuiește întreagă această lume care se bazează pe legăturile dintre patronul alb și intendentul *cholo*, dintre patronul alb și tână indiană Juana ori surorile metise Cumba, apoi datorită căsătoriei tinerei Juana cu Pablo Tixi, indian *yatunyura*... Ca notă marginală este descrisă figura preotului hrăpăreț, cu petrecerile lui, cu falsele lui minuni etc. Toate acestea au drept fundal mizeria groaznică și halucinantă animalitate a indigenilor:

„Pentru Juana nu era o noutate salteaua de pe jos și nici paiele și *poncho*-urile, toate vechi, nici grămada de bălegar uscat din colț, nici găurile din pereții înnegriți de fum, nici oalele de pământ, nici cobaii mișunând printre mirosurile de iarbă și de urină, nici ulciorul mare pentru apă, băgat în pământ, nici ușa care dădea spre câmpul semănat, nici piatra de măcinat“.²

Aceste simple și mizerabile obiecte casnice apar în oricare dintre locuințele indigene descrise de orice romancier: peste tot mișună cobaii, se văd zdrențele, baliga uscată...

d) Educația și integrarea

Unde se află soluția acestor rele de care suferă populația indigenă? Specialiștii în domeniu ne-au indicat faptul că soluția

¹ Indian ce vorbește spaniola (n.t.).

² Jorge Icaza – *Hijos del Viento* (Huairapampacas), Barcelona, Plaza y Janés, 1973, p. 79 (n.a.).

stă în integrare (esența problemei fiind neintegrarea). Integrarea prin proprietatea asupra pământului (economică), prin școală (educație) și salubritate (bunăstare). Indianului trebuie să-i dai pământuri pe care să le cultive și trebuie să-l înveți cum să le exploateze științific. Pe indian trebuie să-l educi cu ajutorul unei pedagogii proprii, salvând multe din valorile sale culturale pozitive. Trebuie eliminată subnutriția indianului, lipsa de igienă și de asistență medicală. A recurge doar la una singură din aceste căi constituie o greșală și asta a fost ceea ce s-a întâmplat de fapt.

Romanele sugerează soluții, insistând asupra educației. Referindu-se la Ecuador, un personaj al lui Adalberto Ortiz declara: „După mine problema socială... este oarecum asemănătoare cu problema creșterii vitelor. Soluția ar fi să importăm europeni care să vină să îmbunătățească această rasă degenerată... Și ce-mi puteți spune despre indienii din munți care se îmbată cu o astfel de *chiche* scârboasă? Nu-i interesează nicidecum să-și trimită copiii la școală și de aceea copiii cresc ca niște animale”.¹

Aceasta nu este o părere izolată; o idee asemănătoare a încolțit în multe minți și au existat guvernanți care au încurajat imigrarea pentru „a îmbunătăți rasa” ori au promovat o politică de anihilare violentă sau pașnică și sistematică a triburilor indiene. A fost predicată asimilarea, izolându-l pe indian de valorile sale culturale pozitive, iar educația („occidentalizarea” sau „europenizarea”) a fost instrumentul cel mai des citat. Același personaj care pledază pentru încrucișarea rasială drept cale hotărâtoare, la finalul paragrafului său se referă la educație; acest criteriu este susținut de nenumărați autori. Educația a fost instrumentul sau panaceul cel mai vehiculat și considerat drept calea potrivită. „Vouă, dascălilor, vă revine sarcina de a cristaliza o rasă adormită sub tirania judecătorului de pace, a guvernatorului și a preotului, această tiradă ce abrutizează indianul” cum proclamă González Prada.² Aceeași soluție o oferise Clorinda Matto în *Aves sin nido*.

¹ *El spijo y la vantana (Oglinda și fereastra)*, Editura Casa de la Cultura Ecuatoriana, Quito, 1976 (n.a.).

² *Paginas libres*, Madrid, f.a., p. 78 (n.a.).

Această credință în educație vor continua s-o afirme alți autori, cu toate că unii – și chiar Gonzalés Prada mai târziu – vor considera problema indigenă în primul rând de natură economică. Totuși, educația se va bucura mereu de un loc privilegiat în romanele ulterioare celui de mai sus, ale căror personaje consideră cultura un factor de ameliorare a situației și chiar de succes al anumitor răzvrățiți. În *Socavones de angustia* (*Provocatorii de nelinishti*) al lui Fernando Velarde, autorul tratează un subiect de această natură.¹

„Se întâmpla după sărbătorirea primului semănat pe noile terase de culturi, când Rendon Willka se hotărî să plece la Lima. Îndeplinise două obiecții religioase de mai mică importanță și obținuse dreptul de a fi cel de-al cincilea consilier comunal. Era tânărul care conducea muncile obștești ale tineretului la Lahuaymarca precum și în comuna stăpânilor unde munca trebuia îndeplinită forțat. El nu cobora însă la San Pedro decât cu acordul *varayoc*-ului.²

După ce locuitorii îl izgoniră de la școală, el continuă să silabisească în cârticica sa de citit: scrise cu creionul mereu aceleași fraze și reuși încă să mai adauge câteva cuvinte în spaniolă, pe care le învățase apoi.

Când era aproape băiat mare, un *wayna*, tatăl lui hotărî să-l trimită la școala publică din San Pedro. El a fost primul indian înscris la școala din această localitate. Inspectorul școlar și conducerea nu au dat curs cererii indienilor, care nu voiau decât o învățătoare pentru Lahuaymarca, deoarece comunitatea con-

¹ Fernando Velarde – *Socavones de angustia*, Editorial „Los Amigos del Libro“, La Paz-Cochabamba, 1970, ed.IV, pp. 248-249. Educația poate contribui la eradicarea suferințelor lumii indigene, însă este un fapt cert că patronul, firma și administratorul se opun și se interpun. Cei care-l prigonesc pe sărmanul și ignorantul indian nu au nici un interes ca acesta să știe că l-ar conduce dincolo de lumea sa de animal. Există o scenă dramatică – dramatică deoarece călăii sunt copii – în *Todas las sangres*, în care Alcides Arguedas înfățișează dificultățile pe care indigenul marginalizat le întâlnește când încearcă să afle ceea ce albul știe. Un indian nepăsător, un profesor laș și temător, niște copii răutăcioși, conform vârstei și condiției lor, dintre care nu lipsesc însă cei înțeleghători, precum și niște domni albi pregătesc în roman un final previzibil (n.a.).

² Șef de trib (n.t.).

struise un local drăguț, cu ferestre mari și cu o grădină unde au pus mușcate și trandafiri albi, singurele plante «ale stăpânilor și ale bisericii» ce puteau rezista la clima de pe înălțimi.

Cei din familia lui Aragón de Peralta și toți locuitorii din San Pedro s-au opus să fie acordată autorizația de deschidere a școlii comunității.

– Prin asta ne deosebim de indieni. Dacă învață să citească, ce n-ar putea cere și face aceste animale? – spuse la o ședință însuși primarul.

– Indienii nu trebuie să aibă școală – dădu sentința bătrânul domn. Și afacerea n-a mai fost discutată. Cuvântul lui Aragón de Peralta era hotărâtor și îndeplinit peste tot în zonă.

Din acest motiv, directorul școlii din San Pedro se duse să se consulte cu bătrânul domn dacă putea fi înmatriculat băiatul Demetrio Rendon Willka la Secția pregătitoare.

– Dacă este de-acum băiat mare, primiți-l. Copiii îl vor face să fugă. Cu toate că sunt îndărătnici, indienii ăștia nu vor suporta batjocura fiilor noștri. Nu știi dumneata că cei mici sunt mai răi decât cei mari atunci când vor să-i păcălească sau să-i chinuie pe cei slabi?

– Bine, domnule, conveni învățătorul.

Tatăl lui Rendon Wilka îi mulțumi învățătorului pentru primirea copilului său la școală; îi spuse că în chiar clipa aceasta un indian descărcase în locuința directorului doi saci cu cartofi și unul cu grâu, dar umil de la noul său elev.

Școlarii fură uluiți văzând un indian măricel cu un abecedar în mână și un săculeț pentru caiete, la fel ca ale celor mai mici școlari; și peste caiete apărea rama de lemn a unei tăblițe de scris. Și lucrul acesta era cel mai vizibil; sub săculețul de școlar, indianul mai purta un altul, plin cu porumb prăjit, porumb fiert, pastramă și bucăți de brânză. De obicei membrii comunității își duceau mâncarea rece într-o mică pânză de lână țesută. Demetrio trebuia să fie aidoma unui «școlar». Au țesut pentru el un săculeț, ceva asemănător unei plase pentru coca a indienilor adulți, însă mai alungită și cu o panglică ce-i servea primului școlar al comunității să prindă cruciș de umăr acest nou obiect școlar

indigen. Demetrio trebuia să meargă zece kilometri, în fiecare zi, de la Lahuaymarca la San Pedro.

Profesorul, mulțumit de dar, avea să le ceară copiilor să fie «drăguți» cu tânărul indian. Îl văzu pe acesta așezat pe banca de piatră, între cei mai mici, care-l priveau preocupați sau temători, dar nu disprețuitori. Doar cei mari îi acordară atenție. Demetrio rămase așezat, privindu-i pe domnișori cu o expresie duioasă și supusă întipărită pe obraz, însă energică și de o hotărâre nestrămutată în atitudinea lui. Era evident că nimeni n-ar fi putut să-l miște din locul sau.

– Ce tot priviți? – întreabă indignat profesorul care era dintr-o provincie îndepărtată.

– Este un indian, spuse Pancorvo, elev din ultimul an.

– N-ai mai văzut nici unul? întreabă profesorul.

– La școală nu. O s-o împruț.

– Nu miroase a nimic, domnule, exclamă micuțul ce se afla așezat alături de Demetrio.

– În schimb, poate tu, Pancorvo, miroși, spuse profesorul.

– Poate, însă nu a indian.

Demetrio era mult mai mare decât acest Pancorvo. Fără să se ridice, indianul îi oferi micuțului care-l apăsese o monedă de aur de cinci centavos, care fusese ascunsă într-un săculeț de culoarea curcubeului.

– Ca să te joci, puiule, spuse. Toți băieții se strânsesă mai tare în jurul lui Demetrio.

Cel micuț, un De la Torre, nu se hotărî să primească moneda. Demetrio o puse într-una din mâinile copilului și-l făcu să strângă degetele pumn.

– Cinci *centavos*! Frumușel, spuse în spaniolă.

– Gata! La locurile voastre, ordonă profesorul, profitând de zăpăceala lui Pancorvo și a camarazilor săi.

Elevii se supuseră în tăcere, însă îl priveau întruna pe Demetrio, care, cu ajutorul prietenului său proaspăt cucerit, pronunța literele cu glas puternic, la fel ca și ceilalți.

Câteva săptămâni mai târziu, instruiți de părinții lor, elevii mai mari începură să-l hărțuiască pe indian, în special în timpul

recreațiilor. Într-o dimineață, în luna septembrie, câțiva dintre aceștia îl încercuiră.

– N-ai un «cinci» și pentru mine, Willka? Ești un animal. Atât de bătrân și n-vești de-abia alfabetul, îi spuse unul dintre ei.

– Citește în *quechua*, animalule! Nu-ți dai seama că nu știe spaniola? *A, Bi, Ci...* Se spune *Be, Ce*.

– Gura indianului nu poate, spuse un altul.

Demetrio se așeza totdeauna sub un arbust trist de acantă, care, de necrezut, reușise să crească într-un colț din curtea școlii, unde copiii ieșeau în recreație, apărat de un zid de pietre și argilă pe care cei din anul doi îl ridicaseră anul trecut, prin noiembrie. Se așeza pe zid și forma pereche cu arbustul, care reușise să învingă furia soarelui, a școlarilor distrugători din clasele superioare și a înghețului.

– *A, Bi, Ci, Chi, Di, Ifi...* i-au strigat în cor mai mulți băieți.

Râdeau în fața lui, însă Demetrio nu-i auzise. Atunci, un școlar, Brañes, îi smulse din buzunar tăblița de scris: o azvârli la pământ și o călcă în picioare. Demetrio nu făcu altceva decât să-și contracte mușchii obrazului.

– Putoare! Laș! Indian! țipă Brañes, un băiețuș cam de paisprezece ani.

Demetrio se ridică în picioare și Brañes o luă la fugă, pentru că umbra indianului se înălță deodată peste capul lui. Însă Demetrio, fără a-l privi pe puiul de stăpân, se îndreptă spre clasa acum pustie. Se așază la locul lui în bancă. Directorul, de la ușa laterală a clasei, îl văzu pe Brañes, însă nu interveni. Îi era teamă de bătrânul stăpân și de locuitori. El era originar dintr-o localitate îndepărtată și nu avea diplomă.

Demetrio rămase o clipă singur în odaia pustie, fără covoare, fără tablouri istorice și fără hărți. Îl văzu apărând pe prietenul său, De la Torre, întovărășit de doi micuți. Se apropiară de el grăbiți. Gallegos, cel mai mare din cei trei, lăsă pe genunchii lui Demetrio rama de lemn spartă a tăbliței de scris.

– Demetrio! Demetrio! îi spuse.

Indianul mângâie cu un deosebit respect mâinile micuțe ale copilului.

– Te iubim, îi spuse prietenul său, și se așază alături de el.

Se apropie de el atât cât a fost posibil; apoi îi strânse puternic unul din brațe și-l lipi fața sa de cămașa de flanelă a indianului. «Da, da, miroase, dar nu ca acasă la mine, ca ciorapii tatălui meu când și-i scoate noaptea. Miros tare urât! Demetrio miroase într-alt fel. Sărmanul, așa de mare și n-a vrut să-l lovească pe Brañes! Mă doare inima!»

Demetrio se pierdu pentru o clipă. Ceilalți doi copii se așezară și ei pe bancă, alături de el.

– Demetrio! repetă micuțul, privind rama spartă și atât de curată în bucățelele care nu fuseseră zdrobite de pantofii scâlțiați de prea mult purtat ai lui Barñes.

Indianul desfăcu brațele.

– Dumnezeu e bun! spuse el.

Nu terminase însă de vorbit și se însuflețise îmbrățișându-i pe copii. Credea că erau suficiente pieptul și brațele sale pentru toți trei; Brañes și Pancorvo năvăliră în clasă. Rămaseră ținutuiți văzându-l pe De la Torre cu capul sprijinit pe trupul tânărului, rama spartă peste genunchii lui, iar ceilalți doi copii privindu-l fericiți pe indian. Acesta nu mai îndrăzni să-i îmbrățișeze pe copii; îi înfruntă pe cei doi tineri, în spatele cărora apărură și alții.

Pancorvo se hotărî. Se apropie de grup, păzit de tovarășii lui, care-l urmăriră.

– *K'echa*¹ De la Torre, spuse. Te-ai vândut pentru cinci *centavos*. Și tu, un alt De la Torre, mort de foame mai rău decât putoarea asta de Gallegos.

Demetrio înțelegea acum spaniola; în câteva luni învățase, de asemenea, să silabisească. Simți că micuții care se aflau alături de el nu se înspăimântară. Gallegos se ridică.

– Tu ești putoare! îi spuse lui Pancorvo. Laș ești tu! E- adevărat că sunt flămând. Dar mai rău e să fii laș.

Pancorvo lovi cu pumnul gura copilului. Dar nu avu timp să fugă. Demetrio îl și prinse de guler. Îl ridică în aer și în timp ce acesta dădea din picioare, îl azvârli pe bancă.

– Rahatul dracului! îi strigă în *quechua*.

¹ Diaree (n.t.).

Ceilalți fugiră, nu în curtea școlii, ci spre coridorul care dădea în piață. Străbătură îngroziți câmpia. Pancorvo nu se putea ridica de pe jos și începu să plângă cu țipete. Gallegos sângera pe gură.

– Plecați jupânașilor, îi rugă Demetrio pe copilași.

– A vrut să mă omoare spuse Pancorvo ridicându-se cu greu în picioare și schiopătând când profesorul intră în clasă.

– A vrut să mă omoare, repetă.

– Și pe Gallegos? întrebă profesorul înțelegând cele ce s-au întâmplat.

Demetrio îl privea cu răceală pe Pancorvo și pe profesor. Clătină ușor din cap.

– L-a insultat fără motiv pe De la Torre și pe mine, domnule profesor, răspunse Gallegos. Blegul ăsta m-a lovit pentru că l-am apărât pe Demetrio.

– Demetrio? exclamă mirat profesorul.

Pentru că micuțul nu spusese «indianul» Demetrio, și nici «metisul» Demetrio, ci numai Demetrio.

– Dumnezeu l-a pedepsit, domnule profesor, Dumnezeu, căci...

Termină, și pe buzele sale se ivi un mic punct sângieriu.

Indianul auzea totul și se simțea din nou tulburat.

– Domnule profesor, stăpâne... începu în spaniolă, însă continuă în *quechua*. Acești copilași sunt porumbițe ale lui Dumnezeu; lacrimile lor sunt din inimă.

Clasa era acum înțesată de școlari din grupa începători, anul întâi, al doilea, al treilea.

Profesorul rămase zăpăcit, neștiind ce să facă.

Pancorvo auzi pași pe coridorul școlii și începu să plângă din nou cu țipete.

– S-a rupt ceva în mine! Mă simt rău! se văită.¹

Moșierul, patronul, administratorul minei, judecătorul etc. îi refuză indianului dreptul la educație. Alteori încercarea nu întâlnește obstacole: la armată, în timpul serviciului militar, s-a

¹ Alcides Arguedas – *Todas las sangres*, Editorial Losada, Buenos Aires, 1964, pp. 58-62 (n.a.).

căutat „civilizarea“ cu ajutorul sarcinilor pedagogico-evangelice ale misionarilor. Rezultatele au fost diferite. Indianul de la munte, pe care armata l-a „civilizat“, a putut să revină la tribul său lepădându-se de tot ce-i dăduse armata, sau a putut să opteze pentru viața de la oraș, adaptat și absorbit total ori marginalizat și nesigur. În *Casa verde* a lui Vargas Llosa, se abordează problema integrării unor fete indiene culese și educate în localitatea Santa Maria de las Nieves de niște călugărițe spaniole. Ce s-a întâmplat cu ele?

Romanul, cum bine știm, ni se prezintă ca un ansamblu de povestiri cu scenarii simultane, sau interfețe cronologice. Este povestea lui Fushia, a lui Aquilino, a lui don Anselmo, a Bonifacei, a Incontestabililor și a oamenilor din Santa Maria de las Nieves... Avem aici o panoramă inegală, dar în același timp coerentă, unde respiră o realitate peruană complexă. Narațiunea se desfășoară, predilect, în două locuri: Piura și Santa Maria de las Nieves, o mică așezare din Amazonia, pe cursul superior al fluviului Marañón. Orașul și pădurea, Santa Maria de las Nieves și indigenii care locuiesc în pădurea apropiată sunt cei care ne interesează, orașul pentru că aici propovăduiesc niște călugărițe spaniole misionare, iar pădurea pentru că este populată de indieni *aguari*. Din relatarea lui Jum, căpetenia de trib, aflăm o dată mai mult despre exploatarea indigenului. Un indigen tribal, specie a pădurii, un tip deosebit de indianul de la munte, pe care l-am cunoscut în romanele lui Alegria sau Scorza. Așa-numiții patroni, care fac comerț cu toți marginalizații și ignoranții, îi exploatează și-i păcălesc la mâncare, macete, țesături etc., care, pe deasupra, se aduc numai de două ori pe an. Călugărițele adună fetele *aguar* împotriva voinței părinților lor, pentru a le educa, ceea ce face să transpară astfel problema integrării sociale a indigenului. Tineretele educate la Misiune nu mai au după câțiva ani nimic comun cu *aguarii*, se simt „civilizate“ și nu mai vor să se întoarcă la tribul lor. Dar nici călugărițele nu le mai pot păstra la misiune și se văd obligate să le ofere inginerilor și militarilor, ca servitoare în casă. În mod obișnuit albie le vor duce la Lima, unde nu rareori vor sfârși undeva, în bordelurile de la periferie. Tragedia pe care o trăiesc aceste fete este vizibilă în povestea Bonifacei, o novice

care se va căsători cu un sergent, iar din clipa în care acesta este arestat, va ajunge la o casă de toleranță... Și, în final, inevitabil, va apare sentimentul frustrării. Pentru că, așa cum spune un personaj din *Oficio de tinieblas* a lui Rosario de Castellanos: „Un indian, aici sau indiferent unde, este totdeauna un sărac și un ignorant. Nu există alternativă.“

În două romane mexicane – *Juan Pérez Jolote* și *Balún-Canán* reapare aceeași dilemă a indianului care sau învață spaniola sau își abandonează cultura proprie. Reîntâlnim umilițoarea situație a unor indigeni cărora stăpânul le interzice să vorbească spaniola și îi împiedică să-și aibă propria lor școală. Juan Pérez Jolote este înrolat în armată și participă la Revoluție, astfel că o bucată bună de timp el se află în afara grupului său *chamula*. Când revine la ai lui, în mai 1930, își dă seama că nu se poate adapta. Poartă haine deosebite și abia de-și mai amintește graiul natal. Nu îndrăznește să iasă din casă. Rămâne trist și claustrat, pentru că „acum nu mai știe să ducă traiul unui *chamula*.“ Totul i se pare straniu. Îi este rușine să se îmbrace la fel ca tribul lui, vrea să plece. Până la urmă, trauma este depășită.¹ Revoluția mexicană este de asemenea factorul determinant în *Balún-Canán*. Patronii se scandalizează când un indian „considerat egal“ vorbește spaniola fără a i se permite („Pentru că există reguli. Spaniola este privilegiul nostru. Și o întrebuițăm, spunând *dumneavoastră* – superiorilor, *tu* – celor egali, *voi* – indienilor“). Cert este că guvernul revoluționar a aprobat o lege ordonând ca proprietarii de ferme cu mai mult de cinci familii indiene în serviciul lor, să fie obligați să le ofere acestora mijloace de învățământ, înființând școli și plătind salariu unei învățătoare. Pentru unii a fost de neconceput o astfel de măsură legiferată de președintele Cárdenas. Era de neconceput deoarece li se încălcau drepturile și li se smulgeau proprietățile pentru a fi date indienilor, niște ființe murdare, bețive, ingrate, leneșe, ipocrite, cu gânduri ascunse și false... Cu toate acestea, indienii se răzvrătesc imediat; pretind un

¹ Ricardo Pozas – *Juan Perez Jolote*, Mexico, Fondo de C.E., 1959, ed.III, pp. 54-55 (n.a.).

minimum de salariu, vorbesc spaniola, părăsesc ferma fără a li se da voie, refuză să presteze *baldio* (muncă neplătită) și pretind o școală și un învățător. Există un lider, care l-a cunoscut pe Cárdenas și care învață să citească și să scrie. Față de patron, care concepe o stratagemă pentru a nu deschide școala, liderul Felipe îi conduce pe cei din neamul său și cere o școală adevărată (pe care o vor construi ei) și un învățător adevărat, nu unul fals, cum li se oferise. Cu toate că patronul exclamă: „Islazuri? Indienii muncesc numai dacă vârful biciului îi atinge pe spinare. Școli? Ca să învețe să citească. Ce să citească? Ca să învețe spaniola. Nici un spaniol care se respectă, nu va binevoi să vorbească spaniola cu un indian”.¹ Indienii vor persista în stăruința lor, se vor răzvrăti, vor reuși să dea foc fabricii de zahăr și morii și vor ajunge să ucidă...

2. METISUL ÎN ROMANE

La fel ca și indianul, metisul apare în multe romane dubios, sinuos, perfid și crud. Este un personaj din povestirile cu temă indigenă, cum ar fi cele ale lui de J.M. Arguedas. El este, de asemenea un personaj prezent în orice roman despre o societate colorată cu pigment indigen. În mod obișnuit, metisul apare așa cum îl prezintă Vargas Llosa în *La ciudad de los perros* (*Orașul câinilor*); acolo munteanul Cava este o „corcitură scârboasă”, un muntean („păzește-te mereu de munteni, căci ei sunt trădătorii din lumea aceasta”), umilit, care încearcă să-și ascundă condiția, caută protecția albului „Jaguar”, ucigaș profesionist, și a lui „Boa”.

În *Conversación en la Catedral* (*Conversație la Catedrală*) constatăm aceeași apreciere a metisului: „Corcitură împutită, nu mă va umili el în felul acesta. Eu îi voi arăta care îi este

¹ Rosario Castellanos – *Balún-Canán*, Mexico, Fondo de C.E., 1961, ed.II, pp. 30-39, 45, 94-95, 188 (n.a.).

locul... Eu îl voi învăța cum să se poarte cu stăpânii lui”.¹ Și în *Chaskanawi* (1947), operă a bolivianului Carolos Medinaceli, sesizăm exclamația unui tânăr: „aflând de legăturile unui alb cu o metisă, cu asemenea corcitură! Ce scârbă! A stat cu această corcitură și apoi a venit la mine ca și cum eu aș fi umbra lui, servitorul lui, cârpa lui!”.² Metisa este preamărită, în fața ei albul îngenunchează. Claudina este reprezentantă a amestecului de rase la superlativ și fapt este că frumusețea ei, ca în cazul mulatrei, poate face pe oricine să-și uite prejudecățile rasiale. Altfel stau lucrurile când vorbim despre bărbatul metis sau mulatru. Ceea ce în cazul femeii poate fi un câștig, în cazul bărbatului devine un calvar: *El calvario de un cholo* (*Calvarul unui metis*), (1960), așa cum se intitulează romanul bolivianului P. Rocha Pinedo.

Metisul devenit în plan social obiectul unor tratamnte speciale, a produs în plan literar problematica segregăției și a dramei sociale a acestor ființe. Așa se întâmplă cu metisul Cisneros din *Todas las sangres* (*Copacul care va dăinui*). Devine o paradigmă. Cisneros este un tip ambițios, crud, trufaș, mărginit. Ca rasă este indian. Călărește catârca la fel ca metișii. Se îmbracă pe jumătate ca un indian și pe jumătate ca un european. Dar este bogat. Pretinde să fie asimilat fermierilor albi. Pretinde indienilor să-i zică *stăpâne*. Aceștia îl resping și-l urăsc, dar și albi îi repudiază, din cauza originii sale, din cauza vanității sale, din cauza violenței sale...; cineva îl califică drept „porc îndrăcit”. Este o ființă de disprețuit și pentru albi și pentru indieni. Aceasta este tragedia lui, ceea ce îl face pe Cisneros să se zbată între cele două grupuri rasiale și socio-culturale, cel din care provine și cel în care nu reușește să se integreze.

Jorge Icaza, ni se pare, a reflectat bine situația acestui tip uman. Icaza, cu *En las calles* (*Pe străzi*), *Cholos* (*Metiși*) și *El Chulla Romero y Flores* (*Romero y Flores cel lipsit de bărbăție*), oferă importante documente sociale, unde romancierul – la fel ca în *Huasipungo* (*Groapa cu indieni*) – nu se limitează doar la a face

¹ Autor Six Barral, carte apărută la Barcelona, 1974, p. 210 (n.a.).

² Editorial „Los Amigos del Libro”, La Paz-Cochahamba, 1976 (n.a.).

cunoscut limbajul indianului și al metisului, ori la a descrie exploatarea, nesocotința, abrutizarea, fanatismul religios și neputința indianului față de stăpânul feudal, ci ilustrează totodată corupția autorităților și triumful orașului asupra câmpiei și, în același timp, ne face să vedem esența problematicei metisului, exprimată în dorința lui de a-și albi pielea și a urca pe scara socială. Drept contrapunct este înfățișat comportamentul unei „nobilimi” neroade (neamul Peñafield), parvenită, încăpățânându-se încă să le inculce copiilor („copii decenti”) formule privind modul de a mânca și a vorbi în stare să-i deosebească de *metiși* și *indieni*. Metiși ca Montoya, care aspiră să nu mai facă parte din „clasa” sa și să-și „radă” mustața rară, căzută, de indian. Adoptă o altă pieptănătură; nu mai întrebuințează jambiere, pronunță graseiat literele *rr* și *ll* și visează să aibă un copil blond...: „Aleargă acasă să se privească în oglindă. Într-adevăr, mustățile lui erau căzute, dezvăluiau ceva ce constituise însăși durerea vieții lui. Nu putea fi un cavaler. Cu o hotărâre eroică intră într-o frizerie și strigă:

– Rade-mi mustățile!

În oglindă apără o față mai acceptabilă. Ce mai puteau spune acum? Nu era prea brunet. Părul dat spre stânga și cu moșii venea foarte bine. De atunci rămase îndrăgostit de această frizură.

Schimbă de asemenea odaia joasă cu două camere mai mari; și, din când în când, plăti bețiile oficialilor care făceau pe misiții la licitații. Obiceiul de a graseia literele *rr* și *ll* îi deveni congenital. Trebuia să dea impresia că e o persoană importantă.

Călătoriile în capitală se repetară într-atât, încât, culmea ironiei, deveniră un mod de relaxare și bucurie pentru spiritul și corpul lui obosite. Constituiau un fel de simptom straniu și întregitor al propriei lui oboseli.

Relațiile începură să-i sporească într-un chip alarmant. Avocatul său îl prezentă domnului judecător, acesta rudei sale, șef de departament la un minister, șeful vărului său, domnul subsecretar și, în sfârșit, acesta socrului său, domnul ministru.

Numai Alexandrina protesta în legătură cu neîncetatele lui dispariții:

– Totu-i să-ți plătească. Ce trebuie să faci tu pe nebunu’, să-i cinstești pe toți? Ce rost are să-ți faci atâția prieteni?

– Taci din gură, treaba e să meargă.

Omul strângea bani și se reîntorcea la ocupațiile lui de la oraș, adică mai prezenta chitanțe, mai aștepta termene de probă, mai bea într-o cămăruță cu un doctoraș de vază, mai stătea la soare în piața mare, se mai băga în discuțiile politice ale prietenilor. Ca să-și omoare plictisul de pe urma acestor discuții, începu să spună anecdote picante din repertoriul metişilor din satul său. Succesul fu mare, cu toții se porniră să râdă în hohote și el căpătă fără alte comentarii faima de isteț, cea dintâi treaptă pentru a putea ajunge la titlul de «om talentat».

– O, un mare talent! ajunsese să i se spună în față, în ziua în care cumpără la licitație moșia familiei Peñafiel.

Când se înapoie atunci la San Isidro, pe tot parcursul călătoriei se amuză de noutatea talentului său. Cum părea posibil așa ceva? În orice caz el nu se îndoia. În oraș, o sută de guri instruite îl descoperiră, și alte o sută, având doctorate, îl recunoscuseră. O teamă îl cuprinsese: fruntea lui strămtă nu-i garanta noua sa calitate, astfel că la prima ocazie își va tunde bogăția aceea de păr... însă, nu! Și-ar fi stricat moțul. Până acum se simțise orgolios pentru inima lui sensibilă. Despre creierul său nu știa nimic; fusese necesar să se ducă la licitații, să-și radă mustața, să nu poarte jambiere în oraș, să graseieze litera *rr*, să prindă din zbor cuvinte mieroase și să repete glume îndoielnice pentru a se înapoia la San Isidro cu această nouă trebușoară: talentul.

Ca întotdeauna când avea o bucurie, acum îl cuprinsese speranța de-a avea un băiat. Dorința, care în alte ocazii se arăta cam nebuloasă, ajunsese până la urmă să se înfigă în conștiință ca urmare a unor raționamente nobile de a-și perpetua numele. Un fiu care să beneficieze de nopțile sale nedormite. A, și dacă fiul iese blond ca un venetic, pentru el semn de noblețe, poate că nici nu ar putea suporta o asemenea fericire!

La sosirea sa la El Descanso, între glume picante și vorbe tandre, îi ceru femeii:

– Fă-mi un fiu!¹

¹ Jorge Icaza – *Cholos*, Editura Atahualpa, Quito, 1939, pp. 87-89 (n.a.).

3. NEGRUL ȘI MULATRUL ÎN ROMANE¹

Negrul apare în folclorul și în literatura țărilor unde trăiește sub forma unor clișee stereotipe, ce provin din vechime. Clișee născute odată cu sclavia care, pentru a fi justificată, s-a recurs la ideea inferiorității omului de culoare. Negrul apare ca dobitoac, nerod, necioplit, pervers, leneș, hoț, desfrânat... Asupra acestui negru și asupra mulatrului și a altor amestecuri (*tercerón*, fiu de mulatru și de alb; *cuarterón*, fiu de *tercerón* și alb etc.) se face simțită prejudecata și discriminarea albului într-un mod direct sau subtil. Negrul este negru nu doar prin culoarea sa. Dacă este bogat, de exemplu, poate să nu mai fie negru printre negrii săraci. Ca om poate să fie mai rău ca un negru sau să se „asemene cu negrul”. Aceeași semantică se face ecou când i se dau cuvântului *negru* conotații peiorative. Este suficient ca o persoană să aibă anumite trăsături: părul cârlionțat, piele închisă la culoare, buzele groase, nările largi pentru a stârni disprețul sau a crea prejudecăți în legătură cu cel ce are asemenea caracteristici. Folclorul, în care se concentrează sufletul poporului, preia aceste păreri și atitudini față de negrul considerat drept deocheat, senzual, obsedat sexual, tâmpit prost, incult.²

Problematica negrului american este tot atât de bogată sau chiar mai bogată decât cea a indianului. Tema indianului, până la urmă, face corp comun cu alte teme despre societățile hispano-americane, acestea având culturi similare sau egale. În timp ce tema negrului pătrunde în literaturi foarte diverse, de la aceea a Statelor Unite la aceea a Braziliei, trecând prin diverse țări ale

¹ Richard L. Jackson, în *The Black Image in Latin American Literature*, University of New Mexico Press, Albuquerque, 1976) oferă un studiu pătrunzător al rasismului alb față de omul de culoare așa cum apare în roman, poezie și muzică vocală. A se vedea și John F. Garganigo: *El perfil del negro en la narrativa rioplatense (Înfățișarea negrului în narațiunea din Rio de la Plata)*. „Historiografía y Bibliografía Americanistas”, XXI, Sevilla, 1977, pp. 71-109 (n.a.).

² Carlos Esteban Deive – *El indio, el negro y la vida tradicional dominicana*, 1978 și *Vodú y magia en Santo Domingo*; Ediciones Museo del Hombre Dominicano, Santo Domingo, 1979 (n.a.).

Americii hispanice. Însă negrul, mai afectuos și mai activ decât indianul și, mai ales, adaptat în mare măsură la cultura europeană, și-a expus și și-a apărât el însuși cauza. În felul acesta, în timp ce albi sau vreun metis sunt cei care scriu romanul indigenist, autorii de culoare sau mulatrii sunt cei care își redactează romanele cu dilemele rasei lor. Dileme foarte diferite și complicate, însă în al căror fond întâlnim până la urmă o singură cauză: culoarea pielii. Calvarul a început în clipa când negrul a fost desprins din neamul său, de la sursele nutritive ale culturii sale. Odată organizarea sa socială distrusă și bagajul său cultural vătămat, negrul se refugiază în lumea lui spirituală, pe care o leagă de cea impusă de albi (religia), pentru a da viață unei spiritualități sincretice, așa cum este cazul *vodú*-ului sau al *nañiguism*-ului. Negrul, convertit și botezat cu forța, menține în adâncul sufletului său cultul divinităților ancestrale, cărora le aduce prinos prin intermediul altarelor, stampelor și imaginilor catolice. În felul acesta negrul face o suprapunere între credință, rugăciuni, hramuri și acestea populează universul lor esoteric și magic. Se ascunde în această lume, fugind de mediul alb ostil, rasist: „În centru, pe pielea unei tobe rituale turtite, se înalță Obatala cel crucificat, prins într-o rețea de inele întrețesute. La picioarele lui sta Yemayá, o micuță Fecioară din Regio, închisă într-o sticlă de cristal. Shangó, sub trăsăturile Sfintei Barbara, al doilea element al trinității *orisha*, agita o sabie aurită. Un sfânt, Ioan Botezătorul, din ghips, reprezenta puterea lui Olulú. Mama Lola, chinezoaica cheală, zeiță a sexelor bărbatului și femeii, era înfățișată cu un zâmbet de păpușă, căreia îi puseseră o enormă fundă trandafirie, plină cu mărgele. Îmbrăcați în stacojiu, cu ochii ficși, toți Jimaguas își înălțau trupușoarele lor negre într-un colț al mesei. Spirite gemene, cu pupile bulbucate și gâturile unite printr-o bucată de frânghie legată pompos. Un cocoșel naiv, din pene, așezat într-o cratiță de pământ și înconjurat de șapte cuțite strălucitoare simboliza putrea neîmblânzită a domnului Eshú... În jurul figurilor erau puse o secure, două corane de cerb, câțiva dinți de pisică, mai mult *maracas* și o broască râioasă împăiată, ce constituia un îngrijorător arsenal pentru vrăji. Pe pereții din lemn de palmier

atârnau potcoave, flori de hârtie și stampe ale Sf. Iosif, Sf. Dimas, Copilul din Atocha, Fecioara Binefacerilor. Prinsă de un cui se vedea salba lui Ifă, compusă din șaptesprezece jumătăți de semințe de mango, înșirate pe un lanț de cupru“.¹

Alejo Carpentier este autorul descrierii de mai sus. Ea ne dovedește că spre finele deceniului al doilea, nuvelistica avea modele preluate din naturalismul francez și din realismul lui Galdós; acestea se vor schimba datorită curentului național și avangardismului. Antilele erau o zonă propice pentru această apariție a literaturii negre (cu toate că negrul și problemele sale este prezent, ca și indianul, și în scrieri din secolul XIX), zonă unde literatura despre negri înmugurește în urma unor circumstanțe politice și a unui climat cultural favorabil. Însuși Alejo Carpentier, afiliat avangardismului, va da o dovadă în acest sens, prin micul său roman pe care el îl consideră oarecum „o operă minoră“, intitulat *Ecué-Yamba-O*. Editat la Madrid în 1933, a cunoscut mai multe retipăriri-pirat sud-americane, pline de greșeli. Așa cum vom vedea mai departe, viața negrului din Antile atrage, în special, prin folclorul și religia sa. Aceleași aspecte se mențin în paginile autorilor continentali, însă aceștia nu lasă deoparte problematica social-economică, așa cum o vom vedea. Unii se întorc în timp și ne dau în romanele lor un negru al secolului XVIII și XIX amestecat în războaiele civile. Este cazul lui Romulo Gallegos cu (*Pobre negro – Sărman.negru*, 1937) și Ramón Díaz Sánchez. Splendidului condei al acestui autor venezuelan îi datorăm *Cumboto* (1950). Înaintea lui Galgos și a lui Díaz, Juan Pablo Sojo publicase *Nochebuna negra (Ajunul la negri*, 1930) în care sunt prezente legende și superstițiile negrilor din Barlovento². Alt povestitor, printre primii care au făcut să se remarce negrul și lumea acestuia, a fost peruanul José Díaz-Canseco, autorul unor *Estampas mulatras (Imagini mulatre*, 1938), reușit ansamblu de povestiri. Există în opera lui Díaz-Canseco o relatare intitulată *El valorio (Șezătoarea)* pe care

¹ Alejo Carpentier – *Ecué-Yamba-O*, Editura Bruguera, Barcelona, 1979, p. 84 (n.a.).

² José Marcial Ramos Guedes – *El negro en la novela venezolana*, Universidad Central de Venezuela, Caracas, 1980 (n.a.).

în mod inevitabil am evocat-o când, mai târziu, am citit *Juyungo* al ecuadorianului Adalberto Ortiz. Un întreg capitol amplu și magistral consacrat descrierii înmormântării, cu bocitoare închiriate, bărbați cu panglici de doliu, femei înfocolite cu șaluri negre, damigene pântecoase pline cu rachiu și un ispititor miros de mâncare, prevestind trecerea de la vaiete și de la elogierea virtuților mortului la glume, râsete, toasturi în memoria defunctului, cântece la chitară și dansuri. Scriitorul Ortiz își publică marele său roman în 1942 și abia în 1967 va mai publica o carte numită *El espejo y la ventana* (*Oglinda și fereastra*). Columbienii se înscriu pe același traseu tematic și astfel Jorge Artel, Antonio Arango și Arnoldo Palacios publică *Tamborses en la noche* (*Tobe în noapte*, 1940), *Oro y miseria* (*Aur și sărăcie*, 1942) și respectiv *Las estrellas son negras* (*Stelele sunt întunecate*, 1949)¹. În deceniul următor Carlos Arturo Truque editează *Granizada y otros cuentos* (*Grindină și alte povestiri*, 1955), iar Manuel Zapata Olivella ne dă *He visto la noche* (*Am văzut noaptea*) și *Chambacu, corral de negros* (*Chambacu, țarc de negri*, 1963). Columbia cu coastele ei spre marea Caraibilor și Pacific, pline de negri, se situează printre țările hispano-americane cu prepondrență neagră. Ecuadorului îi aparțin scriitorii Adalberto Ortiz și José de la Cuadra (*Los Sangurismas*, 1934), Alfredo Pareja Diez-Canseco (*Baldomera*) și Nelson Estupiñán Bass, autor al cărții *El ultimo rio* (*Ultimul fluviu*, 1960) și *Las puertas del verano* (*Porțile verii*, 1978), unde se află vădite experimente în materie de scriitură. Facem abstracție în mod intenționat, din necunoaștere, de majoritatea scriitorilor brazilieni – Jorge Amado e doar un exemplu, apoi în Statele Unite și în alte țări hispano-americane, cu toate că în unele, așa cum sunt Panama și Porto Rico, negritudinea receptată din perspectiva rasistă și cu prejudecăți, va fi prezentă în relatări a căror tematică, am zice cardinală, e alta. Vom cita doar un exemplu, cel al lui Palés Matos

¹ Mai înainte, Manuel Baena publicase *Como se hace ingeniere un negro en Colombia*, 1932) pe tema viciului, mizeriei și triumfului unui bărbat de culoare; iar Bernard Arias Trujillo, *Risaralda* (1935), despre o republică de negri aflată în mijlocul pădurii și care sfidează corupătoarea rasă albă (n.a.).

din Porto Rico. Dar fiindcă lumea neagră americană a început în Caraibe, Antilele constituie un scenariu magnific și un laborator spre a gândi și a studia esoterismul sau complexul magic real al oamenilor de culoare. Datorăm autorilor cubanezi, ca Fernando Ortiz, Lydia Cabrera sau Romulo Lachatañeré, cele mai bune pagini despre practicile vrăjitoarești și spiritiste africane. Miturile și riturile *conga*, *lucumi*, *yoruba*, *arará* și *carabali*, au fost studiate împreună cu basmele, superstițiile și folclorul pe care le-au înglobat poezia (N. Guillén, E. Ballagas) și proza.

Un mesaj liric important pentru negritudine este al menționatului Luis Palés din Porto Rico, un cântăreț al negrului din această țară fie el *abo*, *Yoruba*, *iyesa* etc. și ale cărui vrăjitorii le-a studiat chilianul Pablo Garrido¹.

Lumea onirică sau ireală neagră capătă cote maxime cu *vodú*-ul haitian, autentică religie populară, bazată pe cultul strămoșilor și pe credința puterii așa-numiților *loas* asupra forțelor naturii.

Magia, esoterismul negrilor, fusese înfățișat de către Alejo Carpentier în *Ecué-Yamba-O* (*Slăvit să fie Ecué*), o carte publicată așa cum am spus, încă din 1933, într-un moment când se remarcă romanul naturalist al pământului și unde personajul principal era peisajul. Carpentier, aflat sub influența suprarerealismului european, a rupt cu acest tip de roman, ajutat fiind și de cunoștințele sale de muzicolog, etnolog și antropolog. Relatarea ne face cunoscută lumea stranie a *ñañiguism*-ului cu vrăjitorii (*Beruá*, *Salomé*) și unele rituri spiritiste în care pantheonul catolic e amestecat cu hramuri și formule africane: „Salomé nu neglijase viața lui spirituală. Câteva luni mai înainte, așezându-l în fața altarului casei, îl inițiase în «Marile Mistere» ale căror țeluri ascunse depășeau înțelegerea omului... Menegilo ascultase în tăcere și nu a mai pomenit de asta niciodată. Știa că e rău să înceapă discuția despre asemenea lucruri. Cu toate acesta, se gândea de multe ori la mitologia ce-i fusese destăinuită și atunci rămânea surprins de micimea și slăbiciunea ei în fața vastei

¹ *Esoteria y fervor populares de Puerto Rico*, Madrid, Ediciones Cultura Hispanica, 1952. Pentru ceea ce urmează a se vedea *La esoteria en la narrative hispanoamericana* de Sally Ortiz Aponte sau Juan de Puerto Rico, Editorial Universitaria, 1977 (n.a.).

armonii a forțelor oculte... În lumea aceasta vizibilul este un lucru neînsemnat. Copiii erau mințiți cu tot felul de aparențe grosolane, sub privirea compătimitoare a unor ființe superioare. O, Yemayá, Shangó și Obstalá, spirite de o infinită perfecțiune...! Însă între oameni existau legături secrete, puteri care puteau fi mobilizate dacă știau resorturile lor ascunse. Bietele cunoștințe ale lui Salomé dispăreau în fața profunde științe a bătrânului Beruá... Pentru aceasta ceea ce avea cu adevărat importanță era golul aparent. Spațiul cuprins între două case, între două sexe, între o capră și o copilă se arăta plin de forțe latente, nevăzute, foarte fecunde și era absolut necesar să le pui în mișcare pentru a obține un rezultat oarecare. Cocosul negru care ciugulește un știulete de porumb habar n-are că numai capul său, tăiat într-o noapte cu lună și așezat deasupra unui anumit număr de grăunțe scoase din gușa lui, poate schimba realitățile universului. O păpușă de lemn, botează cu numele lui Menegildo, devine stăpână peste a doua viață a lui Menegildo însuși.

Dacă există dușmani care să înfigă un pumnal ruginit în coasta figurii, omul va primi rana în propria-i carne. Patru fire de păr de femeie, aranjate așa cum se cuvine, la câteva leghe de coliba femeii – condiția este ca marea să nu se afle la mijloc, altminteri distanța n-are importanță – pot s-o lege strâns, fără puțință de desfacere, de un anumit fapt. Femeiușca geloasă reușește să-și asigure devotamentul amantului întrebuințând cu dibăcie apa spălăturilor ei intime... Așa cum alibii au umplut atmosfera cu mesaje cifrate, simfonii și cursuri de engleză, oamenii de culoare, capabili să mențină marea tradiție a unei științe lăsată moștenire timp de secole de la tați la fii, de la regi la principi, de la inițiatori la inițiați, știu că aerul este un țesut de fibre fără cusături, ce transmite forțele invocate în ceremonii, al căror rol se reduce, în fond, la cel de a condensa un mister superior pentru a-l îndrepta împotriva a ceva sau în favoarea a ceva... Dacă se acceptă ca adevăr indiscutabil că un obiect poate fi dotat cu viață, acel obiect va trăi. Lanțul de aur care se contractă, anunță pericolul. Stăpânirea unei rugăciuni tipărite va feri de mușcături otrăvite... Piciorul de pasăre găsit în mijlocul drumului se lipește sigur de acela care se oprește în fața lui, deoarece, dintr-o sută, unul singur a fost sensibil la semnul său. Desenul trasat de respirație deasupra

unei farfurii cu făină, răspunde la întrebările pe care le punem în virtutea unui determinism obscur. Sunt legi absolute, fără drept de apel, cap sau pajură, albă sau neagră! Când sfântul binevoiește să se înapoieze din lumea de dincolo, pentru a vorbi în stare de extaz despre un subiect, eliberează cuvintele de orice încărcătură vulgară, de orice noțiune conștientă, de orice etică înșelătoare, opusă exprimării sensului său integral. Este posibil ca, în realitate, sfântul să nu vorbească niciodată; însă exaltarea adâncă produsă în prezența lui de o credință absolută încarcă un cuvânt cu magica sa putere creatoare, pierdută încă din erele primitive. Cuvântul, ritual în el însuși, reflectă atunci un viitor apropiat, pe care simțurile îl și percepuseră și pe care rațiunea îl acapara încă odată pentru mai bunul său control. Fără a bănuî, Beruá cunoștea practici ce activau reflexele cele mai profunde, primordiale ale ființei umane. Specula puterea de realizare a unei convingeri; facultatea de contaminare a mulțimii grație unei idei fixe; prestigiul fecundant al *tabú*-ului; acțiunea unui ritm asimetric asupra centrilor nervoși... Sub influența lui tobele vorbeau, sfinții veneau în grabă, profețiile alcătuiau monedă curentă. Cunoștea limbajul arborilor și puterea farmaceutică a ierburilor... Și «legând» o femeie de un bărbat îndrăgostit, știa că *embó*-ul nu va întârzia să-și facă efectul dorit. Victima, anunțată discret de vreo combinație de obiecte depozitate la intrarea porții sale, accepta imposibilitatea de a se opune la ceva mai puternic decât ea... Era suficient să aibă o concepție despre lume, deosebită celei în general acceptată pentru ca minunile să se situeze înăuntrul ordinii de întâmplări în mod firesc verificabile¹.

Spiritism, politică, *ñañiguism*² (necesare pentru a prospera în Cuba) sunt elementele de bază ale relațiilor lui Carpentier, din care nu lipsesc pasaje referitoare la intervenționismul și voracitatea companiilor străine pentru a pune stăpânire pe pământuri (cap. 6), la invazia de modele străine care personifică consumismul

¹ Alejo Carpentier – *Ecué-Yamba-O*, pp. 58-60 (n.a.).

² Societate secretă înființată de negri în Cuba (n.t.).

importat din Statele Unite (cap. 22), la relațiile venetici-negri (cap. 13) și mai ales la riturile negrilor *ñāñigo*.

Spiritismul *yoruba-lucumi*, *ñāñiguism* al societății secrete *Albakuá*, spiritism și alte esoterisme proprii negrului cubanez, similare *vodú*-ului haitian și practicilor portoricane pe care le poate cunoaște oricine recurgând la așa-zisele *botánicas* sau prăvălii unde se vând toate cele necesare pentru aceste practici magico-religioase. După Carpentier, în Cuba, tematica *afro-cubană* au cules-o, printre alții, Lydia Cabrera (*Cuentos negros – Povestiri ale negrilor*, 1940), Ramón Guirao (*Cuentos y legendas negras en Cuba – Povestiri și legende ale negrilor cubanezi*), Juan Acrocha (*Los muertos andan solos – Morții umblă singuri*, 1962) și Manuel Granados (*Adire y el tiempo roto – Adir și timpul pierdut*, 1967).

Dincolo de Antile, în Venezuela (regiunea Barlovento), Columbia (Cartagena de Indias și Chocó), Panama (zona Calidonia și orașul Colón), Ecuador și Peru, negrul a prilejuit de asemenea o nuvelistică bazată pe problemele sale de orice natură și pe bogatele și straniile safe lumi spirituale. Există nuanțe după regiuni. Un roman de-al lui Zapata Olivella diferă de unul al lui A. Ortiz. Intențiile lor sunt diferite. Primul, columbian, este un radical, exagerând în sens demascator și pamfletar; al doilea se arată grijuliu cu valorile literare ale scrierilor lui, unde, fără radicalisme, afirmă o cultură și o opțiune clară. Ortiz, la fel ca și Ciro Alegria cu ani în urmă, a arătat că scriind romanul său, s-a gândit, „în mare parte, să demaște problemele sociale existente în provincia natală, deoarece, alți scriitori, ca Jorge Icaza și Fernando Chavez au tratat problema indianului interandin și mai ales a celui din Guayaquil. Alții, precum grupul din Guayaquil (Joaquin Gallegos Lara, José de la Cuadra, Demetrio Aguilera-Malta, Gil Gilbert și Alfredo Pareja Diez-Gansecó), au scris despre metis și țăranul de pe coastă. În orice caz, gândeam că factorul negru este un câmp virgin. Atunci am început să mă ocup de această temă cu stilul cel mai potrivit ce se poate folosi la problematica negristă, adică muzical și ritmic. Pe de altă parte,

m-am gândit că problemele sociale ce existau acolo aveau o bază rasială și economică.”¹

Cu toate că negrul este mai integrat decât indianul (nevorbind altă limbă decât cea a albului), similitudinea problematicii lor este evidentă în anumite aspecte.

Zapata Olivella, în una din povestirile sale – *Un străin sub pielea mea*, imaginează un negru care jinduiește să fie alb și obține asta, dar se trezește transpus într-o existență străină. Pe dinafară este alb, pe dinăuntru a rămas negru. Acțiunea se petrece în Statele Unite. Negrul Elder, între cântecele și gemetele saxofonului dintr-un templu, visează și se roagă să fie alb, albeața corneii sale să se topască albindu-i întregul corp. Orice ar spune predicatorul, negrul Elder știe că el este un *nigger* căruia îi e interzis să umble pe stradă după ora șase după-amiaza. Adevărul este că negrul e negru și albul alb, acesta din urmă respingându-l pe primul. Elder provenea dintr-un alb și o negresă ce-și pusese în gând să aibă urmași albi, să nu sufere ca ea. Cu toate acestea, fiul se născu atât de negru, încât, dacă „ar fi avut un fiu cu o blondă nu ar fi ajuns să fie decât mulatru”. Elder, în monologurile sale, evocă întâmplări familiale în legătură cu nașterea și viața lui. Părăsește templul și trece în zona albilor, unde este prins de trei tipi care îl închid într-un closet, cu intenția de a-l spânzura în zorii zilei, în fața bisericii. Este lecția cea mare pentru ca alți negri să nu se aventureze în disctrictul lor și pentru a-i opri pe pastorii negri să predice împotriva albilor. Pentru că, socotesc cei trei, ceea ce doresc negrii este să se culce cu femeile lor să le ia serviciile și să-i gonească din orașele lor. Cei trei albi, jucând cărți în așteptarea zorilor pentru a-l spânzura pe Elder, își povestesc istorii despre anumite persoane încărunțite într-o clipă – ca în cazul femeii lui Gonzalo Fernández din Ovido, când născuse. Surpriza lor imensă când, ducându-se să-l scoată pe negru, constată că acesta este alb și cred că din cauza beției au comis o eroare. Îl părăsesc pe Elder într-un parc și, pornind de aici, începe drama lui Elder. Tratat ca domn și

¹ Michael L. Walther – *The Black Social Identity in Selected Novels of Nelson. Estupiñan Bass and Adalberto Ortiz*, Teză de doctorat, University of California, Riverside. Apud William W. Megeny – *Color y sicologia social en „Yuyungo” de Adalberto Ortiz*, „Ibero-Amerikanisches Archiv”, Neue Folge Berlin, Jahrgang 5, Heft 3, 1979, p. 199 (n.a.).

admis de societatea albă, se vede respins de societatea neagră, din care continuă să facă parte spiritual. Aceasta este tragedia lui. Într-unul din monologurile sale îi spune mamei: „Fiul tău se află de partea cealaltă!“ Este cea dintâi reacție a lui. Poate intra într-un restaurant ca oricare alt alb, poate merge la teatru, se poate urca în autobuz, se poate scălda în piscinele albilor... Uneori îi este teamă; teamă că vor descoperi mirosul său ori că-și vor da seama că este un negru. Își schimbă numele și se mută în alt oraș. Părăsește Atlanta și pleacă la Missouri, continuând să trăiască în noua sa piele de alb, fără a reuși să scape de o continuă neliniște de teama de a fi descoperit. Două ființe conviețuiau înlăuntrul său: negrul Elder și albul Ham. Ultimul bea coca-cola împreună cu albi, iar celălalt o vomită. Era o veșnică naștere și moarte a lui Elder. Zapata a vrut să ilustreze dilema omului de culoare care dorește din tot sufletul să fie alb, lucru pe care îl și obține; culoarea rămâne însă o chestiune de suprafață, deoarece esența sa este a negrului care-l poate cunoaște pe alb după mers, după umbra sau după mirosul său. Întreg visul lui se reduce până la urmă la dorința de a se reîntoarce la originile sale...

He visto la noche (Am văzut noaptea) îi servește lui Zapata Olivella pentru a ne oferi note autobiografice și experiența lui de călător în Statele Unite. Discriminarea rasială, umilirea la care albul îl supune pe negru interzicându-i întrebuințarea cutărui sau cutărui serviciu social sau obligându-l la îndeletniciri înjositoare, sunt de multe ori prezentate în această operă referitoare la nesocotirea omului de culoare în Statele Unite.¹

În *Chambacú, corral de negros* (Chambacú, Țarc de negri), tematica e dezlănțată și teribil de politizată. Este un denunț pătimaș al situației negrului columbian. Dur, direct, surprinzător și pasionat, autorul caută sordidul și neplăcutul, notând suferințele negrului din țara sa (foamea, mizeria, incultura, prostituția, incestul, drogurile, alcoolismul), ipocrizia societății albe (mai ales din Statele Unite ale Americii) și incapacitatea guvernanților columbieni corupți și bețivi (în acest caz, armata): „— Debrăcați-l! I-au legat mâinile la spate. Cu ascuțișul unui iatagan

¹ Manuel Zapata Olivella – *He visto la noche*, Medellin (Columbia), Editorial Bedout, f.a. pp. 51, 61-62, 154-159 și 166-167 (n.a.).

tăiară centura și nasturii șlițului. Cu lovituri îi traseră pantalonii și indispensabilii. Pielea se acoperi de picături grase de sudoare, ce tremurau pe puful zbârcit.

Pieptul era un mare cuptor ce respira prin gură. Se gândi la broaștele țestoase tăiate. El văzuse operația sacrificării pe plajă, după o luptă a lor zadarnică. Jandarmii îl vor putea mutila, însă nu-i vor putea schimba hotărârea. L-au trântit la pământ. Căpitanul își desfăcu buzele cu îngâmfare. Își scoase sabia și cu ea trase o cruce peste regiunea inghinală a lui Maximo, sprijinind apoi vârful ei pe testicule. Polițiștii izbucniră în hohote de râs. În curtea cazarmii, un grup de douăzeci de negri priveau îngroziți.

– Din nou te afli aici, însă de data aceasta e o treabă serioasă. Nu-i vorba că i-ai împins pe cei din Chambacú să invadeze pământuri străine. Ai crezut că ești un Bolivar și te-ai apucat să te opui mandatului Națiunilor Unite. Al nord-americanilor. Tu, un biet negru, îndrăznești să opui rezistență!

Râdeau, cu chipiurile pe o ureche și baionetele în teacă. Ceailalți, locuitorii din Chambacú, topindu-se sub un soare arzător, pe jumătate goi, erau nepăsători. Acest Maximo era cu totul deosebit față de celălalt pe care îl auziseră vorbind de pe o ladă mare ori de celălalt, care îi îndemnase să reziste aceluiași polițiști ce-l călcau acum în picioare. L-au auzit răspunzând răgușit, setos:

– Nici americanii, nici Națiunile Unite pe care vor să le ducă de nas, nu pot să ne impună un război nedrept. Nici ei, nici noi, nu avem dreptul de a subjuga un popor liber. Repet, columbienii nu au ce căuta în Coreea!

Lovitura de picior îi rupse gura. Ceilalți, fără a înțelege ceva, îl imitară, furioși, pe căpitan. Maximo își înălță capul printre cizme și scuipă cu putere. Scuiatul plin de sânge căzu pe propriul său obraz.

– Doar vezi că tu însuși îți scuipi obrazul. Aplicați-i o spălătură cu furtunul!

Îl aveau pregătit. Șase brațe îl fixară cu gura în jos. Au deschis robinetul. O cizmă, cea a căpitanului, îi apăsă gâtul pe pământ. Canula de fier se înșurubă în cărnurile sale. Doreau să-l umfle.

– Ucigașilor!

Înjuria pomise din grupul negrilor. Unul singur o rostise.

– Cine a fost nemernicul care a strigat? Întrebă căpitanul.

Ochii albastrii se priveau între ei ca și cum nu se văzuseră niciodată. Genunchii tremurători păreau că se resping.

– Superiorii trebuie respectați. Chiar atunci când sunt fără uniformă, ei tot sunt soldați ai patriei. Infanteriști de marină la ordinele nord-americanilor. Ceea ce vedeți aici făcându-i-se unui dușman al democrației, este doar un exemplu neînsemnat a ceea ce va trebui să li se aplice coreenilor. Obișnuiți-vă. A ciopârți un pântec, a scoate un ochi sau a tăia un cap va fi ceva obișnuit. Va trebui să denunțați și să omorâți dușmanul care se infiltrează printre rânduri, chiar de-ar fi propriul vostru frate. Cine a fost nemernicul care a strigat? Dacă nu-l denunțați, o să vi se facă și vouă spălături.

Lui Maximo i se scurgea apa prin nări. Era umflat de apă ca un cadavru.

– Criminalilor! Sunteți niște criminali lași!

Era plâpând. Mustățile abia de-i acopereau buza. Prea tânăr pentru a purta o pușcă. Cu atât mai puțin în stare să taie capete așa cum cerea căpitanul. Umerii lui osoși erau o dovadă că se hrănea foarte puțin, în schimb devorase cărțile și revistele lui Maximo. Îl privi în față pe căpitan și, de l-ar fi avut în bătaia scuipatului său, i-ar fi improșcat obrazul. Ceilalți se îndepărtară lași, lăsându-l singur. Un lepros le-ar fi inspirat mai puțină teamă de molipsire. Ofițerul se gândi că era foarte plâpând pentru a-l umfla. Preferă altă metodă. Uimitor lucru era că nu știa ce-i de făcut cu el. Într-adevăr, era deosebit de ceilalți. Chiar mai puternici decât el, în ciuda faptului că avea la ordinele sale un batalion. Crezuse că nimeni nu s-ar fi putut denunța singur. Acesta merse și mai departe. Își arătă bărbăția sa, disprețul său. «Criminali, sunt niște criminali lași!» Se neliniști. Sabia îi atârna prea greu. Dori să zâmbească, însă nici măcar lașitatea lui nu-i permise să-și dezlipească buzele. Vorbi cu accent supus:

– Legați-l de butuc. Va învăța să fie disciplinat.

Patru polițiști săriră pe el, însă unul singur era suficient pentru a-l conduce. Cu chiu cu vai îl scoaseră pe poartă. Căpitanul rămase nemișcat. Își introduse sabia în teacă și strălucirea ei nu-i mai intimidă pe negri. «Sardinilla» se apropie de el și îi spuse confidențial:

– În casa tâlharului ăsta găsim o pungă cu semințe de avocadieri.¹ Îl cheamă Atilio.

– Americanii îl vor dezbăra de mania de a scrie pe ziduri.

Vocea i se stinse precum atotputernicia. Totuși, avu încredere în sine auzindu-și-o răsunând în curtea căzărmii:

– Dați-le uniformă acestor idioți! Începură să se miște, imitând pasul de marș al polițiștilor.² Religiozitatea negrilor, cu variantele sale de sincretism, magie și superstiție, se întinde de-a lungul întregii relatări care dorește, supralicitând, să îmbrățișeze „patru secole de tăcere” ale unor ființe marginalizate, însă fără impulsul datorat unei tradiții de luptă care îi „constrânge”. Niște ființe umilite moral, având „complexe de reptilă, de broască râioasă noctură” pe care societatea abia „de-i privește ca oameni, fiind descendenți de sclavi, anal-fabeți”, cărora le permite doar „să aibă copii.”

Ecuadorianul A. Ortiz nu ajunge la acest extremism. În țara sa există două zone de negritudine: Valle de Coangué (Chota și Salinas), cu negri indianizați și mizerabili, și provincia Esmeraldas, cu negri care au conștiința identității și a izolării lor. Ortiz a scris mai multe romane pe această temă (*Yuyungo*, *El Espejo y la ventana – Oglinda și fereastra*). Cunoaștem obiectivul lui: a face cunoscută situația negrului determinată de factori rasiali și economici. Romanul său expune dihotomia culturală albi/negri și discriminarea. Pentru alb, negrul este incult și barbar și, condus de prejudecata sa, îl situează într-o poziție inferioară pe scara social-economică. Sclavajul persistă prin menținerea negrului în sărăcie și nedreptate socială. Însă acest negru nu este dispus să continue așa și de aceea Ortiz, prin personajul său, afirmă un

¹ Avocadier – copac tropical cu fructul asemănător perelor noastre (n.t.).

² *Chambacú, corral de negros*, Casa de las Américas, Habana, 1963, pp. 54-57 (n.a.).

orgoliu al trecutului, al culorii și al calităților rasei negre. Negrul ca om este comparabil cu albul.

Un rezumat al conținutului din *Yuyungo* ne spune că ne aflăm în anii '40, când țara trece printr-o criză economică și suportă invazia peruană. Germani, englezi și italieni iau pe nimic nucile de cocos, pluta, cauciucul și diverse specii de lemn exotic, în combinație cu oligarhia albă locală. Geografia Esmeraldei este aceea a unei insule și înlăuntrul ei locuiesc nu numai negri, ci și albi, indieni (*cayapa* și *colorado*) și diversele combinații ale celor trei pigmenți (mulatri, *zambo*, *cholo*, *tentenlaire*). Negrii provin mai ales din grupul *bantú*, sosit din Panama, Columbia, Valle de Coangué și Jamaica (prin construirea căilor ferate din 1800).¹ Negrul lucrează ca zilier la albi, chereștegiu, fermier sau trăiește vânând, pescuind ori făcând contrabandă. În roman sunt reflectate tensiunile negru-negru, negru-alb, negru-indian, și negru-mulatru. Relațiile negru-negru sunt determinate de activitatea economică, îmbrăcăminte și limbaj. Există clase și diferențe între negri. Negrul și albul se disprețuiesc reciproc și sentimentele sau atitudinile lor sunt deosebite, după cum contactul are loc în Esmeraldas sau în Quito; la Quito negrul este deja mai lipsit de apărare și pare un exotic. Dorința arzătoare a negrului se rezumă la a avea acces sexual la femeia albului, pentru a-l umili pe acesta.

În relațiile negru-indian, primul este pentru cel de al doilea ceea ce albul este pentru negru. În ce-l privește pe mulatru, acesta dorește urmași albi spre a face să dispară tot ce semnifică în ascendența sa negritudinea; drăma lui – instabilitate sau dezechilibru – constă în a nu fi nici una nici alta.

Yuyungo cuprinde durerea, dificultățile, bucuriile și tristețile negrilor din Esmeraldas. Mai ales ale lui Ascensión Lastre, poreclit „yuyungo“ de către indienii *cayapa* printre care trăiește un timp, în ciuda faptului că asemenea indieni nu aveau nici o afinitate cu negrii („unde se îngroapă indienii *cayapa*, nu pot fi îngropați yuyungo“). „Yuyungo“ echivalează cu maimuță,

¹ Oswaldo Diaz – *El negro y el indio en la sociedad ecuatoriana*, Ediciones Tercer Mundo, Bogota, 1978 (n.a.).

diavol, rău, leneș. Motivul identificării între negru și diavol este foarte vechi. În imaginația medievală e închipuit, în anumite ocazii, ca un negru urât, cu coarne și coadă. Indienii i-au considerat diavoli pe primii negri aduși de spanioli în Lumea Nouă. În felul acesta până în zilele noastre această prejudecată care îl consideră pe negru fiu al diavolului, a continuat.

Traectoria vieții lui Yuyungo (pe numele său Ascensión Lastre) e parcursă, așa cum am spus, printre indieni, negri, mulatri, zambos și albi, el făcând-o pe contrabandistul la frontiera columbiană, apoi pe luntrașul zilier, pe șeful de echipă la o întreprindere germană, pe muncitorul la construirea șoselelor și, în fine, pe soldatul respingând invazia peruană din 1941. Autorul a dorit, credem, să simbolizeze similitudinea destinului nenorocit al negrilor și indienilor: „Lastre uită complet de luptă spre a examina lumea care îl înconjură.

Acolo se afla Antonio Angulo, palid și cenușiu, ca și cum ar fi fost mort, culcat cu fața în jos. Mai încoace, Nelson Diaz, ținind cu arma, cu deosebită grijă, liniștit, cu un smoc de păr căzut pe tâmplă, pe care briza îl agita ușor; îl văzu trăgând și încrețind scrutător fața. Alți negri trăgeau ceva mai încolo. De cealaltă parte se aflau munteni, roșii la față, coborâți de curând de pe înălțimile andine, *cholo* mizerabili, tăcuți, ce păreau niște *cayapa* cu uniformă de soldați, având chiar și cei mai albi și roșii la față, mult din trăsăturile indiene. Și el printre ei, luptând pentru același motiv, având aceleași gânduri, aceleași tristeți, aceleași deznădejdi. Acești indieni însă nu-l priveau nici cu ochi buni, nici cu ochi răi. Nimeni nu-i cunoștea trecutul și nici nu se preocupa de acest lucru. Acești indieni aveau în desaga amintirilor lor o viață diferită, însă la fel de mizerabilă. Care dintre ei valora mai mult decât un negru? Niciunul nu era mai bun, niciunul mai rău; prostia lumii. «Ce mi-e indianul, ce mi-e negrul», spunea Nelson. Ascension Lastre, cel mai negru dintr negri, se afla ca un frate alături de acei indieni. Întotdeauna se aflase amestecat cu indienii. Întreaga sa viață fusese doar un negru printre indieni¹.

¹ A. Ortiz – *Yuyungo*, Seix Barral, Biblioteca Formenteor, Barcelona, 1976, p. 163 (n.a.).

Împrejurimile ținutului prin care se mișca „Yuyungo“ erau marea, râurile, mlaștinile, terenurile cu mango, pădurea cu o exotică floră și faună, apele având malurile populate cu diferite specii de palmieri, cu gaiaci, cu flori galbene, cu copaci de abanos enormi și alte specii necunoscute de arbori în mijlocul cărora apăreau căsuțe jalnice. Pădurea este uneori un personaj mai mult, cu desigurul său luxuriant și umed, locuit de mii de insecte și de păsări, căldura, frunzișul uscat și putred..., trunchiurile distruse, crengile împletite..., strigătele zbuciumate ale unor animale ciudate. Ploaia, bananierii, *yuca*, arborii *papayo* ca niște coloane subțiri și inelați pe tulpină cu desene ce nu pot fi interpretate și al căror sens omul nu-l poate stăpâni. O lume fascinantă. Nimerită pentru orice fenomen spiritual. Lumea negrului cunoaște mereu această atmosferă încântătoare. Și ca bucurii și ca tristeți. Din acest cuprins sunt date la iveală paginile antologice din capitolele XIV și XV, consacrate descrierii unui dans și unei șezători. În mijlocul dansului, unul dintre dansatori va încerca să golească pe pieptul unei fecioare, logodnică a unui „albit“, parfumul care să-i răpească voința și să o facă a lui. Lucrul acesta îl pregătise cu câteva zile mai înainte: „Pătrunse dincolo de sprânceana muntelui, pe pământul tare. Aduse de acolo o mică plantă asemănătoare cu iarba-grasă. Rosti niște rugăciuni stranii în fața unui chip al Sf. Anton așezat în picioare și apoi, rupând frunzulițele sub un pat, le introduse într-o sticlută cu apă de colonie. După câteva zile parfumul dobânda un miros deosebit, puternic ca de mosc. Frunzulițele prinseseră rădăcini din nervurile lor și continuau să crească în alcool.

O siguranță și o bucurie de triumf puse stăpânire pe Ajulejo. Își recăpătă buna dispoziție, reluă cântecul cu mai mare entuziasm și începu s-o privească pe fată posesiv. Parfumul însă trebuia să-l toarne pe o batistă a ei ca să-și facă efectul dorit, ori s-o determine să-i aspire direct mirosul, o bună bucată de vreme. Însă ocaziile acestea nu apăreau și timpul își urma cursul său, la fel ca însuși fluviul. Fără a face cale întoarsă, fără a se repeta, fără a se opri în calea lui spre necunoscut, spre mare”¹.

¹ Ibid. p. 163 (n.a.).

Citatele de mai sus sunt suficiente spre a dovedi că marea valoare a acestui roman se află la nivelul limbajului. Autorul s-a văzut obligat să insereze la sfârșit un vocabular de provincialisme spre a explica semnificația lui *angurriento*, *balumosa*, *curcuncho*, *cufuar*, *chanddas*, *despelucar*, *enchimbar*, *faite*, *quandeles*, *huaicos*, *lambuso*, *lora* etc. Însă rămân alte cuvinte despre care nu se poate dovedi că sunt specific ecuadoriene, precum *chúcara*, *cafecear*, *cocacho*, *chotos*, *bacerola*, *undivago*, *pendejuanos*, *présago*, *manganson*... etc. Pe specialistul care abordează acest text îl așteaptă o sarcină interesantă, ca și în atâtea alte relatări hispanoamericane.

Toate avatarele existenței individului radiografiate în *Yuyungo*, în relație cu alte existențe umane, conduc mereu la conflictul rasial, la discriminare, la faptul de a te ști excesiv disprețuit, uneori de indivizi din aceeași familie, însă a căror piele este ceva mai albă. Bătaia de joc feroce a albului este evidentă în următoarea istorioară: „– ... Și știți pentru ce negrul are tălpile picioarelor și ale mâinilor mai albe decât restul corpului?

– Nu, nu. De ce? întrebară în cor ceilalți.

– Pentru că diavolul, care e glumț, îi spuse: «Yuyungo, așează-te în patru labe, ca să te vopsesc într-o culoare frumoasă». Și negrul, care este ascultător și fricos, lăsă să i se vopsească întregul corp cu catran în afară de tălpi și podul palmelor pe care era așezat. Așa i-au rămas ele albe, ca să se consoleze măcar cu atât¹.

Negrul se rușinează de culoarea sa și de tot ceea ce denotă ascendența lui, inclusiv numele. Negrul este ros de dorința de a poseda o femeie albă. Negrul – care-l urăște pe alb – visează la albirea descendenței sale și îl doare faptul de a avea copii negri sau mulatri. Nu ne referim la negrii din romanul nostru, care o duc de azi pe mâine. Același lucru se întâmplă cu mulatrii și cu *zambo*, uneori disprețuiți și marginalizați de negrii înșiși, și viceversa. Ca în cazul metisului, drama mulatrului este în mod frecvent mai tragică decât a însuși negrului. Nu-și află locul, sunt niște „corciți“ ce ar fi dorit să fie complet albi sau complet negri.

¹ *Ibid*... p. 57 (n.a.).

Așa cum spune unul din personaje, „prejudecățile rasiale sunt prea adânc întipărite în inima oamenilor, de generații”¹. Prejudecăți mai accentuate au oamenii de la munte „deoarece ei sunt mai albi și feudalismul este mai puternic.” Cultura omului alb – cinematograful, de exemplu – le-a impus negrilor niște modele de frumusețe feminină ce sunt ale femeii albe și lucrul acesta produce bărbatului de culoare un șoc puternic, reverberant între ficțiune și realitate. Atunci când trăiesc într-o lume în care toți au o pigmentație neagră, drama nu se simte atât de mult. Nimeni nu face aluzii, nimeni nu disprețuiește pe nimeni și nu-l ia în seamă. Însă ieșind din această lume... „– Eu nu știu de ce; însă așa simt. Fapt e că prejudecățile rasiale sunt prea înrădăcinate în inima oamenilor, din generație în generație, și eu sunt extrem de susceptibil.

- Luptăm pentru a le distruge.
- Și totuși, vor trece secole pentru ca ele să dispară complet, după o schimbare economico-socială.
- Nu cred că e necesar un timp atât de îndelungat.
- Cine știe! Negrii au și ei un cuvânt de spus.
- Da, așa este. Nu poate fi altfel. Antonio Angulo rămase posomorât și începu să se săpunească încetitor, cu privirea fixată în gol.
- Uneori m-am gândit la sinucidre, ca singurul remediu al umilintelor pe care le-am suferit.
- Prostii. Trebuie să devii bărbat, să te călești, asta este. Ia lecții de la Max Ramirez.
- Asta e un neghiob.
- Chiar așa, un neghiob, este *zambo* ca și tine, însă știe să trăiască.
- Da, e adevărat, și nu-l invidiez. Însă mă întristează că sunt așa cum sunt, ți-o jur. Mă simt inferior celorlalți.
- Ceea ce trebuie să faci este să-ți găsești locul potrivit.
- Mi-e greu să trăiesc în două luni, să fiu un corcit. Aș fi vrut să fiu complet alb sau negru cu adevărat. Aș fi fost fericit.
- Aș! Fericirea este o dorință josnică. Este de dorit să-ți găsești echilibrul spiritual, liniștea sufletească. Dacă nu, încearcă să te îndrăgostești. Ai fost îndrăgostit vreodată?

¹ Ibid., p. 123 (n.a.).

– Aș fi putut fi. Mă doare să fiu doar eu.
 – Vrei să zici că ea nu te iubea?
 – Mda.
 – Povestește-mi întâmplarea. Nu cumva chestia cu Jacinta?
 – Nu chiar. Ea nu are pentru mine importanța pe care ți-o închipui. A fost un capriciu sau un moft. Și nu pot povesti asemenea lucruri. N-am să le povestesc. Mi-e rușine de mine însumi. Dar să știi, printre munteni prejudecata rasială e mai mare și eu am simțit-o crunt.

– Asta pentru că sunt mai albi și există și mai mult feudalism.
 – Pentru mulți, această prejudecată este evidentă până și în felul de a mă privi al unor bărbați și al femeilor. Cine nu m-a luat în seamă din curiozitate, m-a privit cu îngăduință.

– Nu mi se pare drept.
 – Cultura albilor ne-a vârat în cap, mai ales prin filme, modelul feminin al frumuseții albe. Și ce i se poate întâmpla oricui? Izbitura brutală între acest ideal și realitate ne face praf.

Lui Antonio îi era frig, tremura ușor. Celălalt îl văzu și-i spuse, căutând să ascundă impresia ce i-o provocaseră ultimele cuvinte:

– Mi se pare că ai friguri.
 – Se prea poate. Uneori îmi place febra.
 – Ai grijă. Să mergem !¹

Mulatrul, mai mult decât negrul, dorește arzător să devină alb și jinduiește o albă. Cinci studenți din Esmeraldas, din care patru aveau trăsături negroide de neconfundat, apar în povestire mărturisindu-și complexul, la un moment dat, de a fi mulatri. Unul dintre ei, *cuarteron*², avea un îngrozitor complex de inferioritate și îl supăra neplăcuta culoare a pielii care îi amintea, spre regretul lui, rudele negre; un altul era dispus să se stabilească printre negri: „Sub îngâmfarea lui impenetrabilă, Antonio Angulo se simțea în afara restului lumii. Se va instala printre negri. Și el era negru, deși n-o voise. Poate că se va identifica și va fi asemenea lor. Numele lui de negru îl rușina în anumite ocazii. Nu

¹ *Ibidem*, p. 123-124 (n.a.).

² Născut dintr-un metis și o spaniolă (n.t.).

era de negru, de negru era Cangá. Însă Angulo era spaniol. Atunci nu era al lui și nici al bunicilor lui sclavi. Era al lor. Blestemată situație! Și cât de mult îi plăceau femeile albe! Lastre avea o prietenă, însă nu era mare lucru. Munteanca aceea care locuia aproape de colegiu, da, era frumoasă. Însă când el îndrăzni, ea îl insultă: «Corcit nenorocit», și el rămase dezorientat, prefăcându-se că nu aude nimic. Dacă ar fi avut bani...!¹

Un altul în schimb, destul de alb în ciuda unei bunici cu piele închisă, ar fi preferat să fie cât se poate de negru, căci avea un nas turtit ca de negru. Dintre ei, unul judeca așa: „Hotărât lucru, vă asigur că-mi plac femeile albe. Nu mi-e rușine s-o mărturisesc. De ce să-mi fie rușine? Sunt singurele pe care le-aș putea iubi, cu toate că numai în secret. Sunt deasupra posibilităților mele, dar așa nu există soluție pentru sufletul meu care este ca un fluviu fără ieșire la mare. Negrul și albul se află în mine, încă nu s-au contopit și emană lucrând alternativ, izolați, niciodată în echilibru.”² Cu toții repetăm: negrii și mulatrii visează să se „albească”, să aibă acces la femeia albă, să aducă pe lume urmași mai normali. Fac tot ce-i posibil pentru a șterge orice simptom de negroid din fizicul lor: își netezesc părul, se ung cu ciudate loțiuni care să le înlăture pigmentul... În final, nimic. Totul este neschimbat: părul creț și pielea neagră. Resemnarea se impune și se admite că cel mai bun lucru e să fii natural. Există doar o singură consolare: „pe lumea cealaltă nu există clase, nici rase, nici vreo preocupare care să amărasească spiritul uman, nimic.”³

În *Los hijos blancos (Fiii albi)*, povestire de Adalberto Ortiz⁴, se descrie cum o căsnicie neagră are un prim copil ce pare a fi alb; mai mult decât alb, albinos. Cazul nu este normal. Ei știu că atunci când femeile rămân însărcinate, trebuie să-și satisfacă poftele și să nu se uite cu ură, dorință sau insistență la persoane și animale diforme, pentru că există pericolul de a naște un fiu de

¹ *Ibidem*, p. 87 (n.a.).

² *Ibid.* p. 170-171 (n.a.).

³ *Ibid.* p. 188 (n.a.).

⁴ Apud Stanley Cyrus: *El curenito negrista sudamericano*, Casa de la Cultura Ecuatoriana, Quito, 1973 (n.a.).

acest fel. Poate, gândește tatăl copilului albinos, că s-a întâmplat ceva de genul acesta ori femeia lui se „înțelese” cu un *mister* suedez, tehnician la plantația de banane. În fața zeflemelelor locuitorilor și fugind de comentariile ironice, căsnicia se izolează. Însă a doua zămislire este tot o fetiță albinoasă, cu gene galbene, irisul ochilor trandfiriu, care nu rezistă la lumină. Acești copii trebuiau să trăiască într-o cameră întunecoasă. Și tatăl lor, după știutele ciomăgeli aplicate femeii lui, incriminări și beții, uneltiri, proiecte groaznice, luptă împotriva clevetirilor și împotriva celor care pretind să-i smulgă micuțului fire de păr deoarece un vraci spusese că posedă proprietăți curative. Proiectele tatălui „înșelat” sunt clare: să răzbune onoarea sa cu prețul vieții aceuia care l-a pătat. Chibzuia într-una lucruri ce-i fuseseră spuse de cei din neamul lui: copiii albi sunt copii ai albilor ori sunt opera unor spirite glumețe... În cazul său dădea crezare primei situații și, de aceea, se hotărî să-l omoare pe veneticul suedez și pe femeia sa. Pornind să realizeze al doilea proiect, o văzu rugându-se în fața unei imagini a Sfântului Anton – apărător în chestiuni de dragoste – și atunci se convinse că vinovatul era sfântul. El era spiritul care își bătea joc de ei. De aceea îl smulse și îl zvârlî în fluviu, prinzându-i de gât o piatră mare, fără să țină seama de plânsetele femeii sale. După un an ei avură un copil negru... și copiii albinoși muriră de o moarte deloc naturală.

În *El milagro (Minunea)*, de Nelson Estupiñan Bass, întâmplarea se petrece invers: părinți albi, li se nasc două fete, din care una este neagră. Tatăl alb suferă dezonoarea și suportă bătaia de joc a albilor pentru „carnele negre” ce-i sunt măzgălite pe pereți și chiar îi sunt trimise într-un pachet. Soluția: fetița neagră trebuie să dispară. Așa se întâmplă, însă împreună cu ea pleacă și cea albă, iar tatăl, disperat, provoacă moartea soției, care întotdeauna îi jurase fidelitate. Povestea, cu totul originală în ce privește tehnica, merge mai departe de rezumatul nostru, util în clipa aceasta pentru a semnaliza importanța culorii pielii („Dumnezeu nu este nici alb, nici negru deoarece nu are piele”, spune un personaj al lui Zapata Olivella) într-o lume cu prejudecăți uneori subtile, dar nu mai puțin prejudecăți. O societate rasistă și ignorantă care

consideră că un tată e dezonorat de un fiu ce nu păstrează pigmentul lui (este suficient să fie ușor colorat; atunci e foarte simplu, suficient pentru a fi numit corcitură). Dezonoare, e clar, pentru bărbăție, fiindcă femeia i-a pus coarne, și infamie fiindcă poate însemna o pedeapsă pentru păcate ascunse.

4. SUPERSTIȚIE, SINCRETISM ȘI CATOLICISM

Pentru Biserica catolică, America a rămas în continuare un pământ al misionarilor. Misiune anevoioasă, deoarece, dacă în secolul al XVI-lea îi stăteau în cale numai religiile indigene, acum nu numai că acestea persistau, dar și coexistau cu credințe africane, asiatice și europene care se contopiseră într-un amalgam imens de culte. Romanele se ocupă destul de mult de aceste fenomene religioase.

America hispanică este un pământ fertil pentru misionari. Nu numai pentru sectele protestante, ci pentru catolicismul prezent în Lumea Nouă încă din secolul al XVI-lea. Continentul continuă să fie un câmp imens pentru speculații de orice fel, unde *Evanghelia* poate fi semănată în sufletele celor care nu au avut niciodată cunoștință de ea, spre a da viață catolicismului adevărat și a lupta pentru implantarea unei societăți drepte.

Problematica a fost analizată în diverse reuniuni și au văzut lumina tiparului sute de scrieri pe această temă. Denumirea de „teologie a eliberării” este un rezultat al acestei luări în posesie pe care Biserica catolică a făcut-o în raport cu problemele sociale și economice ale Americii Latine. În sinteză, atitudinea adoptată de mulți clerici poate fi exprimată astfel: evanghelizarea trebuie interpretată ca o angajare politică (deci „credință și politică, credință și angajament revoluționar, aceasta este problema Bisericii în America Latină.”¹). Nu toți sunt de acord cu aceasta și de aici devierile, fricțiunile, cererile pentru o reformă a Bisericii

¹ *Declaración de la Asamblea Nacional del Episcopado Peruano*, 1971 (n.a.).

etc. Pe marginea acestei probleme avem deja enunțată „religiozitatea“ cu toate aderențele de superstiții și sincretismul care reduce la nimic evanghelizarea de odinioară. Cele două dominante sunt preluate în plan literar de proză.

O constantă în romanul pe tema indigenului, care cuprinde și tema negrului, constantă asupra căreia dorim să insistăm, este prezența unei lumi sincretice formată din ireal, adică un univers format din fantezii, semne de dincolo de real, mituri, credințe, șarlatanisme, ce constituie un alt plan în care se desfășoară existența ființelor descrise în romane. Înainte de sosirea europenilor în Lumea Nouă existase credința în magi și mituri. După venirea acestora, universul american se îmbogățește. Indienii, albi și negrii aduc fiecare infuzii diferite și populează geografia fizică și atmosfera spirituală a continentului cu ființe stranie, cu glasuri, mirosuri, cu ființe faste și nefaste... Să facem deosebirea: pe de o parte, un ansamblu magic; pe de altă parte, un sincretism religios, un catolicism deformat, epidermic.

Procesul de adaptare a creștinismului la culturile indigene americane, spuneam, nu a luat sfârșit pe întinsul continent în cei trei sute de ani de dominație spaniolă. La fel cum s-a întâmplat în Europa, unde creștinismul a suprapus sărbători, comemorări și rituri peste cele pe care le posedă lumea păgână¹, tot la fel s-a întâmplat și se întâmplă în America. De aceea constituie o monedă curentă ideea că sincretismul creștinismului cu superstiția fac act de prezență în orice roman cu privire la indian. În *El diosero* (*Falsul zeu*) de Francesco Rojas, în *Pedro Páramo* de Juan Rulfo, *Todas las sangres* (*Copacul care va dăinui*) de J.M. Arguedas, *Pantaleón y las visitadoras* (*Pantaleon și vizitatoarele*) de Vargas Llosa, *El alhajadito* (*Micul giuvaer*) și, într-adevăr, în întreaga producție a lui M.A. Asturias, fenomenul este prezent. Diferitele povestiri din *El diosero* dovedesc faptul, așa cum se întâmplă cu cea unde apare un „Șef“ care o face și pe preotul. Și în povestirea *La Virgen de Nequeteje* (*Fecioara din Nequeteje*), indienii *pames* transformă portretul Giocondei în

¹ Julio Caro Baroja – *La estación de amor*, Editorial Taurus, Madrid, 1979 (n.a.).

reprezentarea unei fecioare vesele și miraculoase. În *Pedro Páramo* există trei elemente de bază: ecouri, apariții și șoapte ce invadează atmosfera făcând-o ireală. *Pantaleón y las visitadores*, despre mișcarea fratelui Francisco și *Hermandad del Arca* (*Frăția Arca lui Noe*) constituie exemple transpuse literar ale unei serii de manifestări religioase similare, care au loc în întreaga Americă și care se mențin datorită ignoranței și haosului spiritual ce domnesc în zonă. Este un fapt oarecum deosebit de sincretismul religios creștino-indigen, cu toate că și acesta face parte din același proces de confuzie generală. Asturias, în *El ahajadito*, înfățișază o familie unde sosind clipa morții, oamenii dispar. Se sustrag fatalității morții. Romanul ilustrează în chip consistent posibilitatea unei întoarceri a celor care au plecat niciunde și fără să se știe cum. În *Mulata del tal* (*O mulatră a oricui*) același romancier expune o poveste cu legende și credințe vechi, învăluite în cea mai exotică fantezie, ca în picturile lui Bosch. În toate romanele lui Asturias se observă această bipolaritate de practici creștine și credințe magice indigene. Lumea lui este una onirică, plasată între realitate și fantezie, cu amprentă puternică a cosmologiilor și legendelor maya. Laureatul Premiului Nobel descrie o lume presupus creștină, în care luptă credințele catolice cu cele indigene. Indianul a substituit vechilor zei pe noii sfinți, atribuind acestora aceleași puteri și calități pe care primitivii le acordă totdeauna forțelor supreme sau amestecând fără deosebire ambele credințe, așa cum face Rendón Wilka, indianul din *Todas las sangres*, care sărută crucea și crede în condorul *wamani*.

Exemplu al acestui sincronism între religie și superstiție ni-l oferă următorul fragment din *El Diosero*: „Acum perechea îngenunche cu umilință la picioarele «Șefului». O mare mulțime de oameni îi înconjoară. «Șeful» vorbește despre drepturile care i se cuvin bărbatului și despre supunerea femeii... despre ordinele pe care le dă el și despre respectul pe care ea i-l datorează. Face ca mirii să se prindă de mâini și se roagă alături de ei spunând *Tatăl nostru*... Logodnica se ridică în picioare și se îndreaptă spre socru – Juan Lucas, indian tzeltal din Bachjón – sărutându-i picioarele. El o ridică politicos și cu demnitate și o predă fiului său.

Însă ochii ce-mi văd...! Da, e ea, Gioconda noastră, litografia furată din «test»-ul psihanalistului. Da, nu există îndoială, acolo se află, zeificată și oferind favoruri turmei de credincioși așa cum o dovedeau obiectele făcătoare de minuni atârinate de ramă lată a tabloului, precum și înflăcărea cu care acea lume se umilea la picioarele sale.

Credincioșii întorseseră spatele Hristosului indian pentru a-și îndrepta fața spre stampa florentină, de care religiozitatea se prinsese cu o putere de necrezut. Am privit câteva clipe fapta aceasta, însă repede mi-am dat seama de pericolul care mă pândea dacă acea mică mulțime și-ar fi dat seama de prezența mea și ar fi presupus că venisem să răscumpăr acea litografie furată și să o iau cu mine. Am făcut înconjurul bisericii și am revenit la sacristie. Când capelanul îmi observă tulburarea, îmi vorbi despre ce se va întâmpla:

– Da, dragul meu prieten, totul nu este decât o întâmplare păgână... Atât dumneata cât și eu cunoșteam originea litografiei. Când am sosit pentru prima oară în acest sat am și găsit-o ridicată în slăvi, apoi imediat am căutat s-o scot din biserică, însă încercarea s-a izbit de o opoziție ce ajunsese să fie agresivă. O denumesc Maica Domnului din Nequetjé și dau asigurări că este făcătoare de minuni, așa cum nici un hram al Sfintei Fecioare nu e în stare; cultul ei s-a extins printre indigenii ce se află la o depărtare de multe leghe împrejur, care vin s-o privească în procesiuni, în pelerinaje numeroase și înfocate; la altarul ei aduc laude și execută în onoarea ei dansuri pitorești. Simt o devoțiune oarbă pentru litografia aceasta, ce va fi foarte greu de a fi smuls din inimi, cu riscul eventual de a răni o credință generalizată și respectabilă. Acum, sărmanul de mine, ocolesc problema și mă pregătesc pentru a canaliza această credință spre adevăr.¹

O asemenea stare religioasă transformă populațiile indigene în adevărate societăți misionare. Este unul din obiectivele pe care Biserica catolică le are în proiect pentru America Latină, una dintre atâtea probleme în fața căreia atitudinea ierarhică superioară nu coincide cu cea a clerului inferior, a cărui situație pune

¹ *El Diosero*, Fondó de Cultura Economica, Mexico, 1960, ediția a III-a, pp. 78-79 (n.a.).

de asemenea multe chestiuni. În mod obișnuit, preoții pe care romancierii îi descriu în povestirile lor sunt dotați cu trăsături negative, ca aliați ai exploatatorilor sau ca niște exploatatori în plus ai populației indiene.

Biserica catolică a Americii de Sud este conștientă de faptul că nu a acordat indigenilor atenția pe care o merită, și că infuzia religioasă a fost la ei doar epidermică, dacă nu inexistentă. Episcopii actuali, de multe ori mai impregnați de morga pastorală decât vechii parohi sau clerici, au înțeles mai bine decât înaintașii problema și luptă pentru a forma o armată de pastori a căror vocație și capacitate de sacrificiu să le permită să desfășoare asupra populației indiene o acțiune evanghelică eficace. Lăsând la o parte pământurile andine și referindu-ne la cele centro-americane, unde problema se complică datorită sistemului laic de guvernare, găsim în *Oficio de tinieblas* de Rosario Castellanos, paragrafe ilustrative. În primul rând, ce-și spune un preot când intră în templu și constată gradul de idolatrie al unor indieni care trăiesc la numai câteva leghe de biserică. În al doilea rând, dialogul între episcop și un preot, în care sunt exprimate două criterii sau moduri de a privi: „Prima sa vizită la biserică îl ului. Era oare posibil ca la câteva leghe distanță de Ciudad Real, sediul al episcopatului, să nu fi putut pătrunde creștinismul? Era posibil ca nimeni să nu fi putut denunța faptul că indigenii practicau o religie plină de erezii? Manuel se bizuia, mulțumită avertizărilor episcopului său, pe faptul că va descoperi o doză normală de idolatrie, doză pe care un popor convertit o introduce mereu în cultul catolic și că acest cult o tolerează și o absoarbe. Însă ceea ce descoperi la San Juan depășea cu mult tot ce bănuise, pentru că ceea ce vedea era absolut păgân.”¹

Starea descrisă mai sus se datora, în parte, abandonării băștinășilor de către biserică; ni se pare interesantă în acest sens convorbirea dintre episcop și un paroh repartizat într-una din aceste așezări: „Don Alfonso nu putu să nu observe nepotrivirea dintre izbucnirea și mobilierul său. Se grăbi să adauge:

¹ *Oficio de tinieblas*, pp. 116- 117 (n.a.).

– Vei spune că este ușor să faci o apologie a sărăciei de pe un fotoliu comod și după o bogată gustare de dimineață. Însă noi, episcopii, suntem nevoiți să ne ținem rangul impus de poziția noastră.

Părintele Mandujano dădu din cap. Asculta o dizertație a cărei direcție era greu de întrevăzut. Bătrânul repetă:

– Trebuie să pleci de aici.

– În ce direcție? Pe coastă, cu siguranță că nu există o religie model.

– Nu, nu, spre interior.

– În interior nu există decât așezări de indieni.

– Pe care Maica Domnului le-a lăsat de multă vreme în voia soartei.

Manuel era pe punctul de a răspunde că acest lucru nu are importanță! Dar se opri la timpul potrivit.

– Ai avut grijă de trupul tău înainte de a fi preot și de aici obiceiul de a-i disprețui pe indieni, continuă don Alfonso. La un creștin asta înseamnă lipsă de milă. Și la un om politic – pentru că tu ești, cu toate că nu vrem să recunoaștem acest lucru – este o greșeală de calcul.

Buzele lui Manuel se întredeschiseră într-un surâs.

– Indienii reprezintă o entitate ce nu prea contează în acțiunile noastre, monseniore.

– Nu totdeauna a fost așa. Adu-ți aminte de misionarii primelor epoci ale conchistei.

– Și ce-a rezultat din toate astea? Eșecul! Bărbați generoși, dar s-au înșelat.

– În schimb iezuiții...

– Aceștia da, sunt adevărații fii ai luminii, așa cum îi definește Evanghelia: au viclenia șarpelui.

– Mă bucur de faptul că avem aceeași părere. Ei bine, iezuiții au făcut un experiment foarte interesant cu indienii din Paraguay. Ți-l amintești?

– Prea puțin. Cred că doreau să-i ducă spre un fel de utopie care nici ea n-a dat rezultat.

– Ba a dat.

– Chiar dacă e așa, întrerupse cu nerăbdare Manuel, altele sunt timpurile.

– Da. Maica Domnului a noastră a uitat lecția iezuiților, pe care în schimb au fructificat-o laicii. Ei sunt cei care au schimbat felul de a gândi al indienilor. Știi pentru ce se află aici Fernando Ulloa? Pentru a le împărți pământ. Apoi mai târziu vor veni profesori pentru a-i învăța să vorbească spaniola, să citească, să scrie. Îți dai seama ce înseamnă asta? Mii de suflete, care prin drept divin ne aparțin nouă, ne vor fi răpite de către acest guvern nedrept, pe care tu îl combați. Și toate astea pentru ce? Pentru că n-am vrut să corectăm la timpul potrivit o neglijență vinovată.

– Vă alarmați foarte repede, monseniore. Lăsați să vină inginerii și profesorii; lăsați ca guvernul să-și dea toată silința. Nu vor putea face nimic. În fața indiferenței indienilor, în fața stupidității lor, vor sfârși prin a renunța la toate proiectele lor.

– Și dacă nu-i așa?

Manuel dădu din umeri.

– Ce putem face noi? Suntem foarte săraci... și atât de puțini!

– E un argument de oameni fricoși. Dacă toți ar fi gândit ca tine, nu s-ar fi propagat niciodată creștinismul. Adu-ți aminte condiția și numărul apostolilor.

– Însă în ei zăcea Sfântul Duh, care vorbea prin gura lor și...

– Li s-a dat ordin să plece și să predice și ei au predicat. Supranaturală pare doar supunerea lor, atât de aprinsă de credința ce mută munții. Și să nu-mi spui că acela a fost un episod excepțional. În fiecare preot se repetă istoria apostolilor.

Manuel bătu în retragere cu un zâmbet acru.

– Și acum a venit rândul meu, monseniore?

– Duhul suflă pe unde vrea. Eu doar te voi pune în locul cel mai potrivit.¹

În mod paradoxal, ierarhia superioară, adică episcopul, se află mai aproape de indian decât de preot. Fără îndoială, din cauză că observă pericolul ce pândește Biserica prin aceea că statul este cel ce se ocupă de educație, fiind vorba de un stat (cel mexican) laic.

¹ *Ibid.*, pp. 108-109 (n.a.).

Guru, profeți ca zeița *Mita* din Porto Rico, *trimiși ai lui Dumnezeu...*, hramuri surprinzătoare, ca venezuelanul *Maria Leonza* sau argentinianul *Difunta Correa...* se multiplică pretutindeni datorită lipsei de formație religioasă a maselor. De indienii naivi profita indianul Cecilio Encarnación, un înger trimis de Cel de Sus într-unul din romanele lui Manuel Scorza; în romanul *Yuyungo* a lui A. Ortiz pe negrii ecuadorieni îi înșeală un blond columbian ce și-a pus numele de *Frățior*; și în Amazonia, *Fratele Francisco*, întemeietor al Frăției Arca, se erijează în model al ademenitorului religios. Doctrina lui este o erezie față de *credo*-ul iudeo-creștin, de *Vechiul* și *Noul Testament*. Frăția Arca există pentru izbăvirea obștească, iar răstignirea pentru izbăvirea personală. Mișcarea Fratelui Francisco exagerează importanța crucii; aluziile la „lemnul crucii” sunt nesfârșite; se fac sacrificii pe cruci; se încearcă evitarea sfârșitului lumii înălțând cruci... După întemeietorul Frăției, mișcarea este de inspirație divină, mesianică, și numai poporul ales poate avea acces la ea. Există o teamă permanentă de sfârșitul lumii, pentru care motiv Fratele Francisco predică renunțarea la bunurile pământești și pregătirea pentru Judecata de Apoi. Teamă ajunge să cuprindă lumea, care se înspăimântă în fața fenomenelor fizice proprii zonei și practică sacrificii umane cu scopul de a înlătura pericolul și a evita sfârșitul lumii.

La început mișcarea nu pretindea sacrificii („închinați-vă pentru mine...; îngenuncheați pentru mine...; dați-vă trei lovituri în piept pentru mine”); însă crescând teama despre un posibil sfârșit colectiv, începe o fază caracterizată prin sacrificii. La început de insecte, reptile, mamifere... În felul acesta până la apariția copilului-martir din Moronacocha. I-a urmat apoi o bătrână, un bărbat... și până la urmă însuși Fratele Francisco. În jurul victimelor ia naștere un cult... iar niște brute care abuzează de niște prostituate, produc moartea uneia dintre ele: o răstignesc în pădure pentru a simula că este opera celor din *Frăția Arca*, ceea ce l-a obligat pe Fratele Francisco să intervină cu o notă în care spune: „În exclusivitate pentru «El Oriente» EPISTOLĂ CĂTRE CEI

¹ M. Vargas Llosa – *Pantaléon y las visitadoras*, Biblioteca Breve. Editorial Seix Barral, Barcelona, ediția III-a, 1973 (n.a.).

BUNI DESPRE RELELE FRATELUI FRANCISCO. *Publicăm în continuare, ca notă exclusivă, un text sosit aseară la redacția noastră și scris cu mâna proprie de vestitul Frate Francisco, profet și conducător al Frăției Arca, ce este căutat de poliția a patru țări, fiind considerat creierul mișcării, pitulat în spatele răstignișilor ce, de o bună bucată de timp, continuă să însângereze iubita noastră Amazonie. «El Oriente» se află în situația de a garanta autenticitatea acestui document senzațional.*

În numele Tatălui, al Duhului Sfânt și al FIULUI CARE A MURIT PE CRUCE, mă înfățișez opiniei publice din întregul Peru și din lume pentru ca, după voia glasurilor din cer și inspirat de spiritele care-i așteaptă pe cei buni, să dezminț și să neg ca ticăloase, calomnioase și lipsite de orice adevăr acuzațiile celor Răi, ce pretind că există o legătură între Surorile și Frații din Arca și violul, moartea și răstignirea domnișoarei Olga Arellano Rossaura, întâmplată în mod dureros în Quebrada del Cacique Cocama în apropiere de Nauta. Din îndepărtatul meu refugiu, duc Crucea pe care Domnul a dorit să mi-o dea, în generoasa și nesfârșita sa înțelepciune, ținându-mă departe de mâinile nelegiuite care nu pot și nu vor putea niciodată să mă prindă și nici să mă îndepărteze de poporul credincios, sfânt, Bun, de Surorile și Frații uniți printr-o legătură divină, întru dragoste față de Dumnezeu și ură față de Rău, ridic mâna mea și, mișcând-o cu putere de la stânga la dreapta și de la dreapta la stânga, spun și strig NU! Nu este adevărat că Surorile și Frații din Arca – al cărei scop este a face Binele și a-i pregăti pe oameni pentru a urca la cer când Tatăl, Sfântul Duh și FIUL CARE A MURIT PE CRUCE vor hotărî ca această lume plină de Răutate și de nelegiuire să sfârșească în foc și apă, așa cum este scris în cartea Bună a Bibliei (lucru ce se va întâmpla foarte curând, pentru că așa mi-au spus-o vocile din lumea de dincolo pe care le ascult) – au avut vreo legătură cu crima comisă de cei Răi (pe care vor s-o pună pe seama noastră ca să nu-i acuzăm pe ei, să facă astfel mai mari și mai ascuțite CUIELE înfipite în trupurile noastre, mai aspru LEMNUL CRUCILOR noastre). Niciunul dintre cei acuzați de moartea domnișoarei Arellano nu a aparținut vreodată Frăției noastre de oameni Buni și nici măcar n-au asistat, chiar în calitate de spectatori ori simpli curioși, la reuniunile ținute de Arcele din regiunea unde au trăit, cum sunt cele din Nauta,

Bagazin și Requena, așa cum mi-au confirmat Bunii Apostoli ai acestor Arce. Niciodată n-a fost văzut vreunul dintre acești acuzați la reuniunile ținute spre a-l lăuda pe Tatăl, Sfântul Duh și FIUL CARE A MURIT PE CRUCE, sau cerând iertare pentru păcatele lor, curățindu-și sufletul pentru Judecata de Apoi. Surorile, Frații nu ucid, nu violează, nu atacă, nu fură, ci doar urăsc violența Răului, așa cum i-a învățat cerul prin gura mea. Niciodată nu mi se va putea reproșa un singur gest contrar Binelui și nu este adevărat că predicăm crima, așa cum ne acuză cei ce ne prigonesc și ne obligă să ne ascundem și să trăim ca niște fiare vătămătoare în adâncurile desigurilor. Noi însă îi iertăm, pentru că ei nu sunt decât niște sclavi supuși în mâinile Cerului, care îi folosește drept CRUCILE prin care noi vom dobândi gloria eternă. Cât despre sărmana Olga Arrelano, cu toate că încă nu ascultase Cuvântul divin, ne-am rugat pentru ea și de-acum înainte o vom pomeni împreună cu martirii și sfinții noștri, care ne văd, ne aud, ne vorbesc, ne apără și se bucură pe merit acolo sus de slava cerească împreună cu Tatăl, Sfântul Duh și FIUL CARE A MURIT PE CRUCE.¹

Negrul este mult mai superstițios decât indianul; ambii, drept consecință a ignoranței lor, sunt victime ale unor șarlatani șireți. Paraliticul Domingo Vidal și cei care-l exploatează, personajele din *En Chimá nace un santo (În Chimá s-a născut un sfânt)*, operă datorată lui Zapata Olivella; fratele Francisco, personaj din romanul lui Vargas Llosa; indianul Cecillio Encarnación al lui Scorza, cu toții posedă antecedente în *El Hermanito (Frățiorul)* și în *Gran brujo Tripa Dulce (Marele vrăjitor Burtă Dulce)* de A. Ortiz. Acest personaj îi înșală pe indieni, Cecillio pe negri, fiecare dintre ei fiind considerat de ascultători Iisus Hristos sau Sfântul Iosif. Familii întregi de negri se țin în pelerinaj acasă la El Hermanito ca să le binecuvânteze sau pentru a obține câteva din firele lui de păr blond. El Hermanito, considerat sfânt și făcător de minuni, își exploatează fizicul, precum și ignoranța negrilor care-l admiră pe acest alb blond, cu ochi albaștri, favoriți, toiag și mers împiedicat. Cei ce sosesc în pelerinaj până la

¹ *Ibid.*, pp. 271-272 (n.a.).

locuința lui îi cultivă și-i îngrijesc câmpurile pe care El Hermanito le posedă și au grijă de trupul lui. Și vai de femeia care l-ar fi refuzat. Mulțimile, ca niște caravane de furnici, se îndreaptă spre sanctuarul aflat pe culmea unui deal acoperit de pășuni frumoase. Se apropie cu religiozitate: „— Seara bună să ne dea Dumnezeu — zic în timp ce se închină cu smerenie.

Mai multe glasuri răspund în cor:

— Seară bună. Fiți bineveniți în casa trimisului Domnului.

El Hermanito aruncă o privire de un albastru strălucitor peste noii veniți și se culcă din nou în hamacul său situat în mijlocul sălii, în jurul căruia, așezat pe jos, rămân muți, rugându-se în tăcere, destul de mulți negri și negrese de toate vârstele.

— Postește, îi anunță o bătrână.

— N-a fost la closet de alaltăieri, adăugă un bărbat cu aspect de bolnav.

Un altul, recent sosit, se târăște până-n mijlocul sălii și cu umilință cere:

— Hermanito, vreau să binevoiești să binecuvântezi plantația mea de banani pentru ca să producă ciorchini mari.

El ridică brațul alb, brăzdat de vene albastre, și răspunse scârbit:

— Vin mâine. Nu pot întrerupe acum penitența.

Oricât de mult se silea Hermanito, nu reușea să-și amintească vreun loc unde avusese atât de mare succes ca acum, pe acest pământ de negri. Minciună sau vis i se părea că acești țărani îl luaseră de serios și credeau cu atâta naivitate în studiatele sale minciuni. O senzație de putere enormă peste aceste suflete începuse să-l cuprindă, întovărit de un nesătul desfrâu și ambiție crescândă.

Coborî într-un gest de slăbiciune absolut teatrală, brațul pe care Lastre reuși să citească limpede câteva litere tatuate: JOSÉ JORERO DE LA RUEDA. PUSTNIC PENITENT.

Ultimele două cuvinte doar le intuia. Dar nu se preocupă prea mult, deoarece deodată lui Hermanito îi veni cheful să fie pieptănat, pentru care motiv își trecu o privire peste femeile care-l înconjurau. Pe chipul fiecăreia se observă tulburarea de a fi

învrednicită cu o asemenea onoare; în cele din urmă se hotărî pentru o mulătră de vreo cincisprezece ani.

Își sprijini capul său blond pe coapsele ei și se abandonă întredeschizând ochii, în timp ce fata, tulburată, manipula acele șuvoaie de păr creț și cu puteri miraculoase.

Înserându-se, dădu ordin să se atârne o plasă deasă, apărătoare de țăntari, peste ei doi, evitând în felul acesta privirile indiscrete.

Când fata ieși, terminându-i de aranjat părul, sfântul spuse că dorea să doarmă. Însă nu dormea, ci spiona printr-o gaură din plasă picioarele și fețele altor femei, în special cele ale unei negrese cu bluza albă și fustă albastră care, deși avusese prilejul, refuzase să vină să-i dichisească părul, ceea ce lui, care era obișnuit cu supunerea tuturor femeilor care-l înconjurau, îi produsese o mare dorință de răzbunare, deoarece asta însemna o mare fisură în autoritatea lui. Îl observă, de asemenea, pe acel tânăr negru venit pe înserate și, după felul lui nepolitic de a privi și după trupul dolofan rezemat de perete, i se păru că nu era bun să facă parte din turma lui de credincioși. Cu toate acestea, se simțea în paradisul abundenței. Chiar acum, când se spunea că postește, se găseau devotați care-l hrăneau pe ascuns.

Un cor cadentat porni gângurind ușor și se prelungi destul de mult până ce repertoriul luă sfârșit; cei prezenți își scormoniră mintea în căutarea de versuri noi, pentru că lui Hermanito nu-i făcea plăcere ca ele să se repete!¹

Potlogarul de Hermanito, care pesemne era columbian, fiind înștiințat că într-o zi oarecare va fi arestat, răspunse credincioșilor lui că atunci se va face fum des sau el va deveni atât de greu încât nimeni nu va fi în stare să-l miște... Mulți dintre ei credeau amintindu-și, poate, de vechi povești, de chipuri întâlnite pe ici pe colo, ce fuseseră imposibil să fie strămutate, iar acum pe locurile acelea se înălțau temple.

Istoria paralticului făcător de minuni, Domingo Vidal, al cărui cadavru îl preamărește, adevărat sacrilegiu, paracliserul Jeremias, face parte din seria acestor povești unde mitul se îmbină cu

¹ *Yuyungo*, pp. 42-44 (n.a.).

superstițiile proprii esoterismului hispano-american. Manuel Zapata Olivella ne descrie în povestea sa, *En Chima nace un santo*¹, ceea ce se întâmplă în jurul paralticului și idiotului Dominguito Vidal. Minunile se succed. Unii își recapătă judecata, alții procrează copii atunci când nu se așteaptă... Totul începe când îi arde casa și el, paralticul, nu este atins de flăcări fiind salvat de preotul Berrocal, un mulatru care se opune fanatismului dezlănțuit la instigarea lui Jeremias. Lumea ajunge să vadă și să creadă că damblagiul și paralticul este în stare să picteze Fecioara. Astfel de desene, precum și alte multe lucruri sunt disputate, lumea oferind pomeni și daruri ce umplu buzunarele vicleanului paracliser. În lipsa preotului, Domingo este dus la templu și adorat. Apoi i se construiește o nouă casă, transformată în centru de pelerinaj. Mama și sora lui nebună, Balaude, îl îngrijesc și-l răsfășă. Șiretul Jeremias încurajează acest mit precum și pomenile. Banii și bunurile continuă să umple pușculița și ograda lui. Grație lui Domingo, ploile care inundă câmpurile se opresc; grație lui Domingo, un personaj reîntinerește; grație lui Domingo, un om își recapătă cunoștința și un îndrăcit se purifică... Afectați de o secetă, nu fac altceva decât să-l scoată pe paraltic și să procedeze cu el cum făceau cu sfinții de lemn; astfel, îl bagă în pământ cu gura în jos... Și plouă, iar în plin torent îl plimbă pe „Sfânt“ prin ploaie. Iar sfântul se îmbolnăvește de pneumonie și moare.

Pornind de aici, a doua parte a povestirii se învârtește în jurul lui Jeremias „Profetul“, apărător al cultului prosternării față de paraltic, cult urmat de întreaga așezare. Paracliserul veros care a pornit în mod interesat să exploateze ignoranța celorlalți sfârșește prin a fi el însuși „Profet“. Predică prin câmpii, dispăre un timp pentru a se învălui în mister și luptă împotriva preotului Berrocal, a primarului și a poliției... Este într-adevăr halucinantă ultima parte a povestirii, când preotul, împreună cu Cicaño, al doilea paracliser, și cu poliștul Aristóbulo, rup în bucăți veneratul cadavru al paralticului și-l înmormăntează. Iar populația împreună cu Jeremias îl dezgroapă...

¹ Barcelona, Seix Barral, 1964 (n.a.).

Poporul flămând, ignorant și oprimat, cultivă mitul lui și-l apără față de oricine și orice. De orice ar fi simbolizat preotul, primarul și poliția.

5. MARILE MIGRAȚII. „CEI CU SPATELE UD“.

Istoria emigrării spre America, s-a spus, este istoria Americii. Este adevărat că fenomenul emigrării, încă viu pe un continent cu populație rară, este tipic și pentru evoluția sud-americană. Însă fenomenul este complex și divers. Prin stratificarea temporală, prin proveniența și destinele emigranților, prin consecințele istorice diferă calitativ și cantitativ de la o regiune la alta.

Există zone favorizate în acest sens și zone oropsite; în unele a avut întâietate emigrația populației din țările de origine latină și în altele cea din țările Europei Centrale. Fenomenul nu este, așadar, egal. Cu atât mai puțin apare istoria liniară în proza diverselor zone. Ni se pare că numai la Rio de la Plata s-au scris mai mult romane pe această temă dar, pentru moment, nu le cunoaștem.¹

Pe fondul schimbării ponderii populației în America Latină, în general, se consideră drept alarmant exodul sat-oraș pe care Otero Silva îl evidențiază în *Casas muertas (Familii moarte)*. Și, încă mai concret, Mexicul suferă emigrația bărbaților săi spre câmpiile din sud și sud-vestul Statelor Unite. Ei sunt ceea ce se cheamă indivizii „cu spatele ud”.² Prezența legală sau ilegală a milioane de muncitori mexicani pe pământurile Statelor Unite este una din problemele cele mai critice în relațiile dintre SUA și Mexic,

¹ Luciano Rusich – *El inmigrante italiano en la novela argentina del 80*, Colección Plaza Mayor Scholar, Madrid, 1974; German Garcia – *El inmigrante en la novela argentina*, Buenos Aires, Hachette, 1970; Gladys S. Onega – *La inmigración en la literatura, 1880-1910*, Buenos Aires, Editura Gelema, 1969 (n.a.).

² Numiți astfel din pricină că treceau înot fluviul Rio Grande, ce constituie frontiera (n.t.).

datorită numărului de persoane afectate și a consecințelor sociale, economice și politice ale fenomenului.¹

În anul 1978 statisticile arătau că numărul de străini intrați ilegal în Statele Unite atingea o cifră de 8,2 milioane, dintre care 5,2 erau mexicani.

Printre mexicanii care emigrează în SUA – cea mai mare parte întorcându-se în patrie după patru sau șase luni de muncă – cel mai des întâlniți sunt oamenii tineri, țărani neștiutori de carte veniți din nordul Mexicului. Media vârstei lor depășește cu puțin douăzeci și șapte de ani. În general neînșurați, cu toate că se întâlnesc și dintre cei înșurați, însoțiți de copii. Unii emigrează legal, alții ilegal; acei din ultima categorie riscă cel mai mult. Dar ambele categorii, după cum s-a observat, nu prea au legătură cu religia.

Ei emigrează din lipsă de locuri de muncă din cauza exploziei demografice din Mexic, pe lângă inflația și devalorizarea *peso*-ului. Politica de dezvoltare a guvernului a suferit un eșec, iar în Statele Unite salariile sunt mai bune. Cu alte cuvinte, se duc în căutarea unui loc de muncă spre a-și mări veniturile.

Sunt acceptați în SUA, fiind folosiți pentru munci pe care alții le refuză. În plus ei admit să lucreze multe ore pe zi, în condiții grele și primind mai puțin decât alții americani. Muncitorul mexican angajat de un patron „gringo” este pus să desfășoare

¹ Bibliografia asupra temei este foarte amplă. A se vedea Lourdes Urbina și Javier Rodriguez – *La migración de trabajadores mexicanos a Estados Unidos*, Referencia Bibliografica „Sumaria”, vol. VI, ianuarie-martie Nr. 20, Mexico, 1978. Cu titlu de exemplu cităm: Garey M C Williams – *Al norte de Mexico. El conflicto entre „anglos” e „hispanos”*, Mexico, Siglo XXI, 1968; Francisco Alba-Hernandez – *Éxodo silencioso: la emigración de trabajadores mexicanos a Estados Unidos*, „Foro Internacional”, vol. XVII, iulie 1976 – iunie 1977, Nr. 65-68; Jr. M. Briggs Vernon – *La confrontación del chicano con la inmigrante mexicano*, „Foro Internacional”, vol. XVIII, Nr. 3; Jorge A Bustamente – *El debate sobre la „invasión silenciosa”*, „Foro Internacional”, vol. XVII, iulie 1976 – iunie 1977, Nr. 65-68; Arturo Gandara – *Chicanos y extrahjeros ilegales, La conjunción de sus derechos constitucionales al Estrado Nortamericano*, „Foro Internacional”, vol. XVIII, Nr. 3; Wayne A. Cornelius – *La migración ilegal mexicano a los Estados Unidos: conclusiones e investigaciones recientes, implicaciones políticas y prioridades de investigación*, „Foro Internacional”, vol. XVIII, Nr. 3; Harvey Levenstein – *Sindicalismo norteamericano, braceros y „espaldas mojados”*, „Historia mexicana” Nr. 110 (n.a.).

muncile manuale pe care la sfârșitul secolului al XIX-lea le făceau imigranții europeni sau cele pe care în anii '20 - '30 le făceau săracii din sudul SUA sau negrii. Acum, începând din anii '40, aceste munci revin mexicanilor. Ei sunt servitori, muncitori în construcții, zilieri agricoli etc. Subliniem: sarcini anevoioase, zile lungi de lucru, deseori în condiții aspre, o slabă siguranță a muncii, salarii mici și ocazii neînsemnate de îmbunătățire a lor.

Cel cu „spatele ud” (cum e numit imigrantul ilegal) trece frontiera „fără control”, traversând înot Rio Grande, sărind gardul de sârmă ghimpată (spre California) sau înaintând prin deșertul din Arizona și Nuevo Mexico cu speranța de a obține o viză de turist. Deseori apelează la ajutorul așa-zişilor „Coioti”, cum sunt numiți contrabandiștii profesioniști.

Se opresc în California, al cărei sud îl preferă altor regiuni; în Texas, unde primesc salariile cele mai mici, sau la Chicago, unde primesc salarii mai bune. Cu toate că sunt în căutarea unor comunități cu mulți mexicani nu-și pot realiza visul de câștig, unul din marile inconveniente fiind cel al limbii și al slabei lor pregătiri specializate, adică, în ultimă instanță, lipsa de calificare profesională și prejudecățile rasiale.

SUA suportă consecințe pe mai multe planuri, fiind afectate impozitele, serviciile sociale și concurența dintre negrii locali și mulatrii mexicani. Pentru Mexic emigrația este o soluție de moment. La întoarcere emigrantul reușește să-și plătească datoriile, își poate susține familia, încearcă să deschidă un mic negoț, cumpără pământ și vite, se distrează sau achiziționează bunuri luxoase. Problema, totuși, rămâne nerezolvată și în diversele reuniuni de analiză continuă să se caute soluții: oprirea cu desăvârșire a unei asemenea emigrații (aceasta va produce însă tensiuni politice și sociale), stabilirea unui sistem de vize pe termen limitat pentru muncitorii sezonieri, mărirea cotei de imigrare legală, ajutorul economic dat Mexicului pentru ca acesta să-și continue industrializarea mai ales în ținuturile din nord... etc.

Fenomenul continuă să fie prezent în zonă. Și scriitorii s-au inspirat din el într-o serie de romane.

Juan Rulfo a tratat tema în povestirea sa *Paso del Norte*. În ea e descrisă viața precară a țăranului mexican emigrat în America

de Nord în căutare de muncă și bani. Adesea, la capătul chinuitorului drum, el află înșelăciunea, minciuna, exploatarea și uneori moartea. Multele tragedii care-i duc la moarte ori le schimbă viața celor porniți în căutarea unui „pământ al făgăduinței” sunt descrise de Luis Spota în *Murieron a mitad del rio* (Au murit în mijlocul fluviului, 1962) și de Miguel Alvarez Acosta în *La frontera plural. Estancias de un amor indocumentado* (Frontiera multiplă. Stanțe despre dragostea fără legitimație, 1973). În povestirea lui Rulfo putem citi: „De la crescătoriile de vite oamenii coborau la sate; oamenii satelor se duceau la orașe. În orașe oamenii se pierdeau; se dizolvau în mulțime. Nu știi unde pot găsi de lucru? Ba da, în Ciudad Juárez. Eu îți vând secretul ăsta cu două sute de pesos. Caută pe cutare și spune-i că te-am trimis eu. Dar să nu mai spui la nimeni. «Foarte bine, domnule, mâine dimineață v-aduc banii.»

– Ascultă, se spune că la Nonoalco e nevoie de oameni la descărcat vagoane.

– Și plătesc?

– Sigur că da, doi pesos pentru o *arroba*¹.

– Serios? Ieri am descărcat cam o tonă de banane la Mercé și m-am ales doar cu ce-am apucat să mănânc din ele. A rezultat că erau furate și nu mi-au plătit nimic. Ba chiar m-au pârât la jandarmi.

– Căile ferate sunt serioase. Este cu totul altceva. O să te convingi dacă vrei să riști puțin.

– Cum să nu!

– Te aștept mâine.

Și într-adevăr, am descărcat mărfuri din vagoane începând de dimineață până seara și încă ne-a mai rămas de lucru pentru a doua zi. Ne-au și plătit. Am numărat banii: șaiszeci și patru de pesos. De-ar fi așa în toate zilele! «Domnule, iată îți dau cei două sute de pesos!» «Foarte bine. Îți dau un bilețel pentru prietenul nostru din Ciudad Juárez. Să nu-l pierzi. El te va trece granița și, în plus, o să ai și slujbă. Aici ai notate adresa și telefonul ca să-l

¹ Arroba – 11,5 kg. (n.t.).

poți găsi mai ușor. Nu, în Texas să nu te duci. Ai auzit vorbindu-se de Oregon? Bine, spune-i lui că vrei să mergi în Oregon la strânsul merelor, nu pe plantațiile de bumbac. Se vede că ești un bărbat descurcăreț. Te prezinți acolo, la Fernández. Nu-l cunoști? Bine, întrebi de el. Și dacă nu vrei să culegi mere, treci la instalarea traverselor de cale ferată. Asta aduce un câștig mai mare și este o muncă de durată. O să te întorci cu mulți dolari. Să nu pierzi bilețelul.»

– Părinte, ne-au omorât.

– Pe cine?

– Pe noi. La trecerea fluviului. Au șuierat gloanțele până ce ne-au omorât aproape pe toți.

– Unde?

– Acolo, la Paso del Norte, pe când reflectoarele ne orbeau când încercam să trecem fluviul.

– Păi de ce?

– Ei, părinte, n-am aflat.¹

„Spatele ud“ din cartea lui Rulfo a murit. De asemenea și cel din cartea lui Alvarez Acosta. Nu însă cel al lui Spota. Personajul acestuia – José Paván – traversează fluviul de mai multe ori pentru a reveni „amărât, suferind și dezamăgit“; cel al lui Alvarez – Anselmo Lara – îl traversează o singură dată și moare pe scaunul electric acuzat de uciderea unei familii de fermieri albi americani. Unul pierde, împușcat de carabinele poliției, un prieten, în timp ce trece fluviul prin vad; celălalt pierde pe mal un copil împuns de un taur texan. Paván are relații amoroase cu soția-concubină a patronului nord-american; Lara are și el legături cu fiica adolescentă a patronului său. Ambii vor trece dintr-un loc de muncă într-altul, trăind într-o nesfârșită tensiune din cauza situației lor ilegale, făcând cunoștință cu compatrioți care îi protejează sau îi înșală, suferind umiliri din partea albilor și chiar a negrilor, simțind pe pielea lor și cu tot sufletul exploatarea și teroarea, fiind pe punctul de a fi linșați. Trecerea graniței în

¹ Juan Rulfo – *El Llano en llamas*, povestirea *Paso del Norte*, Fondo de Cultura Económica, Mexico – Buenos Aires, 1959, ediția III-a, pp. 122-124 (n.a.).

Statele Unite înseamnă pentru țăranul mexican un paradis visat: iar Mexicul rămâne un mare bordel pentru albi americani.¹

Povestirea lui Spota, vioaie, jurnalistică, arată modalitățile și greutățile ce trebuie depășite spre a traversa clandestin fluviul Rio Bravo; dorința „spatelui ud” de a merge mai spre Nord; frământarea veșnică spre a trăi fără acte într-o țară străină; asprimea muncii precum și salariile mici; tratamentul inuman și prejudecata segregatiunii la care sunt supuși.

Greutăți la trecerea fluviului: „Acum, cu puțin noroc, pe celălalt mal, gândi. Și fără îndoială că aveau nevoie de noroc. Pancho Orozco știa ce vorbește când spuse:

– Să refuzați orice sprijin oferit pentru trecerea graniței. Faceți-o singuri, fără ajutor.

Pancho văzuse și auzise multe despre cei care traversează fluviul în cursul nopții urmărind să atingă mirajul dolarilor texani.

– Nu există noapte – adaugă – în care să nu pescuiască vreun înecat în fluviu. «Pateros» lucrează fără pauze.

– «Pateros»?

– Da. Cei care-i trec pe oameni cu luntrea. Oameni ca și voi, cei cu „spatele ud”. Îi omoară ca să-i jefuiască.

– Și poliția?

Orozco izbucni în râs:

– Să vă feriți de ea ca de dracu’! (Își împarte prada cu «pateros». Îi protejează. Fiecare «spate ud» înseamnă zece, cincisprezece, douăzeci de pesos câștig. Și trec cu duzinele. O mare afacere. Când se întorc cu dolari la ei, îi omoară. Cu lovituri de pumnal sau cu pistoalele. Apoi le atâră o piatră de gât și la fund cu ei. Multe cadavre ies umflate la mal. Și poliția habar n-are...”

Dorința de a merge spre nord: „– Cel mai bine – spuse Paván, împrăștiind fumul de țigară – este să muncim aici un timp, să adunăm niște bani și apoi să pornim spre nord: la New York sau Chicago.

Acesta era visul care-l urmărea din clipa când plecase din Mexic. Să meargă în nord, la New York, la Chicago, în orașele

¹ Luis Spota – *Murieron a mitad del río*, B. Costa-Amic. Editor, Mexico, 1978, ediția a VIII-a. Textele citate din acest roman se întâlnesc la pp. 24-25, 44, 33, 41, 88, 151-152 și 180 (n.a.).

cenușii, cu ziduri înalte. Numai că, pentru a merge mai în nord, trebuia să începi cu Texasul.“

Neliniștea de a trăi ilegal: „Dacă am fi avut nenorocitele de hârtii, ar fi fost altfel, își spuse. Într-adevăr, ar fi fost altfel pentru el, pentru Luis și pentru Lupe; pentru o sută cincizeci sau două sute de mii de mexicani ilegali din Texas. Dar de unde să le obții? Asta nu era problema lui cea mai importantă, doar se și afla acolo, în Texas, în afara legii; amenințat inexorabil de această lege.

Actele... Să te simți altfel... Să calci cu pași siguri – să intri în cafenele, la cinematografe. Să ceri un foc chiar polițistului ca să-ți aprinzi o țigară, să vorbești cu el despre vreme și despre recoltă. Nu despre fetele care trăiesc, așa cum faci cu cei din Mexic. Pentru că aici lucrul este pedepsit, adică îți dă ocazia să te odihnești o vreme la pușcărie. Dar dacă polițistul te întreabă: «Cine ești? Unde lucrezi?» și-ți cere să-i arăți carnetul de Asigurări Sociale, ceea ce înseamnă că ești un muncitor recunoscut, care-și plătește cotizațiile și capătă îngrijire medicală dacă se îmbolnăvește?

Cum să nu fugi, să nu-ți fie teamă, să nu-ți lipsească încrederea, să nu fii bănuitor? Te pot prinde – nu-i dădeau pace gândurile în vreme ce toți trei se târau pe banda cenușie și lungă a șoselei. O răsuflare fierbinte se înălța de pe câmpurile cultivate, din cimentul neted al drumului, li se lipea de față, le ardea labelle picioarelor. Te pot prinde în orice clipă. Cei din categoria «spate ud» așa ca tine nu sunt niște hoinari de dorit, de-a lungul drumurilor.“

Prejudecată rasială: „Donaghue aruncă mai multe fise în aparat și muzica începu să urle din nou. Cu coada ochiului îl observă pe Chebo. Apoi țipă:

– *Look*¹!... Priviți cine se află aici!

Prietenii se apropiară înconjurând masa; fețele lor de bulldog se întoarseră spre el. Nu le rămânea decât un loc de refugiu: peretele.

– Priviți cu cine se află! – Un deget arătător, aflat la capătul unui braț puternic – Cu o față albă! Un mexican păduchios cu o față texană!

¹ Uitați-vă! (n.l.).

Simon o prinse de braț pe micuța ce stătea de vorbă cu Chebo și, cu o smucitură, o împinse deoparte. Se apropie de el:

– Un slinos cu una din fetele noastre... cu o albă...

Bețivanii micșorară și mai mult cercul, le văzu fețele, ochii și pumnii feroci. Unii dintre ei erau înarmați cu sticle.

– De ce nu umbli cu negrese... ori cu mexicane? Păduchio-sule... fiu de cătea!

– Să-l linșăm! strigară unii, înflăcărați.

Simon li se împotrivi cu brațele întinse, cerându-le răbdare:

– *Take it easy!*...! Aceasta mă privește...

– Eu... o să-l jupoi ca pe o pisică... Ca pe o nenorocită de mătă mexicană! Ca să știe... că femeile albe... Se înclină ca s-o ridice pe prostituata ce fusese împinsă deoparte și-o cuprinse dragăstos –... că femeile noastre... ne aparțin numai nouă!

Paván aruncă o privire rapidă spre Chebo, care se albi. Înțelesese intenția privirii. Dintr-o săritură, fiecare cu o sticlă în mână, se lansară către Simon. Sticla lui Chebo se făcu țandări pe capul roșcat. Surpinși, bețivanii dădură înapoi. Însă reacționară imediat, azvârlind sticle și pahare.

– Pleacă Chebo! urlă Paván, în timp ce-și făcea drum aplicând lovituri disperate cu ciobul de sticlă spartă, ascuțit, cu colțuri tăioase.

S-au întâlnit în stradă. Chebo sângera; o rană diagonală îi tăia fruntea. Au alergat acasă la ei:

– Acolo... acolo am... o pușcă și două... cutii cu cartușe. Femeia se sperie când îl văzu sosind astfel. În timp ce Chebo pregătea arma, îi dădu ordin lui Paván:

– Pornește mașina... Plecăm.“

Salariile mici: „În birou se afla un bărbat fără haină. Camera mirosea a igrasie și a pește uscat. Le spuse cu un aer grețos în ce consta munca. Se așezară și le puse în față niște hârtii în josul cărora, pe locul unde trebuiau să semneze, era o linie punctată.

– Contract săptămânal. Șase dolari – le zise recrutorul zgârcit la vorbă.

¹ Încetișor! (n.t.).

Negrul luă condeiul și-și pictă cu multă greutate numele pe linia punctată. Apoi, fără să-i dea mâna, îi arată ieșirea.

În timp ce Paván semna, cel fără haină ridică ochii ca să-l vadă, surprins de rapiditatea cu care scrisese.

– Mexican?

– Da, domnule.

Privi hârtia cu cerneală încă proaspătă. Suflase peste linii. Și azvârlî în aer două cuvinte:

– *Three dollars.*

Paván crezu că nu aude bine.

– Trei dolari! – repetă recrutorul.

– Însă negrul... Lui i-ați dat șase și doar este același fel de muncă...

Persoana din birou îl privi drept în față.

– Trei dolari...

Supărarea îl făcu să fiarbă pe Paván!

– Dacă lui îi plătiți...

– Nu ești mexican? Pentru tine doar trei.

Dacă nu-ți convine, pleacă. *Get out!*¹

Ieși pe aceeași ușa pe care intrase. Recrutorul rupse contractul, înjurând cu năduf.

Mizerii de tot felul: „Ieșind din Falfurrias, un grup de albi făcu semn autobuzului să oprească. Să fi fost ora șapte, într-o seară de duminică. Albii nu erau mai mult de șase, beți cu toții. Ocupară scaunele goale. Un călător mexican, întovărașit de soția lui, ședea cu pălăria pe cap. Dintr-o lovitură i-o aruncară jos:

– Porcule, scoate-ți pălăria!...

Călătorul era un mexican care știa că cel mai bun lucru când se repede la tine un american beat e să taci din gură. Nu spuse nimic. Își ridică pălăria de jos.

Cel care-l lovise și care avea o înfățișare de fermier, se supără pe el fiindcă nu reacționase. Îl prinse de gât și-l scuipă în față.

Apoi unul dintre tovarășii săi spuse:

– Pocnește-l, e un gogoman!...

¹ Șterge-o! (n.t.).

Se lăsă lovit fiindcă nu voia să aibă de-a face cu nimeni. Femeia, alături de el, privea totul cu multă durere. Astfel sosiră în orașelul următor. Autobuzul se opri în fața unui polițist, iar alții îl dădură jos pe mexican, vorbiră cu polițistul, îl predară și se înapoiară bucuroși la autobuz. Bând încă o sticlă, ceea ce le spori beția, începură să comenteze incidentul. Nici unul dintre călătorii din autobuz nu scosese vreun cuvânt și nici nu făcuse fie și cea mai slabă încercare de a-l apăra ori de a protesta¹.

În paginile lui Alvarez Acosta întâlnim date despre provenința muncitorilor necalificați, despre tipologia lor, despre ticăloșia și venalitatea poliției vamale, despre diferențele între „spate ud” și *chicano* (*pocho* sau *pachuco*)... Partea a doua a *Frontierei multiple* are un ritm cinematografic și se desfășoară în mod tensionat, ca rezultat al conflictului generat de iubirea dintre „spatele ud” și o tânără americană, ceea ce are drept urmare acuzația de criminal căzută asupra lui. Iubirea, crima (înfăptuită de alții), fuga, prinderea sa de cealaltă parte a frontierei de către poliția nord-americană, în colaborare cu cea mexicană, judecata, tentativa de linșaj, intervenția consulului mexican și a unor personalități din Statele Unite, în sfârșit, execuția. Conflictul nu se încheie aici. Tânăra americană se sinucide pentru a nu da în vileag relațiile sale cu un mexican „slinos”, executat pentru că a asasinat o întreagă familie, deși el refuzase să-și denunțe iubita. Prejudicata celorlalți pe de o parte, teama proprie de a fi linșat pe de alta și refuzul de a-și denunța iubita, singura persoană care știe că nu el este asasinul, duc la tragicul sfârșit. Fapt este că, așa cum spune Paván, „În Texas a fi mexican nu este o naționalitate, ci o meserie”. De aceea viețile lor pot depinde de tipătul unei femei. Este suficient ca cineva să spună „A vrut să mă violeze” și „jegosul” sau negrul va fi linșat.¹

Pe de o parte, îi vedem pe „cei cu spate ud”; pe de alta, pe acest *pocho* sau *chicano*. Primii sunt emigranți ilegali, ceilalți sunt mexicani nord-americani. Ambele categorii alimentează problematica romanească a frontierei. Problematică politică, economică și culturală etc. „Spatele ud”, vrea să treacă granița spre a fugi de

¹ Murieron al mitad del río, p. 193. Miguel Alvarez Acosta – *La frontera plural*, Editura Joaquín Mortiz, Mexico, 1979, p. 164 (n.a.).

sărăcie, de mizerie, de foame, de lipsa de pământ, de ciocoi... În căutarea unui salariu mai bun cu care să facă față maltratărilor, discriminării, nesiguranței și chiar morții. *Pocho* sau *chicano* se află dincolo de frontieră, trăiește acolo, acolo s-a născut. Este nord-american, dar vrea să fie și mexican. Vrea să fie și una și alta, de aici satira la adresa lui din presă, de la cinema, din cântece etc. *Pocho* a devenit un concept negativ, pe care Octavio Paz l-a generalizat în *El laberinto de la soledad* (*Labirintul singurătății*), până ce în anii '60 a început lupta mexicanilor din Statele Unite, iar termenul a fost înlocuit cu cel de *chicano*.

„Spatele ud” și *chicano* au dat naștere și unei importante literaturi științifice. De asemenea și literaturii de ficțiune, cu toate că romanele citabile pe tema *chicano* prezintă o mică importanță: *Pocho* (1959) de José Antonio Villareal, *Chicano* (1970) de Richard Vázquez, *Peregrinos de Aztlán* de Miguel Menéndez și alte titluri în engleză, datorate lui Oscar Acosta, Rudolfo Anaya, Orlando Romero etc.¹

Muncitorii necalificați, unde și în ce domenii lucrează: „Prin orașul Reynosa circulau brambura o mulțime de zilieri sosiți cu gând să treacă frontiera. Unii proaspăt veniți, alții cu câteva luni în urmă. Unii se aflau pe drumul de întoarcere, fie expulzați, fie victime ale unor expediții eșuate. Mereu în așteptarea unei ocazii favorabile spre a schimba țara intrând din nou în plină aventură, ei mișunau pe străzi și prin piața centrală. Muncitorii necalificați aveau o înfățișare care-i deosebea de cei din zona de graniță; în general, aveau aspect de plugari, *peoni* sau muncitori de fermă, cu pantaloni din bumbac, sacou de dril sau kaki, pălăria confecționată din frunze de palmier și opinci; mulți dintre ei își făcuseră rost de pantofi. Pe înserate se întâlneau în grupuri în piața centrală, discutând despre posibilitatea de a pătrunde în Valle. În felul acesta îi prindea noaptea. Obligați de circumstanțe, se constituiseră în găști. Uneori, ele se alegeau după criteriul providenței, ceea ce le făcea să se distingă, atrăgând atenția asupra lor: «Cei

¹ *La otra cara de Mexico: el pueblo chicano*, prolog de Carlos Monsivais, compilator David R. Maciel, Mexico, Ediciones El Caballito, 1977 (n.a.).

din Zacatcas nu au venit încă», «cei cu pălăriile mici sunt din Guerrero și din Morelos»; «Cei cu poncho alb sunt din Querétaro și Guanajuato...»; Prietenia cu un grup anume de mexicani, în Del Rio, a fost trecătoare. Cu toate acestea a profitat de ea și a trăit cu plăcere în compania lor, pentru că erau oameni cu aceleași obiceiuri ca cele din zona sa. Cu deosebiri mai mari ori mai mici, cu toții aveau aceeași amprentă populară, aceeași proveniență, aceleași ambiții și o viață de sărăcie și de osteneli asemănătoare. Ei proveneau dintr-o clasă umilă; erau oameni de la țară, meseriași și *peoni* de prin cătunle din interiorul țării. Majoritatea își părăsiseră acolo parcela lor de pământ, din ținuturile amărâtei întinderi ale țării. În mod frecvent își reproșeau cu toții faptul că-și părăsiseră propriul pământ și porniseră în aventuri presărate cu nenumărate primejdii, din sat în sat, fugind de autorități spre a evita pericolele și riscând persecuții ca și cum ar fi fost criminali.

— Nimeni nu poate câștiga aici o bucată de pâine. De-aia ne gâlbejim toți și ne-mbolnăvim de fiere, spunea La Zebra; aici, la străini, se muncește de drag. Precum vezi nu se plătește rău. Și bine-ar fi să plecăm de-aici la cules fructe în California. Eu fac treaba asta de cinci ani și când se termină aici, patronul angajează un camion care ne duce la San Bernardino pentru un an, pe urmă la Sebastopol și Sacramento pentru încă unul. Acolo se găsesc de toate. Niciodată n-avem același patron. Există un tip care se însărcinează să ne repartizeze pe la ferme. Pe unii la culesul merelor, pe alții la căpșuni sau la cireșe, iar alții preferă să meargă la fabricile de praf de pușcă sau de ciment. Unii își petrec timpul numai pe acolo. Tipul se însărcinează să ne transporte până în California și plătește camionul. Nu-i om rău... dacă toți ar fi ca el!...

— Bine, dacă nu vă-ncurc... — zise Anselmo — m-aș lipsi și eu de voi... dacă se poate, bineînțeles. Eu n-am unde mă duce. Și mai ales cred că e mai ușor să culegi fructe decât să tunzi oi.

— Să nu crezi asta; orice muncă obosește. Deși pare că nu-i greu să stai cu brațele ridicate mereu, abia pe înnoptate le simți ca pe niște pietre. Dar e-adevărat că e o muncă mai puțin aspră decât la pulberărie. Trebuie să-ți cumperi și haine groase. După căldurile care te prăjesc de viu urmează niște friguri... Aici ori te îmbraci bine ori, dacă nu, prinzi o pneumonie de te bagă-n groapă. După California

ne ducem în Montana. Acolo este perioada înfierării vitelor și, în plus, e nevoie de muncitori în mină. Apoi, plecăm la cules sfeclă în Michigan; pe urmă, o vreme, în Detroit, unde e mai mult de lucru cu noile tipuri de automobile; în sfârșit pe câmpurile de țrestie de zahăr din Carolina și Virginia. Acolo stăm mai mult dând un ocol pe la ferme și aproape că nici nu bagi de seamă că te și afli din nou la fermele de bumbac din vale și o închei la cules de grepfrut.

– Și cercul s-a închis, mai spuse Anselmo cu un aer absent. Nu-i așa?

– De la grepfrut treci la tunsul oilor de pe aici, și așa te tot învârtești, an după an, pân-o încurci și te-ngroapă fără popă. Sau te porți rău și atunci te trimit înapoi, acasă la tine.¹

Pochos, pachucos și chicanos: „– Pe urmă ăstuia – spuse Tacho în bătaie de joc – i se va întâmpla la fel ca și ăluia pe care l-am cunoscut în Del Rio; era și el un *pochó*; și cum îl goniseră cam de multe ori de prin cafenele, zicea mereu «nu știu de ce mă gonesc, doar sunt cetățean american» și-i răspundeau: *Oh, no, you are a godammed mexican greaser*“.² Și el scotea «*pol-tax*»-ul, se uita și spunea: *Loock I'am an american. Și răspunsul venea imediat: No, you are a mexican. Și văzând că nu reușește să-i convingă în nici un fel, izbucnea spunând că, de s-ar fi putut, și-ar fi scos din vine sângele mexican pe care-l avea. Și știți ce s-a întâmplat? Într-o zi, când trecea prin Ville Acuña, chiar i l-au scos.*“

Filosofia *chicano*-ului Pepe Uribe: „Pepe Uribe, *chicano*, născut la Albuquerque, nu dorise să intre în discuție; era un om cumsecade, stimat pentru că, spre deosebire de *pocho* Frank, se simțea mexican. Cu toate că asupra acestei probleme avea ideile lui, nu era slugarnic, nu hrănea ambiții idioate, nici nu se rușina de originea sa; dimpotrivă, era un dușman neîmpăcat al celor care-i disprețuiau pe cei din neamul său și încuraja aparențele ce puteau trece drept utopii. Începu serios și calm ca și cum nu dorea cu tot diandinsul să abordeze problema, însă produse o mare tulburare.

– Eu nu sunt de acord cu Frank și nici cu dumneavoastră. Așa cum știți prea bine, mă aflu de partea aceasta pentru că nu poți să-ți alegi locul unde te naști. Numai că pe mine, încă de mic copil,

¹ Miguel Alvarez Acosta – *La frontera plural*, pp. 69, 128-129 (n.a.).

² A, nu, ești mexican, ești un nenorocit de mexican jegos (n.t.).

părinții m-au învățat să respect Mexicul și continui să-l respect. Însă dincolo de toate astea un lucru e adevărat: când invadatorii, după războiul din secolul trecut, au rămas pe pământurile noastre, unii dintre ai noștri au plecat, și aveau motivele lor, iar alții, care și ei le-aveau pe ale lor, au rămas; deci și unii și alții au făcut bine. Cei care-au plecat nu au vrut să devină sud-americani; au pierdut casă, pământuri, negoțuri, au părăsit totul împreună cu familiile lor și cu tot ce au putut încărcă, deoarece le repugna faptul că, rămânând, și-ar fi schimbat Patria. Bunicii mei nu; ei au continuat să trăiască, pentru că ceea ce aveau era al lor. Și cum chestia cu cetățenia este doar o formalitate, iar restul ține de inimă, au jurat să îndure orice. Și, tăcuți, au suferit umilințe și dispreț, dar au continuat să rămână credincioși neamului lor. Pentru ei și pentru mine tot răul e legat de cei din Santa Anna, care, mai întâi, au întors spatele celor din San Jacinto și au ordonat retragerea luptătorilor celor mai îndrăzneți; apoi, pentru a termina de distrus, au vândut cealaltă bucată a Mexicului; au procedat ca și cei ce renunță la pământ și la tot ce au, împreună cu toți *peonii*; de pe pământurile lor acești potlogari n-aveau dreptul să ne vândă; noi n-am făcut caz de asta și dovada este că însăși istoria Mexicului îi socotește trădători.

Noi nu ne-am predat, dar nici nu puteam continua să luptăm, pentru că știam că bătălia e pierdută. Nu ne rămâne altceva decât să răbdăm. Însă aceste tratate nu ne-au schimbat felul nostru de-a gândi... și eu cred că nici unuia dintre ai noștri; de aceea spunem: le place sau nu le place celor ce au semnat aceste documente, noi nu suntem proprietatea lor; vom continua să trăim aici fără să ne înțelegem; însă aici este țara noastră, unde nu suntem nici americani și nici mexicani; este țara păguboșilor; plecăm capul, dar nu ne prăbușim, pentru că cel ce se pleacă acum, își poate îndrepta spatele mâine, dar cel care se prăbușește s-a dus naibii. De aceea ne declarăm libertatea. Respectăm Mexicul și nu luptăm împotriva Statelor Unite. O să trăim în pace cu americanii, făcându-i să ne respecte chiar dacă suntem pe jumătate mexicani și să fim prieteni de inimă. La mine acasă, de exemplu, totul se face așa cum ne-au învățat bunicii și părinții noștri, chiar și ce nu

se poate face pe față. Îi lăsăm să-și bată joc; înainte ne spuneau *pochos*, apoi *pachucos* și acum au început să ne numească *chicanos*. Această ultimă poreclă nu-mi plăcea la început, însă acum, da. Acest pământ este al nostru, și facem tot ce putem ca să fim considerați egali cu blonzii. Toate vin la timpul potrivit și n-o ducem chiar așa de rău, pentru că noi am câștigat alegerile, unii s-au dus la Congresul din Washington, alții sunt primari sau delegați; fiecare a ajuns la situația asta prin luptă; i-am întrecut net pe americani, și uneori am sărit peste cal și le-am trimis gloanțe.

.....

— Eu sunt cetățean mexican, însă inima mi-e dincolo și așa continuăm să trăim; uneori, acolo, nu toți cred că suntem la fel ca Frank; deși disprețuiți și umiliți, nu ne predăm, așteptăm... După mine, Dumnezeu se află de partea noastră. O să vezi, o să vezi, destinul își va spune cuvântul. Pe scurt, eu sunt un *chicano*; suntem și noi buni la ceva. Și cum americanul se amestecă în toate și dorește să conducă totul, într-o bună zi păcatele lui or să-l copleșească și chiar puterea sa îl va apăsa greu; prin urmare, răbdare”¹.

Nu pretindem să stabilim o paralelă, însă adevărul este că istoriile celor numiți în SUA „cu spatele ud” ne evocă destul de bine situația columbienilor din Venezuela. Acolo, după căderea lui Pérez Jiménez, s-a dezlănțuit un puternic val de șovinism la adresa portughezilor, italienilor și spaniolilor. Ghimpele de totdeauna contra Americii de Nord (ceea ce nu constituie o predică pentru a o admira sau a fi un devotat consumator al produselor lor) se transformă în xenofobie când e vorba de emigranții europeni. Provoca supărare și rănea avansul economic luat de aceștia. Paradoxală atitudine la un popor capabil să ierte frauduloasa și continua îmbogățire a localnicilor, însă nu și a alogenilor, chiar dacă fusese obținută cu multe strădanii și în mod onorabil. Prin 1950 emigranți erau vreo 200000, pentru ca zece ani mai târziu să ajungă la 451000 și la 596000 în 1971. Între anii 1960 și 1970 prezența spaniolilor și italienilor a scăzut, crescând în schimb numărul columbienilor, care de la 45000 în 1950 a

¹ *Ibid.* pp. 118, 123-4 (n.a.).

sporit la 100000 în 1961 și respectiv 180000 în 1971. În zilele noastre columbienii instalați legal în Venezuela constituie al treilea grup ca mărime după spanioli și portughezi. Însă, legal și ilegal veniți, la un loc, se spune că există între două până la patru milioane. Ne închipuim situația celor intrați ilegal, care trec frontiera în căutare de lucru, fiind obiect al unui tratament groaznic, al exploataării uneori până la moarte. Sunt obiectul unei propagande dușmănoase. A spune *columbian* echivalează cu a spune traficant de droguri, a te referi la furt, la tâlhărie, la prostituție, la contrabandă... Sunt învinuiți inclusiv ca invadatori deocamdată pașnici, dar care, într-un *casus belli*, ar permite ușor țării vecine să pună stăpânire pe lacul Maracaibo și pe întreaga și disputata platformă continentală bogată în petrol.

Columbienii, împreună cu ecuadorienii, peruvienii și dominicanii, au alimentat emigrația, furnizând mână de lucru ieftină, în paralel cu sumedenie de ilegalități (trafic de devize, droguri, comerț de carne vie etc.). Dominicanii, ca și orașenii venezueleni, constituie, în majoritatea lor, o mână de lucru necalificată, formată fiind din populația satelor venezuelene ce se deplasează spre orașe. Oamenii aceștia se angajează în industrie, activează ca vânzători ambulanți, servesc drept servitori, unii devin șoferi sau acaparează loturi de pământ. Pe așa-zisele „drumuri verzi și căi de apă“, columbienii pătrund fără încetare, căutând de lucru în El Dorado-ul vecin și chiar câpătând drept de vot! Aventura e mare. Acești oameni fără acte de identitate, care fug de proasta situație economico-politică din țara lor, sosesc aici ca să cadă în mâinile unor inși lipsiți de scrupule, care-i maltratează și-i speculază. E posibil ca unii dintre acești „ilegali“ să fie delincvenți. Însă nu toți, așa cum o acreditează clișeul popular, paralelismul între columbienii și dominicanii din Venezuela și cei așa-zisi „cu spatele ud“, mexicanii din SUA, se accentuează când dovedim că chiar oficialitățile corupte și mituite sunt vinovate de fenomen. De aceea se dezbate cum să se termine odată cu situația aceasta, legalizând-o, făcând-o eficace printr-o lege a turismului, înființând o poliție de graniță eficientă, realizând integrarea economică a zonei de frontieră. La fel ca în

cazul mexicanilor, problema există, cu toate că încă nu cunoaștem romane unde să fi fost abordată.

6. VIOLENȚA

Violența este parte a istoriei Americii atunci când e vorba de lumea indigenă. Conchista a însemnat violență. În mod violent au fost luați din căminele lor oamenii care au fost vânduți ca scalvi negri. Violență a existat în răscoalele albilor, indienilor, metișilor și negrilor în secolul al XVIII-lea. Războiul de eliberare, ca orice război civil, a fost însoțit de o teribilă violență. Violent a fost secolul XIX, în care grupuri ideologice opuse, având diverse etichete, activând în țări diferite, s-au înfruntat în mod continuu. Violent a fost intervenționismul nord-american. Prin violență au fost făcute cele două sau trei revoluții care au triumfat în America în secolul XX. În toate aceste circumstanțe au existat brutalitate și cruzime, agresiune fizică.

Violența înseamnă și agresiune psihologică, opresiunea politică, sclavajul social..., nedreptățile care dau drept de cetate nonconformismului. Nonconformismul ce conține în germene tentația violenței revoluționare. *Comedianții* este un roman al lui Graham Greene a cărui acțiune se desfășoară în Haiti pe vremea regimului lui François Duvalier. Peisajul politic servește drept fundal tramei acestei opere, în ale cărei pagini finale putem citi: „Preotul era un om tânăr..., rosti o predică scurtă cu privire la unele versete după Sfântul Toma Apostolul: *Să alergăm la Ierusalim și să murim împreună cu El*. Preotul spuse: *Biserica se află în lume, este o parte a durerii lumii și, cu toate că Hristos l-a certat pe discipolul său care a rupt urechea slujitorului Marelui Preot, inimile ni se cutremură pentru cei care sunt împinși la violență spre a provoca suferință altora. Biserica nu e de acord cu violența care condamnă cu și mai mare energie indiferența. Violența poate fi o expresie a dragostei. Indiferența, niciodată. Prima este imperfecțiune; a doua, perfecțiunea egois-*

mului. În zilele de teamă, de îndoială și confuzie, simplitatea unui apostol a îndemnat la o soluție politică. Era greșit, însă e de preferat să greșești ca Sfântul Toma, decât să reușești cu cei indiferenți sau lași. Să alergăm la Ierusalim și să murim împreună cu El”.¹

Aceste cuvinte, pe care autorul englez le atribuie unui preot, puteau fi foarte bine pronunțate de Camilo Torres, un alt preot, predicator și practicant al violenței în Columbia, una din țările Americii hispanice mai adânc rănite de acest fenomen. Fenomen denumit pe bună dreptate „nebulia sângeroasă”. Pentru unii, violența este o acțiune total anormală, nepașnică, purtătoare de distrugere; pentru alții, constituie expresia extremă a apărării libertății spirituale a individului; sunt unii care o consideră revoluție în act pentru a schimba sistemul social-economic existent, iar alții care o consideră un act de forță pentru a accede la un regim catolic sau un instrument destinat să răzbune vechi uri de partid.

Engeles, Lenin, Nietzsche și alții, ca Georges Sorel², teroretician al fenomenului, l-au studiat în mod amplu. Monseniorul Helder Câmara, din Brazilia, a spus că „violența este înrădăcinată în țările din Lumea a treia din cauza nedreptății pe care o produce mizeria; împotriva acestei violențe a nedreptății se înalță violența revoluționară, care ia armele împotriva primului tip de violență și Puterea dezlănțuie, la rândul ei, al treilea tip de violență, care este cea mai dură, pentru că cel puternic impune fără milă dreptul forței”. Monseniorul Câmara a apărut opoziția pașnică ... care folosește „presiunea morală și eliberatoare.”

Se consideră deci că violența o exercită în primul rând grupurile ajunse la putere, pentru păstrarea și menținerea ei, dar și cele guvernate, care încearcă să împiedice violența oficială prin contra-violență. Aceasta este cea care se transformă în *subversiune*, iar una din manifestările ei este *gherila*. Cei oprimați vor să-i schimbe pe cei care-i guvernează sau forma de guvernământ,

¹ Editura Sur, Buenos Aires, 1966, p. 348 (n.a.).

² Georges Sorel (1847-1922) – sociolog francez, autor al lucrării *Réflexions sur la violence*, scrisă din perspectivă socialistă (n.r.).

dar, cum n-o pot face exercitând un drept, apucă drumul anormal al *subversiunii*.

Îndeobște se consideră că violența – și Helder Cámara a spus-o – era un fenomen al țărilor în curs de dezvoltare (dependente). Afirmatia este întărită prin ceea ce s-a întâmplat în America hispanică, unde, în mod evident, violența este determinată de o realitate social-economico-politică ce se dorea să fie distrusă. Însă iată că țări fără dictaturi, deloc imobile în structurile lor, deloc subdezvoltate, au suferit de asemenea violența (grupuri teroriste, răpiri, asasinate) atribuită doar lumii hispano-americane. Nici Statele Unite nu sunt scutite de violență, deoarece felurile și cauzele violenței sunt multe, operă a rasiștilor albi, a *Muslimilor* a *Panterelor Negre* sau a *Puterii negre*. Violența se exercită în America de Nord față de negru, al cărui delict major este culoarea pielii sale, drept care nu merită să fie tratat ca ființă; violența sa practică față de portoricanii marginalizați, unde – din mimetism cu organizația *Panterele* – s-au ivit foarte activii *Tinerii domni*, care proclamă acel „Tineri dă foc!”; de violență sunt învinuiți *chicanos* (mexicani nord-americani), aflați, la fel ca indienii și portoricanii, între două culturi, sfâșiați între asimilare și izolarea etnică, neștiind dacă există un loc de mijloc acceptabil pentru ei în această societate nord-americană care îi respinge. Și fiindcă-i respinge, ea se izbește de propria ei reacție (*Beretele verzi*) – reacție care proclamă orgoliul pigmentului și al personalității culturale. Violența se răsfrânge și asupra nenorociților de indieni, închiși în rezervațiile lor sau deposedați de pământurile lor. Toate aceste grupuri minoritare se ridică pentru a obține drepturi politice, culturale, economice și sociale, proclamând noblețea lor etnică și culturală, practicând, spre a accede la drepturi, tot violența. Ea este prezentă și în Antilele Mici, cu toate că aici este mai mult o stare sufletească, un reflex al stării de lucruri de pe continent, ce rezidă în orgoliul rasei (*negritudineas*), atingând dimensiunile unei adevărate mistici.

În America hispanică violența are un fond comun, pe care un om al gherilei, dispărut între timp, l-a explicat și definit astfel: „Violența este atotputernicia lui United Fruit Co.; ea este faptul

că un țăran din trei moare virtual de foame, că femeile se văd împinse la prostituție din cauza mizeriei și a șomajului forțat de către cei ce le vor silui. Violența este și faptul că săracii nu pot învăța să citească și nici să scrie, că presa încearcă mereu să acrediteze minciunile sale în fața masei de alegători nepreveniți, uimindu-i și înșelându-i în naivitatea lor.“ Pentru a pune capăt acestei situații, generată de regimuri pe care le consideră nedrepte și, se înțelege, pentru a impune ideologia lor și ideea lor despre societate, s-au răsculat pe ici pe colo, la orașe și la sate, indivizi și grupuri ce au obținut notorietate universală. Astfel e cazul acelor *tupamaros* uruguayeni sau al acelor *montaneros* argentinieni. Însă gherila, vechea tactică de rezistență împotriva lui Napoleon, căreia eroismul îi era congenital, a degenerat – sau, mai bine zis, cuvântul a servit spre a numi acțiuni fără asemănare cu patriotismul generat de acțiunile războinice napoleoniene în sec. XIX. Gherila a fost confundată cu terorismul.

America hispanică a produs o pleiadă impresionantă de luptători de gherilă încă de pe vremea Războiului de Independență, până la luptătorii de azi, numiți *Cristeros mexicanos* și la generalul Cesar A. Sandino. Apoi a urmat gherila cubanezilor în Sierra Maestra și tentativa de a importa în Anzi metodele de gherilă. Așa a dorit Ché Guevara, care e posibil să nu fi înțeles că Bolivia nu era Cuba. Îi datorăm unui autor bolivian, Renato Prado Oropeza, recunoscut pentru stilul său impecabil și proza plină de nerv pe tema gherilei, a se vedea romanul *Los fundadores del alba* (*Cei ce aduc zorii*), mărturia acțiunii și a sfârșitului lui Guevara pe pământ bolivian. Acțiunea – de fapt acțiunile – se desfășoară în orașe și sate și se continuă de către soldați, luptători de gherilă și țărani. În final, e descrisă moartea Șefului, nu altul decât Ché Guevara, ale cărui idei politice sunt cuprinse într-un discurs ce amintește cuvintele pe care un luptător de gherilă dispărut de mult, le-a folosit spre a lămuri ce se înțelegea prin violență:

„– Bună ziua – spuse Șeful cu un gest de salut.

Nu răspunse nimeni. Profesorul căută să se apropie mai mult: era un spectacol pe care n-ar fi vrut să-l piardă.

– Mulțumesc pentru informațiile date tovarășilor mei. Ne vor fi utile – încep să zică Șeful. Nu dorim să le pricinuim nici o neplăcere. Vom pleca imediat ce ne odihnim și ne aprovizionăm cu cele necesare. N-o să se fure nimic. În privința asta puteți fi liniștiți. Tot ce luăm cu noi ca provizii sau îmbrăcăminte va fi plătit. Nu admit nici un fel de abuz la tovarășii mei. Luptăm pentru dreptate și n-avem de gând să începem a săvârși nedreptăți. Luptăm pentru voi, cu toate că lucrul acesta poate să vă pară curios. Dorim un sistem omenesc de viață demn pentru voi și copiii voștri, pentru toți bolivienii. Dorim ca toți cei care se nasc, muncesc sau trăiesc aici, să beneficieze de acest pământ. El nu e pentru capitaliștii străini. Voi trăiți o viață mizerabilă; nu aveți lumină electrică, nu aveți drumuri care să vă ducă spre oraș, vă lipsește apa de băut, nu aveți o școală bună, copiii voștri nu pot învăța o profesiune demnă dacă vor, sunteți lipsiți de asistență medicală și sanitară dacă vă îmbolnăviți și multe alte lucruri. Toate acestea le putem obține cu ajutorul vostru. Aveți dreptul la toate acestea prin aceea că sunteți ființe umane. Le puteți obține dacă sunteți ferm hotărâți. Nu vă cerem să înfrunțați armata, de lucrul acesta ne ocupăm noi; însă puteți lupta pentru o viață nouă făcând ca armata să nu găsească sprijin la voi: să nu-i aprovizionați cu alimente, informații...

Șeful tăcu pentru o clipă. Mulțimea îl asculta în tăcere, fără a arăta nici aprobare și nici nemulțumire pentru tot ce auzea. Numai profesorul părea satisfăcut, cu toate că aveam impresia neplăcută de-a nu putea ghici exact motivul pentru care-o aveam. Un copilăș de câteva luni începu să plângă zgomotos. Maică-sa îl legăna, nervoasă; era clar că-i era teamă să atragă atenția. Era tânără și frumoasă. Șeful, cu un zâmbet, îi permise să-l alăpteze. Femeia își acoperi pieptul cu o pătură și-i dădu copilului să sugă.

– Ne aflăm aici luptând în condiții grele, departe de căminele noastre. Nu luptăm pentru noi, ci pentru viitorul vostru al tuturor, încep din nou Șeful. N-am venit cu promisiuni false. Voi veți avea destulă putere pentru a ne respinge dacă nu ne ținem de cuvânt. Nici nu vă amenințăm, aveți întreaga libertate de-a alege, însă gândiți-vă la tot ce v-am spus. Lumea are de ales acum: să

fie cu Revoluția sau împotriva Revoluției. Revoluția nu înseamnă să vă dea în proprietate un petec de pământ pe care voi apoi să nu știți să-l cultivați; înseamnă organizarea științifică a producției pentru ca fiecare să aibă după nevoile lui și după aportul lui la bunăstarea tuturor. Revoluție înseamnă a garanta dreptul la demnitate umană; să nu mai existe nici un om care să fie privit și considerat drept inferior – din indiferent ce motiv – față de un altul. Toți suntem egali la naștere și la moarte, așadar trebuie să fim la fel și în viață. Revoluția înseamnă să-i oferi omului propriul lui destin, să-l faci propriul lui creator... Doresc să termin această cuvântare pe care, sunt sigur, mulți dintre voi nu vor uita-o niciodată, spunându-vă: orice s-ar zice despre noi, luptători de gherilă, numai lucrul acesta este adevărat: ne-am asumat responsabilitatea istorică în mod liber, fără nici un avantaj economic deosebit; vă aducem speranța unei lumi noi, nu perpetuarea unor sisteme învechite; nu luptăm pentru noi înșine, ci pentru fiii acestei Americi metise, pe care poate nu-i vom vedea niciodată. Mulți dintre noi vor muri în această luptă, însă voi să nu uitați niciodată că asta a fost pentru a vă impune o viață omenească, demnă de fiecare ființă a veacului XX.

Șeful tăcu și-și duse mâna la frunte, vizibil obosit. Mi-era teamă c-o să leșine. Nimeni nu făcu nici un gest de entuziasm sau reproș. Doar tovarășii lui erau impresionați. Liniștea a durat câteva minute. Șeful se apropie de Dario și îi spuse ceva la ureche. Acesta făcu vreo câțiva pași și vorbi poporului:

– Dacă aveți întrebări, vă răspundem cu cea mai mare plăcere. Nu trebuie să vă temeți de noi. Avem cu noi arme de foc nu pentru a vă ataca sau a ne apăra de voi, ci pentru a preveni orice altă eventualitate din partea armatei.

Profesorul, care aștepta nerabdător să vorbească, înaintă câțiva pași și ridică mâna dreaptă:

– Cei din armată ne-au spus că voi nu sunteți revoluționari, ci niște invadatori vulgari, care se supun ordinelor unor puteri străine pentru a înrobi Patria. Aș vrea să-mi lămuriți lucrul acesta, spuse cu un glas liniștit și cu o grimasă nedefinită, ca întotdeauna, de zeflema, dispreț sau prietenie.

– O să-ți răspund, zise Șeful. Dumneata, mi s-a spus, ești profesor, nu-i așa?

– Da, sunt.

– Bine. Cine sunt părinții Patriei boliviene?

– Bolivar și Sucre.

– E clar. Și... ei s-au născut în munții Perului...

– Nu! Erau venezueleni, întrerupse profesorul.

– Este adevărat. Ce-mi spui seamănă cu un examen la lecțiile dumitale. Aceia care ne-au eliberat de dominația spaniolă erau sud-americani. Noi suntem cu toții sud-americani. Toate po-poarele americane trebuie să se unească împotriva imperialismului yankeu și împotriva capitaliștilor.

Șeful așteptă o nouă întrebare. Se apropie unul dintre tineri.

– Dumneata spui că voi sunteți comuniști, că nu credeți în Dumnezeu, zise devenind palid.

Șeful nu răspunse imediat. Privi la cer. Soarele se urcase în înalt, căzând aproape perpendicular peste capetele noastre.

– Există vreun preot în satul acesta? întrebă după ce-și coborî privirea spre tânărl.

– Nu, spuse profesorul, căci tânărlul nu îndrăzni să răspundă.

– Biserica vă ajută în fiecare zi, de fiecare dată când aveți nevoie? Eu sunt sigur că nu. Preoții se află în orașe, unde abundă pomenile și oamenii bine îmbrăcați, care îi pot invita să ia masa cu ei. A veni aici ar fi un sacrificiu prea mare. Armata care-i omoară pe mineri și apără nedreptatea își are capelanii ei, însă aici nu există nici un trimis al lui Dumnezeu. Noi credem că mai întâi trebuie să luptăm pentru un destin mai bun aici, pe pământ, unde ne este cu adevărat foame, unde suferim de nevoile de zi cu zi, și lăsăm după sufletul fiecăruia problema Cerului și a lui Dumnezeu. Vrem să asigurăm dreptul la muncă, pâine și libertatea celor care au nevoie; religia este o problemă de credință personală.

Tânărlul dădu din cap într-un gest neutru; părea a nu fi satisfăcut. Nimeni nu mai puse vreo întrebare. Din ordinul Șefului reuniunea luă sfârșit. Cu toții am început să cautăm provizii și îmbrăcăminte. Pe înserate m-am dus să-l înlocuiesc pe unul ce făcea de gardă, lăsat pe o colină la intrarea în sat. Mă întrebă despre întâmplările zilei. I-am povestit totul, însă n-am intrat în amănunte.

În dimineața zilei următoare, fără a face nici cel mai mic zgomot, am părăsit satul fără ca cineva să ne fi văzut plecând¹.

La fel ca acest Șef, mulți alții, cu aceleași sau cu mai puțin nobile idealuri, au pretins că distrug sistemul dominant; și la fel ca în vechile „chemări” ale secolului XIX, au făcut să se audă proclamațiile și mitralierele lor. Și în felul acesta o mulțime de cicatrici, urmele unor bătălii sângeroase, au acoperit trupul Americii în acest marș al ei spre libertate, spre autodeterminare politică și economică. Ceea ce, în ultimă instanță, mulți, la fel ca acest Șef, căutau și doreau. Atitudinea este hamletiană: a fi sau a nu fi; și, pentru America, întrebarea este crucială; de ea trebuie să ne apropiem lipsiți de exprimări caduce și retorice, pentru a o înțelege în toată problematica ei. Romane ca *La ciudad y los perros (Orașul și câinii)*, (1963), *Los cachorros (Mitocanii)*, (1967) de Vargas Llosa; *El Cristo de espaldas (Hristos cu spatele)*, (1964) de E. Caballero Calderón; *El día señalado (Într-o anumită zi)*, (1964) de Manuel Mejia Vallejo; *El Colonel no tiene quien le escriba (Colonelului nu are cine să-i scrie)*, (1961) și *Cien años de soledad (Un veac de singurătate)*, (1967) de Garcia Márquez acordă un mare spațiu violenței în diversele ei manifestări. Așa cum se întâmplă cu romanele despre dictator. Violență, în cel mai bun caz din partea unui tineret neadaptat social, imitând tot ce este yankeu și afectat de criza familiei, așa cum vedem la autorul peruvian. Această violență din orașe, așa cum tot de tip orășenesc este cea care-i atrage pe Jorge Musto, Eduardo Galeano și Adriano Gonzales León. Musto, în *El pasajero (Drumețul)*, tablou al vieții clandestine și Galeano în *La canción de nosotros (Cântecul nostru)*, un fel de note biografice, ne oferă ambianța luptătorilor de gherilă din capitala de pe Rio de la Plata, în timp ce Gonzales León, cu *Pais portatil (Țara portabilă)*, insistă la fel, cu toate că într-un mod tangențial, asupra gherilei din orașe. Nu rezistăm să nu spunem ceva mai mult despre acest roman care ne furnizează un portret magistral al orașului Caracas.

¹ Renato Prada Oropeza – *Los fundadores del alba*, Havana, Casa de Las Americas, 1969, pp. 121-125.

² Havana, Casa de Las Americas, 1977.

³ Havana, Casa de Las Americas, 1975.

Prin două povești centrate pe același personaj – Andrés – sunt înfățișate lumea rurală și războiul civil a secolului al XIX-lea venezuelean (lupta dintre conservatori și liberali), Caracas-ul modern, unde niște tineri de stânga se opun guvernului. Cu dezinvoltură, cu umor, ba chiar cu amănunte despre actele de cruzime, autorul face radiografia capitalei Caracas, un oraș unde „antenele de televiziune indică sensibilitatea și cultura locuitorilor; lumea acestui oraș preferă imaginile, cu toate că ploile torențiale și foamea le antrenează în jos, spre vale. Notați în carnețelul dumneavoastră, doamnelor și domnilor: Aici nimeni nu dorește locuință, deoarece un simț înalt al poeziei și libertății îl împinge pe fiecare să prefere cerul liber“. Foarte bune sunt paginile anterioare, ca și cele două care continuă să etaleze o nemiloasă batjocură, ce se completează cu această nouă descriere:

„Caracas, spuneau, era o bucată de Cer. Totul a rămas așa pentru memoria anilor de mai târziu; acum, foarte întinsul oraș a devenit mare și vertical și iluminat cu neon, fiecare îl adulmecă asemeni unui câine, îl cunoaște și-l linge pe toate vitrinele lui strălucitoare, precum și pe maidanele sale mizerabile; citadela ajunsă morman de beton și metal, murdărit de toți provincialii din lume, provinciali din sudul Italiei și țărani din Gomera, portughezi care nu au văzut niciodată în viața lor un motor, rarii francezi ce aduc jeg și aventură în restaurantele numite *coque d'or* și *Trianon*, europeni sadea cu nebunia scrisă pe față, tipuri groțești din Orient, locuitori din Maracaibo, sfâșiați de nostalgie, oameni din Anzi, ca mine – andini de dincolo de lanțul de munți încă și mai aspri și cu prieteni în armată – oameni de la câmpie, prea pitorești pentru a fi mai venezueleni ca oricine, toți cu chitarele și căsuțele lor, oameni de la țară, bănuitori, dând din coate, înghesuți cu chitanțe la cozile de la administrație, dispuși să-și bage peste noapte, fără bătaie de cap, bănuții în munci trecătoare ca vântul, în globuri colorate, automobile, jucării și prezer-vative, în baruri ca și în parcul Los Caobos.“¹

Să revenim însă la tema noastră. Ne refeream la textele lui Caballero Calderón, Mejia Vallejo și Garcia Márquez, ale căror proze zugrăvesc violența cauzată de un surd război civil – iar în

¹ Gonzales León: – *Pais portátil*, Barcelona, Seix Barral, 1979, pp. 180 și 204-205.

cazul ultimului servește pentru a descrie anacronismele structurii economice (latifundiarii, monopolurile, companiile străine etc.) – și nevoia urgentă de schimbare. Schimbare violentă.

Paginile semnate de Garcia Márquez sunt tipice pentru analiza *violenței* ca element dominant al istoriei hispano-americane. În cazul său fenomenul se referă la Columbia, unde încă din secolul al XIX-lea războaiele civile au constituit o boală. Începând din 1840, când se constituie partidele politice, țara se vede cufundată într-o constantă luptă între liberali și conservatori. Într-un roman splendid – *La otra raya del tigre* (*Cealaltă dungă a tigrului*) sunt, începând de la pagina 216, niște rânduri antologice cu privire la violența din secolul XIX. Liberalii, care folosesc arme albe portabile, luptă contra conservatorilor care apără altarul portabil... Lumea era în stare să facă schimb de împușcături la un spectacol de teatru, dacă se ajungea să se identifice cu fracțiunile care luptau pe scenă... Țara – Columbia Confederației – era o imensă tablă de șah geometrică, în care unul dintre combatanți era stăpân pe nebuni... iar celălalt distrugea urmele pentru a evita triumful adversarului. Ambii se aruncau pe câmpul de luptă, în bătălii de gherilă și intrau „prin poarta albastră din Boyacá, începând să urce spre Nord“. Fiecare stat al Confederației se considera o mică republică. Războiul părea a nu avea sfârșit, ca o pictură pe o pânză imensă, din care se putea tăia partea pe care o doreai. Optzeci de ani de război. Război civil care „a trecut peste munți, a aprins ruguri mari, a fecundat morțile, inimile le-a lăsat sfârșite; bărbații îi simt nevoia, nimeni nu știe de ce. Va continua, va continua, va rămâne pitulat, apoi se va ridica așa ca și cum ar fi renăscut. Și va crește din nou, va fi gigantic, va încununa cu foc munții, va spumega în apele fluviilor, pe plajile marine ca o formație spontană de coral. Războiul...“

Nu putem adăuga nimic la asemenea proză foarte frumoasă, ce atinge cote literare și emoționale înalte în aceste ultime pagini. Reformele Constituției (1863, 1884, 1886 etc.) jalonează pietrele de hotar ce marchează lupta fratricidă columbiană care intră în 1885 într-o fază critică și durează până în 1902 (Pacea din Neerlandia).

¹ Pedro Gómez Valderrama – *La otra Raya del tigre*, Circulo de Lectores, Bogotá, pp. 216 și 247-248.

Generalul Rafael Uribe Uribe este legat de acești optsprezece ani de război, pe care García Márquez îi transpune în cei aproape douăzeci de ani cât se războiește colonelul Aureliano Buendía. Ciocnirile din Macondo și războaiele columbiene de la sfârșitul secolului al XIX-lea, ca și cel denumit al celor „O mie de zile“ (1899-1902) ne oferă neîndoioase asemănări: numărul de războaie (trei); o perioadă de aproape douăzeci de ani; un erou (Uribe și Buendía); două tratate de pace; cauzele conflictului (reacția liberalilor împotriva conservatorilor); coincidența drumului parcurs de cei doi șefi sau conducători etc. Colonelul Buendía simbolizează întreaga istorie liberală a epocii: a stărnit 32 de răzvrăti și le-a pierdut pe toate, la fel ca și liberalii, care, în cei optsprezece ani de lupte, au organizat trei răzvrăti ce au eșuat. Se vede limpede că García Márquez a tins să personifice în luptele din Macondo istoria țării sale începând cu anul 1830, an de început pentru violența politică care va deveni tipică, de atunci, pentru climatul columbian. O sută de ani mai târziu, în 1930, o schimbare de guvern dă naștere unui nou val de violență politică. În ceea ce pare „ireal“ și „imaginar“ la García Márquez se află realul, istoricul și documentul, cărora romancierul le dă viață ca să ne ofere rădăcinile, mobilurile și consecințele violenței în acești „O sută de ani de nesolidaritate“ (1830-1930), timp ce trebuie depășit spre a elibera poporul de urile cu care se înfruntă cele două partide politice.¹

Cauza inițială a violenței în Columbia s-a aflat, așadar, în lupta desfășurată între liberalii și conservatorii care doreau deopotrivă puterea. Apoi s-a transformat, ca să spunem așa „într-un mod de viață“, unde se conjugau factori *morali* (pierderea valorilor religioase, lipsurile din învățământul rural), *politici* (înfruntările dintre partide, presiuni externe), *economici* (acapararea de pământuri, inflația, prăbușirea prețurilor cafelei) și *sociali* (emigrație internă).²

¹ Lucile Ines Mena – *La función de la Historia en „Cien años de soledad“* (Rolul istoriei în „Un veac de singurătate“, Barcelona, Plaza y Janés, 1979, pp. 42-62; Gustavo A. Alfaro – „Cien años de soledad“ y la violencia en Colombia, „Correo de los Andes“, vol. 2, Bogota, ianuarie 1980, nr. 1.

² German Guzman, E. Umana și O. Fals – *La violencia en Colombia*, Bogota, 1962, 1964, 2 vol.; Russel W. Ramsey – *Critical bibliography en „la violencia“ in Colombia*, în „Latin American Research Review“, VIII, nr. 1, august 1973, pp. 3-44.

Sistemul bipartid și rivalitatea între cele două ideologii împărțiseră țara. Triumful unui partid însemna schimbarea totală a birocrăției, programelor etc. Aceste întâmplări erau și au fost un lucru obișnuit în prima fază a violenței, în acest veac ale cărui antecedente imediate urcă în anul 1930. Începând din acest an până în 1946 au guvernat liberalii, conservatorii suferind persecuții. Sunt împușcați țărani, se ard biserici și tipografii, se fac descinderi în centre politice și are loc asasinarea unor conducători. În 1946 însă urcă la putere conservatorii și înfruntarea este continuă, până ce, în anul 1948, la Bogota, ea degenerează în răsccoală, căpătând denumirea de „bogotazo“. Atunci moare liderul liberal J.E. Gaitán. Această fază inițială a fost cea care a dus la prima etapă a violenței, contemporană nouă: 1949-1953. A fost un război civil deghizat. Conservatorii au guvernat prin excluderea totală a liberalilor. Pentru a menține ordinea au declanșat o campanie de „pacificare“, de care poliția a profitat angajând o serie de represalii și răzbunări. Liberalii au organizat gherila în Llanos. Violența s-a intensificat. Locuitorii au fugit de la sate și s-au alăturat grupurilor de rezistență, ascunzându-se de distrugere și pieire.

A doua etapă se scurge între 1953 și 1958. Acum nu se mai înfruntă fanatismul feroce al grupurilor politice, ci modul de viață care a dat naștere gherilei. Proliferează furtul, răzbunarea, banditismul, violul, tortura... Toate acestea devin obișnuite într-o societate de țărani destul de ignorați.

Între 1958 și 1964 se observă o pauză în lanțul de violențe, gherilele păstrând o atitudine de autoapărare. Ele se concentrează în locuri izolate, fără a ataca populația civilă. Se nasc așa numitele „republici independente“. Într-o formă sporadică, se observă că, spre anul '60, gherilele se extind din mediul rural în mediul urban (sechestrări și cereri de răscumpărare). Administrația președintelui Valencia pretinde atunci „pacificarea“ totală a țării pe baza folosirii „tehnicii moderne“, provenite din ajutorul nord-american.

Revoluția cubaneză însă a implicat noi influențe și stimulente. Către anul 1964 se observă în Columbia activitatea a două fron-

turi principale de luptă: Armata de Eliberare Națională (E.L.N.), filo-castristă, și Forțele Armate Revoluționare ale Columbiei (F.A.R.), ce contează pe sprijinul comuniștilor. Ambele își au originea în grupurile armate din anii anteriori. Cu scopul de a evita o „nouă Cubă“, în 1965, și așa cum am spus, guvernul columbian a desfășurat o largă ofensivă de pacificare, care a provocat protestul unor intelectuali francezi de stânga (Sartre, Debray etc.). Către anul 1968 se constată o slăbire a gherilei căreia-i lipsea o mare popularitate. Țara era stoarsă de această stare de coșmar. Se vorbește de 300000 de morți. Se dorește arzător o schimbare, însă fără violență. Anul 1968 aduce o schimbare. Are loc al XXXIX-lea Congres Euharistic Internațional, cu asistența Papei Paul al VI-lea.

Să ne întoarcem în timp la anul 1968. Situația diagnosticată în linii mari în Columbia, în anii '60, era influențată de criza economică (scăderea prețului cafelei în 1962), violența ca rău endemic, analfabetism, mizerie, malnutriție, alcoolism, șomaj, nedreaptă distribuire a pământului... Este și sindromul din alte țări sud-americane. Era lucru știut că se impunea o schimbare.

În Columbia, atât conducătorii politici cât și „revoluționarii“ erau conștienți de necesitatea schimbării. Primii o concepeau prin evoluție, pe baza instituțiilor existente; ceilalți pretindeau revoluția radicală. Primii vorbeau de „revoluție în cadrul evoluției“ pentru a nu se ajunge la lupte de partizani, la haos. Ceilalți gândeau că trebuie eliminați conducătorii de atunci și cei ai instituțiilor depășite. Revoluționarii doreau să rupă cu vechea *ordine*, considerată „ordine“ de foarte puțini, dar „dezordine“ de cei mulți. Trebuia construită o *nouă ordine*, care să răspundă dorințelor majorității. Această aspirație a unei noi ordini sau a unui nou sistem social, a exprimat-o, în 1964, așa numita „Armată de Eliberare Națională“, care s-a ridicat spre a lua puterea; în 1966 același lucru l-a făcut a doua Conferință a Gherilei Blocului de Sud. În 1968 a avut loc la Bogotá întâlnirea delegaților de organizații revoluționare în care figurau țărani, muncitori, studenți, preoți... Pe atunci Camilo Torres, preot luptător în gherilă, murise; dar adepții ideilor sale au considerat că oligarhia dominatoare era formată din agenți ai imperialismului

și constituia o piedică în dezvoltarea civilizației materiale și spirituale a națiunii.

Trebuie să limpezim faptul că „naționalismul” ca ideologie de acțiune nu aparținea numai unui singur partid. Putem vedea în anii '60 cum apar două naționalisme: cel tradiționalist (defensiv) și cel revoluționar (radical). Conform naționalismului tradiționalist elitele conducătoare își dau silința să realizeze reforme în cadrul instituțiilor tradiționale pentru a modera presiunea naționalismului radical. Se dorește menținerea stabilității chiar cu prețul schimbării, grație unor reforme social-economice, în timp ce naționalismul revoluționar pledează pentru schimbări radicale, cu înlocuirea elitelor conducătoare și a instituțiilor ca singură posibilitate de a obține beneficii pentru mase. Instituțiile se aflau în criză și erau manipulate, se spune, de o burghezie grijulie doar cu interesele ei.

Camilo Torres se înscrie alături de cei ce mănuiesc programul revoluționar. Visează un program de acțiune național în beneficiul poporului și nu al unei clase. Acest program apare descris în programul său, *Platforma Revoluționară*. Pe scurt, el cere:

- Socializarea pământului.
- Naționalizarea transporturilor, a băncilor, spitalelor și minelor.
- Lupta împotriva intervenției străine.
- Reforma agrară.
- Desfășurarea unei politici externe independente etc.

Camilo Torres a fost unul din primii preoți-gherilieri. Atitudinea sa în cadrul Bisericii nu era izolată. Încă din anii '60 se observă prezența unui cler tânăr, contaminat de naționalismul revoluționar care vorbește despre „revoluție întru creștinism”, luându-și drept izvor opera Papilor Ioan al XXIII-lea, Paul al VI-lea și al II-lea Conciliu de la Vatican. O serie de preoți-sociologi tipăresc studii, predici și reviste cu succes inegal. Există unii care vorbesc despre libertate de idei, lupte împotriva oligarhiei, urgență în accelerarea deschiderii etc. Camilo Torres a fost unul din acești preoți atrași de proletariat, de schimbarea violentă a ordinii sociale, de imigranții rurali etc. Ierarhia ecleziastică și-a schimbat poziția tradițională și a ajuns să admită exproprierea bunurilor ei. Dar schimbarea care se observă nu împiedică cioc-

nirea dintre cele două mentalități: cea tradițională și cea revoluționară. Ciocnire care atinge punctul culminant odată cu moartea, în 1966, a lui Camilo Torres, căruia ideile sale i-au supraviețuit. Așa-numitul „camilism“ pretindea transformarea radicală a țării cu scopul ca masele populare să se vadă dotate cu tot ce e necesar spiritului și trupului. Era nevoie să se elibereze de exploatarea grupurilor economice nord-americane și a celor locale aservite lor; se impunea aplicarea de metode proprii, adecvate pentru soluționarea problemelor columbiene, edificarea unei doctrine revoluționare naționale și a unei unități întru acțiune; centrarea metodelor și soluțiilor pe sectoarele sociale cu cea mai săracă populație; ducerea luptei până la sfârșit, înfruntând toate consecințele; respingerea alegerilor atât timp cât ele sunt o farsă... Pentru Camilo Torres creștinii nu numai că trebuiau să facă revoluții, dar erau obligați, în mod firesc, să fie revoluționari...

Însă faptele nu se petrec la fel în istoria cu preotul din *El dia señalado* (*Într-o zi anume*). Acela era un preot pașnic, însă revoluționar prin aceea că pretindea schimbarea multor lucruri. Mai întâi preconizează, în chip de umilință creștină, plantarea arborilor. Un sat (Tambo), un primar, o stăpână, un paracliser, un olar, o prostituată, un sergent, niște soldați, un proprietar de pământ, niște luptători din gherilă... Un vulcan, violența, cineva pe care îl interesează cocoșii și luptele lor. Un preot îndărătnic, niște militari implacabili, niște proprietari egoiști, niște femei evlavioase, niște tipi vicleni și, mai ales, o atmosferă în care plutește întrebarea preotului: „De ce vă omorâți? Suntem cu toții același neam, avem aceeași culoare a pielii, avem aceleași nevoi. Dumnezeu n-ar trebui să permită... Noi n-ar trebui să permitem...“¹ Ce anume? Lucruri ca acestea:

„– Soțul meu și cu mine nu eram din locul acesta, slavă Domnului. Ne-am născut și am crescut într-un sat cu climă caldă, pe malul râului, unde aveam multe rude și prieteni și o prăvălie cu articole de băcănie unde se găseau de toate, și o casă cu două

¹ Manuel Mejia Vallejo – *El dia señalado*, Barcelona, Ediciones Destino, 1972, p. 129.

etaje, cu odăi ce dădeau spre stradă. Prăvălia se numea «La Favorita». Acolo ni s-au născut toți copiii, iar cele două fete mai mari învățau la colegiul *Surorilor de caritate*, unde erau foarte iubite. L-au părăsit pe tatăl lor, care era foarte inteligent și activ, și-și câștiga pretutindeni prieteni când mergea prin împrejurimi să-și vândă mărfurile. Nu exista sat, în afara acestuia, unde să nu fie stimat și dorit. Eu, în schimb, sunt o proastă...

– Și de ce-ați emigrat?

– Au venit alte timpuri, părinte: vreau să spun, primarii și agenții de poliție au început să ne persecute. Toți liberalii au plecat, afară de noi, pentru că pe soțul meu conservatorii cumsecade l-au sfătuit să rămână pe loc. Pe înserate veneau la prăvălie să petreacă timpul cu el, căci era dulce la vorbă și-i întreba când ne vor omorî. Mai întâi, garda financiară ne-a obligat să închidem agenția de ziare ce ne aducea un profit frumos. Cum noi am protestat în fața primarului pentru această încălcare a legii, s-a dat ordin să ni se ardă pachetul de ziare în mijlocul străzii, în fața prăvăliei, pentru ca să înțelegem mai repede cum stă treaba. Datornicii noștri nu ne-au mai plătit, pentru că «La Favorita» aducea stofe și vindea articole en gros, pe credit, micilor prăvălii. În toate nopțile de duminică venea garda financiară ca să se îmbete într-o cămăruță din fundul prăvăliei, și când încercam să le facem socoteala ne amenințau că vor da foc mărfurilor. Într-o zi, pentru că acest biet indian mergea de-a bușilea și se poticnise de masa gardienilor, răsturnându-le sticla cu rachiu, unul dintre ei i-a tras o lovitură de picior cu cizma lui grosolană și i-a scos un dinte. Uite-te cum arată!

– Bietul de el!

– Atunci am hotărât să ne mutăm în alt sat, înainte de a ne ruina de-a binelea. Și a fost mai rău. O perioadă am stat în capitala provinciei, unde am deschis o prăvălioară cu lucruri ieftine într-o tindă, pentru a lua negoțul de la început. Cum n-au întârziat să afle că suntem liberali, la ultimele alegeri, de care părintele își aduce aminte, ne-au devastat prăvălioara și am fost nevoiți să fugim într-un camion care aducea pachete cu pânză ieftină pentru populația din vale. Îndurăm mizeria și avem doar ceea ce purtăm pe noi. În satul

din vale, soțul meu a obținut un împrumut de la don Pio Quinto Flechas, care făcuse cândva afaceri cu el; niște *pesos* ca să cumpere diferite băuturi. I-au mai dat și o reprezentanță pentru distribuirea berii, și am sosit în acest orașel unde spuneau că se duce o viață liniștită și ieftină pentru nelocalnici. În acest loc pustiu, unde nu vine nimeni, cine ar fi putut să ne supere?

Don Roque Piragua, care mai întâi a fost foarte milostiv cu noi atâta vreme cât ne-a văzut săraci, s-a făcut foc când și-a dat seama că bărbatul meu – care muncea de la răsăritul soarelui până la apus, fără o clipă de odihnă, a reușit să aprovizioneze încetul cu încetul prăvălia de la drumul mare și a achiziționat căpățânile de zahăr din satele de pe malul fluviului, rachiul contrabandiștilor și cărbunele de lemn al indienilor din Agua Bonita. Răpeam clientela din prăvălia lui aflată în vale. Într-o zi, când eu lipseam, sosi la prăvălie don Anacarsis, fiul lui, care este foarte obraznic și pretențios, căci se crede stăpân al târgului. O urmărea pe fetița cea mare, care are abia doisprezece ani și este foarte frumoasă, cu gând să profite de ea, așa cum făcea cu țărăncile care fugeau din ghearele bătrânului. Cum nu reușise să facă ceva, îi spuse fetiței:

«Spune-i Mariei Encarna că-i voi închide prăvălia!»

Eu n-am povestit nimic soțului meu; era foarte impulsiv și certăreț și mi-a fost teamă că ar comite vreo nebunie. Dar ce-a urmat! ... La două zile de la evenimentul pe care vi-l povestesc, într-o noapte, au pătruns doi indieni din stepă ca să ia rachiul. I-au spus soțului meu:

«Ia un pahar cu noi, cumetre!» Și pe urmă au strigat: «Trăiască partidul conservator! Jos cu bandiții roșii!»

El n-a vrut să strige, încăpățânat ca întotdeauna. Ce să vă mai povestesc ce-a urmat? I-au băgat două cuțite în burtă. Când am intrat în prăvălie, indienii erau plecați și bărbatul meu mi-a spus cu ultima suflare: «Erau doi indieni din Agua Bonita, Celestino și Pata de Cabra». Și chiar acolo și-a dat sfârșitul.¹

De la preotul de țară, revoluționar în felul lui, simpatizant al gherilierilor, care încă mai trăiește în țara lui Camilo Torres,

¹ E. Caballero Calderón – *El Cristo de Espaldas*, Barcelona, Ediciones Destino, 1968, pp. 104-107.

putem trece la preotul de oraș, din valea lui Rio de la Plata, care nu îl imită și a cărui biografie este o replică la viața lui Camilo Torres. Ambii călătoresc în Europa, unde se formează profesional. Când revin, ambii se lovesc de o realitate a cărui dezechilibru îi cutremură și face să li se zdruncine convingerile. Ambii devin preoți „angajați” și opozanți ai ierarhiei consacrate. Însă, în timp ce biografia unuia sfârșește în stepă cu pușca în mână, a celuilalt se termină în fața unui tribunal ecleziastic. Lucru ce i s-ar fi putut întâmpla și lui Camilo Torres. Din felul lui de viață, lucru neîndoielnic, s-a inspirat romancierul argentinian Marcos Aguinis.

Să presupunem o țară imaginară și, înlăuntrul ei, un mediu urban în care se agita elementul oficial opresor, poporul de jos, studentimea și clerul. Acestea sunt ingredientele din *La cruz invertida* (*Crucea inversată*). Povestirea ne duce spre un incident de ordin public: ocuparea unei biserici de către poliție. Eroul central este preotul Carlos Samuel Torres, preot angajat în realitatea social-economică hispano-americană după o călătorie de studii în Europa. Coincidențele cu existența lui Camilo Torres nu se reduc la nume, așa cum vedem. Părintele Torres se identifică din ce în ce mai mult cu mișcarea studentească, în timp ce puterea bisericească joacă un joc cu două fețe. Și ni se înfățișează radiografia Bisericii Catolice din America în relație cu realitatea: un cler tânăr, angajat, o ierarhie ambiguă. Episcopul, monsenior Tardini, colaborează cu regimul și are un rol moderator în noile tendințe ale Bisericii Catolice; dar, când constată că părintele Torres a mers prea departe în angajamentele sale, nu stă pe gânduri în a da o decizie ecleziastică împotriva lui. În rol secundar se află doctorul Bello, socialist, care se menține ca spectator față de acțiunea preotului Torres; fiica lui, Olga, se solidarizează cu preotul; mama lui Nestor, prototipul femeii din clasa de mijloc, dorește doar prestigiul social; Magdalena este o prostituată distrusă de vârtejul acțiunii.

Din povestire ni se pare demnă de evidențiat ciocnirea dintre conducerea ierarhică a Bisericii și clerul de rând, care acționează crezând că „atâta timp cât există un singur om care nu posedă cele

necesare pentru a fi cu adevărat om, mântuirea lui Hristos nu izbutește.¹ Preotul Torres ajunge la concluzia aceasta când se înfruntă cu agonia unui om care a trăit și murit fără sens, și trebuie să capete iertarea lui Dumnezeu. Pentru ce? Pentru faptul de a fi fost exploatat întreaga viață.

Încă de la primele pagini, se poate evalua dilema părintelui Torres ivită prin diferența dintre solida sa formațiune teoretică europeană și realitatea social-economică din jurul lui. Preotul descoperă sărăcia, nedreptatea, mizeria etc. Și imensa lipsă de mijloace pentru a vindeca asemenea suferințe. În fața neputinței, el hotărăște s-o apuce pe alte căi: vrea să dea viață unei mișcări sociale care să însănătoșească situația chinuiților. În felul acesta se ivesc fricțiuni cu Biserica oficială, supusă într-o măsură oarecare puterii publice. Episcopul nu vrea să se amestece cu sindicatele. Sfaturile pe care i le dă un bătrân preot, unchiul lui, îi arată că trebuie să evite să se identifice cu muncitorii, deoarece va pierde cumpătarea. Atunci „vei atribui suferințele lor proastei stări economice. Apoi vei cădea în tentația de a atribui suferințele spiritului, nesatisfacerii dorințelor carnii. Vei ajunge, la fel ca oricare ageamiu, la devieri marxiste.”²

Judecățile bătrânului sunt logice, însă greu de aplicat sau de pus în concordanță cu realitatea cunoscută de nepotul său. El sfârșește prin a se opune episcopului, a cărui legătură cu elementul opresor/guvernament autorul nostru o face evidentă în acest fel:

„Monsenior Tardini se ridică pentru a-l felicita. Pèrez, luminat intermitent de sclipirile «flash»-urilor, îl îmbrățișă pe episcop. Confraternitatea dintre gardienii moralei era lege în țară. Ambii, surăzători, se așezară din nou pe fotoliile lor.

Crainicul invită publicul să viziteze expoziția echipamentelor nou achiziționate. Șeful Poliției se ridică în picioare și îl imită toți ceilalți. Îl lăsa pe episcop să treacă înainte; era o politețe ce echivala cu a spune «doamnele au întâietate». Au mers spre marea curte, urmați de strălucitorul cortegiu de ofițeri în uniformă.

¹ Barcelona, Editorial Planeta, 1978, pp. 14.

² *Ibid.* pp. 92.

Una după alta, aranjate impecabil, după o ierarhie strategică, veneau unitățile de jandarmi echipate cu arme noi, mitraliere ușoare, măști pentru gaze lacrimogene, care de asalt, camioane Neptun, vehicule blindate, formațiuni mobile. Polițiștii afectați fiecărei arme sau vehicul stăteau în poziție de drepti, ca niște copii cărora li s-a încredințat o nouă jucărie.

Colonelul Pèrez deschise portiera unui car de asalt, privi în interiorul lui și apoi îl invită pe episcop să facă la fel. Continuau să meargă, în timp ce ofițerul comenta calitatea echipamentelor, multe din ele montate în țară. Strălucea de orgoliu. Pèrez luă cu atenție o mitralieră, mișcă diferitele ei piese, controlează corecta lubrifiere și arată episcopului cum trebuie s-o țină în mâini un agent. Un grup de ofițeri urmărea cu îngrijorătoare atenție cuvintele lui. Mitraliera era într-adevăr ușoară, putea fi ridicată și mînuită cu o singură mînă. Schiță o mișcare din care s-ar fi putut crede că oferă arma episcopului îndemnându-l să constate virtuțile ei. Preotul o refuză violent. Pèrez, cu amabilitate, repetă oferta, ca și cum ar fi fost vorba de un pachet de țigări. Episcopul repetă refuzul. Pèrez zâmbi. Episcopul, dîmn, se supunea obligației datorată investiției sale, conform căreia nu trebuia să atingă acest instrument al morții. Cu toate acestea, în mijlocul ofițerilor care iubeau armele la fel ca niște colecționari mărcile poștale, atitudinea lui distona, era cea a unui îns efeminat. Pèrez îl invită, în continuare, să privească echipamentul de comunicații mobile. Unii dintre cei în uniformă rămaseră în urmă pentru a comenta subtila încurcătură.

Pèrez dovedi abilitate diplomatică. Provocând-o, mai ales în fața unui reprezentant al Bisericii, ea avea să producă îngâmfarea oamenilor lui și să garanteze monolitica lui autoritate.

Glumele suave, aproape inocente, produc durere. Un fel de durere pentru suflet, la fel ca aceea pe care o producea cu nuiaua, când, copil fiind, lovești spinarea animalelor. Rănind sufletul îi frânezi pe oameni. Episcopul trebuia să înceapă să înțeleagă că în spatele gesturilor educate, protocolare, aparent

afectuoase ale colonelului Pèrez, se ridica impunător forța și puterea lui.

Odată terminat ocolul, monseniorul Tardini se îndreaptă spre un colț al marelui câmp care îi permitea să domine abundenta expoziție de armamente. Șeful poliției își încrucișă mâinile peste burtă, în poziție de odihnă. Episcopul spuse câteva cuvinte și binecuvântă în mod solemn aceste instrumente pe care nu voise să le atingă, în numele Tatălui, și al Fiului, și al Sfântului Duh.¹

Colonelul Pèrez nu este decât o caricatură de bărbat puternic sau de dictator, pe care-l interesează protecția ierarhiei ecleziastice ca acoperire morală, însă n-ar sta la îndoială să elimine această ierarhie dacă ea și-ar propune să joace alt rol. Ca de pildă acela figurat de clerul tânăr, personificat prin părintele Torres. Ciocnirea acestuia cu episcopul său – a clerului progresist și angajat cu cel conservator și deținător de poziții ierarhice – are loc atunci când părintele Torres vine în grabă la palat pentru a obține de la episcop o intervenție pe lângă autoritățile militare ce tocmai făcuseră o razie. Episcopul îl învinuiește atunci pe părintele Torres c-ar fi dus tineretul catolic spre marxism, c-ar fi patronat autentice mitinguri marxiste sub denumirea de „Catehism universitar“, „Dialoguri umane“, „Răscumpărarea Evangheliei“... pentru a sfârși reproșându-i uitarea de către el a celor sfinte. Preotul abia de poate vorbi și argumentele sale rămân fără efect în fața vârtejului acuzator al prelatului său.

Ruptura este inevitabilă și, până la urmă, preotul Torres, împreună cu un alt tovarăș, părintele Augustin Buenaventura, se vor vedea supuși unei judecăți ecleziastice cu intervenția nuntului papal. Acuzațiile împotriva ambilor preoți se înmulțesc: repudierea principiului autorității ierarhice, modificarea liturghiei fără a primi autorizare; ținere de predici în care s-au introdus principii sau idei nedogmatice, întrebuintarea de proclamații stângiste, organizarea de manifestații provocatoare, incitarea studenților... etc. Ca urmare au existat omoruri pe străzi și o

¹ *Ibid.* pp. 111-112.

descidere a poliției într-o biserică. S-a ajuns la devieri teologice și la atentat împotriva puterii publice. Sus-numiții sunt deci inculpați de autoritatea ecleziastică, precum și de aceea civilă și nunțiul papal este de acord cu toate acestea, ratificând, odată în plus, complicitatea ierarhiei divine cu puterea laică, cea care păstrează niște structuri nedrepte.

Problema se menține și continuă să fie centrată pe ceea ce se denumește „violența instituționalizată.”¹ Adică, în jurul situației în care zace poporul din vina unui conducător, a unei familii, sau a unor grupuri oligarhice, legate de multe ori de interese străine. Această stare este un rezultat al lipsei de libertăți politice, un dispreț față de drepturile umane, o inegalitate socială, o subdezvoltare, un neocolonialism și un colonialism intern. Nesiguranța și lipsurile umiltoare pe care le suferă milioane de ființe sunt concretizate prin foame, locuințe proaste, izolare rurală, mizerie, înaltă mortalitate infantilă, legături nelegitime etc. Analfabetismul, lipsa de inițiativă și de răspundere, șomajul, marginalizarea, dominanța democrației formale, indolența și pasivitatea maselor, nesiguranța claselor de mijloc, situația tineretului, criza familiei, explozia demografică, stagnarea economică, dependența etc., sunt tot atâtea alte lipsuri și se încearcă eradicarea lor.

Care trebuie să fie atitudinea unui popor în fața acestei situații ce se identifică de fapt cu intervenția violentă a puterii? Biserica Catolică a spus, prin papa Paul al VI-lea, la Bogotá, că „violența nu este creștină, și nici evanghelică”. Și monsenior Helder Câmara, din Brazilia, a susținut o „non-violență activă”. Să admitem zisele Papei Paul al VI-lea, deși nu trebuie să uităm că în *Evangheliile* există unele înscrisuri despre violență și că Sfânta Mamă, Biserica Catolică, s-a aflat uneori alături de ea (cruciadele, Ioana d'Arc, cucerirea Americii etc.). Să admitem deci zisele Papei și să le explicăm pe cele ale episcopului brazilian. Pentru acesta este de preferat să te lași omorât, decât să omori; trebuie să ai o atitudine activă, neconformistă față de nedreptatea stabilită, de

¹ A se vedea Ronald Muñoz – *Nueva conciencia de la Iglesia en America Latina (Noua conștiință a Bisericii în America Latină)*, Salamanca, Ediciones Sigueme, 1974.

opozitie față de responsabili pentru o asemenea injustiție... Creștinul, de acord cu *Evangelia*, trebuie să fie pacificat și trebuie să lupte pentru justiție și pace. Între violența opresorilor și cea a oprimaților ce se exprimă prin gherile în orașe și la sate, creștinul trebuie să aleagă a treia cale, cea a *nonviolentei active*, folosind toate căile. Dar ce se întâmplă când acestea sunt epuizate?

Asta este ceea ce s-a întâmplat în diverse ocazii și continuă să se întâmple în multe locuri. Dilema nu se mai referă la faptul dacă este sau nu legitimă violența, ci la nevoia de a realiza schimbarea, ori s-o numim pe numele ei, *revoluția*. Cu majusculă, pentru a o deosebi de endemicele revolte și răzmerițe, simple transformări epidermice, ce au chinuit în mod continuu trupul Hispano-Americii.

Este posibil ca numeroase țări să geamă sub o tiranie prelungită și să se fi epuizat căile non-violenței care ar elimina o asemenea situație. Justifică aceasta revoluția? Nu, n-o justifică sau, cel puțin, nu justifică oportunitatea ei. Însă o *revoluție* poate fi vreodată oportună? Pentru ca să fie oportună este nevoie să ne întrebăm mai întâi despre posibilitatea de a ieși victorioasă fără a produce un ansamblu de suferințe mai mari decât cele ce trebuiau extirpate. De aici faptul că mereu s-a promovat *revoluția* care implică doborârea tiraniei stabilite și construirea unei societăți mai drepte. Toate acestea numai dacă poți conta pe oameni folosind metodele și mijloacele potrivite și necesare; și dacă poți prevedea lipsa de scrupule, ura, nedreptățile și posibile intervenții străine care toate ar putea duce fenomenul spre un război civil. De nimic din cele spuse anterior nu s-a ținut seama în majoritatea mișcărilor revoluționare hispano-americane, alimentate de interese naționale obscure sau tulburi interese străine, unde oamenii și popoarele au fost simple jucării ori pioni ai unei strategii ce se planifica la mii de kilometri distanță. Totuși există o conștiință a situației. Poporul, cei oprimați manifestă o voință de schimbare, aspiră să se bucure de o viață cu totul umană, de mai mare libertate, de o existență demnă. O asemenea conștiință generează nonconformism. Din el se poate naște violența. Doctrina socială a Bisericii Catolice, trasată în *Quadragesimo Anno*, *Mater et Magistra*, *Pacem in terris* *Populorum Progressio* și *Concilio*

*Vaticano II*¹, nu evidențiază că pentru obținerea salvării se impune bunăstarea. Biserica se opune dezechilibrelor social-economice, își însușește și sprijină dorința popoarelor subdezvoltate sau dependente de altele. Biserica nu acționează din afară – iradiind prin exemplul său – ci participă în mod activ la lupta datorată creșterii crizei de resurse a popoarelor. Această luptă nu implică sau nu duce la extremism, incompatibil cu esența însăși a *Evangeliei*. Biserica trebuie să definească și să ilumineze, fără ca membrii ei să cadă în tentația acțiunii violente ca protest împotriva ordinii nedrepte.

Explozia noului naționalism hispano-american este legată de sentimentul catolic al majorității populației. Aceasta dă Bisericii Catolice ocazia de a interveni în lupta pentru eliberare și a alege un drum la marginea violenței. În loc să respingă ori să accepte atitudini anticomuniste sau antimarxiste și anticapitaliste sau antiimperialiste, Biserica trebuie să se alăture adevăratei cauze naționale; adică acelei cauze care pretinde să afirme și să consolideze națiunea pe calea dezvoltării ei economice și spirituale, respingând violența ca instrument de ajungere la dreptatea socială. În afară de cazul că se produce o „tiranie evidentă și prelungită“ (Papa Paul al VI-lea).

¹ *Anul al patrulea; Sfânta Fecioară și magistrul; Pentru pace pe pământ; Evoluția popoarelor; Al II-lea Conciliu de la Vatican (lat.) (n.r.).*

II. DILEME ECONOMICE

1. INTERVENȚIONISMUL. DEPENDENȚA.

Întregul proces al relațiilor dintre Statele Unite ale Americii și America spaniolă este dominat de necunoașterea, de către americani, a problemelor vecinilor lor din sud. Încă și astăzi este valabil ceea ce spusese Marti în 1891: „*Cel mai mare pericol pentru America noastră este disprețul teribilului vecin care n-o cunoaște*“. Istoria acestei necunoașteri ne oferă următoarele momente:

1. Perioada luptei de emancipare hispano-americană.
2. De la doctrina lui Monroe (1823) la sfârșitul Războiului de Secesiune (1865).
3. Expansiunea capitalistă și nașterea imperialismului (1865-1898).
4. Intervenționismul (1900-1934).
5. Doctrina bunei vecinătăți și neintervenționismul.
6. Perioada O.S.A. (Organizația Statelor Americane) (de la 1948).

De-a lungul acestor etape relațiile au fost nuanțate printr-o serie de doctrine și comportamente care au primit diferite denumiri, cu toate că acoperă aceeași ideologie: *Doctrina Monroe* și toate „perfecționările“ sale printr-o serie de corolare: *Evidentul destin*, *Corolarul Roosevelt*, *Big Stick*, *Diplomația dolarului*, *Buna vecinătate*, *Cooperarea continentală*, *Punctul patru*, *Alianța pentru progres*, *Doctrina Johnson* etc. etc. În acești ultimi ani în care trăim, fenomenul revoluției cubaneze cu im-

plicațiile sale continentale și extra-americeane a contribuit la continua deteriorare a relațiilor, până la eșecul O.S.A. ca organism regional. Reînvierea, de către Kennedy, a *Doctrinei Monroe* în timpul crizei „rachetelor” și uitarea teoriei nonintervenției prin operațiuni tolerante împotriva Cubei în timpul mandatului său, ba chiar mai dur de către Johnson prin intervenția militară în Republica Dominicană violând principiile O.S.A. și ale ONU-ului – organisme pe care nu le-a consultat – a marcat un moment revizionist pe care-l trăim și azi.

Oricare ar fi politica nord-americană față de vecinii săi, ea a fost și este determinată de:

1. Valoarea strategică a pământurilor situate la sud de Rio Bravo.
2. Interese economice: America spaniolă atrage ca piață de investiții, de absorbție de mărfuri și ca producătoare de materii prime.
3. Importanța Americii spaniole ca factor demografic capabil de a contrabalansa puterea asiatică. Pentru anul 2000 se calculează că vor fi 600 de milioane de spanioli americani și 375 de milioane de nord-americani.
4. America spaniolă reprezintă în blocul afacerilor mondiale un procent considerabil de voturi în organismele internaționale.
5. Posibilitatea ca așa-zisele forțe nedemocratice (radicale de stânga) să triumfe în America spaniolă.

Toate aceste împrejurări au continuat să modeleze niște relații în care America spaniolă a fost întotdeauna de partea pierzătoare, din care cauză în sufletul popoarelor ei există un leș de nemulțumiri, de amărăciune, teamă și neîncredere. Toate aceste sentimente au fost determinate nu numai de intervențiile armate, mutilările geografice, intervenționismul politic și militar și exploatarea și dominația economică, ci de asemenea și de vădita și covârșitoarea greutate economică a Statelor Unite ale Americii; adică, de convingerea ce există că trebuie să recurgi la americani dacă dorești să progresezi, indiferent de inconsistență și lipsă de consecvență a politicii externe a Statelor Unite. Lucru dovedit de recunoașterea unor guverne nedemocrate și de sprijinul pe care S.U.A. îl acordă dictatorilor.

Ni se pare că exploatarea economică este una din cauzele cele mai puternice ale acestei antipatii. Cel puțin este cea care se vede cel mai mult. Exploatarea economică, în care interesele internaționale au partea lor de vină, trebuie să recunoaștem, a provocat intervenția militară a Statelor Unite – justificată ca o acoperire sau protecție de vieți și interese nord americane – ducând la clipe de haos, nesiguranță sau confuzie în unele țări. Și aceasta a fost rațiunea politicii de izolare a S.U.A. față de vecinii ei: temerea că reformele sociale vor afecta siguranța investițiilor. În acest sens s-a preferat sprijinirea regimurilor conservatoare sau a dictaturilor reacționare ce permiteau un oarecare răgaz drept garant pentru investigații.

Pe lângă acest debit și credit, e adevărat, nu trebuie să se treacă sub tăcere faptul că nord americanii au pus în mișcare anumite economii inexistente, au adus metode mercantile moderne, au stimulat industriile, au creat mii de locuri de muncă, au organizat serviciile de salubritate, au dezvoltat comunicațiile, au contribuit la formarea unei clase tehnice și, în general, au îmbunătățit nivelul de viață al consumatorului. Lucrul acesta nu se poate nega chiar dacă respingem ideea controlului și a proprietății izvoarelor de bogăție aparținând străinilor. Așa cum nu se poate nega faptul că multe țări străine au avut ori au – cu complicități interne – mijloacele lor naturale, împrumutate sau ipotecate, dezvoltarea țărilor sud-americane depinzând astfel de factori pe care nu-i țin sub control, sau pe care nu-i pot influența.

În această perioadă, de aproximativ un secol și jumătate de relații, America de Nord s-a amestecat în viața vecinilor de tot atâtea ori ca numărul anilor. Între 1806 și 1933, de exemplu (o sută douăzeci și șapte de ani), intervențiile au fost exact de o sută de ori. Ele au avut loc mai ales în Antile, hipogastu al S.U.A. și extremitate a Hispano-Americii. De asemenea și țările sud-americane le-au cunoscut atunci când a fost nevoie. În timpul primei jumătăți a secolului XIX sau până la sfârșitul Războiului de Secesiune (1860-1865), America de Nord a avut ocazia de a da viață la două doctrine care, cu variante, vor constitui baza tuturor imixtiunilor ulterioare: *Doctrina Monroe* și *Doctrina destinului evident*. A apăra America de

posibile expediții europene cu scopul de a evita emanciparea Hispano-Americii și a manifesta o respingere totală a colonialismului în Lumea Nouă, au fost – se spune – rațiunile *Doctrinei Monroe*, care a servit cu timpul pentru a garanta controlul Statelor Unite. În ceea ce privește *Destinul evident*, s-a manifestat prin creerea unei doctrine ciudate, ce stabilea că anumite pământuri, „printr-un destin istoric manifest”, erau predestinate să aparțină Statelor Unite. La adăpostul acestor două ideologii au fost duse la capăt o serie de operațiuni și s-a justificat războiul dintre Statele Unite și Mexic, prin care acestuia i s-a răpit un imens patrimoniu teritorial. Cu sprijinul sudiștilor s-a tolerat acțiunea lui William Walker în America Centrală. În timp ce Statele Unite nu mai erau pigmeul din 1778, așa cum a proorocit Aranda, vecinii din sud obțineau emanciparea lor politică față de Spania și începeau, cu numeroase probleme, organizarea vieții republicane. Această independență politică a fost o consecință, ori s-a văzut favorizată – printre alte rațiuni sau fenomene – de criza mercantilismului la apariția capitalismului industrial. Această criză a produs prăbușirea imperiului spaniol în același timp cu întărirea Marii Britanii și a altor națiuni. Ei bine, o bună parte din acțiunea de obținere a independenței și din ulterioara organizare s-a realizat pe bază de ajutoare economice străine, care au compromis suveranitatea politică. Anglia a fost mereu beneficiară, înlocuită apoi de Statele Unite, care – mărindu-și frontierele sale teritoriale și economice – și-a impus doctrinele și a ipotecat economiile și sistemele politice ale unor vecini de-ai săi. Războiul de Secesiune a constituit un respiro la această creștere oarecum patologică. Animositatea între Nord și Sud a evitat ca Statele Unite să continue să-și dezvolte politica lor agresivă, pentru că nici Nordul și nici Sudul nu aprobau cucerirea de pământuri care l-ar fi întărit pe celălalt. Odată depășită disputa civilă, S.U.A. intră în etapa reconstrucției și a industrialismului. Tânăra națiune obținuse doar succese: războiul cu Canada (1812), războiul cu Mexicul (1845-1848), deschiderea spre Japonia etc. și era foarte orgolioasă pentru sistemul care a meritat denumirea de *American Way of Life*.

Bazat pe el și pe înflorirea industrială, expansionismul colonial sau a doua fază a lui, *Destinul evident*, s-a dezvoltat pe seama, mai ales, a Spaniei. Odată obținută unitatea continentală trebuie să fie garantată aceasta și să se reușească o legătură ușoară între Coasta de Est și de Vest. Se inventează un mic-mare război care aduce Porto Rico, Filipinele, insulele Guam și tutelarea Cubei; se acordă ajutor la nașterea Republicii Panama în paguba Columbiei. Teama hispano-americană față de S.U.A. s-a tradus printr-un sentiment de solidaritate continentală față de S.U.A. ce a fost exprimat de voci ca a lui Rodó sau Américo Lugo.

Teama Statelor Unite s-a manifestat încă de la Congresul din Panama (1826) și s-a simțit începând de la războiul pe care l-a purtat această țară cu Mexicul la jumătatea secolului XIX. America spaniolă a crezut că va ghici intențiile vecinului. Și vecinul nu s-a ferit să intensifice și să demonstreze care erau intențiile sale în Antile și America Centrală, zone vitale pentru securitatea lui continentală. De multă vreme, din epoca lui Jefferson, Statele Unite au manifestat interes față de Cuba. Odată California anexată s-a impus deschiderea unui canal centro-american pentru o comunicare mai scurtă între coastele Atlanticului și ale Pacificului. Lucrul acesta s-a evidențiat în 1898, când corabia „Oregon“ a întârziat șaptezeci și trei de zile în drumul de la San Francisco la Key West, prin strâmtoarea Magellan.

Micul război dintre Spania și Statele Unite a arătat că sosise clipa de punere în practică a unor vise și proiecte. În timp ce dorințele expansioniste continuau să se materializeze, restul Americii se cutremura constatând că în decursul a cinci ani colosul nord-american pune stăpânire pe Porto Rico, pe Filipine și intra în câteva insule, impunea Cubei un rușinos amendament constituțional și dădea viață Republicii Panama, pentru a putea săpa un canal. Ceea ce hispano-americanii au simțit acum fusese prezis de Ganivet cu câțiva ani înainte în al său *Idearum español*; iar Rodó, Ruben Dario, Zumeta, Bunge și alții, l-au proclamat după '98. Literatura hispano-americană de atunci, într-un gest de autoapărare, a subliniat hispanismul, preocupată de infiltrarea spirituală provenită din nord și a

manifestat o insolentă yankeofobie. Și asta când nu știau că după McKinley și Roosevelt, vor veni: Taft și Wilson, care vor face și mai dur intervenționismul în spațiul insulelor Caraibe.

Rodó, în lucrarea sa *Ariel*, a încercat să ofere un manual, un *vademecum* al antiamericanismului cultural. Américo Lugo din Santo Domingo a denunțat imperialismul Statelor Unite, acuzându-l în mod clar la cea de-a patra Conferință Pan-americană de la Buenos Aires.¹ Mai târziu, văzându-și țara acuzată, lansează prin periodicul „Patria” insulte la adresa yankeilor și semnalează ceea ce se va repeta în continuare: că ocupația se face simulând prietenia pan-americană, dar ascunde alte intenții. Se invocă altruism acolo unde există doar egoism, se pretinde filantropia când există sentimente de dispreț față de hispano-americani... Predica lui Lugo face parte din această bibliografie de protest, care peste puțini ani va vorbi despre greaua situație a țăranului, despre subordonarea guvernelor intereselor Statelor Unite, penetrarea economică străină, corupția, șocul cultural etc., etc. Acest roman, în special al anilor '30, are două antecedente.

O serie de obstacole politice și economice în spațiul insulelor Caraibe au oferit Statelor Unite posibilitatea unui nou tip de control militar și economic în același timp. Statele Unite erau convinse că democrația, *American Way of Life*, era forma cea mai bună a vieții politice și că ele erau predestinate s-o transfere, împreună cu civilizația, unei serii de națiuni care însă nu ieșiseră din infantilismul lor politic. Ceea ce nu se luase în considerație era faptul că ea se va realiza *manu militari*, cu încălcarea legii, prin supunere și umilire a unor popoare ale căror bogății fuseseră absorbite de întreprinderi multinaționale bancare și comerciale.

Obiectivele esențiale ale aceluia intervenționism neînfriecat ni le fixează aceste date și fapte:

1900: Tratatul Hay-Pauncefote.

1902: Doctrina Drago și Corolarul Roosevelt.

¹ B. Klein: *Antiimperialismo y literatura en el Caribe* (1898-1933), „Anales de Literatura Hispanoamericana”, nr. 2-3, Madrid, 1973-74, pp. 209-222 (n.a.).

1903: Întemeierea Republicii Panama. Amendamentul Platt la Constituția Cubei.

1912-1925: Ocuparea Nicaragului.

1915-1934: Ocuparea Republicii Haiti.

1916-1924: Ocuparea Republicii Dominicane.

Controlul în Caraibe a avut, după autorii lui, un dublu obiectiv:

a) restaurarea ordinii economice și b) crearea sau antrenarea unor forțe militare proprii. Rezultatele imediate au fost pozitive, însă cu trecerea timpului s-au arătat negative, deoarece țările au fost puse la dispoziția militarilor și s-a născut un răsămiment pe lângă un complex de probleme. Dintre toate intervențiile făcute în acești ani – aproape 50 – cele mai scandaloase, inutile și de neiertat au fost cele ale lui Wilson în Nicaragua, Haiti și Republica Dominicană. Merită oboseala de a-l asculta pe maiorul Snedley D. Butler din infanteria marină: „Mi-am oferit sprijinul pentru a face din Mexic, și mai ales din Tampico, un loc sigur pentru interesele petrolifere ale Statelor Unite. Mi-am oferit sprijinul să fac din Cuba și din Tahiti locuri potrivite pentru ca tinerii de la National City să încaseze dividende. Am sprijinit pacificarea Nicaragului în folosul Băncii internaționale Brown Brothers. Am dus lumina în Republica Dominicană spre binele fabricanților de zahăr nord-americani. Am sprijinit pregătirea terenului în Honduras pentru Companiile de fructe nord- americane...” A fost o epocă de nemilos intervenționism militar, economic și politic, martoră a unor reacții eroice, ca aceea a lui Cesar Augusto Sandino, jertfit chiar de nicaraguani.

Franklin D. Roosevelt dorise în 1933 deschiderea unei noi ere în ratatele și nefericitele relații. Pe vremea aceea fierbintele sentiment național hispano american, apărarea demnității suverane după crearea Societății Națiunilor, reacția firească față de *Diplomația dolarului* și intervenția infanteriei marine, valul de liberalism dominant, expansiunea industrială și mereu același pericol comunist produceau un nou tip de teorii ce luaseră numele generic de *Bună vecinătate*; aceasta a născut *Doctrina neintervenției* și începutul consultărilor și colaborării. A existat într-adevăr o schimbare? Ceea ce s-a schimbat cu adevărat a fost

forma de intervenție. Să reamintim că în anii aceștia în care se clocea războiul civil spaniol (bază a unei conflagrații mondiale), America de Nord, prin gura lui Roosevelt, anunță politica *Bunei vecinătăți*, iar în același timp în America de Sud avea loc războiul din Chaco (1932-1935). Bolivia dorea să obțină o ieșire la fluviul Paraguay pentru a compensa lipsa unei ieșiri la Pacific; paraguayenii situați pe malul fluviului nu renunțau la Chaco. Ambele națiuni se vor ciocni pentru o chestiune teritorială. Însă ne întrebăm: există ceva în plus decât o bucată de teritoriu în disputa aceasta? Mai erau implicați și alții decât cele două state în această luptă? Interesele petroliere străine se agitau în spatele guvernelor sud-americane, nord-americane, engleze sau – ceea ce este același lucru – societățile *Standard* și *Royal Dutch Shell* îi împingeau pe *bolis* (bolivieni) și pe *pilas* (paraguayeni) la un război implacabil în ucigătorul Chaco, pe care Augusto Cespedes în *Sânge de metis* și Roa Bastos în *Fiul omului* ni l-au transcris cu mare forță:

„– Priviți pacifismul guvernului! spuse țipând. Permite ca în Chaco bolivienii să anihileze garnizoanele noastre, iar la Asunción masacrează tineretul care va cere arme pentru a-l apăra!

– Atunci sunteți militariști? întreabă cu viclenie Valdez.

– Nu! replică Zurdo. Însă dacă izbucnește războiul, la luptă nu se vor duce doar militarii!

– Vom merge cu toții, spuse artileristul Martinez, neprietenos și sever în general, împingând farfuria goală. Sunt pământurile noastre. Cu toții suntem datori să le apărăm.

– Bolivienii spun că ei sunt stăpâni, interveni Zurdo.

– Totul este în funcție de documente, răspunde Valdez.

– Sau de molii, adăugă Noguera, cu un aer solemn.

– Care molii? întreabă Miño.

– Moliile de la Tribunalul din Charcas, reluă negrișorul. Vă aduceți aminte de clasele de istorie? Moliile de la arhivele din Chuquisaca și din Asunción.

– Nu înțeleg ce legătură are! Molii... ei, ași! gâfâi Martinez, iritat.

– E limpede! Aceste gănganii au găurit Zapisurile Regale. Și-au mâncat demarcațiile inițiale, linia de hotar, acel *uti possidetis*, au băut fluviile. Totul. Acum nimeni nu mai înțelege nimic. Nici specialiștii noștri în hotare. Și nici ai lor...

Hilaritatea reținută izbucni într-un hohot de râs general.

– Ne vom lupta pentru niște documente, da! ... gesticula Zurdo, în mijlocul harababurii. Însă nu pentru documentele mâncate de moliile din Charcas și Chuquisaca, așa cum spune Noguera...

– Atunci pentru care? îl întrerupse acesta.

– Pentru documentele și acțiunile noi, păstrate în puternicele case de bani ale moșierului proprietar de tanin. Fiecare dintre ei este mai puternic decât guvernul nostru, decât țara noastră. Ce mai puteți spune de Casado, de exemplu? La jumătatea lui Chaco, încă ne aflăm pe moșiile sale. Acum suntem nevoiți să-i cerem permis ca să mergem să murim pentru pământurile lui.

– Lucru pe care nu-l înțeleg! spuse un ofițeraș de administrație, gesticulând ca un maimuțoi dolofan. De ce pentru un domn Casado¹ suntem datori să mergem și să murim atâția holtei?!...

De data aceasta hohotele de râs i-au fost adresate lui pentru jocul copilăresc de cuvinte. Zurdo așteptă cu răbdare. De cum putu, se amestecă din nou în discuție.

– Dar nu numai pentru documentele și acțiunile moșierilor de prin părțile astea. Vom lupta și muri, de asemenea, pentru documentele și acțiunile întreprinderilor petrolifere aflate de partea cealaltă.

– Vom lupta și vom muri din patriotism! strigă Martinez.

– Iar patriotismul nostru va sfârși prin a avea miros de petrol, replică Zurdo, făcându-și gura pungă. Marile acțiuni au miros fin. Miros de la distanță produsul mineral îngropat la Chaco.

– Din această cauză suntem datori să-l apărăm, ce naiba! urla artileristul. Sau preferi dumneata să predai petrolul bolivienilor?

– Nu va fi nici al lor, se replie Zurdo. Chiar dacă ar rămâne cu întregul Chaco. Din acest motiv trebuie denunțați cei care pregătesc războiul, mai tinerilor! – adăugă ridicând glasul și

¹ Casado înseamnă căsătorit (n.t.).

lovind cu pumnul în masă. Celor de aici cât și celor de acolo! *Standard Oil*, Casado și Compania!

– Schimbă placa, Zurdo... îi spuse Noguera, semnalându-i cu coada ochiului apropierea comandantului.

Prezența lui Quiñonez întrerupsese discuția. În ciuda glumelor și hazului, posibilitatea războiului «puțin abstract și îndepărtat încă, pentru moment», începuse a se insinua chiar și pentru noi.¹

Roosevelt a fost un imperialist inteligent; știa că cel ce domină economia, domină și politica. După un an de la anunțarea *Doctrinei buneii vecinătăți* s-a abolit, ca o dovadă palpabilă a teoriei, sufocantul *Amendament Platt*, care anulasese independența Cubei. Patru ani mai târziu s-a creat Cabinetul Interdepartamental de Cooperare cu America Spaniolă, care de fapt a fost precursorul Programului de Ajutor Tehnic al O.S.A. Chiar O.S.A. se va naște din Uniunea Panamericană, ce fusese creată de secretarul de Stat James C. Blaine ca „un complement economic ideal pentru Statele Unite“. Citatul Comitet a asigurat dependența Americii spaniole față de America de Nord în materie de progres tehnic. În timpul celui de al doilea război mondial Departamentul de Agricultură a trimis în America spaniolă echipe care se pretindeau a fi de investigație pentru conservarea solului. Acestea aveau ca scop creșterea dependenței hispano americane, impunând economiile de monocultură. În 1940, Roosevelt anunțase că guvernul și întreprinderile private nord-americane trebuiau să facă puternice investiții în America spaniolă pentru „a dezvolta izvoarele de materii prime necesare Statelor Unite.“ În chiar acest an, 1940, a crescut volumul mijloacelor bănești al *Export Import Bank* – ramificație a Tezaurului – de la 100 la 700 milioane de dolari. Și în ziua atacului de la Pearl Harbour majoritatea țărilor hispano americane au primit „credite pentru dezvoltare“. Dependența economică a fost întărită și mai mult în timpul celui de al doilea război mondial, prin *Program United States Lend Lease*, care a trimis echipamente nord-americane în 18 țări

¹ *Fiul omului*, Editorial Losada S.A., Buenos Aires, ediția V, 1973, pp. 180-184.

hispano-americane, în valoare totală de trei sute de miliarde de dolari. Au fost excluse Panama, considerându-se că este un fel de appendice al S.U.A. și Argentina, deoarece era „răzvrătită“.

Politica celui de al doilea Roosevelt a avut un atât de mare succes, încât și cei care l-au succedat, fie democrați sau republicani, au continuat s-o practice și s-o întărescă în așa fel încât în 1950 Statele Unite controlau 70% din materiile prime și 50% din produsul național hispano-american. Ocupantul nu mai era acum un domn străin în uniformă, ci forțele naționale legate de oligarhiile interne create sau manipulate de Statele Unite. Politica intervenționisto-imperialistă nu numai că domina izvoarele de materii prime și piețele, ci și economia monetară internă. Ei bine, cel de-al doilea război mondial (1939-1945) a ocazionat o comoție în sistemul capitalist universal. Pentru toate popoarele dependente și coloniale s-au ivit o serie de posibilități de luptă și de emancipare. În Africa, de exemplu. În America Spaniolă se amplifică și se extind atunci o serie de mișcări democratice și antiimperialiste, pe măsură ce devin mai viguroase mișcările naționale și revoluționare. Emanciparea popoarelor africane și asiatice, victoria socialismului în China (1949) și în Cuba (1959) sunt rezultate ale acestei noi și profunde crize a sistemului capitalist mondial.

Ca urmare a răzcoalei de la Bogotă, în 1948 începuse o eră nouă în relațiile inter-americane, cu toate că la pușini ani (1952) are loc o „Operație Guatemala“ care a izgonit regimul lui Arbenz și a scos în evidență că O.S.A. servea doar interesele Statelor Unite. Schimbările ulterioare, împreună cu fenomenul Revoluției cubaneze, nu au făcut decât să confirme și să ratifice eșecul O.S.A. în rolul său de organism capabil de a canaliza relațiile emisferice într-un cadru de justiție și egalitate. În zilele noastre am trăit în lumina teoriei ideale *Alianța pentru Progres*, eșuată și urmată de așa numita *Doctrină Johnson* și a *Acțiunii pentru Progres* a lui Nixon. Era vorba de o schimbare conjuncturală sau de o revitalizare a lui *Big-Stick*-ului¹

¹ *Marea băță*, teorie a președintelui Theodore Roosevelt (1901-1908) (n.tr.).

Probabil criza dolarului, supranumitul „război al aurului“, care a încolțit economia nord americană, a jucat un rol în toate acestea. Într-adevăr, n-a existat nimic nou. Inedite erau doar etichetele și anumite puneri în practică. Nu toate. Deoarece acțiunea în Republica Dominicană a avut caracteristici similare intervențiilor deja cunoscute din anii trecuți. Ce anume se întâmplase în Santo Domingo unde în luna aprilie a lui 1965 izbucnise o revoltă? Regimul la putere, susținut de SUA în interesul lor, resturile militarismului trujillist¹ și oligarhia dominicană, ajunseră la sfârșitul tuturor posibilităților lor. O mișcare populară a zguduit regimul și l-ar fi și doborât dacă nu avea loc o nouă intervenție a Statelor Unite, pe care Johnson a justificat-o invocând următoarele fapte:

1. Revoluția scăpase din mâinile conducătorilor inițiali, partizani ai lui Bosch, și căzuse în mâinile unui pumn de comuniști.
2. Era pusă în pericol viața a mii de nord americani și altor străini.
3. Exista pericolul de a se ivi un alt regim „de tip cubanez“ dacă nu se proceda rapid și fără multă ezitare.

S-a intervenit fără a se consulta O.S.A., ori, mai precis, s-a ignorat principiul de neintervenție formulat în articolele 13 și 16 din Carta O.S.A. și s-a violat esența însăși a unui sistem multilateral, unde regimul de consultații și rezoluții colective este substanța procedurală a funcționării ei.

Însuși Departamentul de Stat fusese apărătorul acțiunilor multilaterale și pretinsese să impună, nu o singură dată, principiul intervenției colective. În funcție de această poziție, Rodriguez Larreta a sprijinit *Doctrina Johnson*. Intervenția colectivă împotriva oricărui membru al sistemului inter-american care ar viola în mod repetat Drepturile esențiale ale Omului, a fost susținută la reuniunea șefilor de guverne din Costa Rica în 1960 și acesta a fost principiul care a justificat acțiunile adoptate împotriva lui Trujillo. A fost, pe de altă parte, calul de bătaie pentru a bloca și a ține în șah Revoluția cubaneză. Însă totul s-a prăbușit odată cu decizia din mai 1965.

¹ Trujillo y Molina, Președinte al Republicii Dominicane, asasinat în 1930 (n.r.).

Prestigiul O.S.A. a suferit o gravă înfrângere. Juan Bosch a comentat foarte nimerit: „Președintele Johnson a spus că infanteria sa marină a mers la Santo Domingo pentru a salva vieți, însă ce au făcut în realitate a fost distrugerea imaginii Statelor Unite ca țară democratică pe continentul american“.

Noua politică a Statelor Unite putea fi considerată ca o revenire la *Big-Stick*? Ne întoarcem la un nou 1929?

Eșuată *Alianța pentru Progres*, avântul de neoprit al Revoluției lui Castro, ca și eșecul *Punctului Patru* și al *Corpului pentru Pace*, precum și naționalizările practicate de diferite guverne sau țări, par a marca începutul unei ere noi. Acum câțiva ani nimeni nu-și închipuia că cineva putea să adopte atitudinea Cubei, nici spre a se impune limita apelor teritoriale la 200 de mile, nici ca vreo republică sud-americană să rețină vase nord-americane, nici că se vor naționaliza industrii și mine, nici că va fi expulzat *Corpul Păcii* sau că se vor sechestra și asasina consuli și ambasadori. Să ne reamintim acel cetățean mort în Nicaragua, la jumătatea secolului XIX, și cât a costat el această Republică. Astăzi relațiile Statelor Unite cu vecinii săi pornesc pe alte drumuri.

2. ROMANELE COMPANIILOR BANANIERE

Companiile bananiere sunt prezente în Honduras de prin 1860. Pionierii au fost Samuel Zemurray, Lee Christmas și frații Joseph, Lucca și Felix Vaccaro. În decada '70, în timpul administrației lui Tomás la Guardia, sosi la Nicaragua Minor Cooper Keith, trimis al comerțului bananier nord-american pe aceste latitudini. Companiile s-au stabilit la Mosquitta, evidențiindu-se *Cukra Development* și *Bluefields Steamship Company*. În Honduras au funcționat de asemenea această ultimă companie precum și *Machecha*, *Hubard Zemurray* și *Vaccaro Bros Co*. Cel dintâi centru balnear hondurasian a fost la Roatan (Insulele Bahía). Pe o altă scenă, în Antile, acționau un căpitan de goeletă, L.D. Baker și un agent al unei firme comerciale, Andrew Preston. Comerțul

bananier nord-american a început în Caraibe când Lorenzo Down Baker din Wellfleet (Massachusetts), a înființat în Porto Antonio (Jamaica), *L.D. Baker and Company* (1880)¹. Baker și Preston importau banane, cu mari beneficii. Într-atâtea încât, în 1885, cu un capital inițial de numai 15000 dolari au înființat *Boston Fruit Company*, care după un an importă 300000 ciorchine și își ridică la 200000 de dolari capitalul său. Pe vremea aceea vreo șapte importatori de fructe operau pe coasta atlantică a Statelor Unite. Comerțul și culturile la tropice creșteau în mod sincron (Jamaica, Santo Domingo, Cuba etc.). La finele secolului XIX mai mult de 30% din cele 17000000 de ciorchine pe care piața din Statele Unite le consumase, fuseseră importate de *Boston F. Co.* și companii subsidiare. Financiar important în vremea aceea în Costa Rica, era menționat Minor C. Keith, care se ocupa în principal de căile ferate (unchiul sau a fost Henry Meiggs, căruia Costa Rica îi acordase concesiunea căilor ferate) și de cultivarea bananelor, ceea ce i-a adus frumoase dividende. Totuși, la finele lui 1898 întreprinderea lui Keith se afla într-o situație dificilă, datorită falimentului uneia din firmele care comercializau cea mai mare parte a producției sale. Împins de nevoi, Keith intră în tratative cu *Boston Fruit Co.*, hotărând formarea unei mari întreprinderi bananiere. Astfel se făcu că în 1899 a fost înscrisă la New Jersey *United Fruit Company* cu un capital inițial de 20000000 de dolari.

Minor C. Keith își face apariția în Guatemala la începutul secolului XX, obținând de la dictatorul Manuel Cabrera un contract pentru cumpărarea căilor ferate. Keith organiza *Guatemala Railway Co.*, stăpână a cailor ferate sud-occidentale, sub numele de *International Railway of Central America*. Asociata lui *United Fruit* își va lua însărcinarea întregului transport de banane. Trebuie să știm că *Bluefield Steamships Co.* a devenit *United Fruit Co.* în 1912, *Hubard* s-a transformat în *Cayamet*, iar *Vaccaro* în *Standard Fruit*.

¹ Thomas L. Kames – *Tropical enterprise: Standard Fruit and Steamship Company in Latin America*, Baton Rouge, Louisiana State University Press, 1978 (n.a.).

Cea mai mare lovitură pe care monopolul acestor companii a suferit-o s-a datorat guvernelor lui R. Arévalo și J. Arbenz (1945-1950). Ambii cârmuitori, prin intermediul reformei agrare, încercaseră să schimbe condițiile social-economice din Guatemala. Se pretindea lichidarea monopolurilor și abuzurilor lui *United Fruit Co.* și a lui *International Railway Co.*, precum și ale *Intreprinderii Electrice* a guvernului, însă *United* își mobilizează toate forțele și influențele sale la Washington, protestând împotriva exproprierilor și obținând intervenția Statelor Unite. Trupe antrenate în afara țării îl doboară pe Jacobo Arbenz și opresc reforma.

Începând din 1970 *United* se contopește cu *A.M.K.* pentru a se naște *United Brands*, care cuprinde nu numai sectorul bananelor, ci și multe altele, și își extinde câmpul de acțiune în afara geografiei americane.

United de odinioară, ca *Brand* acum, *Del Monte* sau *Standard Fruit Company*, a fost stăpână a mari plantații (din acest motiv s-a opus mereu reformei agrare) unde se cultivau bananierul, trestia de zahăr sau cafeaua în condiții avantajoase pentru ea. Coruperea cu scopul de a obține reduceri la tarifele vamale de export, finanțarea de răscoale pentru a doborî regimuri ce afectau interesele sale, manipularea partidelor și a presei, transportul de arme cu propriile sale flote (cunoscuta *Great White Fleet*), practica „*dumping-ului*” pentru a putea influența o politică de prețuri, cererea de sprijin militar Departamentului de Stat etc., toate acestea sunt metode și sisteme practicate de companii, cărora li se daotreză și neîndoiioase îmbunătățiri. Romanele ce se referă la zonele bananiere din America Centrală nu s-au limitat la a descrie viața în aceste regiuni sau intervenționismul și exploatarea de către aceste companii, ci au fost sau au dorit să fie instrumente de condamnare. Lucrul acesta se poate observa în creații literare valoroase, mai puțin luminoase, în afară de cazul lui M.A. Asturias. Relatările pe care le cunoaștem posedă o imensă valoare testimonială, edificatoare, căci autorii, uneori participanți direcți, au vrut să combată monopolul și jaful economic al consorțiilor străine și infiltrarea lor culturală. Situația social-economică descrisă apare de obicei amestecată cu note de moravuri, cu povești și legende sau cu mituri locale, creole și indigene. Scena,

în general, este verdele tropical al plantațiilor, cu incursiuni în capitalele țărilor și chiar până la New York, sedii ale guvernelor trădătoare, ale presei sau ale companiilor bananiere. Pe plantații se pot vedea edificiile administrației, locuințele, școlile, dispensarele și comisariatele. Acolo este locul unde se agită personajele-cheie ale romanelor: americanul sau yankeul, colaborationistul sau trepădușul local, liderul muncitor, administratorii, supraveghetorii, vătafii, șefii de echipă și muncitorii, tipuri ce ne indică scara de valori profesionale pe plantații. Vătafii și șefii de echipă, centro-americani în general, apar ca tipurile cele mai dușmănite din cauza cruzimii lor și a alianței cu străinul jecmănitor. Printre muncitori se deosebesc meseriași, mecanici, pontatori, selecționeri de fructe, sacagii, lucrători la puțuri și salahori. O diversitate de sarcini realizate de oameni care, la rândul lor, oferă o diversitate rasială: albi, negri, indieni, mulatri și metiși.

Relatările reiau cu o oarecare exagerare, ceea ce corespunde unei dispute denunțătoare și revendicative, realitatea social-economică din regiunile bananiere. Țăranii și toți cei care trăiesc la țară, indigenii sau negrii, sunt prezentați în prim plan, deosebit de fundalul pe care îl oferă companiile străine și autoritățile locale, aliatele lor prin interese tulburi. Există, din acest motiv, judecăți negative față de nord-american – administrator sau orice ar fi el – ca și față de guvernele, autoritățile și indivizii ce se predau. Intervenționismul companiilor străine în politica națională, rolul presei, colaborarea armatei și a poliției, nemiloasă și egoistă, nu lipsesc din aproape nici o relatare. Cum nu lipsesc nici exproprierile și însușirile de pământuri, câștigul ilicit al comisariatelor, vânzările alcoolului distrugător (rom, rachiu din trestie de zahăr), precarele condiții igienice în care trăiesc muncitorii zilieri, bolile (cel mai des malarie), grevele, predicile liderilor sindicali (purători de cuvânt ai ideologiei autorului), moravurile regiunii (folclor negru, de exemplu) și, în cazul lui Asturias, întreaga, misterioasă și onirică lume spirituală a indigenilor.

Am insistat în a arăta, în mai multe ocazii, caracterul denunțător și, ca atare, hiperbolic al relatărilor. Există exagerări evidente când este vorba de comisariate sau grelele condiții de locuit ori vânzarea de alcool, și tratamentul acordat muncitorilor.

Comisariatele, în general, vând produse de bună calitate și la prețul de cost; locuințele sunt mai bune decât acelea care se află în afara companiei, alcoolul se vinde în birturi controlate de creoli la marginea plantației, iar viața e și ea grea pe plantațiile moșierilor locali. Multe din rele sunt imputabile guvernelor naționale ce au făcut concesiuni de pământuri pe nedrept sau în condiții vătămătoare pentru binele național. Ori sunt rezultatul lipsei de prevedere al aceluiași muncitor care își irosește salariul săptămânal la baluri, pe băutură, în tripouri sau pentru luptele de cocoși.

Ultimul an al secolului XIX a fost cel în care s-a făcut cunoscută prima operă centrată pe această temă. Operă romantică, având o intrigă dezordonată ce denunță prezența capitalului și a culturii nord-americane în Costa Rica.² Același autor, Máximo Soto-Hall, a predat tiparului în 1927 o a doua povestire, *La sombra de la Casa Blanca* (*Umbra Casei Albe*), reluând tema intervenționismului și a pătrunderii capitalismului Casei Albe și Wall Street-ului în Nicaragua. Autorul, un guatemalez, s-a ocupat, așa cum vom vedea, de două țări care nu sunt ale sale, fără a le face vreun reproș, cu toate că este primul care introduce companiile bananiere în ficțiune. Dezaprobarea o realizase câțiva ani mai înainte (1920) Carlos Cagini, autor al romanelor *Arbol Enferme* (*Arbore bolnav*) și *La caída del águila* (*Prăbușirea vulturului*), în care figurează deja ca teme localnicul ticălos alături de expansionismul și intervenționismul Statelor Unite. Printre rândurile cărților lui Cagini se cuibărește un denunț asemănător celui al lui Rodó din *Ariel*. Este tonul epocii. Epoca de intervenționism politic (crearea statului Panama, construcția canalului) și de operă financiară a lui Theodore Roosevelt și William Taft. Epoca *Big-Stick* și *Dollar Diplomatic*, care, începând din 1916, devine și mai critică, odată cu intervenția militară a lui Wilson. Tot în cadrul anilor '20 Rafael Arévalo publică *La oficina de paz de Orolandia* (*Biroul păcii din Țara aurului*), viziune grotescă a imperialismului amenințător, care-și

¹ Eneida Avila: *Las Compañías Bananeras en la novelística centro-americana*. „Loteria“, El Epoca, Panamá, 1960, nr. 57-58 (n.a.).

² Máximo Sot-Hall: *El Problema*, San José de Costa Rica, 1899 (n.a.).

face de cap din vina dictatorilor și a politicienilor lipsiți de ideologie. Arévalo se referă la *Yanquilandia* sau *Hermano Mayor* (*Fratele mai mare*) din țările hispano-americane, care prin politica lor unită cu cea a tiranilor, subjugă *Orolandia* (respectiv Hispano-America). În 1925 cubanezul José Antonio Ramos face cunoscut în romanul său *Coybay* – care este Cuba – că ea zace la umbra *Norlandiei* (*Țara Nordului*) a cărei imixtiune a împlinit deja două decade. Într-adevăr, în paginile acestei relatări se face o fotografiere a vieții din Cuba în a doua decadă a secolului XX. Mediul din Naragua – capitala – apare afectat de amestecul sălbatic: bănci, zgârie-nori, firme... Metisajul cultural este prins în *Tennis Park*, în *Jockey Club*, în *Turkey trots*, în acele *high balls*¹ de un prost gust manifest. Drept fundal al acestui peisaj urban folosește viața la țară, unde pământurile nu mai sunt ale celui ce le muncește, ci ale unei centrale, ale unei fabrici cu capital străin, care lasă în țară doar banii lichizi ce sunt furați de politicienii de la diverse consilii și salariile pe care le plătesc funcționarilor și tăietorilor de trestie de zahăr, născuți acolo. Ramos descrie figura patriarhului apărător al vechilor esențe, a-cărui descendență, totuși, este aceea a unui amestec de autohton și străin. Nu fără motiv fiii lui poartă numele de Washington, Miñon și America. Realitatea și ficțiunea se înfrățesc în descrierea invaziei infanteriei marine pentru a prezenta protejarea intereselor economice, sau controlul vămirilor spre a putea plăti datoria externă precum și a reorganiza Forțele Armate.²

Până aici se întinde, producția pe care am putea-o considera ca anterioară romanului denumit „antiimperialist” centro-american. Criza mondială care se produce la sfârșitul anilor '20 și începutul anilor '30 permite apariția unui nou moment. Nou și în politică – să ne reamintim că Statele Unite încep să practice neintervenționismul în virtutea politicii lor numită de *Bună vecinătate*. În plus, acum e momentul când se intensifică denunțul și protestul literar. Nu în zadar F.D. Roosevelt, pentru care politica de intervenționism militar și fiscal (vamal) e

¹ *High balls* (engl.) pahare de cocteil (n.t.).

² José Antonio Ramos: *Coybay*, Prolog de Imeldo Alvarez Garcia. Editorial Arte y Literatura, La Habana, 1975 (n.a.).

depășită, este motorul unei noi tactici de pătrundere economică intensă și vătămătoare pentru independența vecinilor din sud. Mediul ambiant este bun pentru aceste romane așa cum a fost sau este și pentru așa numitele romane indigeniste. Între 1930 și 1960 se publică titlurile principale: astfel *Sangre en el trópico* (*Sângele la trópice*), 1930 de Hernán Robleto, *Bananos y hombres* (*Bananieri și oameni*), 1931 de Carmen Lyra. În *Sangre en el trópico* (autorul îl subintitulează *Romanul intervenției yankee în Nicaragua*, dorind să semnaleze că este mai degrabă o cronică decât un roman), Robleto se referă la lupta între liberali și conservatori în decada anilor '20 și la prezența militară și economică (Wall Street) a Statelor Unite. Pe aceeași linie a insistat în 1933 cu *Los estranguladores: el imperialismo yanqui en Nicaragua* (*Sugrumătorii: imperialismul yankeu în Nicaragua*). În ce privește *Bananos y hombres*, este o colecție de povestiri în care există diferite aluzii la *United Fruit Company*. Autoarea notează în ele neînsemnata valoare a omului (interesează mai mult bananierul), sălbatica exploatare a pământurilor, relele condiții din locuințele muncitorilor, fastul ce înconjoară pe magnații exploatare și pe colaborioniști etc. Puțin mai târziu apare *Canal Zone* (*Zona canalului*), 1935, al ecuadorianului Demetrio Aguilera-Malta. Vor urma *Mamita Yunay*, 1941, al lui Carlos Luis Fallas; *Manglar*, 1946, al lui Joaquín Gutiérrez; *Puerto Limón*, 1950, de asemenea al lui Joaquín Gutiérrez; *Prisión verde* (*Temniță verde*), 1950, al lui Ramón Amaya Amador și, în sfârșit, ciclul lui Miguel Ángel Asturias: *Viento fuerte* (*Vânt puternic*), 1950, *El Papa verde*, 1954, *Week-end en Guatemala*, 1956 și *Los ojos de los enterrados* (*Ochii celor îngropați*), 1960¹. Ne vom opri la două din aceste relatări. *Mamita Yunay*, poate

¹ Nu cunoaștem romanul *Barro* (*Noroi*) al scriitorului din Honduras Paca Nava Miralda (Guatemala, 1951) și *Ebano* (*Abanos*) de Alberto Ordóñez Arguello (El Salvador, 1954). În primul se pare că acțiunea are loc în Porto de Nova Armenia, scoțând în evidență exodul țăranilor spre regiunea bananieră și scenele de moravuri, precum și istoria Companiilor din Honduras. În *Ebano* găsim istoria intervenționismului în Nicaragua (Mosquitia, W. Walker), viața negrilor și activitatea bananieră pe coasta de nord a Nicaragiei. Nu lipsește critica față de consorțiile străine (n.a.).

pentru tonul ei pamfletar, s-a bucurat de o mare faimă de difuzare; *Prisión verde* conjugă denunțarea realității cu valorile literare.

C.L. Fallas a fost zilier la *United*, sindicalist activ, gazetar și membru în Parlament. Romanul său este lipsit de structură. Este format din reportaje gazetărești, ca să spunem așa. Autorul își forțează penița descriind natura (pădure și fluvii), unde îngrămădește o serie de personaje și de povești. *United*, se înțelege, este personajul principal. Împotriva ei se dezlănțuie invectivele autorului, ale cărui trăiri și a cărui ideologie sunt foarte prezente. Pe baza, așadar, a unei serii de medii, personaje, circumstanțe și situații, ingrediente din povestiri anterioare, Fallas își lansează zeflemelile.

Pe plantațiile de bananieri, ca într-o pădure, trăiesc, luptă, mor și supraviețuiesc indianul, negrul, metisul, chinezul, „străinul“ și „spaniolul“, precum și yankeii. Creoli și yankei sunt cei care se înfruntă: Herminio și deșelatul Ramirez împotriva lui Bertolazzi și mister Reed. Peste plantația de banani și peste oameni se situează Compania și autoritățile naționale care tolerează latifundiarul, pătrunderea capitalului străin și exploatarea poporului. Pe de o parte, un guvern înjosit și corupt și unele Companii vorace; pe de altă parte, un popor ultragiatic și stors de autorități și străini.

În *Prisión verde* personajul este de asemenea *United Fruit*. Sunt prezente și experiențele autorului, care a fost și el zilier la Companie. Natura vegetală a coastei de nord a Hondurasului (valea râului Aguán) ocrotește viața cotidiană a muncitorilor (locuințe, muncă, educație). E scoasă în evidență viața aspră a zilierului, stăpânit și exploatat de către Companie, în contrast cu viața de lenevie și de lux a înalților funcționari. Politicienii și avocații colaboraționiști îl asupresc pe bietul muncitor, care piere prost hrănit, prost tratat și măcinat de boli teribile. Protestul și critica vizibile de-a lungul întregii povestiri, sunt pronunțate de liderul muncitor Máximo Luján și de fostul proprietar de pământ Samayoa.

Acești bărbați, pierduți în verdele luxuriant al tropicului, se zbat (greve, reclamații, mitinguri) pentru a se prăbuși învinși de cineva care se află foarte departe de habitatul lor: *El papa verde*. În personajul pe care Asturias l-a denumit *El papa verde* e

personificată puterea companiilor bananiere, mai solide decât țările în care activează. „Papa verde, ca să știți dumneavoastră – spune un personaj din *Vânt puternic* – este un domn ce se află într-un birou și are la ordinele sale milioane de dolari. Mișcă un deget și pornește sau oprește un vapor. Spune un cuvânt și se poate cumpăra o Republică. Strănută și cade un președinte, un general sau un avocat... Freacă șezutul pe scaun și izbucnește o revoluție.“ Papa verde poate foarte bine fi Minor Keit, la care se referă Dos Passos în *Paralela 42* ca „împărat al Caraibelor“, unul din pionierii în comerțul fructifer centro-american.

„Raportul a fost ușor glumeț, cu toate că era foarte amar. Îmbrăcat într-o haină de culoarea aramei coclite, Lester Stoner începu să vorbească la ora patru și un minut după-amiaza. Acționarii ocupau niște folii joase. Din Washington sosise o personalitate de la Departamentul de Stat. Un bărbat aspru, cu păr alb și cu o expresie de lup de mare.

– Dumneavoastră știți acum – termină Stoner – care sunt metodele pe care le întrebuințează *Tropical Platanera S.A.*, căreia am onoarea să-i aparțin, dacă onoare se poate numi condiția de speculanți, traficanți de negri și sclavagiști pe care-o avem, datorită politicii adoptate. Cade în sarcina dumneavoastră să îndreptați drumul greșit. Nu se poate continua în acest fel la tropicul american, dacă nu vrem să ne pierdem definitiv prestigiul și afacerile. Practica ne arată că dacă mergem acolo cu mâinile nepătate de corupție, cooperând spre binele acestor popoare, fără a sacrifica nici măcar o centimă din câștigurile noastre actuale și poate chiar mărindu-le, vom fi bine priviți și nu ca dușmani. Nu suntem onești și nici nu respectăm legile țărilor de la care sperăm să câștigăm. Nu ni se vrea răul pentru că suntem nord-americani, ci pentru că suntem răi nord-americani. Este sinistru faptul de a arunca la gunoi în fiecare zi o speranță a oamenilor care și-au semănat pământurile pentru a trăi în pace. Oamenii aceștia ne declară război pentru că noi mergem acolo cu trâmbițe de război. N-am știut că tratăm cu ei pe planul legalității și al decenței pe care le pretind industria și comerțul cinstit. Credem că totul este legitim deoarece avem puterea dolarului. Însă eu cred, susțin, apăr

ideea că, dacă vreodată situația mondială ne-ar fi adversă, ura acestor popoare ne va însoți multiplicată de ciorchinii pe care controlorii noștri acum îi refuză în fiecare zi.

Lester Stone luă câteva înghițituri de apă și-și sfârși raportul:

– Lumea asta începe să se sature de noi și noi suntem obosiți de ea. Amenințarea că dacă noi vom fi molestați, vom părăsi plantațiile și ne vom îndrepta cu tot ce e al nostru spre alte părți, nu-i mai impresionează. Împreună cu noi lucrurile lor merg atât de rău, încât fără noi n-ar putea fi mai rău. Apoi, geografia ne contrazice. Unde am putea merge cu întreprinderile noastre agricole, rămânând totuși aproape de casa noastră? Nicăieri. Presa care ne apără este foarte discreditată, iar avocații noștri sunt mai degrabă polițiști în serviciul nostru, decât magistrați în serviciul legii. Din unii facem sclavi cu sistemele noastre de vânzare, iar pe alții îi corupem mituindu-i; ruinăm economiile locale cu lăcomia noastră monopolistă și pretindem să le tănuim pe toate cu beneficiile civilizației pe care am adus-o în bagajele noastre și care-i răpesc omului demnitatea de a muri de paludism, de exemplu, spre a-și căuta o moarte lentă cu whisky și apă gazoasă – unii – alții cu rom și rachiu; și nouă ne rămâne doar demnitatea de a apăra, ca oameni, ceea ce e de apărut prin câte un telefon dat reprezentanței noastre diplomatice.¹

În final apare mereu sentimentul de neputință, frustrare și tristețe. Pământurile și oamenii, cu complicitatea autorităților, au fost jefuite și exploatate. Pământul a devenit steril. Exploatatorii au plecat, dar au rămas guvernanții locali dispuși să continue să-i „reprezinte” pe bieții indieni. În acest caz este vorba de indienii din Talamanca, în Costa Rica, pe care Carlos Luis Fallas îi înfățișează în romanul *Mamita Yunai*:

„Îmblânzirea, abrutizarea indianului, distrugerea rasei sălbatice, rămăsese în sarcina altor conchistadori – de o mie de ori mai puțin valoroși – însă infinit mai cruzi, mai șireți și mai rapaci decât acei spanioli: conchistadorii imperialiști yankei secondați de creoli servili. Și pentru întronarea altor timpuri: pentru glorioasele timpuri ale

¹ *Viento fuerte*, Editorial Losada, S.A., Buenos Aires, 1967, ediția a IV-a, pp. 184-185 (n.a.).

Republicii Democratice și Foarte Liberale, americanii de la *United* nu au adus archebuze, nici platoșe. Au adus multe cecuri și mulți dolari, spre a-i corupe pe guvernanții venali și a câștiga câini de pradă dintre cei mai depravați fii ai țării.

... Și liniștita și plăcuta vale Talamanca s-a cutremurat la trecerea haitei asmuțite de yankei, care nu au sosit pentru a vedea legendarul Tisingal¹. Doreau pământ și oameni-animale care să-l lucreze. Și bieții indieni nu au mai putut opri înaintarea noii civilizații. Plângând de neputință au văzut prăbușindu-se munții seculari, unde timp de atâtea secole Rasa Eroilor își cântase cântecul ei de Libertate. Și au ars zăplazurile lor, au distrus semnaturile și au răsturnat pământul în care dormeau oasele îndrăzneților lor războinici. (Căutau smaralde fantastice? Nu. Se va transforma seva pământului în banane și în cacao, pe care apoi le vor schimba pentru aur adevărat în piețele străine.)

Rasa, învinsă până la urmă, traversă fluviul și porni spre inima munților să-și ascundă durerea. Și chiar acolo, haita de câini o urmări, căci va reuși să încolțească mulți nenorociți cu forța sau cu momeala rachiului. Întreprinderea bananieră avea nevoie de sclavi pentru noile sale plantații!

Pătrunse locomotiva și scoase milioane și milioane de fructe pentru americani. Și în timp ce în Capitala Republicii creolii imbecilii sau ticăloși aplaudau opera civilizatoare a lui *United*, curgea rachiul din trestie de zahăr în Talamaca, curgeau sudoarea și, de asemenea și sângele.

La puțin timp însă, pământul a obosit să dea banane și cacao și n-a mai însemnat nimic pentru yankei. Atunci aceștia au demontat șinele, au distrus podurile și, după ce-au scuipat cu dispreț peste țărâna epuizată, au pornit triumfal spre alte pământuri de cucerit. Au plecat ruinându-i pe creolii naivi, care, crezând că pot prospera la umbra cizmei yankee, și-au deschis în regiune prăvălii.

Și liniștea a revenit în valea Talamaca; însă o liniște de moarte. Au plecat americanii și partizanii lor, dar indienii nu s-au mai întors. Rasa umilită, abrutizată, aproape anihilată, a rămas în inima munților

¹ Tisingal este vechea denumire a orașului Tegucigalpa (n.t.).

plângându-și durerea. Însă dacă yankeii de la Societatea Bananieră pleacă; în sfârșit sătui de aur și de sânge, autoritățile creole în schimb nu se retraseră. Au rămas acolo pentru totdeauna, ca un blestem, trăgând cu urechea la fiecă murmur ca niște vulturi dispuși să se sature cu hoitul Rasei învinse.

Au plecat stăpânii care plăteau violențele împotriva indienilor la valoarea lor în aur; însă indienii, fugind în munți, își salvară o parte din bunuri: mai aveau încă vaci, porci și găini și obțineau niște roade mizerabile muncind cu îndărătnicie pământul. Bogată pradă pentru vulturi! Încă se mai putea face avere în Talamanca.

...Indianul suspina pentru o armă de foc care să-i ușureze vânătoreea; nu avea bani; dar avea, în schimb, niște animale. Un prieten al agentului de poliție îi lua ochii cu o învoială «generoasă»; și pentru o vacă, doi porci și niscaiva găini, indianul intră în posesia unei puști de vânătoare. Câteva zile mai târziu agentul de poliție pică în coliba nenorocitului și-i confiscă pușca; îi mai luă și restul de animale drept plata amenzii pentru deținerea de armă fără permisul corespunzător. Și apoi o nouă învoială, cu un alt indian, și o nouă jefuire; și încă multe altele.

...Indienii din Yorquin doreau să organizeze o mică petrecere la lumina stelelor. (Reamintire, poate, a unei sărbători primitive a Rasei?) Fiecare indian puse, în mod sărăcăcios, un pumn de porumb pentru *chicha* și, încrezători, așteptară evenimentul. Lipsea însă permisul autorităților. Iar cel trimis se întorcea cu ultimul cuvânt al șefului de poliție: douăzeci și cinci de dolari pentru eliberarea permisului ca să-și poată ține această petrecere! (Vulturii dresați de *United* înghit în materie de monezi doar dolari). Dacă nu aveau dolari el acceptă plata în vite, în porci și găini. Resemnați, cu toate că îndurerați, indienii trimit o parte din animalele lor. Restul și-l iau judecătorii de pace trimiși de agent pentru «a urmări păstrarea ordinii» la petrecere: grupul de indieni va trebui să plătească cinci dolari fiecăruia pentru această nenorocită de noapte.

...Indienii *talamaca*, analfabeți, ca demni cetățeni ai Republicii, trebuiau să posede actele lor de identitate: ordin general să se prezinte în fața autorității pentru a completa respectivele formulare și a plăti doi dolari pentru operație. Nu avea importanță dacă plăteau în porci

sau găini: pe moșia agentului încăpeau toate. Și amenzi severe. Și impozite arbitrare. Și jafuri lipsite de obraz.

Puțin câte puțin indienii pierdeau totul, până rămâneau în situația în care se găsesc și azi: 80% n-au absolut nimic. Zgârie muntele pentru a obține un pumn de cafea, un altul de porumb și câteva banane și apoi se îndoaie sub greutatea plasei ca niște animale de povară, pentru a căra și a pune la adăpost în colibele lor aceste produse.

Și ce nu i se mai întâmplă indianului atunci când seamănă puțin mai mult pentru a putea vinde? Femei și copii, încărcăți ca niște catări, îl ajută să transporte grelele plase până la îndepărtata luncă a fluviului; apoi indianul navighează în luntrea sa pe fluviu în jos, ore și ore, foarte obosit, evitând bulboanele, pentru a ajunge la Chasse. Și acolo îl golesc de ceea ce aduce cu el în schimbul oricărui nimic. Iar ceea ce cumpără plătește la valoarea în aur: zahărul este aur făcut pentru indian; de asemenea și șarea. De aceea nici nu le gustă vreodată. Obosit, abătut, bietul indian prinde din nou lopețile, urcă încet fluviul, apoi muntele, revine și se prăbușește în coliba lui mizerabilă, continuând să se sature cu porumb și banane fierte pe jumătate, până ce moare anihilat de tuse, diaree, paludism sau de o mușcătură de șarpe.

La singura școală din regiune sunt trimiși ca învățători, cu foarte rare excepții, drojdia învățământului: slabi în profesie ori satiri nerușinați sau homosexuali dezgustători. Și nici un fel de mașini, nici medicamente și nici asistență medicală.

Așa trăiesc și mor indienii, ca niște lighioane murdare, uitate de Dumnezeu și de Stat. Numai în epocile electorale își recapătă, pentru guvern, condiția lor de oameni și de cetățeni: atunci când e nevoie de voturile lor pentru a-i produce consilieri comunali și deputați oficiali. Atunci autorități și politicieni îl vizitează pe indian, îl sărbătoresc și-l îmbată, îi dau tutun pentru a-l adormi și pentru a-l minți. De asemenea și pentru altceva: pentru a-i lăsa definitiv, drept răsplată pentru votul lui, abrutizarea alcoolului în suflet, amăreala tutunului în gâtlee și femeia însărcinată în colibă.¹

¹ *Mamita Yunay*, textul *El infierno de las bananeras*, Editorial Platina, Buenos Aires, 1955, pp. 74-77 (n.a.).

Romanul *Prisión verde*, așa cum am amintit, este opera unui mare adevăr. În el, exploatarea pe plantațiile de bananieri și agonia sud-americanului sunt descrise prin intermediul unei proze vibrante, având forța unor fenomene ale naturii. Viața țăranilor din America Centrală – în Honduras – în luptă cu lăcomia și egoismul, într-o sfortare titanică, rămâne dramatică în paginile sale, așa cum s-a putut vedea și mai sus. Acest roman, nu lipsit de frumoase pagini, posedă, totuși, o mare încărcătură politică și răspunde acestui tip de povestire pamfletară și incitatoare a anilor '30. Intervenția armatei de stat împotriva țăranilor, monopolul alcoolului deținut de stat, exploatarea muncitorilor de către comisariatele dependente de Companii, datoriile, bețiile, viața în cort, bolile, crimele, jocul, mituirea... etc. etc., formează o ambianță halucinantă care face de multe ori din carte un demers politic. În însăși esența povestirii se face referire la texte ce sunt citite de către unii din muncitori pentru a-i informa pe ceilalți. Muncitori ignoranți, care doresc să știe despre drepturile lor și în acest fel să le poată apăra... Uneori, această cunoaștere au căpătat-o în Capitală, în timp ce-și făceau serviciul militar, același lucru întâmplându-se și cu indienii andini, care – așa cum deja am văzut – încearcă să le aplice în fermele unde patronul, mare ciocoi, nu stă la îndoială să învenineze unii contra altora o duzină din acești indigeni amăgiți numai pentru că au intenționat să formeze un sindicat. Neașteptata moarte a celor doisprezece este diagnosticată ca „infarct colectiv“ (*Redoble por Rancas*) lucru pe care judecătorul și celelalte autorități îl acceptă... În fragmentele alese din *Prisión verde* se reflectă în mod clar nevoia imperioasă a micului proprietar hondurasian de a vinde, de teama pedepselor sau din incapacitatea de a se opune concurenței marilor Companii – Centralei – care concentra pământurile de acest fel pentru marile consorții nord-americane. Este o cale spre ruină, deoarece pământul era principalul său mijloc de viață și subzistență; și din lipsa lui de cultură sau din simț de mimetism, e împins să risipească puținii bani luați dintr-o încercare de a se întrece, proteste, cu modul de viață al înalților funcționari ai companiilor nord-americane (whisky, femei, petreceri...). În clipa când se vede lipsit de mijloace materiale, nu va mai avea altă soluție decât să dea fuga la una din Companii, în căutare de lucru, ca simplu zilier.

Paragraful care urmează arată nenorocita condiție de viață a muncitorului bananier: zile de muncă nesfârșite, condiții sanitare grele în barăci și contactul permanent cu „otrava“ (produs cu care se stropesc plantațiile de bananieri), toate îmbolnăvindându-i de tifos, tuberculoză etc. Starea de slăbiciune în care cad acești zilieri este de așa manieră că medicamentele și asistența pe care Compania le acordă nu sunt suficiente pentru a combate boala. Lucrul acesta mărește pesimismul, precum și sentimentul lor de neputință, de a se dezlega de cătușele pe care „trusturile“ le reprezintă; și totul face să se nască și să reînvie în sufletul lor dorința de răscoală și revoluție împotriva unor străini și a unor condiții de viață ce-i desființează fizic și spiritual. Pesimismul și disperarea sunt reflectate în mod limpede la răspunsul lui don Braulio la întrebarea lui Martin Samayoa:

„*M. Samayoa*: Și de ce nu părăsiți aceste ferme? *Don Braulio*: Aș! Și-acum pentru ce? Așa cum Compania s-a săturat de trupul meu când era sănătos, să se sature acum și viermii!“

În ciuda acestei existențe dureroase a zilierilor captivi ai închisorii verzi „acei oameni nu cereau și nici n-aveau nevoie de milă, ci urmau forța destinului lor lipsite de nume, uitând să le mai opună rezistență; nu se plâneau de nimic – având în vedere că știau prea bine că pentru ei, sclavi ai societății, erau interzise adevărurile justiției și că nu aveau nici măcar ipotetica speranță a unui Dumnezeu; fiindcă Dumnezeu, speriat de viața oamenilor umili, prefera poate plăcuta tovărășie a stăpânilor...“¹

În cuvinte stăpânite de amintiri, Máximo continuă să-i dezvăluie lui Samayoa tabloul vieții sale nenorocite în barăcile de pe plantațiile de bananieri.

„– Noi eram din sudul țării; trăiam, dacă nu cu totul fericiți, cel puțin liniștiți. Era epoca aceea când doar numele de Costa Norte și al Companiilor trezeau ambiții și mintea celor din popor țesea legende cele mai fantastice cu privire la viața plăcută dusă în ritmul subjugator al Dansului Dolarilor. Se spunea că banii curgeau gârlă și că oricine, cât ai clipi din ochi, putea să devină

¹ Ramón Amaya Amador – *Prisión verde*, Buenos Aires, Egope, 1957, p. 96 (n.a.).

bogat; că americanii azvârleau cu bani și că pe plantațiile bananiere era un paradis. Lucrul acesta a provocat o scurgere continuă de oameni și de familii spre celebra Costa Norte din Honduras. Tatăl meu nu putea să scape de acea febră epidemică a aventurii; Costa Norte îi pătrunse în cap până la nebulie; și după ce-și vânduse în pagubă puținul pe care-l avea, am pornit la drum peste văi și munți. Eu aveam mai mult de cincisprezece ani și visam, la fel ca tatăl meu, să fac avere pentru a reveni în satul meu, unde să muncesc pământul în stil mare, fără să am patron... și acum mi se pare c-aud vocea entuziastă a bătrânului făcând proiecte pentru zilele ce vor veni. El era un om de fier, neobosit de munca ogorului și n-avea nici vicii și nici dușmănie față de cineva; o iubea pe mama și ea la fel îl iubea pe el. Ce zile erau acelea, când în satul nostru umil rupeam vieții fășii de liniște! Au fost cele mai fericite din existența mea; când mi-i reamintesc pe-ai mei, ceva mă apasă pe suflet și mă întristez.

Samayoa observă că în ciuda seninătății proprii a tovarășului său de călătorie, acesta devine taciturn și întunecat.

Ștergându-și sudoarea, Luján continuă cu voce clară:

– Ne-am instalat în Las Wanchias. Și-atunci am înțeles că tot ce se spunea despre Litoral la noi acasă era minciună; ne-am pomenit luați de o viață furtunoasă, săracă și teribilă. Plantațiile bananiere erau ceva de neconceput pentru noi, oameni simpli din interiorul țării; aceasta era ca un fluviu plin de vârtejuri, și-am căzut în curentul lui ca atâția alții. În mintea mea de biet tânăr lucrul acela era minunat; vedeam o lume deosebită și care mă umplea de impresii noi; însă, pe măsură ce trecea timpul și eu creșteam, îmi dădeam perfect seama de greșeala mare pe care-o făcusem părăsind pentru totdeauna satul nostru. Este adevărat, prietene Martin, că am cunoscut oameni și lucruri noi, Compania aducea o civilizație, însă pentru omul de la țară, cu nesfârșita aiureală a vieții care îl îneca, era o mâncare rău condimentată și prost servită. A fost o epocă de tranziție în țară: se trecea de la starea semi-feudală la crearea unui proletariat avansat. Ciocnirea între cele două stări de viață a fost teribilă. Oamenii se omorau în

fiecare zi și bolile se țineau lanț; existau mulți exploatatori. Tatăl meu, care înainte era un model de cuminenie, căzu și el în cursă.

Era ora când soarele arde puternic și până și țăntarii și șopârlele căutau umbra sub frunzele căzute. Îmi amintesc că s-a îmbătat prima oară: a fost într-o zi de plată și sosise la coliba de frunze de palmier plin de draci, lovind în toate părțile și doborând tot ce întâlnea în drumul său; mama a vrut să-l calmeze și el i-a tras câteva palme; am intervenit eu și am primit mai multe lovituri de picior. În noaptea aceea am dormit în afara colibeii, într-un adăpost, făcuți ghem, împreună cu biata mea bătrână, care plângea în tăcere. Asta a fost doar începutul; apoi acele brutalități s-au repetat foarte des; ne-am mutat la El Porvenir și ne-am angajat la muncă pe plantațiile de trestie de zahăr ale fabricii *Montecristo*. Acolo, în acele recolte de trestie de zahăr de neuitat, era o altă tragedie pentru muncitori. Mama s-a îmbolnăvit; viața pe care i-o destinase tatăl meu o apropiu mai repede de sfârșit și muri de febră neagră. Atunci de-abia am început să înțeleg realitatea vieții noastre. Am hoinărit cu bătrânul, timp de mai mulți ani, urmând constanta tălăzuire a zilierilor; astăzi aici, mâine dincolo; undeva aveam noroc, unde cumpărau forța noastră de muncă în goana după pâinea zilnică, acolo unde existau plantații. Mașinile formate din mușchii noștri au luat-o înainte, deschizând drum mașinilor de fier. Noi munceam pentru *Truxillo*, în zona Olanchito, la Sico; am trăit în mijlocul acelei furtuni de pasiuni și de instincte; a fost o vreme de aprindere a patimilor, în care zilierul din companii își înrăutățea situația mai mult decât prin exploatarea stăpânilor, prin propria lui acțiune. Atunci nu gândeam ca acum, nimeni nu gândea; viața unui om costa douăzeci de centavos, valoarea unui glonte. Dumneata n-ai auzit vorbindu-se de «vabile» companiilor?

– Destul de mult; asta era, așa cum se povestește, oribil.

– Da; se omorau până la barbarie. În La Brea, când a avut loc ultima revanșă, l-am pierdut pe tata. A făcut-o pe revoluționarul și, într-o noapte, într-o ambuscadă, l-au omorât; a murit țipând cu cuvântul «revanșă». A fost o victimă a vijeliei pătinoare, pentru că, la fel ca toți zilierii, s-a lăsat captivat de cântecul nesincer al

politicăștrilor, al șefilor de toate categoriile, falși patrioți, fie ei blonzi sau cu sânge albastru, care au profitat de ignoranța noastră pentru a ne arunca în luptă ca să cucerească un loc pentru ambițiile lor personale; și apoi să uite de noi ca de niște tulpini de bananieri tăiate, menite să putrezească în plute. Lucrul acesta, dragă prietene Samayoa, m-a trezit, m-a făcut să văd tragedia zilierului de pe plantații cu ochii lui întunecați de sânge. Viața părinților mei și a mea nu era decât o imagine a zilierilor de pe plantații și am început să gândesc, să caut umbra drumurilor, să mă caut pe mine însumi..."¹

Mai aproape de noi, tema, nu la modul monografic, a fost tratată de García Márquez. Într-adevăr, producția autorului columbian este un cosmos unde figurează întreaga problematică americană. Companiile s-au aflat în patria sa și în Macondo, orașelul cunoscut în toată lumea din romanul *Un veac de singurătate*; lumea celui târg are parte nu numai de războaie civile și violențe, ci și de extorcări făcute de străini. Macondo cuprinde în istoria sa lecția despre ce au însemnat Companiile bananiere. La Macondo sosește mister Herbert și, odată cu el, orașelul începe să se transforme: „Bătrânii locuitori din Macondo se sculau dis-de-dimineață pentru a cunoaște propriul lor orașel.” Schimbarea nu este numai urbanistică, ci și politică: se impune dominația străinilor autoritari. Și din punct de vedere economic ia alt aspect: pe toți îi cuprinde febra bananelor. Aceași demografie se vede mărită de miile de persoane ce aleargă atrase de dezvoltarea culturii bananierilor, un nou «Eldorado». García Márquez nu face altceva decât să uzeze de date istorice: ceea ce a implicat prezența, mai întâi, a lui *Columbia Land Company*; apoi a lui *United Fruit Company*, care și-a făcut simțită acțiunea în ceea ce se va numi *Zona* (Riofrio, Sevilla, Aracataca și Fundación). În cea de-a treia localitate s-a născut romancierul. Istoria bananelor merge paralel cu cea a construcției căilor ferate care unesc fluviul Magdalena cu Santa Marta, din al cărui port bananele sunt imbarcate pentru New Orleans și Mobila.

Situația care se naște în *Zona Magdalena* și în Macondo, drept consecință a exploatării de către Companie, este aceeași: greve,

¹ R. Amaya Amador – *Prisión verde*, ed. cit., pp. 19-21 (n.a.).

reclamații, cereri și represiunea lăsată în sarcina armatei. Roman-cierul duce mai departe ficțiunea cu ajutorul datelor istorice extrase dintr-o carte cunoscută, pe care în 1929 a publicat-o Carlos Cortés Vargas, participant la evenimentele pe care le povestește (*Los sucesos de las bananeras – Întâmplări de pe plantațiile de banani*). Același lucru îl făcuse și romancierul Efraín Tovar Mozo cu povestirea lui *Zig-Zag en las bananeras* (Bogotá, 1964). Când, în anii '40, *United* părăsi Columbia, *Zona* rămase abandonată și în ruine. Garcia Márquez descrie în cartea sa lupta oamenilor simpli împotriva exploatatorilor străini, pe care-i sprijină armata ce zdrobește greve și reduce la tăcere spiritul de rebeliune. Așa cum a fost în realitate:

„Muncitorii zonei continuau să-și întâlnească șefii sindicali. Unii dintre extremiști pretindeau să se profite de ocazie pentru a obține de la Companie mai multe avantaje, pe care legislația încă nu și le însușise ca drepturi ale muncitorilor. S-a impus, din fericire, un simțământ practic în acele deliberări, excesiv de înfocate prin numărul mare de păreri opuse.

– Sistemul bonurilor de casă, pentru a achita cu ele marfa pe care Compania ne-o pune la dispoziție în economate, la prețurile fixate de ea, îi servește pentru a ne ține mereu dependenți de ea în chip sclavagist... Niciodată nu vom admite să fim eternii lor debitori!... argumenta un reprezentant al salariaților.

– Să fie suprimate asemenea economate! îl sprijini un altul. De ce suntem obligați să cumpărăm totul în economate, dacă salariul nostru, primit cu sudoarea noastră, ne-ar ajunge să obținem ceea ce dorim în comerțul liber...

– Nu vezi oare că îi este greu Companiei să ajungă să închidă economatele deoarece marfa o aduce din străinătate, că tot vin vasele goale?... Afacerea ei este sigură și strălucită!... a fost comentariul pe care cineva îl făcu la urechea vecinului său.

– Dacă bonurile de casă sunt desființate, iau sfârșit și câștigurile speculanților, fu răspunsul dat comentatorului.

Când se discuta problema serviciilor medicale pentru muncitorii Companiei, cineva își dresе glasul în așa fel încât să fie auzit printre murmurele celor dimprejur.

– Amintiți-vă de defunctul Daniel Barliza!... A murit de o hernie strangulată, deoarece i se recomandase sare de Epson, confundând suferința lui cu o indispoziție stomacală... Ceea ce ne lipsesc sunt spitalele!...

Amintirea lui Daniel Barliza dădu ocazia să se bată monedă pe învinovățirea serviciilor medicale acordate muncitorilor.

Un țăran din Medialuna își spuse părerea în termenii următori:

– Dacă cineva este mușcat de un șarpe veninos, își poate lua adio de la această viață mizerabilă, deoarece Compania îl lasă să moară fără leac... Te-apucă groaza și turbarea... oricui i se poate întâmpla așa aici!

Cel care vorbea era un muncitor cu plata în acord, care, din acest motiv, nu figura pe liste ca salariat.

Redactarea definitivă a pretențiilor s-a făcut după ce a fost cunoscută părerea muncitorilor în urma acelor discuții. Cele cincisprezece puncte inițiale au fost reduse, până la urmă, doar la nouă: garantarea colectivă a muncii, repaus duminical plătit, plata săptămânală, mărirea salariilor, îmbunătățirea locuințelor, desființarea împrumuturilor pe bază de bonuri de casă, libertatea comerțului, recunoașterea calității de muncitor de către Companie și înființarea de spitale și servicii medicale. Sarcina următoare era de a obține aprobarea acestor cereri.

Însă cum reprezentantul Companiei nu era de găsit pentru a se discuta aceste cereri, delegații sindicali se mișcau dintr-un punct în altul, fără a le fi ascultate doleanțele.

Compania se crampona de ideea că lucrătorii cu plata în acord nu erau muncitori ai întreprinderii, ci simpli angajați independenți, fără drept de a beneficia de anumite servicii.

Muncitorii, atunci, fără a mai avea alt drum de urmat, au declanșat greva! Pe fețele lor, așteptarea continua să se transforme într-un entuziasm nestăvilat cu cât citeau mai mult gazetele de perete. Ordinul pe care-l vedeau acolo era hotărâtor: în consecință, rămânea decretată greva generală, începând de azi de la șase dimineața, până ce vor fi auziți și acceptați delegații și cererile lor.

Când sindicalistul Eugenio Morón ceru amânarea aceluia ordin, afirmând că poate n-ar fi de dorit greva, un orator improvizat se opuse ca propunerea să fie acceptată, amplificând, în mod vădit, disperarea tuturor, cu următoarele cuvinte:

– Cu patru ani în urmă, i-am formulat Companiei reclamații asemănătoare celor pe care le pretindem acum... I-am cerut repararea stațiilor de cale ferată, acoperișurilor și podurilor, pentru ca locurile de muncă să nu constituie o amenințare pentru viața noastră... încă și astăzi se mai mențin aceste pericole!... I-am cerut ca cei ce primeau fructele să poată suspenda munca în orele de masă și să se reia după o jumătate... și în unele ferme încă mai sunt oameni care lucrează zile întregi fără să mănânce la prânz ori să oprească munca în timpul mesei!... Am cerut ca duminica să fie plătită dublu... iar acum cerem ziua de duminică liberă și plătită!... Acum patru ani am cerut jumătate din simbria pe-o zi pentru muncitorul bolnav, internat la spital... iar locuințele muncitorilor să fie construite cu un minim de condiții igienice..., să se termine cu odioșii antreprenori generali, care îl exploatează pe muncitor silindu-l la munci mârșave... numai ca să se mențină în perfectă stare transportul la capete de tarla și un număr mare de care cu perechi de boi la fiecare fermă; iar asta pentru ca să nu întârzie culesul fructelor și să nu sufere stricăciuni...; nu se permite spălatul rufelor în anumite bazine pentru ca apele să nu constituie o amenințare pentru salubritatea publică... Oare cererile noastre de-acum, tovarăși, n-au fost aceleași acum patru ani?... Promisiunile... ce-a rămas din ele? Da, tovarăși, situația este gravă... și ea nu trebuie amânată pentru altădată!...

Puternicele aplauze s-au prelungit un timp îndelungat și greva a fost votată cu asentimentul tuturor muncitorilor.

Dar greva își avu răspunsul ei imediat. Guvernul central trimise în zona bananieră o misiune militară pacificatoare a regiunii, cu neobișnuitele atribuții generale de a acționa făcând uz de trupă așa cum înțelege și crede de cuvință. Căpitanul Gómez Botero a fost definitiv detașat în garnizoana din Ciénaga.

Direcția pe care o lua conflictul muncitoresc al zonei îl preocupa într-adevăr.¹

Apoi? Apoi persistența grevei. Apoi avertismentul armatei. Apoi regulamentarele sunete de goarnă. Apoi zgomotul de mitraliere și uciderea a vreo trei mii de persoane. Romanul acesta nu este ficțiune. Este document notarial.

3. ROMANUL MINEI .

Nu numai țările producătoare de banane, de zahăr și cafea sunt cele care și-au văzut subordonată piața externă. Și cele producătoare de minereuri au suferit acest proces, agravat prin aservirea lor unei tehnologii care provine din afară, de unde, la fel, pornesc comenzile și prețurile. În romanele minei sunt criticați magnații minereurilor, se reia cu totul surprinzătoarea ambianță a puțurilor, sclavajul angajărilor, asprele condiții de muncă și toate aceste elemente pe care deja le cunoaștem: lipsa de igienă și de sănătate, alimentație slabă, alcoolismul, analfabetismul, violența și dorința de a produce cât mai mult la un preț de cost cât mai mic. Șoproanele respingătoare, colibe sărăcăcioase, birturile și cârciumile, aburii mortali care distrug plămânii, grupările de bărbați, femei și copii îngrămădiți la intrările în mină, sordide și sulfuroase, tehnologia primitivă, viclenia angajărilor, sângeroasa intervenție militară împotriva minerilor răsculați și dependența economică a unei țări care trăiește din minerit, se asfixiază din cauza lui, dar nimic nu se poate face dacă nu este cerut la export. Rezultă că e interesant să contrapui imaginea minieră celei bananiere. A urca de pe terenurile joase, tropicale și agricole la înălțimea andină și minieră. Aici ne ciocnim de asemenea cu boli, uzura galopantă a omului, alcool, certuri, crime, abrutizări, politicastri, avocați venali, mici băcănii, economate, campamente, venetici, ingineri, armată represivă, evaziune și absorbție de

¹ Efraín Tovar Mozo – *Zig-Zag en las bananeras*, Bogotá, 1964, pp. 175-178 (n.a.).

capitaluri din partea companiilor, împrumuturi în schimbul diminuării impozitelor, controlul politicii și al presei, guverne binevoitoare...

„Backuw, care urmărea lectura, își lăsă capul pe sapte și explică:

– Minele nu valorează nimic dacă nu există piață de desfacere pentru cositor. Singura valoare a subsolului Boliviei este valoarea pe care o dă piața Londrei.

– Și dibăcia?

– Dibăcia este opera științei universale și valoarea ei se află în acțiunile lui Omente Tin, la bursa din New York.

– Și cei cinci mii de muncitori?

– Munca indienilor n-are valoare prin ea însăși. Cumpărătorii de metal sunt cei care fixează prețul acestei munci, la fel ca pentru alți indieni care muncesc la antipozi. Guvernele latino- americane par să ignore aceste lucruri. Însă întreprinderile cunosc și posedă datele pentru a controla oferta față de cerere. Există prea mult cositor. Guvernul n-are legături în străinătate spre a-l vinde. Altor produse precum cafeaua, grâul, atunci când recoltele sunt prea mari, li se dau foc. Înțelege? În Cuba, trestia de zahăr a servit pentru a se dedulci rechinii.

– Dar cositorul, dragul meu, nu poate fi azvârlit în mare și nici să i se dea foc...

– De aceea, iubito, întreprinderea trebuie să aibă autonomia necesară ca să producă o cantitate lunară nici prea mare față de cota indicată de *pool*-ul internațional, nici atât de mică ca să nu-i rămână beneficiu lui Omente și altor mari producători din Bolivia...

– Asta... Ai spus că minele sunt sărăcite și că valoarea cositorului este foarte mică. Atunci cum se poate să fie alți proprietari de mină aflați acum în dispută cu Omente ca să pună mâna pe o afacere atât de proastă?

– Rezistă doar capitalurile foarte puternice... Iubito, e timpul să ne îmbrăcăm. Nu uita că l-am invitat la masă pe mister Kenn.

– Oh, da. Iartă-mă, iubito. Îl înlocuiește pe Estrada?

– Da. A și sosit ordinul domnului Omente.

Administrația a redus producția. Au fost dați afară muncitori vechi pentru a se angaja alții noi, cu contract doar pentru

o singură lună, spre a se evita îndemnizația de concediere. Devalorizarea monedei a redus în mod automat salariile. S-au introdus un regim de economie în băcăni, destinându-se cote stricte pentru fiecare muncitor sau funcționar, cu scopul de a nu scote din băcănie mai mult decât necesarul strict pentru fiecare. Iar pentru a se evita revânzarea articolelor, acestea au fost predate fără ambalaje. În clipa vânzării fiecare cutie de conservă era mai întâi găurită cu un cui.

Economie de materiale și de oameni. Randament maxim cu cheltuieli puține. Tehnologizare în stil mare și pe scară mică.¹

Toquepala, Quevallaco, Cuajones, Cerro de Pasco, Catavi, Llallagua, Siglo XX, La Sojilla, El Teniente, Chuquicamata, Potrerillo etc. sunt localități miniere andine ce au atras atenția experților – și nu numai o singură dată. Vina este a cositorului, a argintului, a cuprului. Vina a fost a intereselor de război, a circumstanțelor internaționale. Vina au avut-o, de asemenea, codurile naționale, dependențele, tensiunile muncitorești, naționalizările etc. Minereul reprezintă în zona andină ceva conștient, un determinant al vieții. Relatări semnate de Bartolomé Arzans de Ursúa (*Historia de la villa imperial de Potosi – Istoria orașului imperial Potosi*) și de Luis Capoché (*Relacion de Potosi – Povestire din Potosi*), afirmă că încă din epoca Viceregatului exista în câmpurile miniere o situație încordată, conflictuală care a fost denunțată în secolul nostru în romanele apărute începând de prin 1904 și 1911. Și spunem 1904 și 1911 pentru că la aceste date chilianul Baldomero Lillo publică *Sub-Terra*, influențat de Emile Zola, iar bolivianul Jaime de Mendoza *En las Tierras del Potosi – Pe pământul din Potosi*, tablou al ambiantei miniere sordide, un personaj principal al operei. Vreo douăzeci de ani mai târziu peruanul Cesar Vallejo publică *El tungsteno* (1931). Oscar Cerruto, bolivian, editează *Aluvión de fuego – Torrent de foc*, (1935), proză lirică, nepotrivită temei. Romanul lui Vallejo se situează în cadrul normelor așa-numitului realism social. Vallejo pretinde să denunțe și să pună

¹ Augusto Céspedes – *Metal del diablo*, Casa de Las Americas, Havana, ed. II-a, 1975, pp. 316-317 (n.a.).

degetul pe rană. Să denunțe dependența, alianța între întreprinderile străine și oamenii puternici din țară. Pe baza unei relatări liniare, Vallejo descrie exploatarea bogățiilor miniere ale Perului de către firme străine, așa cum este *Mining Society* și cum sunt extorcați indigenii de către acești intruși și de colaboratorii naționali. Compania, patronul, subprefectul, judecătorul, inginerul, indienii (*soras*), un sat, o mină, o răscoală și o reprimare feroce. Acesta e romanul. În *En todas las sangres – Toate semințele*, 1964 de J.M. Arguedas va reapare din nou tema minei peruane. Arguedas insistă asupra unui lucru pe care-l cunoaștem deja: cum sunt supuși locuitorii unui sat puterii economice a unei mine; la rândul ei, această putere minieră se sprijină pe o putere politică, pe o putere economică străină. Într-un cuvânt, dependența. Totuși, Peru n-a fost generos în texte cu tematică minieră.¹ Începând cu anii '40 se succed diferite titluri, unele ca autentice valori literare. Altele doar cu o valoare documentară. Augusto Céspedes publică *Metal del diablo* (Metal al diavolului, 1946), biografie romanțată a magnatului metis Zenón Omonte, a cărui adevărată identitate corespunde lui Simón I. Patino. *Socavones de angustia – Galerii apăsătoare*, 1947 de Fernando Ramírez Velarde este povestea a doi țărani – Sebastiano și Donata – și a altor ființe care pentru a trăi muncesc ca niște *palliris*². În *Mina* (1953) de Alfredo Guillén Pinto și Natty Peñaranda de Guillén Pinto, avem de-a face cu impresiile unui învățător din La Paz care hotărăște să-și schimbe îndeletnicirea pedagogică pentru o existență minieră. *El precio del estaño* – Prețul cositorului, 1960 este scris de Néstor Taboada Terán, care zugrăvește un fapt real: masacrul ce-a avut loc în Catavi, în ziua de 21 decembrie 1942. Toate aceste povestiri ne conduc la colibele mizerabile de pe podișuri, la directorii trusturilor și cartelurilor mondiale, trecând prin intrigile de palat și fastul parizian. În timp ce albi și metiși inteligenți se ridică pe scara socială și economică, alți metiși și

¹ Julio Ortega – *El minero en la novela peruana*, „Mundo Nuevo”, Paris, nr. 31, ianuarie 1969, pp. 45-58. Raúl Teisidó – *En minero en la novela boliviana*, „Aportes”, Paris nr. 1, 13 iulie 1969, pp. 26-56 (n.a.).

² Muncitori specializați în scoaterea metalului din minereu (n.t.).

indieni se afundă în mizerie, în degradare și în puțurile unor îndepărtate zăcămintele ale căror măruntaie vomită bogății de care țara profită foarte puțin. În toate sectoarele vieții este vizibilă în aceste romane o dualitate plină de lumini și umbre, corespunzând unor relații ce provin din exteriorul și din interiorul țării. O lume înrobitoare, dinamică, tehnocrată și capitalistă se opune și exploatează o altă umilită, suferindă, înapoiată și săracă. Albi/indieni. Oraș/sat. Străin/indigen. Lux/mizerie. Impresionează ambianța minelor, pământul rece și neospitalier, apărându-și măruntaiele, setea de câștig și mizeria celor ce luptă împotriva lor, colibele amărâte din paie și zinc adăpostind „mii de indigeni, agricultori și meseriași care-și părăsesc mediul rural pentru a se angaja ca zilieri.“ Singuri sau împreună cu familiile lor. Săraci, nepricepând nimic. Surprinși în fața unei lumi noi ce-i va înrobi și de unde nu se vor mai întoarce, căci marele și epuizantul cerc de interese miniere nu le va mai permite plecarea. Mina va fi viața lor. O viață care durează abia cinci ani și din care o parte se petrec la 400 de metri adâncime. Într-un asemenea infern indianul-miner, abia apărut, va lupta pentru câteva monezi și va înfrunta *fatum*-ul cu „alcool, bomboane sau pâine“ într-un ritual magic pe care-l mănuiește pentru a implora Spiritul Minei. Și din această ambianță și scenariu, din alcoolism, abrutizare, prostituție, jocuri de noroc, mizerie, violență și pasiuni narațiunea sare la cealaltă lume, a orașului, unde mii de interese se încrucișează și hotărăsc destinul acelor ființe anonime. Și pe deasupra, tragedia unei țări care trăiește din cositor și care se asfixiază din pricina lui. Bolivia nu este stăpâna destinului ei. Europa are nevoie de cositorul ei, însă ea are nevoie de Europa sau de Statele Unite. Metalul nu valorează nimic dacă nu este cerut din exterior. Un exterior care trage folos de pe urma lui și-i face rost de benzi rulante, de *Jiggs, buddles*, mori mecanice etc. Dependența tehnologică și, din același motiv, cea economică sunt totale. Marii proprietari de mine boliviene se afiliază capitalului internațional pentru a-și exploata propria patrie. Guvernele se supun. Mineralul corupe totul. Se falsifică alegeri; se schimbă guverne; sunt numiți

miniștri; fiscul este păgubit; se apelează la armată pentru scopuri josnice... Cine dă ordine este cositorul, metalul diavolului:

„Cu cositorul micuței sale mine, plătit în aur de Anglia și Statele Unite, Omonte a dobândit majoritatea acțiunilor Companiei anglo-chiliene, operându-se fuziunea minelor pentru a se constitui compania *Omontae Thin & Enterprise Consolidated*, cu sediul la New York.

Mai târziu a acceptat oferta pentru a cumpăra acțiuni la turnătoriile lui Williams Harvey.

Și apoi la bursele din Londra, din Amsterdam și din Shanghai agenții lui cumpără acțiuni ale minelor din strâmtorile Malayeze și Indiile Olandeze, constituite de societăți anonime sau de proprietari particulari. Strâmtorile, conform versiunii difuzate de către tehnicieni în Bolivia, produc cositor la un preț ce pare un cadou. Acolo nu există galerii, ci zăcăminte de aluviune. Imensele drage, ca niște corăbii abandonate pe pământ din cauza unei descărcări subtile, navighează pe sol, deplasând în valuri dealuri și coline ce conțin mineral.

Omonte devine astfel milionarul Extremului Orient. Intră în consorțiul *Internațional Thin*, devenind asociat cu doi membri ai Camerei Lorzilor, cu un colonel în retragere și un fost ministru de finanțe britanic, care pronunțase discursuri magnifice despre nevoia de a fortifica Singapore.

În serviciul importantului milionar euro-asiatico-sud-american, se pun politica și opinia publică din Bolivia, dirijate în cadrul «Lojei» miniere prin intermediul presei, al înaltei societăți, al marilor partide și al marilor scriitori, care, cu toții, atribuie relele țării incapacității rasiale ale indienilor și metișilor, cu condiția ca aceștia să nu fie milionari când intră în joc înaltele principii.

Se organizează finanțele publice odată cu sistemul împrumuturilor față de guvern, în schimbul unor importante compromisuri ale acestuia pentru a nu se mări impozitele pe minerit. Decretele financiare sunt mai întâi aprobate în biroul unei Asociații de Minerii formată din Omonte și alte companii străine. Guvernul, mereu grăbit în calculele sale, trebuie să fie sfătuit la prudență de către avocații lui Omonte, care sunt prezenți cu rândul la Ministerul de Finanțe, având grijă de interesele acelei

asociații. Atunci când guvernul se împotrivește, industria minieră deschide un proces căruia întotdeauna Curtea Supremă de Justiție îi dă dreptate.

Valorile politice sunt stabilite de către «clasificatorii» industriei miniere: se mențin numai dacă recunosc că aceasta este «ugerul binefăcător care hrănește economia unui popor ingrat și trândav». Dacă nu, dispar repede, defăimați ca niște nerozi, incapabili, lipsiți de scrupule și nedemni de încrederea poporului.

Iar dacă guvernul se opune mai departe într-o țară cu drepturi înjumătățite, atunci industria minieră își concentrează toate focurile: criza economică, interesele regionale, întrecerile între echipele de fotbal, sentimentele maselor, ambițiile militare studențești, cu toate acestea se însărcinează artileristii «Lojei», iar Guvernul cade într-o bună zi în mod zgomotos, pentru a lăsa drum liber unei «noi ere», conduse mereu de avocații lui Omonte, care în numele acestuia îi felicită pe generalii conducători ai rebeliunii militare a poporului eroic și fac donații Universității, pentru acest început de «adevărată epopee restauratoare a Constituției și a legilor». Uneori astfel de donații constituie lubrifiantul, iar alteori curățenia generală a roțiței denumită «Statul bolivian», pentru ca să poată continua funcționarea acestei mari «mașini de cositor» pe roțile ei colosale – strâmtorile Malayeze și Bolivia – ce se învârtesc pe axa cererii mondiale, de fiecare dată în creștere. Cositorul ajunge a fi cotate la 400 de livre tona. Minerii cu târnăcopul din minele boliviene scot 48000 de tone de minereu anual. Strâmtorile Malayeze produc 70000, Indiile Olandeze, Siam, Congo Belgian și Nigeria produc și ele cositor și, împreună cu Bolivia și Malaezia, concurează la mărimea producției unindu-se, prin cureaua de transmisie reprezentată de transporturile terestre și maritime, cu turnătoriile engleze, care, la rândul lor, împrăștie conductele ce poartă metalul fin spre fabricile din Statele Unite, Belgia, Germania și Canada, în timp ce un manometru denumit Bursa arată cu exactitate, în cifre, oscilațiile ofertei și ale cererii.

Pentru a sincroniza mișcarea minelor sale din Bolivia și din Malaezia, conducerea societății pe acțiuni *Omonte Thin* și

Entreprises Cons. regularizează finanțarea producției de pe ambele teritorii, transportul, topirea în uzinele metalurgice și disputarea piețelor. Această conducere, la rândul ei, ia legătura cu consilierii particulari ai lui Omonte cu reședința la Londra, New York și Paris, care conduc afacerile lui de proprietar de mine din Bolivia, Malayesia și Indiile Olandeze, neconstituite în societăți anonime, de acționar al unei companii de navigație și de acționar al turnătoriilor *Williams Harvey*. Omonte, cel mai mare acționar și președinte al lui *Omonte Thin Enterprises*, este și acționar și vicepreședinte al lui *International Thin*, care – la rândul ei – este acționară a lui *Omonte Thin* cu investițiile particulare ale Zenón Omonte în fabrici de aspirină germane, în acțiuni ale unor bănci din Londra și Buenos Aires, în *Trustul Wolfram*, în *Compania de Navigație a Pacificului* și în proprietăți agricole din Cochabamba.

Preastimatul domn Omonte a ajuns președinte a patru societăți anonime cu sediul la Londra și New York și președinte al companiei sale particulare, constituită de asemenea pe acțiuni pe care le posedă sută la sută. De aceste axe depind altele, peste care se învârtesc multe roți cu nume de birouri, direcții, administrații, reprezentatii și agenții: o conducere la Londra, birou de avocatură la Paris, Consiliu de Administrație la New York, birou tehnic la New York, agenție la Londra, reprezentanță în La Paz, reprezentanță în Malayezia, administrații în Oruro, administrator al Băncilor din La Paz, Oruro, Cochabamba și Uyuni, administrarea grupului minier din Uncia și Llallagua, administrarea unei linii de vapoare la New York, sub-administrație în Chile, administrarea căilor ferate din Bolivia.

Minerul bolivian se înconvoaie și fiecare din înconvoierile lui îl face apt pe patron să-și mărească zona de cuprindere financiară cu noi partide de câștig. Astfel, transformat în curea de transmisie fără de sfârșit, industriașul Omonte nu face altceva decât să se încaseze pe sine însuși. Pentru minereul scos din mină încasează de la căile ferate (*Omonte feroviar*); încasează de la vapoarele sale (*Omonte armator*); minereul odată sosit în Anglia, încasează de la turnătorii (*Omonte turnător*) și odată distribuit pe piață, încasează prețul metalului fin (*Omonte miner*).

Banda rulantă fără de sfârșit iese din Bolivia încărcată cu cositor ce se transformă în aur, însă revine în Bolivia goală, pentru a ieși din nou acoperită de cositor. O piramidă imensă își proiectează umbra peste țară, unde își sprijină una din laturile bazei sale. Vârful – Zenón Omonie – și, pornind de la el în jos alți doi mari proprietari de mine, apoi urmează cei cu procură, administratorii, inginerii și avocații, depinzând cu toții de președintele și de stările lui sufletești proaste. Și mai jos Guvernul, subordonat acestora. Apoi furnizorii, băcanii, vătăfii, funcționarii, contabilii, zidarii de mină, căraușii, perforatorii, separatorii, zilierii, muncitorii – bărbați, femei și copii subnutriți, peste care gravitează greutatea acestei piramide perfecte a capitalismului internațional.¹

Metal de diablo este ceva mai mult decât biografia romanțată a lui Simon I. Pantiño. Este o schiță brutală, adică o imagine a dependenței, a puterii „cercului” și, în primul rând, este o groaznică acvaforte a habitatului minier și a condițiilor ce-i afectează pe muncitori. Colibe din paie, lipsite de apă și lumină, unde se îngrămădesc în condiții de promiscuitate, ce-i produc muncitorului boli incurabile... Zile lungi de muncă, nici un fel de îngrijire sanitară, proastă alimentație. Alcool din belșug. Violența...

În *En las tierras de Potosí*, studentul Martin Martinez, din Sucre, alungat de la Universitate, se lansează pentru a-și încerca norocul în terenurile miniere. Acolo întâlnește un alt prieten de colegiu, Emilio Olmos, a cărui viață la marginea legii îi aduce beneficii grase. Înainte de a fi atras de joc, Martin Martinez hotărăște să revină în Capitală, după ce constată prăpastia ce separă viața omului de la oraș de cea a muncitorului oarecum primitiv, ce muncește în condiții inumane în mină.

Spuneam că în *Socavones de angustia* apăreau două muncitoare de la cernerea minereului. Soțul uneia dintre ele, Juan Calle, întâlnește un alt miner prieten, Juvenal Sunahua. Sunt istorisite lupta, munca și mizeriile suferite zi de zi de acești oameni ce se opun din răspuțeri întreprinderii care vrea să le

¹ *Metal del diablo*, pp. 284-289 (n.a.).

micșoreze salariile. Un alt personaj, Pablo Lizarazu, îi servește lui F. Ramirez pentru lungi tirade – într-un limbaj nepotrivit gradului de pregătire al muncitorilor – despre educație, așa cum procedează și când se referă la indieni, educația fiind considerată calea spre nenorociri. Minerii doresc să capete anumite cunoștințe și i le cer profesorului. Dar administrația vede cu ochi răi învățăturile profesorului, îl scoate din post și încearcă să-l corupă prin avansarea și aducerea lui în birourile întreprinderii:

„– Într-adevăr, domnule Burton, trebuie să-ți spun că mă surprinde și mă neliniștește oferta dumitale, deoarece eu eram foarte mulțumit cu rolul de profesor de școală.

– Da. Da. Cunosc înclinația dumitale pentru învățământ; de asemenea, sunt informat – adăugă Burton – subliniind ușor cuvintele sale, ca și cum ele ar fi conținut o a doua intenție, despre cursurile extraordinare pe care le predai muncitorilor, în formă gratuită și dezinteresată.

– De fapt, le dau demult lecții, fu de acord profesorul, și te asigur că n-am făcut niciodată un secret sau n-am ascuns într-un fel ori altul aceste cursuri pe care le predau minerilor.

– Uite, Lizarazu, vorbi iar Burton pe un ton categoric, lecțiile acestea sau cursurile pe care le dai muncitorilor, m-au pus pe gânduri în mod foarte serios și ca urmare o să te transfer de la Întreprindere din motive de stabilitate socială în cadrul ei. Și dacă n-ar fi fost intervenția domnului Gordon, poți fi sigur că, în loc de oferta pe care ți-o fac acum, ai fi putut primi foarte bine adresa de concediere.

– Mi-e foarte teamă, domnule Burton, că ești rău informat despre scopul lecțiilor pe care le dau.

– Eu obișnuiesc să fiu foarte bine informat despre tot ce se întâmplă la mina «Formidable», domnule Lizarazu.

– Ți-aș fi spus-o chiar eu, domnule Administrator, deoarece mi s-a părut că mă bănuieți a fi un agitator politic sau ceva asemănător. Și dacă dumneavoastră ați fi fost bine informat, ați fi avut certitudinea că nu este așa.

– Agitatorii profesioniști care mișună prin aceste mine nu-mi produc griji, prietene Lizarazu, pentru că nu i-am considerat

niciodată periculoși. În schimb, dacă mă preocupă cineva sunt cei care, nefiind agitatori, poartă rebeliunea în suflet. Aceștia și nu ceilalți sunt în stare să ducă la capăt marile răzvrătiri.

Lizarazu zâmbi în mod sincer. Niciodată în viața lui nu se considerase un revoluționar și-i făcea plăcere faptul că administratorul întreprinderii îl cataloga printre indivizii periculoși.

– Eu n-am făcut altceva decât să dau lecții muncitorilor... comentă surâzător.

– Rău obicei să deschizi ochii muncitorilor cu învățătura, domnule profesor, răspunse Burton cu viclenie și cu zâmbet răutăcios.

Fața amabilă a lui Lizarazu se întunecă instantaneu:

– Te-ai supăra dacă ți-aș spune că fraza pe care ai pronunțat-o dumneata mi se pare cinică, domnule Burton?

– Nu, nu, în nici un caz! Din contră, îmi face plăcere franchețea. Dar, ca să fiu mai exact, dumneata nu deschizi ochii nimănui, dragă prietene.

– Am impresia că vă contraziceți...

– Nu. Când spuneam că ție un obicei rău să deschizi ochii muncitorilor prin intermediul învățaturii, o spuneam în termeni generali. În cazul dumitale, particular, afirm că-ți pierzi timpul în mod lamentabil căutând să dai lecții acestor indieni ignoranți, care nu vor avea nici un profit din învățămintele dumitale sau vor interpreta strâmb aceste lecții.

– Dumneata nu-i cunoști pe indieni, domnule Burton!

– Îi cunosc... E un neam nefericit, plin de tare și de vicii.

– Și nu crezi că instrucția ar putea să-i izbăvească de condițiile lor actuale?

– Nu, prietene Lizarazu. Singurul lucru ce i-ar putea izbăvi de tarele lor, ar fi o eliminare pioasă a lor. Și cum lucrul acesta ar părea puțin cam nemilos unora ca dumneata care au o oarecare slăbiciune pentru aborigenii patriei lor, trebuie să-i lase așa cum sunt, căci – pentru moment – mâna lor de lucru, cu toate că au lipsuri, e bună și este relativ ieftină... Și nu-i necesar să-mi repeți că frazele mele ți se par cinice...

– Cred că în afară de asta există din partea dumitale o nerecunoaștere totală a indianului. Pot să fiu sigur că n-ai avut relații niciodată cu niciunul dintre ei.

– Într-adevăr, admise Burton, niciodată nu am avut relații personale cu ei, ceea ce nu e neapărat necesar ca să-ți dai seama că sunt murdari, bețivi, bolnavi și degenerați, recalcitranți cu totul la orice civilizație și progres. Îți repet că dumneata îți pierzi timpul, încăpățânându-te în a-i învăța câte ceva.

Lizarazu răspunse la început cu voce stinsă de emoție și apoi cu glas vehement și mai puternic:

– Dumneata privești lucrurile cu înclinarea pe care o ai pentru idei preconcepute și pe care nu vrei să le modifice; cu răceala indiferenței și a socotelii oarbe a omului de afaceri. Pentru dumneata indianul este o fișă în cartoteca de activități; un simplu surub al formidabilului angrenaj al Întreprinderii pe care-o administrezi. Pe dumneata singurul lucru care te interesează, și asta într-un mod foarte egoist, este ca indianul să extragă metal din galeriile subterane. Iar în ce-i privește pe ceilalți, la naiba cu ei! Dumneata îl consideri pe indian drept un simplu factor al producției de cositor!

– Vorbind sincer, ceea ce afirmi dumneata este adevărat, conveni sec Burton.

– Pentru mine problema este deosebită, continuă Lizarazu. Eu îi cunosc și-i iubesc pe indieni și pe metiși. De foarte mic copil am trăit printre ei și te pot asigura că, la mulți, am întâlnit calități magnifice, adormite de ignoranță și i-am văzut pe unii ieșind din mediocritate, ceea ce arată că sunt apti pentru civilizație și progres. Printre angajații dumitale aș putea cita pe mulți care au sânge de indieni în vine și, dacă nu mă înșel, sunt colaboratorii dumitale direcți.

– Eu nu mă refer la aceștia, prietene Lizarazu, zise americanul și păru că-și pierde pentru prima oară echilibrul, împreună cu zâmbetul său ironic.

– Cum nici nu te vei referi, răspunse Lizarazu, la mulți aborigeni și la mulți metiși ai Americii Indiene, care au fost sau sunt mari bărbați de stat, artiști străluciți sau admirabili gânditori;

și asta mulțumită instrucției pe care au căpătat-o. De unde ai putea dumneata trage concluzia că, dacă indienii și metișii se află în starea actuală de înapoiere, nu se datorează faptului că sunt în mod congenital recalcitranți la progres, ci, foarte simplu, pentru că le lipsește educația.

Burton tăcu o bună bucată de timp, măsurând se pare argumentele profesorului. Aprinse o havană și, schițând din nou un zâmbet zeflemitor, replică:

– Se prea poate să ai dreptate, prietene Lizarazu. Însă, din păcate, continuă el să mânuiască havana foarte aproape de fața interlocutorului și cu accente punctate de ironie, întreprinderea mă plătește pe mine pentru a obține maximum de randament din minele ei și nu pentru a le transforma într-un laborator experimental de culturalizare a indigenilor..."¹

În *Mina* întâlnim din nou un profesor care, obosit de serviciu și de probleme familiale, caută alte orizonturi și se duce la minele din Rio Nuevo, a căror atmosferă îl rănește adânc. Refuză postul de profesor ce i se oferă și se înapoiază acasă... Pentru puțin timp. Revine la mine, în districtul Sanata Ana, unde acumulează o experiență groaznică în legătură cu viața muncitorilor abrutizați: Alcedo, profesorul, cunoaște existența cotidiană a acestor ființe marginalizate și le ajută. Dar, acuzat de un coleg ca „ațățător periculos“, se vede expulzat. Atunci hotărăște să se pregătească pentru a deveni muncitor, ajunge conducătorul unui sindicat revendicativ... și sfârșește în fața plutonului de execuție.

În *El precio del estaño* (*Prețul cositorului*) se povestește o etapă interesantă din istoria cositorului bolivian: când Japonia își impune influența în Malaezia și Bolivia, pentru a fi principalul furnizor al Aliaților în cel de-al II-lea Război Mondial. Cu această ocazie muncitorii de la *Patiño Mines* au cerut o urcare a salariului de 100%. Guvernul, presat de „cerc“, n-a fost de acord și a promulgat Codul Buch al Muncii, favorabil în mod teoretic muncitorilor. Aceștia, aflați în grevă în diferite circumscripții din Catavi, produc paralizarea întregii producții. Se declară greva

¹ *Socavones de angustia*, pp. 268-271 (n.a.).

generală. Atunci este momentul când armata ocupă piața și se îndârjește împotriva greviștilor și a familiilor lor. Romanul constituie o relatare romanțată a unor vieți și a unor fapte reale, precum măcelul din Catavi¹, despre care, ca să zic așa, am citit în *Metal del diablo*:

„Toți se află în grevă de vreo trei zile: cei de la mină, mașini, ateliere, magazine, depozitele de lemne, țevărie, ciment, cisternele de benzină, petrol, lubrifiantii și uleiurile concentrate. Toți în grevă: de la cabluri, cernerea minereului, mașini, uzine, pulberării, barăci. Toți în grevă.

Și băcăniile se află în *look-out*, închise din ordinul Întreprinderii. Ora zece dimineață. Soarele scaldă spațiul larg deschis dintre dealuri. Pe câmpia din Barsola se încrucișează drumurile ce pornesc din Uncia și din Llallagua și care, coborând printre munți spre câmpie se îndreaptă către atelier și barăci. Linia de cale ferată își taie aici drumul. Pe șine se află doar un vagon-platformă părăsit.

Liniste și pace; tăcerea de moarte a minereurilor palide sub soarele dimineții, fără briză și fără umbră. Atmosferă de praf metalic care face să se șteargă aproape culoarea lucrurilor. Nuanță de zinc în atelier și barăci pierdute în defileu, plus mormanele cenușii ale haldelor.

Printre rocile dealurilor ciopârțite, liniștea cuprinzătoare se așterne peste cei 300 de soldați care scrutează câmpia, trântiți în spatele a zece mitraliere și a două obuziere calibru 65. Este ora unsprezece dimineață.

«Uite că vin...» «Uite că vin...»

Pe drumul care coboară pe partea de la Llallagua spre câmpia din Barsola se vede o masă de praf și, înlăuntrul ei, o aglomerare neagră ce iese din pământ ca un fantastic animal subteran, greoi și neghiob, orbit de lumina soarelui, coborând calm, cu o intenție sinucigașă.

«Uite că vin...» «Uite că vin...»

¹ În legătură cu el, a se vedea Augusto Cespedes – *El presidente colgado (Președintele dezamăgit)*, Buenos Aires, Editorial Jorge Alvarez S.A., 1966, cap. VI (n.a.).

Distanța – 2000 de metri. Omida enormă și diformă, pare nemișcată și totuși se apropie, coborând prin praful drumului cu mișcări confuze.

Distanța – 1600 de metri. Masa arămie atinge șesul vărsându-se de pe deal și se precipită printre brazdele pământului pietros, peste care se rostogolește ca pietrișul dintr-o basculantă.

Distanța – 1200 de metri. Mulțimea se adună încă o dată pentru a porni la drum, se afundă într-o cută a terenului și prin praf sunt deja vizibile siluetele lor; mii de poncho-uri întunecate, fulare de lână, fuste colorate, pălării albe, bonete de lână grosolane și pălării fără boruri. Deasupra lor se bălăbănește un drapel bolivian care domină mulțimea cu cele trei culori strălucitoare ale sale.

Distanța – 1000 de metri. Iată că ajung umblând printre paiele uscate, sunt aproape de încrucișarea drumurilor. Peste brazdele terenului avansează, poticnindu-se, grămezi de oameni prăfuiți, dând impresia unui furnicar calcinat, care se rupe și se întregește în vârtejuri confuze pe pământ.

Acum sunt mai aproape. Iată că traversează șiruri rambleul, în toată lățimea lui.

880 de metri – Foc!!!

Aerul se fărâmițează sub răpăitul mânios al mitralierelor și al armelor răsunând în golul dintre dealuri și zănoage. Monstrul trist și flămând își întoarce privirea cu miile sale de ochi în aceeași direcție: spre Întreprindere.

«Foc!!!»

Se prăbușesc morții și răniții. Cade drapelul, cosit de rafala de mitralieră, peste o femeie moartă.

Foarfeci enorme de foc sfâșie aerul. O răpăială seacă, fără apă, cu tunete îndepărtate. Paiele uscate se zbârlesc sub pașii bărbaților și ai femeilor care urlă. Strivite în gropi, răsturnate în spatele rambleului, rămân doar niște trupuri. Iar altele aleargă, urmărite de flacăra care ucide. Câmpul se rupe în bucăți odată cu proiectilele și cu strigătele.

Mulțimea imensă pierde mult sânge. Supraviețuitorii aleargă spre sat și barăci, pe drumuri, se cațără pe povârnișuri, fug pe poteci fără a se opri, urmăriți de valuri noi de foc.

Din locuințe apar alți oameni, bărbați și femei, fugind și ei, părăsind minele, purtând pe umeri paturi, îmbrăcăminte și găini și ținându-și de mână copiii. Fug cu toții pe povârnișuri până la orizont și șiruri întregi de oameni continuă să fugă distruși pe drumurile ce pornesc de la minele *Omonte Thin*; și mășcăluiesc timp de ore, până ce dispar în umbra înserării, prin lanțurile de munți luminate de asfințit, cu cerul ca de sânge înghețat pe care aleargă nori groși adevărate forme aeriene ale dihăniilor morții cu ochii lor negri, larg deschiși¹.

Măcelul din Catavi trezește tânăra oficialitate care înțelege cine comandă în birourile din palatul Quemando. Mișcarea Națională Revoluționară (MNR) ia amploare. Independența economică este poate una din problemele cele mai importante cu care se confruntă regiunea. Se pretinde răscumpărarea a ceva ce fusese cedat în primii ani ai formării națiunii și în a doua jumătate a secolului XIX, când s-a dat frâu liber susținătorilor investițiilor străine, drept cale unică pentru atingerea progresului dorit. Cultul oficialității, al progresului, al industrializării au adus și oarecare supunere care, unită cu egoismul minorităților puternice economice, deja aliate capitalului străin – la fel ca „cercul” bolivian – au legat de mâini și de picioare țările respective, punând interesul personal sau de grup deasupra celui național. Guvernele se aflau la cheremul acestor minorități. Și atunci când guvernele au putut dicta legi pentru a apăra suveranitatea națională apărând astfel propriile lor bogății, n-au lipsit „oamenii de paie” care să-și ofere numele și sprijinul aliindu-se intereselor străine, admițând coruperea sau acționând ca asociați capitaliști. Bolivia a fost țara unde acest grup minoritar a apăsător cu o forță colosală asupra destinului național; și în Mexic întâlnim destule exemple de indivizi dispuși să colaboreze în favoarea intereselor străine și să-i imite pe străini.

Biografia „cercului” este făcută în romanul *Metal del diablo*, din care am mai citat; și Carlos Fuentes, în *La muerte de Artemio Cruz* (*Moartea lui Artemio Cruz*), nu numai că întreprinde o critică a rezul-

¹ *Metal del diablo*, pp. 356-58 (n.t.).

tatelor Revoluției Mexicane, ci judecă nefastul mimetism vizibil în țară în forme bizare, distrugând propria ei personalitate prin figura lui Artemio Cruz, conducător tipic, protector al poftelor străine. Artemio Cruz agonizează la începutul romanului. Oare să însemne sfârșitul procesului revoluționar mexican? În clipa aceasta a morții personajului se întreabă care a fost rațiunea sa de-a fi. Este un exemplu al reușitelor Revoluției? Artemio Cruz a fost un hulitor de Dumnezeu, dușman al catolicismului, asasin, cumpărător de conștiințe, traficant cu veneticii, însetat de putere și bani, stăpân și editor al unui ziar cu ajutorul căruia manipulează opinia publică. Scriitorul Carlos Fuentes judecă Revoluția Mexicană, denunță nepotismul și corupția, arată centralismul puterii și ignorarea de către guvern a situației țăranilor în raport cu pământul. Reforma agrară continuă să stagneze. Este notată prezența capitalului nepoftit și tipi ca Artemio Cruz se fac vinovați de mimetism și complicitate cu străinii.

Romanul este o radiografie multiplă a Mexicului. Pe de o parte este dusă la capăt o critică necruțătoare asupra rezultatelor Revoluției – sub toate aspectele – se face o discuție a clasei conducătoare – prin Artemio Cruz – ce se află scufundată în putregaiul moral și legată de mâini și de picioare de capitalul străin, căruia îi servește drept paravan. Pe de altă parte romancierul examinează lipsa de coloană vertebrală a țării, aservită de un grup de oameni declasați, lipsiți de o solidaritate reală și o ideologie plauzibilă¹, grup căruia i se ghicește intenția de a împământeni formule nord-americane până și în modul de a se îmbrăca, de a vorbi, de a mânca etc.

Revoluția a rămas neterminată, îmburghezită... Dependență. Căutare a identității și respingere a imitației...

„Încă o dată mâinile întinse o descurajaseră și strânsese brațul fiicei sale pentru a o arunca imediat în această căldură ireală, de seră, în acest miros de săpunuri, de lavandă și hârtie *couché* recent imprimată. Se opri o clipă să privească articolele de frumusețe aranjate în spatele geamului și se privi pe sine însăși deschizând ochii pentru a putea vedea mai bine cosmeticele așezate pe o fâșie de tafta roșie. Ceru un borcănaș de *gold-cream Teatrical* și două tuburi

¹ Recășitarea anevoioasă a specificului național mexican o evidentiază și Rosario Castellano în *Oficio de tinieblas* (1962) (n.a.).

de ruj de culoarea taftalei: își căută bancnotele în genata de piele de crocodil, fără succes: «— la caută-mi o bancnotă de douăzeci de pesos.» A primit pachetul și restul de bani și apoi au intrat la restaurant, unde au găsit o masă liberă cu două locuri. Tânăra comandă fetei care servea suc de portocale și *waffels* cu nucă, iar mama nu putu rezista și ceru cozonac cu stafide și unt topit; apoi cele două priviră în jur, căutând să distingă fețe cunoscute, până ce fata ceru voie să-și scoată taiorul galben, pentru că soarele ce se strecura prin ferestruică era prea intens.

— Joan Crawford, spuse fiica, Joan Crawford.

— Nu, nu. Nu se pronunță așa. În nici un caz *Cro-for*, *Cro-for*; ei nu pronunță așa, ci *Crau-for*.

— Nu, nu. *Cro*, *cro*, *cro*. «a» și «u» împreună se pronunță la fel ca «o». Cred că în felul ăsta pronunță.

— Nu mi-a prea plăcut filmul.

— Nu, n-a prea fost grozav. Însă ea e foarte nostimă.

— Eu m-am plictisit de-a binelea.

— Dar ai insistat atât de mult să mergem...

— Mi s-a spus că este un film foarte frumos, da' nu.

— Ca să treacă timpul.

— *Cro-for*.

— Da, cred că așa pronunță ei, *Cro-for*. Cred că pe «d» nu-l pronunță.

— *Cro-for*.

— Cred că da, dacă nu mă înșel.

Tănăra vărsă mierea pe *waffels* și înfulecă în bucățele când fu sigură că fiecare crăpătură avea miere. Zâmbea mamei sale de fiecare dată când își umplea gura cu acest aluat prăjit și dulce. Mama nu se uita la ea. Se uita la o altă masă unde o mână se juca cu alta, mângâia cu degetul cel mare vârful degetelor de părea c-ar vrea să-i scoată unghiile; privea cele două mâini ce se aflau aproape de ea fără să dorească să privească și fețele: observă cum o mână o prindea pe cealaltă și cum o mângâia ușor, fără a omite măcar un singur por de pe pielea cealaltă. Nu, n-aveau verighete pe degete; trebuie să fi fost logodnici sau ceva de felul acesta. Căută să evite privirea acelor și și-o fixă în băltoaca de miere ce inunda farfuria fiicei sale, însă fără să vrea revenea cu privirea la

măinile perechii de la masa de alături, reușind să evite fețele lor, nu însă măinile atât de mângâiate. Fiică-sa se juca ciudat cu limba între gingii, lingând bucățelele mici de cocă și nucă și apoi își șterse buzele și murdări șervețelul cu roșu. Dar mai înainte de a-și da din nou cu ruj căută cu limba resturile de wafe și-i ceru mamei o bucată de cozonac cu stafide. Spuse că nu voia cafea pentru c-o făcea nervoasă, cu toate că-i făcea mare plăcere cafeaua. Însă nu acum, pentru că era destul de nervoasă. Mama îi mângâie mâna și-i spuse că trebuie să plece, fiindcă aveau încă multe lucruri de făcut. Plăti nota și lăsă bacșiș, apoi cele două se ridicară.

Nord-americanul tocmai explica cum se injectează apă fierbinte în sedimente; apa le topește și suflul iese la suprafață împins de aerul comprimat. Explică din nou sistemul, iar celălalt nord-american spuse că sunt foarte satisfăcuți de exploatare. Apoi făcu un gest cu mâna în aer, de mai multe ori, agitând-o foarte aproape de obrazul său elastic și roșcovan, repetând:

— Domuri, bine. Pirite, rău. Domuri, bine. Pirite, rău. Domuri, bine...

Bătea cu degetele în cristalul mesei și dădea din cap, obișnuit cu faptul că ei, vorbind în spaniolă, crezuseră că nu pricepe și asta nu pentru că ei vorbeau prost spaniola, ci pentru că el nu înțelegea bine nimic. «Pirite, rău.» Tehnicianul întinse harta zonei pe masă și el își retrase coatele în timp ce desfășurau calcul. Cel de-al doilea spuse că zona era atât de bogată, încât ar fi putut fi exploatată la maximum chiar și la începutul secolului XXI; la maximum, până la epuizarea rezervelor; la maximum. Repetase de șapte ori și își retrăsese pumnul pe care la începutul cuvântării îl lăsase să cadă peste această pată verde punctată de triunghiuri ce indicau descoperirile geologului. Nord-americanul își miji ochii și spuse că pădurile de cedru și de mahon sunt și ele enorme și că din acestea el, asociatul mexican, obține sută la sută beneficii; în chestia asta ei, asociații nord-americani, nu se amestecau, cu toate că, într-adevăr, îl sfătuiau să reîmpădurească pe cât poate; văzuse asemenea păduri distruse prin toate părțile; oare nu-și dădeau seama că acești arbori înseamnă bani? Însă asta îl privea pe el, pentru că și cu păduri și fără ele, domurile se aflau

acolo. El zâmbise și se ridicase. Își vârâse degetele mari între centură și pantaloni și plimbase țigara de foi între buze până ce unul dintre nord-americani se ridicase cu un chibrit aprins între mâini. Îl apropie de havană și el o învărti între buze până ce vârful străluci aprins. Le-a cerut două milioane de dolari cu plata în numerar și ei l-au întrebat pentru ce; ei îl admiteau cu plăcere ca asociat capitalist cu 300.000 de dolari, însă nimeni nu putea încasa un ban până ce investiția nu începea să producă; geologul își șterse ochelarii cu o bucată mică de piele de căprioară ce-o purta în buzunarul cămășii, iar celălalt începu să parcurgă spațiul de la masă la fereastră și de la fereastră la masă, repetând întruna că acestea sunt condițiile: nici vorbă să se acorde un avans, un credit, nimic în genul acesta; era plata pe care i-o datorau pentru efortul de-a obține concesiunea; se prea poate că, fără această plată prealabilă, să nu existe o asemenea concesiune; ei vor recupera cu trecerea timpului darul pe care acum urma să îl facă; însă fără el, fără omul de paie, fără *front-man* – și îi rugă să-i ierte termenul – ei nu puteau obține concesiunea și exploatarea domurilor. Apăsă pe sonerie și-și chemă secretarul, iar secretarul citi la repezeală o foaie cu cifre exacte. Nord americanii spusese ră O.K. de mai multe ori, O.K., O.K., O.K. și el zâmbi și le ofer i două pahare cu whisky. Le spuse că puteau exploata încă o bună bucată de vreme din secolul XXI și cu toții închinară un pahar, iar ceilalți zâmbiră în timp ce murmurau cu glas scăzut «de acord» o singură dată.¹

Naționalizările minelor din unele țări andine sunt prezente în mai multe romane peruane ca momente ale predării resurselor naturale. Predarea realizată de înșiși capitaliștii naționali sau de către stat. Un stat care admite să exproprieze pământuri, care acordă folosirea apelor fluviale cu o micșorare a drepturilor pentru supușii lui, care permite exploatarea bogăției subsolului de către consorții străine. Romane ca *Todas las sangres* sau *Redoble por Rancas* cuprind adevărate paradigme ale acestui

¹ C. Fuentes – *Le muerte de Artemio Cruz*, Fondo de Cultura Económica, Mexico, 1973, pp. 24-25. Această căutare a autenticului mexican și-o propusese deja în *La region más transparente* (Regiunea cea mai străvezie, 1958) (n.a.).

fenomen, unde bogătaşul moșier sau inginerul își îndoaie spinarea și acordă colaborare în schimbul unor beneficii frumoase sau a pachetelor de acțiuni. În paginile care urmează, Arguedas prezintă, ca să spunem așa, „legalizarea“ pătrunderii consorțiului sau companiei străine în averea națională. Cărdășie tipică de interese străine și așa-zis patriotice. Se desprind ușor o serie de concluzii pe care le vom prezenta selectiv: senzația de putere absolută a întreprinderii și abuzul de această putere; enorma influență pe care o are asupra guvernului, ceea ce-i permite să exproprieze în mod ilegal obiective de stat pentru uzul particular; imense avantaje acordate în detrimentul unor mari prejudicii pentru populație; disprețul față de indian și strategia de a curăți terenul în fața oricărui obstacol folosind indiferent ce metodă. Consorțiul își va atinge scopurile lui, lăsând deoparte orice considerație de valoare etică și orice circumstanță individuală. Obiectivul lui este dezvoltarea și câștigul, indiferent de preț.

Consorțiul va fi înfruntat de don Fermin, un șef local, care încearcă să exploateze mina sa formând o întreprindere națională. Puterea dezintegratoare a consorțiului va mătura totul pe plan economic, juridic, moral etc. Consorțiul distruge și-i degradează în special pe indieni.

Forța acestor pagini și ale altora ale lui Arguedas este uriașă deoarece cartea rămâne mereu consubstanțială realității. Multe pagini din *Todas las sangres* sau din *Yawar Fiesta* ar putea constitui o antologie a adevăratei problematice andine, departe de scheme prealabile sau preconcepte. Așa cum bine nota Salazar Bondy, opera este o frescă ieșită din comun, de o frenezie în care apar toate neamurile, toți oamenii, clasele, rasele, meseriile, ambițiile, tragediile, bucuriile, crimele, amorurile, se destupă marmita fierbinte a Perului contemporan. Aici vedem pe „seniorul feudal care taie și spânzură, coproprietarul național al firmei internaționale care nu e liber, muncitorul pauperizat, noul capitalist, agentul politic, boierul sărăcit, studentul nonconformist, bancherul neomenos, consorțiul imperialist, servitorul supus, țăranul emigrat, domnișoara incoruptibilă, militarul violent... toate semințiile, toate miturile, inovațiile, morțile, toate

resurecțiile, într-o strălucită simultaneitate de contradicții dinamice și paralizante.”¹

„Președinta Consiliului de direcție a lui *Wisther and Bozart* sedea în capul mesei de sesiuni a Consorțiului. Printre ei nu se afla decât un străin. Președintele – înalt, voluminos și majestuos – pronunța ultimele cuvinte ale sesiunii:

– Am constituit, atunci, cu aprobarea unanimă a domnilor membri ai Consiliului de direcție, compania *Aparcora Mines*. Am ales personalul ei conducător și am aprobat planul de exploatare, prezentat de inginerul Cabrajos Seminario, ca și micile detalii relative la facilitățile inițiale care, în chiar zona minei, trebuiau obținute pentru ca muncile să înceapă. Domnul ministru a și obținut decretul de expropriere a pământurilor ce erau indispensabile pentru instalarea de centrale și dezvoltarea exploatării; acesta este, printre micile detalii inițiale, cel care avea nevoie de intervenția noastră directă; o altă intervenție de mai mică importanță s-a făcut în același timp: rezoluția cea mai înaltă care oferă dreptul de a face uz de apele fluviului Lehuaymarca în conformitate cu planurile propuse. Conflictele ce se pot ivi cu indigenii din satul San Pedro vor fi rezolvate în mod convenabil de către inginerul Cabrejos, care-i cunoaște bine pe acești indigeni. El va fi investit cu putere suficientă pentru a-i înfrunta atât pe plan economic, cât și politic.

– Aș vrea să aduc o lămurire neînsemnată, dar necesară pentru cea mai bună cunoaștere a acestor mici conflicte care s-ar putea ivi, spuse un avocat și important milionar din Lima, care ocupa un fotoliu foarte aproape de cel al președintelui. Locuitorii din San Pedro nu sunt indigeni, ci asemănători nouă, adică albi sărăciți, descendenți ai vechilor mineri spanioli.

– Îți mulțumesc pentru lămurire, răspuse președintele. Asta înseamnă că astfel de conflicte s-ar putea să nu se producă. Locuitorii sărăciți nu constituie nici un pericol. Indigenii încăpățânați sunt cei care pot provoca unele dificultăți, pentru că ei

¹ A. Salazar Bondy – *Arguedas: la novela social como creación verbal*; „Revista de la Universidad de Mexico“, nr. 11, iulie 1963 (n.a.).

nu-și prețuiesc viețile așa cum o fac locuitorii albi; sunt obișnuiți să moară cu umilință, iar convingerea că viața fiecăruia valorează puțin îi face să comită, uneori, imprudențe. Domnilor, inginerul Cabrejos Seminario, care a adus excelente servicii întreprinderii, va pleca peste puține zile la noua noastră mină, care promite beneficii foarte bune cu investiții relativ modeste. Domnului Aragón de Peralta nu i s-a acordat administrația minei așa cum a cerut el. A fost îndreptat spre alte întreprinderi care îl vor entuziasma. În orice caz, între el și noi procesul negocierilor s-a terminat. I-am acordat un procentaj mare în acțiuni și i-am plătit partea proporțională a investițiilor inițiale pe care le-a făcut. Vă mulțumesc, domnilor. Reuniunea noastră a luat sfârșit.

Președintele se ridică și ceilalți membri ai Consiliului de direcție făcură la fel. Străinul rămase mut în tot timpul ședinței, însă fu primul ce se apropie de președinte și-l felicită. Apoi trecură câteva minute de discuții lipsite de importanță. Maiestuosul președinte nu se mișcă de la locul său. Pe rând, într-o aparență de lipsă de coordonare, însă într-o oarecare ordine ierarhică, se apropiară pentru a vorbi cu el toți oamenii de afaceri prezenți acolo, care conduceau aproape toate întreprinderile din Peru. Marele senior nu zâmbea; ochii lui puțin bulbucați și foarte albaștri examinau cu indiferență cordială pe membrii Consiliului de direcție.

Mai mulți băieți cu tăvi și cupe umplute cu șampanie intrară în sobra și aproape severa sală de ședințe. Cabrejos Seminario apărură la un moment dat împreună cu băieții. Președintele primi salutul lui cu aceeași indiferență cordială. Ceilalți domni îl felicitară pe inginer ceva mai puțin formal. Străinul îi puse o mână pe umăr.

– Corect, îi spuse. Foarte corect, foarte potrivit. Îți urez mult succes.

Președintele toastă. Ceilalți domni fură surprinși de toast.

– Domnilor, spuse, reuniunii acesteia merită să-i dedicăm un pahar. Sperăm că pe inginerul Cabrejos va continua să-l însoțească la conducerea minei o inspirație inteligentă. Sănătate!

Nu-i dădu lui Cabrejos ocazia să-i răspundă, deși probabil inginerul nici n-avea de gând s-o facă; președintele se despărți mai întâi de străin și apoi de ceilalți. Ieșiră cu toții, unul câte unul,

fără a scoate aproape nici un cuvânt. Cabrejos și un tânăr blond rămaseră ultimii.

– Ai făcut un salt formidabil, îi spuse blondul.

– Nu chiar atât de formidabil. Mi se acordă un salariu. Sunt un salariat și nu un membru al întreprinderii. În vreme ce tu ești președintele Consiliului de direcție al Companiei.

– Nu poate fi numit salariat cineva care câștigă treizeci de mii de soles pe lună și căruia i se acordă o participare la câștig.

– Da. În răstimp de o sută de ani aş putea ajunge pe calea asta să am capitalul pe care tu îl ai deja.

– Nu, Cabrejos. Ritmul afacerilor în Peru a ajuns să aibă acum un nivel deosebit. Poți deveni milionar în câțiva ani. Averea pe care-o am eu este, într-adevăr, rezultatul a cinci sau șase generații care-au profitat în mod trândav. Timpul ne permite să mai stăm de vorbă câteva minute în plus. Te invit în biroul meu.

– Bine, domnule director, răspunse Cabrejos cu evidentă amărăciune.

Noua Companie ocupa etajul zece dintr-un edificiu recent construit de Wisther. Biroul blondului magnat era foarte mare, aproape excesiv de mare. Portretul unui bărbat bătrân, cu fața alungită și mustați răsucite în sus, ocupa locul de onoare din spatele biroului.

– Bunicul tău, spuse Cabrejos.

– Da. El ne-a transformat din latifundiari în industriași. Ia loc. A, am un whisky excelent.

Băură whisky. La ora aceea birourile erau pustii. Era ora prânzului.

– Ce fel de conflicte prevezi? L-ai eliminat în mod energic pe Aragón. De ce te-ai opus ca el să facă parte din conducerea Companiei? Aragón se poate înapoia la San Pedro sau, prin agenți interpuși, să-ți paralizeze munca. N-ar fi fost mai de folos ca eu să cunosc cauzele adevărate ale opunerii tale față de inițiatorul și fostul stăpân al minei?

– Păi... Tu ai aprobat metodele și planurile mele. Nu-i suficient?

– Uite, Cabrejos. Am învățat împreună. Tu aspiri să fii membru al Companiei. Este util ca eu să fiu bine informat despre fondul chestiunii. Aragón de Peralta este totuși un om aspru și se poate hotărî

să nu se despartă de mină, dacă nu cumva cumnatul său reușește să-l atragă în acest nou și nesigur comerț cu conserve de pește.

– Bine. O să încerc să-ți explic atât cât e nevoie să știi, în ciuda faptului că te-ai opus, cu toată garanția participării mele la câștiguri și a salariilor mele, ca să mi se acorde un credit care mi-ar fi permis să cumpăr acțiuni.

– Nu, Cabrejos, nu eu m-am opus. Acțiunile erau deja distribuite. «Țarul» și mister Antony le adjudecaseră cu anticipație. Însă... îți promit în mod serios că-ți voi ceda o parte dintr-ale mele, în ciuda faptului că afacerea pare să fie de prim ordin.

– Da. Cu toții îl cunoaștem pe «Țar»..

– Merită porecla. Este un sémizeu în materie de afaceri...

– Și prin urmare, un om rece.

– Bineînțeles.

– Eu îl voi încălzi puțin din când în când.

– Tu?! Cei mai șireți rechini naționali și internaționali n-au reușit.

– Pentru că n-au venit niciodată cu intenția s-o facă.

– Uite, Cabrejos, să nu pierdem timp cu palavre despre «Țarul» de necontestat.

– Da. E într-adevăr mare. A depășit toate prejudecățile morale și biologice. Știe să comande aproape în mod firesc. M-a impresionat judecata lui despre indienii și locuitorii săraci. Într-adevăr, indienii sunt cei care ne pot crea dificultăți. Însă mina va ajunge să fie atât de mare, încât cei cinci sau zece mii de indieni pot fi transformați în colaboratorii noștri.

– Asta dorea Aragón!

– Dar avea un sentiment patriotic mizerabil și încărcat de naționalism abject și periculos; el este anti-yankeu, dușman al conșorțiilor străine. Întreagă această confuzie provine de la provincialismul lui ideologic. El pretindea să domine mina, s-o transforme într-un izvor de putere națională, să-i strivească pe oamenii care posedă sclavi și să facă din vechile ferme întreprinderi moderne; să înfrunte micul Peru cu puterile acelorora de care depinde și cu singurii pe care poate conta pentru a-l dezvolta cu măsură. Aragón este, în chip intuitiv, un fel de adept al lui Naser. Și a și intrat într-o alianță strânsă cu un lider periculos pe care îl au acum indienii...

– Da, mi-ai mai spus-o. Un oarecare Rendón.

– Rendón Wilke. Este, cu toate că ți s-ar părea absurd, un bărbat de-o viclenie și de-o inteligență diabolică. Nu este fanatic. E plin de calcul. Dintr-o singură privire observă foarte bine oamenii și evenimentele. Nu se înșală și nici nu se tulbură, ca provincialul domn de Peralta. Este de-o seninătate de neclintit, care nu poate fi decât dovada că știe încotro se îndreaptă și pe ce drum pornește. Acum este liderul sclavilor și al indienilor liberi și s-a aliat, într-o combinație aparent absurdă, cu don Bruno Aragón de Peralta, un catolic feudal fanatic, a cărui tulburare emoțională și mentală l-a condus acum la „iubirea“ pentru indienii lor. Îi biciuiește, dar îi iubește și este iubit. Împarte pământ sclavilor și m-a informat că a cedat o parte din imensa lui moșie unei comunități libere care murea de foame și pe care contam pentru mina noastră. Trebuie să-i eliminăm pe acești doi oameni. Ei constituie un pericol mai mare decât al «patriotului» Fermin Aragón.

– Nu crezi că menținând salariul de treizeci de *soles* pentru zilieri și măbind la șaiszeci pe cel al muncitorilor calificați, mina n-ar mai fi amenințată de nimeni...?

– Dar lucrătorii săraci pe care trebuie să-i aruncăm de pe singurul pământ care-i hrănește?

– Mina îi poate absorbi pe acești oameni.

– Până și Aragón presupunea asta. Eu nu cred că este posibil. Sunt oameni orgolioși, însă anarhizați. Foamea îi dezbină până și pe indieni, dar, la un moment dat indienii pot să acționeze în masă; foamea dă naștere la ranchiune interne, găști ireconciliabile între locuitorii ruinați. Nu mi-e teamă de ei.

– Ce-ai de gând să faci cu Bruno Aragón? La prima încăierare a și câștigat. Probabilul tău aliat, Cisneros, a fost învins.

– Bruno Aragón va comite vreo imprudență inevitabilă când vom începe să construim apeductul pentru uzina electrică, deoarece morile și porumbiștile lui vor rămâne fără apă. Poate că va încerca să răstoale indienii fermei sale. Atunci vom tăbări peste ei. Am aranjat să fie numit subprefect un om al meu de încredere; nu cunoaște limba *quechua* și nici ce înseamnă mila.

– Nu trebuie să întreci măsura, Cabrejos. Comunismul este puternic, foarte puternic.

– Nu te neliniști. Am cercetat în amănunt viața pe care Rendón a dus-o la Lima. A locuit în trei cartiere deosebite. A fost măturător în cartierul prostituatelor și al răufăcătorilor; a fost măturător în piața negustorilor angroșiști și, în final, muncitor textil și la construcții. Nu s-a alăturat niciunui partid; însă îi asculta pe comuniști și pe cei de la APRA. A învățat într-o școală din La Victoria la curs seral până la ultima clasă primară. Citește bine, scrie rău și vorbește rău, însă cu o încrâncenare stranie, ca de câine. Polemizează cu exasperant aplomb și agerime. Era cât pe-acți să nu reușesc să polemizez cu el.

– Cu alte cuvinte, n-ai putut. Crezi că vor exista victime în caz că vor izbucni conflicte?

– Sunt necesare. Câțiva indieni morți vor fi folositori. Metișii se vor afla de partea noastră. Pentru munca asta, tu îmi plătești treizeci de mii de *soles*. Cred că am dreptul să-ți pun doar două întrebări...

– Da, pune-le.

– Până la un punct *Wisther* este nord-americană? Până la ce punct ești patriot?

– Ambele întrebări sunt obraznice. Nu mă simt dator să răspund la ele, Cabrejos.

– Este obraznic un răspuns la întrebarea a doua?

– E cam neroadă. Toți peruanii sunt datori să fie patrioți. Toți peruanii sunt în felul lor.

– Eu nu sunt patriot, nici «Țarul» nu este patriot, nici măcar sensibil. Noi toți, pentru a acționa așa cum facem, suntem datori să ne despuim de acest sentiment elementar. Dumneata într-o măsură mai mare decât a mea, nu poți avea altă patrie decât întreprinderea, marea întreprindere care, în toate părțile ei este internațională. Numai salariații sunt patrioți; dumneata agiți acest sentiment numai pentru a profita de el. Este inevitabil.

– Bine, Cabrejos. Văd că ești înarmat cu o teorie care-ți va permite să-ți duci bine munca și ea o să-ți slujească în mod eficient. Lucrul acesta îmi face plăcere. «Țarul» are ochi buni. Te-a ales imediat. Vei fi milionar, fără îndoială, însă în raporturile cu conducătorii Companiei caută să nu iscodești, fiindcă nu este ceva cuviincios. La revedere! Îți urez mult succes. Eu mai rămân la birou câteva minute. Aștept un telefon.

– La revedere, domnule director.

Au luat ultima înghițitură de whisky și Cabrejos se îndreptă singur spre îndepărtata ușă a vastului birou. Blondul zâmbi. «Nu-i voi da nici o acțiune», gândi. «Are mentalitatea alterată a micilor *aristocrați* provinciali, ruinați definitiv de sărăcie și de pragmatism yankeu rău înțeles. Pretinde «să-și justifice» acțiunile cu vorbăria. «Țarul» o să-l dea afară peste puțin timp.

La ora fixată soția unuia din membrii conducerii îl chemă:

– El știe deja despre noi doi, așa mi se pare. Dar e mai bine, îi spuse.

– Ah, s-a purtat bine.

– Da. Mi se pare că se simte mai bine, mai vesel.

– În sfârșit. Se explică. Nu-i așa, zeița mea?

– Da, «Palalo».

– Ca și Cabrejos. Un funcționar de-al meu care a fost aici. Și în ce-l privește, se explică. Bine, te sun la aceeași oră.

– N-o să-mi permit nici o centimă în plus, o să folosesc aceleași metode care m-au făcut să te cuceresc.

– Și grație cărora ai un contract în exclusivitate. La revedere, dragostea mea!

Între timp, Cabrejos lua masa de prânz și medita singur, la restaurantul «Chez Victor».

«A vrut să mă ardă acest mizerabil sclav al yankeilor.

Sau o fi sclavul japonezilor? Mi s-a pus că este omul japonezilor în Consortiu. Să-i stric pontul cu mina? Nu! Voi face altceva, împreună cu Bruno Aragón, fanaticul. Dar cum să procedez pentru ca cei trei ingineri care sunt cu mine să nu se prindă? «Țarul» i-a ales și el nu se înșală. Nici eu... Ba da, eu mă înșel. Sunt un mizerabil. Acest «Palalo»; ăsta, care era o secătură la colegiu, m-a umilit mai mult ca oricine. Oare-și mai râd de el ca la colegiu? Da, are în el o răutate abilă, o aroganță răzbunătoare, provine de la milioanele lui și de la faptul că s-a lăsat umilit pentru ele. Eu... merg mai departe. Sau îl omor pe fanatic, sau mă înlătură.»¹

¹ *Todas las sangres*, pp. 339-45 (n.a.).

În literatura minei nu puteau lipsi romanele ivite pe tema petrolului. Concret, cele redactate în Venezuela din pricina unui mineral lichid ce-a constituit un element decisiv în existența țării. Petrolul, cunoscut încă din secolul al XVI-lea, însă exploatat industrial abia în veacul nostru, a avut o seamă de consecințe pentru devenirea Venezuelei. El a influențat mai mult decât oricare alt factor dezvoltarea țării, cuprinzând totul, de la psihologie la economie. Ramón Diaz Sánchez se exprimă în felul acesta:

„Legenda bogăției petrolului, a salariilor fabuloase, a tranzacțiilor fantastice se răspândea prin întreaga țară și traversa frontierele ei. O armată delirantă venea de pe toate meridianele globului. Sem, Ham și Jafet¹ transplantau ȋrile lor seculare pe această bucată de pământ tăinuită. Nativul cu privire melancolică și orizonturi intelectuale limitate privea cu stupoare gloata zgomotoasă care călca pământurile sale, îi zdrobea semănăturile și consuma carnea turmelor lui, azvârlind aurul cu nebună indiferență.

Un chip inedit al sufletului indigen crescuse atunci într-o dramatică evidență: admirația pentru străin. Tehnica străinului era o vrăjitorie inexplicabilă și de neimitat. Un tabú. De asemenea tabú era și frumusețea femeilor lui. Această atitudine îndrituia conceptul peiorativ al albului față de localnic. Cu o privire atât de iresponsabilă ca aceea pe care a avut-o pentru marile mașini, acesta a privit apoi frumusețea femeii exotice și a obiceiurilor ei extraordinare. O lăcomie surdă a inflamă pupilele lui în fața spectacolului picioarelor ei goale, a nerușinării pieptănăturii sale sportive și a dezinvolturii mișcărilor ei.

Admirația a deviat în scurt timp în tendință de imitare. S-a observat la indigen degradarea obiceiurilor, renunțându-se la vechiul sacou și la bluza lui rustică din pânză, pentru a se etala în cămașă. S-a dedicat învățării limbilor invadatoare sau pur și simplu imitării lor.

Toate acestea constituiau, în realitate, un persistent miracol al vieții în satele proletare. Străinul voinic și blond care-l privea cu indiferență pe rahiticul metis și care îl îmboldea la muncă folosind interjecțiile lui, nu refuza totuși să frecventeze centrele de dis-

¹ Cei trei fii ai lui biblicului Noe (n.t.).

tracție ale metişilor. Cărciumi, cazinouri, colibe indigene erau invadate de şleahțe gălăgioase. Aurul acestora curgea în torente și gătlejurile lor averse pritoceau romul și berea autohtonă ca veselă revanșă a îndepărtatelor lor legi prohibitive.¹

Când Juan Vicente Gómez a murit, în 1936, Venezuela număra 3.364.000 de locuitori. În 1980 cifra aceasta este deja de 13.000.000. O asemenea creștere este condiționată mai ales dacă luăm în considerație tinerețea majorității populației și mai ales a celei urbane. În 1986, 63,3% din populație trăia la țară, iar 34,7% la oraș. Astăzi doar 20% continuă viața în zona rurală în timp ce orașele adună 80% din procentul total al țării. Termenii s-au inversat, cu tot ce implică aceasta: aglomerare de barăci, înghesuială, insalubritate, șomaj și munci ocazionale, subalimentare, delincvență... Neașteptata apariție a petrolului în viața economică a națiunii a tulburat țara. Este cert că Venezuela lui Gómez oferea imaginea unei regiuni subdezvoltate, însă era ancorată în realitatea ei. Azi, în schimb, este o țară dezdărdăcinată, cu toate că a obținut în parte ceea ce mai înainte n-avea: cadre conducătoare, tehnicieni, industrii, educație etc. Dezvoltarea n-a fost nici graduală și nici organică. Inundația petrolului (și în consecință tălăzuirea de dolari și de bolivari) n-a fost controlată și nici raționalizată pentru a se crea o infrastructură și a se diversifica economia cu beneficiile obținute de pe urma lui. Și astfel apărut o țară nouă, bogată, unde însă populația înota în sărăcie. Sărăcia care exprimă incapacitatea ei de a produce, de exemplu, alimentele pe care le cere populația. Este ca și cum toate posibilitățile de a organiza mijloace umane s-ar fi înecat în revărsarea de petrol.

Faimoasa dezvoltare a industriei petrolului n-a fost dusă până la capăt, ci dimpotrivă, petrolul a fost risipit cu nesăbuiță, fără întocmirea unui prealabil program. E de presupus că toate acestea au fost reflectate în literatură. O asemenea supoziție se dovedește urmărind studiul de caz pe care Gustavo Luis Carreta l-a dedicat temei petrolului în romanul venezuelean. Pornind de la *Lidia* (1919) și de la *Elvia* (1912), scrise de Ramón Ayala și Daniel Rojas, citatul autor abordează tema petrolului în alte 16 lucrări, dar numai cinci dintre ele se pot considera „romane petrolifere“:

¹ *Mene*, Editorial Mediterraneo, Caracas- Madrid, 1960, ediția I, p. 85 (n.a.).

Mene și *Casandre* de Ramón Diaz Sánchez; *Mancha de aceite* (*Pata de ulei*) a columbianului César Uribe; *Guachimanes* de Gabriel Bracho și *Oficina numero 1* (*Biroul numărul 1*) de Miguel Otero Silva¹. Putem spune că totuși, deși petrolul nu e tema centrală a narațiunii, prezența lui afectează și intrigă altor romane. Cu o mai mare sau mai mică intensitate, petrolul, incidența lui în devenirea venezueleană și problematica pe care el a creat-o în cadrul vieții naționale, rămân în multe cărți și ele „miros a petrol“.

Ei bine, „romanele petrolului“ sunt deosebite de „romanele companiilor bananiere“. Excesiva denunțare a companiilor bananiere se atenuează în acelea centrate pe extragerea petrolului. Veneticii nu sunt atât de răi și de neomenoși precum cei de pe plantațiile de bănani sau de la puțurile de cositor. În mod paradoxal sunt ei înșiși – vezi *Oficina numero 1* – cei care fac acuzațiile. Muncitorii venezueleni nu trăiesc ca zilierii companiilor centramericane. Circumstanțele lor sunt deosebite, pentru că și țara este deosebită. De aceea „romanul petrolului“ ne poate servi pentru a înțelege cu ce anume s-a făcut vinovat petrolul în istoria Venezuelei, însă nu servește ca mărturie a exploatarii străine, cu toate că i se dă această semnificație. Autorii venezueleni n-au scris din aceleași rațiuni precum centro-americanii, în ciuda faptului că ar fi putut-o face deoarece:

„Schimbul revenea apoi unei alte echipe și oamenii coborâră fără grabă de pe platforme. Tony Roberts, după ce-și schimbă haina de lucru mânjită de pete negre și de bucăți de noroi, se hotărî să se îmbete. Dar nu pentru a sărbători apariția petrolului în puțul Oficina numero 1, fiindcă la urma urmei n-avea de-a face nimic cu această întâmplare norocoasă, nici nu-i creștea salariul de sondor din cauza acestui eveniment. Se îmbăta pentru a nu continua să se gândească la nemaipomenita prăbușire a lui Francisc J. Taylor, exact în clipa când un șarpe enorm și întunecat,

¹ Romane ale petrolului pe care nu le-am citit: *Barrancabermeja* (1934) de Rafael Jaramillo Aragon; și *Orú, aceite de piedra* (*Orù, ulei de piatră*, 1949) de Gonzalo Canal Ramírez. Într-o ambianță de bordele tropicale cu atmosferă de petrol conviețuiesc potlogari, prostituate etc. (n.a.).

îngropat de secole și secole, întâlnea o lungă conductă care-l scotea la lumina soarelui.

Și când Tony Roberts se îmbăta, ceea ce nu se întâmpla des, spunea unele lucruri absurde:

– Robinson, dragul meu pistruiat, dumneata ca manevrant, Tony Roberts ca sondor, Francisc J. Taylor ca șef al acestei echipe de piraiți, la ce oare suntem noi buni? La ce-i bun acest turn de oțel și această tubărie de 6184 picioare și această platformă ce se învâрте și se învâрте și se tot învâрте? La ce-i bună această savană plină cu petrol? La ce suntem buni noi, oamenii, care am căutat acest petrol ca niște câini de vânătoare și l-am găsit? La ce-a fost bun Francisc J. Taylor?

Pistruiatul Robinson îl privea fără să răspundă, între o înghițitură și alta de bere caldută.

– Totul e bun pentru unul și același lucru, pistruiatule Robinson. În noaptea asta va sosi de la Pittsburg o telegramă cifrată, iar mâine cursul acțiunilor Companiei va crește. Ce înseamnă Compania? Cine este Compania? Cu ce se ocupă în clipele acestea acționarii Companiei? Dumneata și eu, cu mâinile jupuite și cu dureri de șale, bem bere caldă într-o savană lipsită de arbori și de femei. În ce-l privește pe Taylor, el se află pe moarte într-un spital. Dumneata nu pricepi?

Adevărul este că pistruiatul Robinson nu făcea nici cea mai mică efortare pentru a înțelege atâtea nerozii.

– Soarbe-ți berea ta liniștit, Tony – spuse drept concluzie – și nu mai vorbești tâmpenii.

– Noi muncim la o companie petroliferă, dar de puține ori ne întrebăm: ce este o companie petroliferă? Pentru că vezi, Compania, cum o știi dumneata prea bine, dragul meu prieten Harry Rolfe, n-o constituie muncitorii localnici care-și încasează salariul și se duc să-l risipească nebunește pe whisky scump, cel mai scump pe care îl găsesc, ori să-l lase pe mesele tripourilor și la chefurile de noapte cu prostituatele. Compania nu suntem nici măcar noi, sondorii americani, nici geologii, nici inginerii. Nici cel puțin Francisc J. Taylor care a dat de petrol, nici administratorul George W. Thompson, nici președintele care se află la Maracaibo și lumea îl

privește cu teamă și-i face plecăciuni ca și cum el ar fi într-adevăr Compania îmbrăcată întregă în cașmir.

Libanezul și madam „Barco Sereno“ se opriă din dans și dădură fuga spre odăița din fund. Curtea de la *Cubana* rămase goală și difuzorul continuă să cânte sâcâitor, fără ca cineva să-i ia în seamă cântecul nerușinat: *Cumetre, fă-te tare, că acum trebuie să ne veselim!*

– Ce-nseamnă o companie petroliferă? repetă întrebarea Tony Roberts. Ea înseamnă un chel cu cămașă desenată cu palmieri ce-și petrece iernile la Miami, într-un hotel cu plajă: o doamnă grasă și împodobită cu pene care are un apartament scump la New York, pe Bulevardul 5; un bătrânel care a parcurs lumea întreagă într-un scaun pe roțile, împins de toți moștenitorii lui. Aceștia sunt Compania, dragul meu prieten Harry Rolfe; și în fiecare lună își primesc dividendele lor, își cumpără un cal de curse sau un tablou al unui pictor francez, iar restul îl depun la Chase National Bank...

.....

– Și au scos din acest braț de savană milioane și milioane de dolari. Atâtea milioane, încât dumneata, dragul meu prieten Secundino Silva, ai muri de spaimă dacă Tony ți-ar spune cifra exactă. Acționarii Companiei, care n-au văzut niciodată această savană, nici măcar în fotografii, au cumpărat iahturi, palate, escadre de automobile, colecții de farfurii de porțelan, coliere cu briliante pentru cântărețe; s-au dus de multe ori în insulele Hawaii, la sărbătorirea Săptămânii Patimilor din Sevilla și la ruleta din Monte Carlo; au importat maseuză, pedichiuriști și bucătari francezi. Așa în timp ce fiii muncitorilor care au extras petrol mănâncă, pe lângă conserve, pământ. În timp ce, dragul meu prieten Secundino Silva, rachiul, analfabetismul și malnutriția sunt cele trei dumnezeiești personaje ale acestui Paradis.“¹

¹ M. Otero Silva – *Oficina numero 1*, Barcelona, Seix Barral, 1976, ediția a II-a, pp. 67-68., 111-112 și 232 (n.a.).

Mene (1936), anterior romanului *Oficina numero 1*, se apropie mai mult de romanul centramerican de denunțare. În *Mene*, Diaz Sánchez face aluzie la bogățiile obținute cu repeziciune, la listele negre, la alungarea de pe pământurile lor a oamenilor, la mimetismul venezueleanului față de obiceiurile yankee și, mai ales, accentuează situația negrilor când e vorba de segregatie. Pentru că negrul nu poate beneficia de serviciile sanitare ale albilor, și nici mexicanul nord-american care se căsătorește cu o băștinașă. Băștinașii n-au avut niciodată acces la intimitatea caselor acestor domni. Veneticul care cutează să se însoare cu o tânără indigenă era renegat deopotrivă de grupul băștinașilor:

„— Acolo se duc *madamele* care ne-au fost prezentate aseară. se pare că nu ne-au recunoscut.

Dar nici serata de la club, nici miosul salut al soților pe stradă, nici cărțile de vizită adulatorii, nici dulciurile din fructe *hicaco* n-au reușit să spargă gheața și să croiască un drum către paradisul intimității. S-au putut bucura vorbind despre cluburile exclusiviste și despre unele cuceriri protocolare, însă niciodată de vreo invitație intimă, de atmosferă de cămin.

— Cum arată pe dinăuntru casele acestor domni?

Câte unul dintre acești *driller* grosolani ajungea să se însoare cu vreo fetișcană indigenă, dar până la urmă rămânea în afara societății băștinașe. Unul dintre ei, care după o îndelungată perioadă de dragoste se despărțise de o frumoasă munteancă, mărturisise cu brutalitate:

— Mi-a plăcut. Însurătoarea e un mijloc comod ca să obții femeia care-ți place, iar divorțul este aspectul cel mai practic al căsătoriei. Cu această căsătorie i-am cam supărat pe idioții care n-au dorit niciodată să mă ierte cu totul pentru faptul că sunt fiu al unei mexicane.

Bărbatul acesta se însurase la vreo patruzeci de ani, după o tinerețe furtunoasă, când frecventa taverne și lupanare. Fetița se arătase încântată și ai ei începuseră să umble cu nasul pe sus. După nuntă, soțul o duse într-un *bungalow* de pini, situat în perimetrul străinilor. Acolo, nevasta dădu de o mașină de gătit electrică, un frigider, un radio și patru fotolii cu arcuți.

Alături de ei se aflau alte *bulgalow*-uri identice. Angela își făcea proiecte de cucerire a societății care să o ducă spre o prietenie cu vecinele ei.

– Trebuie să mă prezinți compatrioților tăi, îi spunea spânzurându-se de gâtul lui.

– *All right*, îi răspunse el îndepărtându-i mâinile de la gât.

El însă n-o prezentă. Curând ea își dădu seama că nici el – soțul – nu-i vizita pe vecini. Când se duse să-și vadă mama, aceasta se alarmă:

– Fetiță dragă, ce mult ai slăbit!

Angela făcu eforturi pentru a schița un zâmbet.

– Ce se întâmplă? Povestește-mi, insistă mama.

– Nimic, mamă, mi-e bine.

Și începu să se strâmbe făcând niște gesturi foarte nostime.

– Minți, minți! Te supără ceva. Chiar și vizita ta, la ora asta, e o dovadă.

Căzu în brațele ei, sufocată de plâns. Mama își simți sufletul apăsător.¹

Păcat că Ramón Diaz Sánchez n-a scris un alt roman în 1968, treizeci și doi de ani după apariția lui *Mene*! El însuși recunoaște – în 1968 – că trebuia scris un nou roman pentru a prezenta afacerea petrolului cu neînduplecatele ei orizonturi de falsitate, de minciuni, de corupție.²

¹ *Mene*, pp. 120-121 (n.a.).

² Introducere la *Mene*, p. 2 (n.a.).

III TEMA POLITICĂ

1. CIOCOI ȘI DICTATORI

A. Ciocoismul

Ciocoismul, militarismul și dictaturile sunt specii ale uneia și aceleiași familii. Orice roman pe tema indigenului sau a pământului are drept personaj inevitabil ciocoiul sau stăpânul. Ciocoiul, stăpânul sau judecătorul, dictatorii rurali mai departe, sunt frați mai mici ai marelui stăpân (șef sau ciocoi), care ocupă în capitală fotoliul prezidențial. Pământul mexican a fost bogat în ciocoi și în romanele sale e bine prezentat fenomenul. *Revoluția* din 1910 a produs și a agitat lozinca «Moarte ciocoilor». Se referea la ciocoi porfirismului, reprezentați de aristocrația rurală și de moșieri. Izgoniți de vântul revoluționar, asemenea ciocoi au dispărut, au murit sau au plecat... Pentru a fi substituiți neociocoi. Pe humusul apărut din cenușa lor și contând pe ajutorul partidului aflat la putere s-au născut alți ciocoi, care au umplut vidul produs prin eliminarea moșierilor porfirismului. Masele revoluționare erau lipsite de o ideologie capabilă de alternativa care să umple acest vid. Conducătorii revoluției și mulți latifundiași care s-au întors au fost cei care, alcătuind noul partid, au luat puterea economică și politică umplând vidul de putere. Acești indivizi, cu toate că trebuiau să fie militanți ai unui partid democratic, au impus zonelor rurale practici an-

tidemocratice și autoritare. Ciocoismul devine la țară o formă de mediere politică „specifică unei perioade de tranziție, când capitalismul interferă cu moduri de producție necapitaliste. În această perioadă puterea tradițională, bazată pe o reprezentare de interese obiective – cele ale comunității – tinde spre dezintegrare, spre individualizare în favoarea unei persoane sau grup de persoane care sunt principalii agenți ai capitalismului în sânul comunității. Rezultatul este o centralizare a puterii politice și eliminarea participării la viața politică.”

Ciocoismul tinde să fie „un element de mediere politică, având drept specific exercițiul adecvat al puterii necesare protecției intereselor economice individuale sau ale unei fracțiuni.”¹

E ciocoi prin puterea economică și ea îi permite să-și impună legea; lege însoțită de violențe și de nedreptăți, abuzuri și fapte arbitrare. E posibil ca ciocoiul să nu fie cel mai bogat din partea locului și, se înțelege, să fie lipsit de funcții. N- are nevoie de ele. Autoritățile îi datorează lui posturile și vor depinde de el. E un mare patriarh, încadrat de-o gardă personală și de adulatori. Femeie-ciocoi în Arauca este doña Bárbara; ciocoi exemplar este don Epifanio din *Las tierras flacas* (*Pământurile sărace*) de Agustín Yáñez. Femei-ciocoi sunt văduva lui Montiel și Mamá Grande, „suverană absolută a regatului din Macondo, care a trăit cu funcția asta timp de nouăzeci și doi de ani și a murit în onoare și sfîntenie“, după cum spune García Márquez. Ciocoiul lui Yáñez era „un mare nerușinat“, posesor al unui amplu repertoriu de proverbe cu care-și sprijinea acțiunile și hotărârile, dar și un mare pater familiae, la cheremul căruia se afla chiar viața sentimentală a nenumăraților lui copii². Asemănător acestuia este Ulises Roca, personajul lui Fernando Benítez din *El agua envenenada* (Apa otrăvită). Prin glasul parohului auzim istoria

¹ Luisa Paré – Gaciquismo y estructura de poder en la Sierra Norte de Puebla (Ciocoismul și structura puterii în Sierra Norte de Puebla). Apud *Caciquismo y poder político en el México rural*, Instituto de Investigaciones Sociales U.N.A.M., Siglo XXI Editores S.A., Mexic, 1976, pp. 35-36 (n.a.).

² Agustín Yáñez – *Las tierras flacas*. Apud *Obras escogidas* (Opere alese), Mexic, Aguilar S.A., 1968, pp. 404-405. Mariano Azuela, în al doilea său roman *Los Caciques* (Ciocoi) (1914), îi arată pe aceștia ca pe un grup de presiune (n.a.).

amănuțită a acestui dictator rural, stăpân al satului. O cohortă de pistolari îl apără și-i aduc la îndeplinire dorințele. Voința ciocoiului supune consiliile comunale, syndicatele rebele și pe locuitorii care, de exemplu, nu vor să-i vândă pământurile lor. Prieteni de-ai lui îi datorează funcțiile: primarul, secretarul consiliului comun și vistiernicul, împreună cu care joacă zilnic domino. Totuși viața cotidiană mediocră și umilă va exploda într-o zi. Se vor ivi niște lideri neprevăzuți și satul se va răzvrăti, făcându-și singur dreptate:

„În chiar ziua sosirii mele am fost informat că satul avea un stăpân. Trăia într-o casă construită de cealaltă parte a șoselei și departe de centrul din Tajimaroa. Această distanță era mai degrabă fictivă, căci numele lui se auzea des și prezența i se făcea simțită cu putere până în cele mai îndepărtate colțuri.

De la început am fost sfătuit să-l vizitez. Predecesorul meu, părintele la care se făcuse aluzie, Excelența Sa, avusese cu el relații afectuoase, ceea ce îl ajutase cu siguranță să păstreze liniștea în parohie. Mie nu-mi era deci permis să ignor faptul elementar că nu putem face nimic dacă nu câștigăm bunăvoința acestui bărbat atotputernic.

Ulises Roca – don Ulises, așa cum îl numeam cu toții – nu era primarul, nici deputatul local și nici stăpânul principalelor joagăre; nici măcar cel mai bogat din sat. El se afla deasupra tuturor acestor convenții și puterea lui, la fel ca aceea a regilor, emana de la un ordin tănuț pentru ochii simplilor muritori.

Lui don Ulises nu-i scăpă neobservată sosirea mea. Soția lui, doña Paula, după prima liturghie duminicală, mă văzu în sacristie. Era o femeie în vârstă – să tot fi avut vreo șaiszeci de ani – și, cu toate că se menținea la distanță de vecinele ei, lucrul acesta nu-l făcea din orgoliu, ci mai degrabă din teama de a nu contracta angajamente netrebuincioase. Îmi sărută mâna, îmi spuse *bine-ai venit* și se retrase fără a mă invita s-o vizitez și fără să-mi spună vreun cuvânt despre soț.

Am preferat ca lucrurile să meargă de la sine. Stăpânul satului putea rămâne în casa lui, eu într-a mea și Dumnezeu în cea a tuturor. Trei zile mai târziu m-am întâlnit întâmplător cu el.

Mergeam în jeep-ul meu, pe drumul unui sat de munte, și el trecea într-o camionetă roșie, însoțită de pistolarii lui. Ochii lui cenușii m-au privit cu o oarecare curiozitate și a schițat un salut, atingându-și cu vârful degetelor borul pălăriei texane.

Doña Paula continua să vină la biserică, uneori împreună cu fiica sa, Maria și cu tânăra ei noră și plecau imediat ce liturgia lua sfârșit, fără să-mi adreseze măcar un cuvânt. Locuitorii, în schimb, nu încetau să se refere la ciocoi. Il purtau înlăuntrul lor și constituia pentru ei o obsesie, o idee fixă ce-i stăpânea cu totul.

Îmi povesteau suferințele sau greutățile lor și deodată țâșnea numele lui. Don Ulises domina trecutul, prezentul și viitorul, și nu se întâmpla nimic oficial în afacerile lor sau în conflictele familiale care să nu aibă o strânsă legătură cu acest personaj în legătură cu care mă obișnuisem să văd un fel de *Deus ex machina* al parohiei. Chiar pe tărâmul conflictelor morale care-mi aparțineau, lumea prefera să-l consulte în cazurile de conștiință. El intervenea în diferendele lor, oferea soluțiile la problemele lor într-un fel cum Sfinția Voastră își poate imagina că nu întotdeauna se potrivea principiilor creștine.

După două săptămâni, această situație neplăcută luă o întorsătură pe care aș îndrăzni s-o calific drept dramatică, dacă circumstanțele vieții mele mele anterioare n-ar fi istovit acest adjectiv până la a-l lipsi de sens.

Într-o seară, mă pregăteam să cinez, când se prezentă în sufragerie un bătrân și, cu timiditatea și reținerile de rigoare, îmi vorbi despre un bolnav ce dorea să se spovedească.

– Cine este bolnavul? l-am întrebat. S-ar putea deplasa unul din vicarii mei.

– Bolnavul este fiul meu. În realitate – adăugă după o ușoară șovăială – nu este bolnav, ci rănit și dorește ca dumneata să fii cel care îl spovedește.

Mi-am închipuit scena care mă aștepta: tânărul, rănit într-o ceartă unde cursese sânge, căuta să evite poliția.

– Să mergem – i-am spus ridicându-mă de la masă.

Bătrânul făcu un gest să mă rețină.

- Părinte, nu vă îngrijorează faptul că locuința este supravegheată de poliție?

- De ce să ne îngrijoreze?

- L-au rănit pistolarii ciocoiului și se poate ca dumneata să devii suspect...

- Taci din gură, l-am întrerupt. Asta este doar îndeletnicirea mea.

Casa bătrânului se afla într-un cartier marginal, supravegheat de doi polițiști. Tânărul zăcea pe un pat, acoperit cu o cuvertură făcută din două bucăți de pânză de diferite culori, peste care era întins brațul lui în ghips. Pe fața bandajată îi rămăsese doar gura cu buzele tumefiate și un ochi care privea printre pleoapele umflate.

În seara aceea m-am limitat doar să-l spovedesc. Mai târziu, în decursul lungii lui convalescențe l-am vizitat des și, în zilele de imobilitate, mi-a povestit toată întâmplarea, pe care eu am ascultat-o cu un deosebit interes, deoarece reflecta, fără deformări, imaginea ciocoismului, așa cum eu, înspăimântat, am descoperit-o, în propria mea parohie.¹

O structură social-economică feudală permite existența acestor specimene nedespărțite de mediul rural al lumii hispanice. În capitale există alt tip de „ciocoi”. În țările nehispanice te lovești însă, evident, de aceiași feudă, a cărei rațiune de a fi trebuie s-o căutăm în unele condiții economice și sociale ce s-au extins și în America Latină. În *La tierra prodiga* (*Pământ risipitor*) însuși Augustin Yáñez arată cum plaga ciocoismului dispare odată cu schimbarea condițiilor externe care au cauzat-o.

B. Militarismul

S-a discutat mult despre rolul militarilor, despre armate, sau forțele armate în viața Americii Latine. Și pe bună dreptate, dacă vom lua în considerare faptul că numai din 1927 până în 1937 militarii au ocupat președenția într-un raport de 27%, iar din 1937

¹ Fernando Benitez - *El agua envenenada*, Mexic, Fondo de Cultura Económica, 1965, ediția a II-a, pp. 49-52 (n.a.).

până în 1957 într-un raport de 50%. Există constituții în care e stipulat *expres* scopul armatei. Însă una e litera legii și alta aplicarea ei. În articolul 22 al Constituției argentinienne din 1853 se spunea: „Forța publică este în mod esențial datoră să se supună. Nici un corp armat nu poate delibera.”

Pe de altă parte, Constituția nicaraguană din 1950 afirma: „Garda Națională a Nicaragiei este singura forță armată a Republicii, destinată să garanteze independența națiunii, integritatea teritoriului ei, pacea interioară și siguranța drepturilor individuale” (art. 314). Armatei i-au fost destinate două funcții clasice:

a) Să vegheze și să apere frontierele.

b) Să mențină ordinea publică.

Primul punct este garantat mai degrabă de pacea și de buna înțelegere diplomatică, decât de arme; în ce privește punctul al doilea este vorba să știi ce fel de ordine este aceea care trebuie menținută. Rolul militar strict, odată suprimate conflictele războinice, nu mai este exercitat aproape nicăieri. Așa cum spune un membru al familiei militare în *La ciudad de los perros (Orașul câinilor)*¹ „tragem doar la manevre.”

Adevăratul ei rol rămâne redus la cel al poliției. Predomină funcția ei de agent al ordinii publice față de cea de agent al

¹ Editura Seix Barral S.A., Barcelona, 1966, ediția a VIII-a, p. 163. În romanul lui David Viñas – *Los hombres de a caballo (Oamenii călare)*, militarul este prezentat ca membru al unei caste, stăpânită de un profund simț al onoarei, sclavă a simbolurilor și apărătoare a patriei. Auzim un personaj spunând că „Armata este tare. Armata sunt eu”. Militarii se consideră salvatorii patriei; „Ceilalți oameni au nevoie de noi, așa cum în altă epocă aveau nevoie de bancheri (...) sau de avocați.” (...) Armata este prealabilul și permanentul pus deasupra națiunii și este esența națiunii. Nu ultima rezervă (...). În realitate suntem unica. (...) Dacă totul se prăbușește, singurul lucru care rămâne suntem noi; de aceea avem obligația să fim pregătiți pentru a ne lua sarcina de-a face totul când elementele provizorii eșuează.” – pp. 276, 341, 303 și 367. În acest caz concret autorul se referă la realitatea argentiniană, cu toate că multe din ideile și conceptele asupra oamenilor din forțele armate aflate în paginile povestirii se pot aplica și altor țări. A se vedea afirmațiile de la pp. 22, 23, 29, 36, 41, 59, 60, 62, 67, 68, 70, 78, 84, 93, 94, 128, 132, 134, 142, 162, 269-276, 288, 318 și 367, Siglo XXI Editores, Mexic, 1968. O bibliografie amplă asupra acestei teme în Klaus Lindenberg – *Fuerzas Armadas y política en America Latina (Forțele armate și politica în America Latină)*, Bibliografía Selecta, Instituto Latinoamericano de Investigaciones Sociales, Santiago de Chile, 1972 (n.a.).

apărării naționale. Cum armata este singurul „partid“ organizat, nu este deloc straniu ca atunci când se produc goluri de putere să se apeleze la ea. Alteori ambianța este cea care-i împinge pe militari până la președinție sau sprijinul străin interesat în a obține anumite avantaje. Relația militari-civili nu este aceeași pe întregul continent. Există arii tradiționale de dominare: Haiti, Republica Dominicană, Nicaragua, Salvador, Guatemala, Honduras, Ecuador, Peru, Bolivia, Paraguay. În altele prezența militară este întâmplătoare: Argentina, Venezuela, Columbia, Panama, Chile. Iar în altele militarii au tendința de a nu se amesteca în viața politică: Mexic (începând de la Revoluție) și Costa Rica. Ce motiv au forțele armate să acționeze politic?

Sunt cotate drept cauze ale militarismului avântul pe care forțele armate îl capătă după război, golurile de putere, subdezvoltarea, simțul mesianic al poporului ce simbolizează într-un personaj salvarea națională, instinctiva dorință a respectivului popor de a fi sprijinit pentru salvarea națională, de a fi în siguranță și de a se simți protejat.

Rațiunea intervenționismului forțelor armate în viața civilă se explică în lumina schimbării care s-a produs în secolul al XIX-lea, când armatele devin corpuri autonome, cu centre proprii de formare, cu ierarhii rigide, legislație specială și tribunale de justiție. Toate acestea le dau o mentalitate aparte și o deformare profesională ce le vor face de multe ori să se creadă monopolizatoare ale patriotismului, când de fapt le îndepărtează de țara adevărată. Dacă civilii eșuează în sarcinile guvernamentale prin ineficacitate și corupție, ori din alte motive, corpul militar bine organizat se face prezent, chemat uneori chiar de civilii înșiși. Și forțele armate, concentrând puterea în mâinile lor, cer un „guvern de salvare națională“ care sfârșește prin a impune dominarea unui grup sau individ, deoarece militarii, care au fost însărcinați să garanteze securitatea națională, consideră că aceasta nu se limitează la apărarea integrității teritoriale, ci că se extinde și la eliminarea oricărui dușman intern care atentează la viața națională. Însă aprecierea de *dușman* este *sui generis*. Și având în vedere că instrumentul întrebuințat este forța, consecințele, în mod obișnuit, sunt negative. Pe de o parte, militarii se implică în scopuri

ce le sunt improprii; pe de altă parte, societatea imobilizată începe să se miște și să se manifeste împotriva militarismului.

Două romane ale lui Vargas Llosa ilustrează pe larg tot ce vrem să spunem despre militarism. În ele întâlnim aspecte tipice pentru regimurile militare. Presupusa misiune a armatei o rezumă în *La ciudad de los perros (Orașul câinilor)* un căpitan: „Noi, militarii trebuie să fim, în primul rând, realiști; trebuie să acționăm de acord cu împrejurările. Nu trebuie să forțăm lucrurile pentru ca ele să coincidă cu legile Gamboa, ci invers, să adaptăm legile la lucruri.”²

Regimul militarist se caracterizează de obicei prin:

1. Protecția intereselor străine. Servilism (ajutoare, concesiuni și importuri).

2. Eliminarea opoziției. Se instituționalizează politica partidului unic.

3. Naționalism.

4. Absența unui program politic. Revoluția de sus în jos. Ideologie a dezvoltării.

5. Ordine... și progres.

6. Continuitate.

Toate sunt caracteristici ale dictaturilor.

Dacă parcurgem romanul *Conversación en la Catedral (Conversație în catedrală)* ne va fi ușor să alegem paragrafe care sprijină cele spuse. Să vedem:

Protecția intereselor străine: „Totul este o chestiune de împrumuturi și credite. Statele Unite sunt dispuse să ajute un guvern de ordine; de aceea au ajutat revoluția. Acum vor alegeri și trebuie să le facem pe plac.”³ Vom vedea ce se înțelege printr-un guvern de ordine și, în ceea ce privește revoluția, ceea ce Statele Unite doresc în mod precis este ca aceasta să nu se realizeze.”

Eliminarea opoziției: „... pentru a face alegeri trebuie ca țara să fie pacificată, curățată adică de *apristas*.”⁴

¹ Gamboa, Francisco Javier (1717-1794), renumit jurisconsult mexican (n.t.).

² *La ciudad de los perros*, Biblioteca Breve, Editorial Seix Barral S.A., Barcelona, 1966, p. 296 (n.a.).

³ *Conversacion en la Catedral*, Seix Barral, Barcelona, 1974, p. 143 (n.a.).

⁴ Ibid., p. 132 (n.a.). *Aprist* – Membru al partidului Alianța Populară Revoluționară Americană (n.t.).

Naționalism: Regimul va fi „naționalist și patriotic, capabil să unească toate forțele sănătoase... Industria, comerțul, funcționarii, agricultorii...”¹ Dictatorul se servește totdeauna de masele populare ca instrument al politicii sale, însă fără a acorda maselor, în general, vreun rol activ. Alintă naționalismul ei și, dacă trebuie, folosind drept leac xenofobia.

Absența unui program politic: Vorbind despre tema politică pe care regimul lui Manuel A. Odría îl introduce în Peru, se menționa triada sănătate, educație, muncă. Este o etichetă formală pentru a acoperi golul politic, lipsa de programe. Militarii nu obișnuiesc să țină seama de ele. S-a întâmplat de curând: după ce institutele lor au analizat condițiile naționale, odată ajunși la putere, au expus un întreg program de acțiune care, de obicei, le lipsise. De aceea capitolele acestui program sunt stranii, pline de moralitate și de dorință regeneratoare, pe care le și oferă sub aceste titluri: *Frontul Patriotic Național* sau *Mișcarea Restauratoare*.² Cu timpul totul se pierde în tăcere și regimul se autodenumește *odrista* sau *peronista*... Curat antropomorfism politic.

Ordine: Ordinea o garantează regimul pentru că „Statele Unite sunt dispuse să ajute un guvern bazat pe ordine...”³ O ordine violentă.

Continuitate: Aprecieri care apare excesiv de frecvent. Militarul care urcă la putere pe calea unei lovituri de stat, izolat sau împreună cu o juntă, își manifestă repede interesul de a se vedea recunoscut pe plan internațional. Hotărăște alegeri când deja a lichidat opoziția sau a redus-o la tăcere, pentru că altfel „alegerile ar putea să explodeze ca niște pertarde”⁴. Și odată regimul consolidat prin alegeri, mandatarul e tentat să-și prelungească regimul din simpla dorință de a comanda pe baza unei situații care-l impune. Consideră că astfel face o treabă bună sau deoarece crede că n-a dus până la capăt tot ce-și propusese.

¹ Ibid., p. 134 (n.a.).

² Ibid.

³ Ibid.

⁴ Ibid.

Am ales texte din romanul *Conversación en la Catedral*, care, deși se referă la Peru din vremea lui Odría, ne permite să generalizăm afirmațiile cărții. Vargas Llosa nu inventează nimic. Cartea lui este o cronică fidelă a Perului lui Odría. Militarii lui Odría, sistemul lui, nu numai că au vegheat la frontiere și au menținut ordinea, dar s-au și transformat în principalul susținător al oligarhiei naționale, în sprijinul investițiilor străine. În regimurile militare nu este ceva straniu ca dependența să crească; la fel și datoriile, deoarece militarul lacom de putere caută să-și prelungească conducerea și să-și apropie forțele armate (prin salarii mari, arme noi), lucru ce-l poate obține pe baza ajutorului străin. O străinătate care este interesată să proptească regimul pentru că apără concesiuni vechi, acordă avantaje noi, prigonește comunismul, favorizează investițiile cetățenilor...

Este bine de citit, înainte de a savura paginile lui Vargas Llosa, romanul – mărturie al lui Julio Ramón Ribeyro *Cambio de Guardia* (*Schimbarea gărzii*). Un Peru de rangul al doilea, unde nu figurează indianul, în schimb apare fermierul excentric, burghezia de la Clubul Național, înalții și ambițioșii comandanți militari, biserica plină de corupție, syndicatele, presa, nord-americanii, poliția crudă și venală... Acest Peru sau, mai bine zis, această Lima din planul al doilea, tixită de muncitori proveniți de la sate, de copile rătăcite, internate în orfelinate de tipi echivoci, aspiranți la un post sau serviciu... etc., este Lima pe care Ribeyro o descrie din interior, ca pe o experiență personală – în tablouri diferite, ce dau senzația de separare unele de altele, însă care, în final, duc la ceva unitar, ce ne permite să captăm în mod viguros Lima de dinaintea lui Odría, adică dinainte de lovitura de stat. În roman generalul Odría este generalul Chaparro; figura ridicolă și grotescă de maimuțoi, a cărei rațiune de a exista se pare că sunt sexul și alcoolul. Ceea ce, la urma urmei, este de înțeles, dacă acceptăm afirmația unui personaj: „Nimic nu se poate face în țara asta fără băutură.“

Spuneam că indianul nu apare aici, ceea ce nu este cu totul adevărat. În mod discret, el își face apariția în final. Chiar așa fiind, ceva ca o anexă la prezența sa – prejudecata rasială –

tâșnește într-unul din rândurile operei cu „negrișorul suertero“ vânzător de bilete de loterie, al cărui echivalent în Panama este „chancero“¹, cu negrul Luque torturat de poliție; cu fostul pușcăriaș Carellanta sau cu orfelinatul unde „singurul bărbat este un preot, pe deasupra jumătate metis“. Acest *pe deasupra* merită o explicație mai amplă în legătură cu aprecierea și evaluarea personajelor după pigmentul pielii lor.

Desfășurarea conspirației rămâne foarte simplu schițată cu toate că în realitate ea trebuie să fi fost mai complicată. De la Lima la Arequipa – locul loviturii de stat militare – scandalul crește până în final, odată cu doborârea pașnică a președintelui constituțional:

„Cadillacul negru străbate străzile cu o asemenea viteză, încât trecătorii abia au timp să distingă o fereștrică întunecată, în timp ce din urmă vin o duzină de motocicliști stridenți și cu căști pe cap. Generalul Chaparro și alaiul său coboară la ora nouă fix în curtea palatului guvernamental. Comandantul Taboada se află pe peronul din fața clădirii. După ce face un semn de comandă ia poziția de drepti și garda care ocupă incinta prezintă onorurile. Ceața dimineții odată risipită, soarele strălucește pe căști și pe săbii. «Domnule general, vă aflați acasă la dumneavoastră», spune Taboada, coborând treptele. Alaiul traversează saloanele într-un armonios cortegiu spre cabinetul prezidențial. Cardinal, Bremer, Berrocal și Barreola, care s-au constituit *de facto* în casa civilă a lui Chaparro, îl înconjoară pe general. Președintele, foarte demn, întovărit de doi aghiotanți fideli, îl așteaptă. Abia sunt schimbate primele saluturi, că președintele pretinde să fie tratat cu *Excelența-Voastră*. Chaparro, care a venit pregătit pentru orice eventualitate, mai puțin pentru această reacție protocolară, nu știe ce să facă și întoarce privirea spre consilierii săi. În ochii cardinalului se citește indiferență, însă cei ai lui Bremer, atenți, îi insuflă marțialitate, fermitate. Chaparro, încurajat, declară că el contează pe sprijinul armatei, pe cetățeni și pe forțele vii care vin să ia în stăpânire prima magistratură a Statului. «Țara se află în haos, adaugă; datoria noastră este să intervenim și, dacă sunt aici, este din cauză că ne aflăm la marginea prăpastiei.» Președintele, după un schimb de priviri cu aghiotanții lui, schițează

¹ Glumeț, mucalit, vânzător de bilete de loterie (n.t.).

un zâmbet. «Bunul simț mă îndeamnă să cedez, spune, pentru că nu-mi place vărsarea de sânge. Eu nu sunt ceea ce se spune că este un om politic, căci altfel aş face orice să mă mențin la putere. Sunt un cetățean care a fost ales președinte de corpul electoral și care, de la însărcinarea lui, n-a uitat niciodată că este un cetățean. Eu am dorit să fac ca ambele situații să fie compatibile și din această cauză mă înclin în fața forței și predau eșarfa prezidențială. Las însă mărturie că mi-a fost smulsă prin înșelăciune, forță și trădare și dacă eu consimt să renunț la ea, fac asta pentru că este imposibil să trăiești în legalitate când ești înconjurat de spadasini.» Generalul Chaparro, care era atent doar la mișcările președintelui ce-și desprindea eșarfa, o primi fără a răspunde și o ținu în mână, nu prea sus, ca pe un obiect simbolic de adorație. Cum nimeni nu îndrăzni să se miște, Bremer se apropie pentru a o lua și a-l încinge cu neîndemânare, în timp ce izbucniră aplauze izolate, ca de la niște oameni care, în final, aveau să-și frece mâinile¹.

C. Romanul dictaturii și al dictatorului

Groznică politizare a vieții în America Latină este o cauză mai mult decât necesară spre a explica reflexul literar al acestui fenomen. O dovadă de acest tip o avem în presa și versiunile lui Fernández de Lizardi, Olmedo, Heredia, Montalvo, Martí și atâția alții. Domnul președinte, primul mandatar, dictatorul sunt personaje-cheie ale acestei literaturi pentru că politizarea regimului civil sau militar este un fenomen aproape congenital pentru America Latină. Nu e momentul să examinăm acum cauzele posibile ale acestei conduceri sau dictaturi care au fost analizate încă din secolul XIX în romane ca *El Matadero* (Abatorul) de Esteban Echeverría (1838), *Facundo* (Limbut) de Domingo Faustino Sarmiento (1845) și *Amalia* de José Mármol (1851-55). Primul descrie gloata care-l urmează pe tiranul J. Manuel de Rosas; al treilea prezintă cadrul politic al

¹ *Cambio de guardia* (Schimbarea gărzii), Editorial Milla Batres, Lima, 1976, pp. 196-197 (n.a.).

mandatului său și al doilea este o imagine, cu contradicții, asupra opoziției, civilizației și barbariei (contrastul oraș/sat), în care conducătorii și partizanii sunt principalele ingrediente. Violența, persecuțiile și torturile, corupția și altele pe care le vom vedea repetându-se, apar deja în aceste relatări din secolul al XIX-lea a căror continuitate rămâne vizibilă aproape un secol mai târziu.

Până în decada '70 se cultivă romanul dictaturii; romanul care tratează un regim. Din 1974 apar romanele dictatorului; romanele care abordează o personalitate¹. Multe din primele romane s-au redus la scrieri pamfletare; autorii lor scriau pentru a combate o tiranie concretă. De aceea cărțile sunt lipsite în mod frecvent de valori estetice; sunt instrumente, sunt picturi de atmosferă colorată de cruzime, de nebulie, primitivism, barbarie, brutalitate, corupție, arbitrar... Se descriu regimuri sumbre, de coșmar, unde domnesc intrigile, corupția, jafurile, asasinatele, lașitățile, trădările, nedreptățile... Acestea sunt cele pe care le găsim în relatările lui Rufino Blanco Fombona – *El hombre de Hierro (Omul de fier)*, 1907, *La mitre en la mano (Cu mintea în mână)*, 1927, și *La bella y la fiera (Frumoasa și bestia)*, 1931. Vor urma *El Cabito* (grad inferior în miliție), 1910, de Pedro Maria Morantes; *Lanza y sable (Lance și sabie)*, 1914, de Eduardo Acevedo Díaz și *La sangre (Sângele)* de Tulio Manuel Cestero. Apare și dictatorul, în *El autocrata (Autocratul)*, 1939, de Carlos Wyld Ospina, *La sombra del caudillo (Umbra conducătorului)*, 1929 de Martin Luis Guzmán, *El tirano Bebevidas*, 1939, de Manuel Bedoya, *Ecce Pericles*, 1946, de Rafael Arévalo Martínez, *Cementerio sin cruces (Cimitir fără cruci)*, 1949, de Andrés Requena; în așa-numitele romane ale Revoluției mexicane: *Honorable Pónciano*, 1957 de Francisco Vegas Seminario, *Conversación en la Catedral*, 1969 de Mario Vargas Llosa, *El secuestro del general (Sechestrul*

¹ Jorge Castellano și Miguel A. Martínez – *El dictador hispano-americano como personaje literario*, „Latin American Research Review“ XVI, 2, 1981, pp. 79-105 (n.a.).

generalului), 1973, de Demetrio Aguilera Malta, *La fiesta del rey Acab* (Sărbătoarea regelui Acab) de Enrique Lafourcada; *Te dio miedo la sangre?* (Te-ai speriat de sânge?), 1977, de Sergio Ramirez, *Maten el leon* (Omorâți leul), 1969, de Jorge Ibarguengoitia etc., etc.

Cărți unde se analizează, se atacă și românează dictaturile lui Cipriano Castro, Juan Vicente Gómez, Ulises Hereux, Benavides, Estrada Cabrera, Trujillo etc. Începând din decada '70 tema dictatorului se îmbogățește cu romane scrise fără trucuri, fără grozăvii, fără brașoave orafonice. Sunt condamnate regimurile dictatoriale descrise în culori picante, pătrunse de manifestările lui cele mai tipice. Dictatorul, personaj-cheie al narațiunii, este un tip sincretic, cu trăsături luate de la Guzmán Blanco, Porfirio Díaz, J.V. Gómez, Machado, Batista, Trujillo ș.a. Profilul lui psihologic e conturat de disprețul față de ceilalți, superioritatea lui afișată, siguranța despre sine însuși, temperamentul imperios, dorință nemăsurată de putere, aversiunea față de viața socială, retractibilitatea lui, aparenta insensibilitate, singurătatea și teama față de mister.

Aceste ultime romane, la care putem adăuga singulara povestire a lui M.A. Asturias, sunt cele care ne interesează acum pentru a examina sociologizarea sau tipizarea temei dictaturii. Acești autori ai anilor '70 sunt cei care, în cadrul preocupărilor lor, se opresc la faptul politic, în mod concret la dictator, simbol al puterii absolute atât de generalizate în America Latină, unde guvernul sau puterea nu sunt de multe ori concepte abstracte, ci entități concrete. Lucrul acesta este clar exprimat chiar de titluri: *El señor Presidente*, *El Patriarca*, *El supremo*... Autorii latino-americani au ținut seama de unele antecedente: Francis de Miomadre și R.M. de Valle-Inclán care publică, în 1926, *Le Dictateur* și respectiv *Tirano Banderas*. Douăzeci de ani mai târziu Miguel Angel Asturias face cunoscut al său *El señor Presidente* și în 1949 Alejo Carpentier publică *El reino de este mundo* (Împărăția acestei lumi). În operele acestea dictatorul apare deja în prim plan, cu nume sau fără nume, prezentat cu o mai mare sau mai mică abilitate. La fel ca în *El recurso del metodo* (Recursul la

metodă) de Alejo Carpentier¹ *Yo, el Supremo*, 1974, de Augusto Roa Bastos și în *El otoño del Patriarca*, 1975, de Gabriel García Márquez. Între cărțile lui Valle-Inclán și Asturias s-au scurs douăzeci de ani; între cel ale autorului guatemalez și columbian au trecut treizeci de ani. În acest interval de timp imaginea asupra dictaturilor s-a îmbogățit și grație modelelor pe care le avusese Asturias: Estrada Cabrera și Ubico. America Latină a fost generoasă în modele de diferite tipuri ale genului. Cu toate că modelele au fost distincte, metodele lor coincid printr-o serie de trăsături comune, pe care le vom examina punând accentul pe ultimele povestiri apărute.

Președintele lui Asturias este o ființă abstractă, chintesența dictatorului, îmbrăcat mereu în negru, distant. Primul magistrat al lui Carpentier, îmbrăcat în frac și având cultură franceză, are modele istorice reale, astfel încât sunt ușor de urmărit izvoarele de inspirație urmate de autorul cubariez. Supremul lui Roa Bastos este o ființă reală – José Gaspar Rodríguez Francia – a cărei viață e transformată în ficțiune. Patriarhul lui García Márquez este o ființă eternă, a cărei identitate concretă o ignoră autorul însuși, despre care știm că avea o față cu ochi de iguană și care purta cizme, tunică, pinteni de aur și bandaj compresiv pentru hernie.

¹ În 1972 a publicat asupra aceleiași teme o cânticică având titlul *El derecho de asilo (Dreptul de azil)*, Barcelona, Editura Lumen. Cum era de așteptat, ultimele romane au dat naștere mai multor eseuri interpretative: Mario Benedetti – *El recurso del supremo patriarca (Rekursul patriarhului suprem)*, „Revista Casa de Las Americas '98”, Habana, 1976; Jorge Castellanos și Miguel A. Martínez – op. cit., nota 118; Angela B. Dellepiane – *Tres novelas de la dictadura: El recurso del metodo, El otoño del patriarca, Yo, el Supremo. (Trei romane ale dictaturii: Recursul la metodă, Toamna patriarhului; Eu, supremul)*, „Cahiers du Monde Hispanique et luso-brésilien”, (Caravella), 29, 1977, pp. 65-87; Bernardo Fouques – *La autopsia del poder segun Roa Bastos, Carpentier y Garcia Márquez (Autopsia puterii după Roa Bastos, Carpentier și Garcia Márquez.)*, „Cuadernos Americanos”, Mexic, 1979; Martha Paley Francescato – *La novela de la dictadura: Nuevas estructuras narrativas (Romanul dictaturii: noi structuri narative)*, „Revista de Critica Literara”, Lima, anul 5, nr. 9, 1979; Luis Pancorbo – *Tres tristes tiranos (Trei tirani triști)*, „Revista de Occidente”, 3, 98, Madrid, 1977; Conrado Zuloaga – *Novelas del dictador. Dictador de novela*, Carlos Valencia Editores, Bogota, 1979. Pentru a ne referi doar la autori latino-americieni, nu cităm romanele spaniolului Francisco Ayala – *Muertes de perros (Moarte de câini)* și *En el fondo del vaso (Pe fundul paharului)* (n.a.);

Acest fel de lipsă de identitate („Nici el însuși nu știa cine era“) o exprimă Aguilera-Malta în romanul *El secuestro del general* ca având la bază lipsa de omenie, căci „președintele Babelandiei este deopotrivă o mașină și un animal“¹. Naționalitatea fiecărui autor se reflectă în opera sa, care în cazul lui Carpentier și a lui Garcia Márquez miroase a Marea Caraibilor, cu toate că s-au îndepărtat de spațiul caribian pentru a se inspira din modele sud-americane în sens larg. Umbrele lui Porfirio Díaz, Gómez, Leguía, Estrada Cabrera, Ubico, Machado, Batista, Trujillo, Pérez Jiménez, Rojas Pinillas, Somoza, Duvalier... trec prin capitolele acestor relatări unde dictatorul este figura principală.

Așa cum spuneam, lectura romanelor *Domnul Președinte*, *Recursul la metodă*, *Eu*, *Supremul* și *Toamna patriarhului*, ne oferă o lecție de teorie politică mult mai substanțială decât tot ceea ce-am fi putut învăța din oricare alt tratat în materie. Prin acești cârmuitori pe jumătate vrăjitori, ale căror fețe nu le vom cunoaște niciodată, al căror trecut nici nu-l vom putea cerceta, stăpâniți de setea de a comanda și de plăcerea de a distruge, reduși la o singurătate groaznică, ni se oferă în scrieri de o mare frumusețe, această rană deschisă a istoriei latino-americane. Romancierii au făcut din istorie o ficțiune pentru a emite considerații despre puterea totalitară și a analiza idiosincrasia generală față de cârmuitorul absolut, cufundat în singurătate. Trei dintre autori – îl elimin pe Roa Bastos – au dorit să ne ofere imaginea unui dictator-simbol, valabil pentru întreaga Americă; și în mod inconștient s-au oprit tustrei la regiunea Mării Caraibilor, pe pământ cald, unde l-a situat și Valle-Inclán pe tiranul Santos Banderas. Carpentier n-a șovăit să adune crâmpoșe din istoria continentală și să le unească reconstituind istoria Cubei. Dictatorul lui este o ființă sincretică, trăitoare într-o dualitate geografică – America și Paris – și se exprimă bine în aceste două planuri prin limbaj, personalitate etc.). Asturias și Garcia Márquez coincid în a

¹ Briand J. Mallet – *Dictadura e identidad en la novela latino-americana* (*Dictatură și identitate în romanul latino-american*), „Arbor“, vol. C1, nr. 393-394, Madrid, 1978, pp. 59-73 (n.a.).

prezenta personajul prin acțiunea lui distructivă. În ambele cazuri, puterea este exercitată din ascunzișul unui palat, asupra unui popor care-l idealizează pe cârmuitor și-l crede dotat cu virtuți taumaturgice. Personajele coincid de asemenea prin proveniența lor din medii mizerabile, unde au suferit umiliri. Poate că acest lucru determină cruzimea lor și dorința de a comanda. Asturias și Garcia Márquez, descriind imaginea domnului Președinte vomitând într-un lighean, sau pe patriarh scoțându-și pantalonii „plini de rahatul” țâșnit de teama prin care trecuse când un lepros încercase să-l asasineze, nu fac decât să-i coboare dintr-o falsă demnitate și să-i demitifice. S-ar zice că nu sunt asemănători cu anumiți conducători din secolul XIX, considerați niște zei, deși Bolivar este arhetipul. Poate de aceea Garcia Márquez începe să-l prezinte pe patriarh ca pe un stârv devorat de vulturi. La Asturias domnul Președinte dictator nu face act de prezență continuă, însă puterea lui se află pretutindeni la remorca fricii, a destinului, a minciunii, a violenței, a delațiunii...

a) *Eliminarea opoziției*

Opoziția apare în toate romanele ca forță latentă, fie ea tăcută sau gălăgioasă. Ea este aceea care motivează teama, o altă mare constantă a acestor romane. Teamă față de opoziția lipsită de chip, subtilă și de nepipăit, așa cum se întâmplă în *Recursul la metodă*, teamă față de răzvrătirile conduse de militari.

Există un dușman reprezentat de opoziția ideologică și un altul simbolizat în posibila răzmeriță din cazarmă. Președintele supra-veghează foarte atent ambele opoziții, nestând pe gânduri, dacă e nevoie, să-i facă pe unii ofițeri să creadă că sunt urmăriți de alții, să le schimbe mereu locul de detașare, punându-le la dispoziție praf de pușcă amestecat cu pământ sau predându-le zece cartușe veritabile și opt de manevră. Răzvrătiții sunt lichidați dacă-i posibil cât mai repede, inclusiv cu ajutor străin; opoziției i se pune căluș și asupra ei se fac presiuni.

În povestirea lui Garcia Márquez, *La viuda de Montiel* (*Văduva lui Montiel*)¹ a cărei acțiune se desfășoară în contextul războiului civil columbian, președintele suprimă într-un an opoziția și se înalță economic. Copiii lui – la fel ca în *Recursul la metodă* – sunt trimiși să studieze în străinătate. Eliminarea lor se produce în mod drastic. Aproape întotdeauna Universitatea este reduta opoziției; nu este straniu că președinții o închid atât de des. În *Recursul la metodă* este prezentată în două ocazii pătrunderea poliției în incinta Universității; îmbrăcând și lovind cu picioarele, poliștii îi alungă pe studenți și pe profesori. În aceeași proză subtilă, Carpentier povestește că „primul cârmuitor“, inspirat de un pasaj din *Despre războiul galic*, marele Cezar spune că fiecare familie este un partid și elimină partidele. Datorită existenței partidelor la gali, spune dictatorul „romanii i-au învins pe gali“². Rezultă operația grotescă a dictatorului împotriva librăriilor și a literaturii roșii, căci în ignoranța lor, oamenii lui confiscă *Roșu și Negru* de Stendhal, *Aurora roșie* de Baroja și chiar *Scufița roșie*. Pentru anihilarea celor din opoziție toate metodele sunt bune, de la a le tăinui moartea pentru ca să nu afle lumea, tinzând spre completa anulare a celor de altă ideologie și până la a declara război Germaniei și a afirma că starea de război implică dreptul de a ridica cetățenia tuturor *germanofililor*. Opoziția, la rândul ei, nu-și încetează niciodată acțiunea, îl numește pe dictator „Satrap al ținuturilor calde“ sau „Tiberiu de operetă“; profită de orice circumstanță, un carnaval de pildă – pentru a lua cu asalt cazărmi și depozite de arme; difuzează știri din presa străină; aplaudă la reprezentațiile teatrale pe muncitorii rebeli, pe cei proscriși, pe regicizi, pe conspiratori; împrășteie știri false, zvonuri, provoacă confuzii de natură comico-grotescă, de genul publicării scrisorilor intime ale funcționarilor oficiali. Atmosfera de neînțelegere, de neliniște, de neîncredere și indispoziție ia sfârșit în acest caz cu o grevă generală, care a constituit pentru „primul

¹ Apud *Los funderales de la Mama Grande (Înmormântarea Mamei Mari)*, Editorial Sudamericana, Buenos Aires, 1968, pp. 77-84 (n.a.).

² A. Carpentier – *El recurso del método*, Siglo XXI de España S.A., 1974, p. 181 (n.a.).

cârmuitor“ al lui Carpentier o lovitură de picior și totodată izolarea de Statele Unite.

Alteori dușmanul, așa cum spuneam, se află chiar în aceleași forțe armate pe care le răsfăță cârmuitorul, le veghează și le controlează. În pomenitul roman al lui Carpentier „primul cârmuitor“ este nevoit să se înapoieze de două ori de la Paris pentru a neutraliza încercări de răzvrătire ale unor generali. Imediat și fără să stea pe gânduri, Walter Hoffmann, provenit dintr-un tată german și o mamă indiană, este denigrat, exaltându-se ideea de latinitate de către cârmuitor ca esență a țării sale, față de germanismul lui Hoffmann, pe care țara nu se poate baza, căci este clipa când Germania pierde primul război mondial. În *Toamna patriarhului* dictatorul îi extermină pe toți supraviețuitorii unei revolte împotriva lui, deoarece criteriul este că dușmanul învins rămâne un dușman periculos pentru toată viața. Pe generalul Rodrigo Aguilar, care-l trădează, nu ezită să-l omoare și să-l servească la fel ca pe un porc împodobit la o cină oferită gărzii sale personale. Patriarhul îi atârână pe dușmani de picioare ca pe papagali, îi jupoaie de vii în prezența altor arestați sau îi aruncă într-o groapă cu caimani¹. „Primul cârmuitor“ al lui Carpentier, care construiește o mare închisoare model, o înzestrează cu freze dentare spre a le întrebuița la măsele sănătoase practicând în ele plombe false, ori zdrobirea organelor genitale etc. etc.²

„Și cu atât mai mult acum, când colonelul Hoffmann îi aducea vestea că studenții, baricadați în incinta Universității, organizează un miting contra Guvernului. «Băgați cavaleria peste ei», a ordonat Președintele. «Dar dreptul secular, autonomia?» «Acum nu mă gândesc la aiureli dintr-astea. Destul ne-au regulat cu autonomia lor. E stare de urgență.» «Și dacă opun rezistență, dacă dau cu cărămizi de pe terase, dacă vor cotonogi caii, cum au făcut în 1908?» «Atunci... trageți! Repet, e stare de urgență și dezordinea nu poate fi tolerată»... După o jumătate de oră începeau să răpăie puștile în curtea Universității San Lucas. «Și dacă sunt morți – a

¹ Plaza y Janes, S.A., Barcelona, 1975, p. 39. Caimanul este o specie de crocodil din America Latină (n.tr.).

² *Recursul la metodă*, ed. cit., p. 208 (n.a.).

spus Primul Magistrat, încheindu-și tunica – fără înmormântări solemne, cu sicrie purtate pe umeri și discursuri la cimitir, pentru că și astea sunt tot manifestații la adăpostul doliului. Familia să-și ia răciturile și să le vâre în groapă fără bocete și maimuțări, că altfel, toată familia, cu mamă și bunici și toți plozii, intră la pânaie...»¹

b) *Frauda electorală, continuitatea*

Continuitatea a fost o boală a multor regimuri. Președinții doresc să prelungească perioada puterii lor dincolo de data fixată de constituție, care este ignorată sau căreia i se aduce un amendament. Toți dictatorii, putem afirma, au stat la cârmă peste timpul constituțional prevăzut fie pe baza unor alegeri frauduloase, fie întonând principiul ereditar. Puterea luată cu ajutorul unei lovituri de stat sau a unei fraude electorale este prelungită la nesfârșit, odată eliminată opoziția, care poate pune la îndoială rezultatul alegerilor. Mamá Mare, care timp de mulți ani a garantat „pacea socială și concordia politică a imperiului său“, a făcut-o prin intrigi și fraudă electorală. În *Mamita Yunay* e descrisă o scenă comică: niște indieni votând de mai multe ori îmbrăcați în alte haine sau indieni care pleacă fără să fi votat pentru că au fost amenințați². În *La sombra del caudillo (Umbra conducătorului)* de Martin Luis Guzmán, șeful suprem își impune candidatul – care este secretarul Ministerului de Interne – recurgând la orice mijloc. În schimb, în *El rey viejo (Regele bătrân)*, de Fernando Benitez, cârmuitorul, fără îndoială reprezentare a lui Venustiano Carranza, încearcă să-l aducă drept succesor al lui pe ambasadorul Mexicului la Washington pentru a asigura linia civilă a președintelui. Dar armata, care „întotdeauna a fost marele elector, singurul elector“, îl împiedică, deși „regele bătrân“, președintele Carranza, consideră că forțele armate trebuie să fie „o instituție

¹ *Recursul la metodă*, Editura Minerva, 1988, p. 50. Traducere de Dan Munteanu (n.t.).

² Carlos M. Fallas – *Mamita Yunay*, pp. 14 și 53-55 (n.a.).

subordonată președintelui republicii și străină de luptele politice; adică armata nu trebuie să ia parte la luptele electorale, ci să se mărginească să aștepte hotărârea poporului, să-l servească pe câștigătorul alegerilor fără a-și pune sabia în balanța sufragiului¹.

Dictatorul nu este un îndrăgostit al sufragiilor. Este convins că întreg sau aproape întregul popor îl iubește și, de aceea, consideră inutil să legalizeze ceea ce simte el. Bătrânul și vicleanul conducător-dictator înfățișat de A. Uslar Pietri în *Oficio de difuntos* (*Prohodul*), contestă oportunitatea alegerilor susținută de un ministru întrebându-l: „Și dumneata ești sigur că vei câștiga alegerile?” Salas afirmă cu putere: „Nu numai eu, toată lumea știe că țara întreagă va vota pentru dumneata, dacă va fi chemată la alegeri. În privința asta nu există îndoială”. Și-atunci – îi spuse cu glas încet : „dacă toată lumea știe, dacă toată lumea este sigură de acest lucru, ce rost are să ne legăm la cap și să mai intrăm în asemenea complicații?”²

Istoria Americii Latine oferă o bogată colecție de alegeri falsificate sau anulate și de mandate prelungite pe bază de *pronunciamente*, de amendamente la constituție și alegeri neținute. Patriarhul lui Garcia Márquez guvernează mai mult de un secol sau două. Un timp atât de îndelungat încât el însuși îl ignoră. Primul magistrat al lui Carpentier, după ce sufocase o rebeliune, era dispus să abandoneze puterea în mâinile președintelui Senatului, între timp niște alegeri desemnând pe vreun bărbat exemplar. Și aceasta numai dacă „un plebiscit nu va determina contrariul”. Plebiscitul a fost organizat și, cum 40% din populație era analfabetă, s-au confecționat tichete de o culoare pentru *Da* și de altă culoare pentru *Nu*. În același timp se zvonise în țară că, deși votul era secret, existau aparate care controlau culoarea tichetului și în plus se puteau vedea pe el amprentele digitale. Teama se răspândi în toate părțile și plebiscitul a înregistrat 4781 de voturi negative³.

¹ Fernando Benitez – *El rey viejo*, Colección Popular, Fondo de Cultura Económica, Mexic, 1961, ediția a III-a, p. 10 (n.a.).

² A. Uslar Pietri: *Oficio de difuntos*, Seix Barral, Biblioteca Breve, Barcelona, 1976, p. 373 (n.a.).

³ *Recursul la metodă*, ed.cit., pp. 83-85 (n.a.).

Presă din New York răspândi ideea că un articol din Constituție afirma că la împlinirea a șase ani de conducere trebuiau ținute noi alegeri. Atunci primul magistrat nu numai că se plânse că autorizase învățarea limbii engleze în colegii, ceea ce permitea oamenilor să citească zările Statelor Unite, ci își reaminti repede că în țară nu se puteau ține alegeri atât timp cât se află în război. Cu cine? Cu Ungaria, căreia îi declarase război în 1914. A ține alegeri echivala cu violarea Constituției:

„Un grup de oameni liniștiți intră la bufet; erau mulți și ușa nu era destul de mare ca să-i poată cuprinde pe toți în același timp. Cei mai mulți rămăseseră stând în picioare lângă ușă, printre mese, lângă tejghea. Erau în trecere și nu merita osteneala de a te așeza. Liniște, spuse cineva de statură mijlocie, de vârstă mijlocie, chel pe jumătate, pe jumătate sănătos, pe jumătate nebun, pe jumătate răgușit, pe jumătate murdar, desfășurând un afiș mare, tipărit. Fu ajutat de alți doi să-l lipească pe una din oglinzile bufetului cu ceară neagră.

«Cetățeni!

A pronunța numele domnului Președinte al Republicii, înseamnă a lumina cu torțele păcii sfintele interese ale Națiunii, care, sub înțeleapta sa conducere, a cucerit și continuă să cucerească neprețuitele beneficii ale Planificării la toate nivelurile și al Ordinii cu toate progresele pe care le aduce ea!!! Ca cetățeni liberi, conștienți de obligația pe care-o avem de-a veghea la destinele noastre, adică la destinele Patriei, și ca oameni de bine, dușmani ai Anarhiei, proclamăm că salvarea Republicii se află în REALEGEREA IUBITULUI NOSTRU CONDUCĂTOR ȘI ÎN NIMIC ALTCEVA DECÂT ÎN REALEGEREA LUI! De ce să aventurăm corabia Statului în ceea ce nu cunoaștem, când la cârma ei se află Omul de Stat cel mai complet al timpurilor noastre, acela pe care Istoria îl va considera Mare printre Mari, Înțelept printre Înțelepți, Liberal, Gânditor și Democrat??? A ne gândi doar la altul care să nu fie El într-o așa de înaltă magistratură, reprezintă un atentat împotriva Destinului Națiunii, care sunt destinele noastre. Și cine se va încumeta să facă acest lucru de nefăcut, va trebui să fie închis ca un nebun periculos. Iar dacă nu este nebun, va fi judecat ca trădător al Patriei, conform legilor noastre!!! CETĂȚENI, URNELE VĂ AȘTEAPTĂ! VO-

TAȚI! PENTRU CANDIDATUL NOSTU CARE VA FI REALES! PENTRU POPOR!!!»

Lectura afișului a trezit entuziasmul tuturor celor aflați la bufet; s-a strigat «Trăiască». S-a aplaudat, s-a urlat și, la cererea generală, a vorbit un tip cu părul despletit și negru, ochii șterși:

– Patrioți, gândul meu este cel de Poet, de cetățean al limbii strămoșești. Poet înseamnă cel care a inventat cerul; vă vorbesc, așadar, ca inventator al acestui atât de inutil, atât de frumos lucru ce se numește cer. Ascultați glăsuirea mea neferecată!... Când acel neam¹ pe care nu l-au înțeles în Germania – nu Goethe, nu Kant, nu Schopenhauer – s-a ocupat de Superlativul Omului, el a presimțit, fără îndoială, că din Tatăl Cosmos și din Mama Natură se va naște, în inima Americii, primul bărbat superior care a existat vreodată. Vorbesc, domnilor, de acest cumpănitor de aurore pe care Patria îl numește Emeritul, Șef al Partidului și Protector al Tineretului Studios; vorbesc, domnilor, despre Domnul Președinte Constituțional al Republicii, așa cum fără îndoială ați înțeles cu toții. El este precursorul lui «Nitché». Superunicul... O spun și o repet de la înălțimea acestei tribune!... și zicând așa lovi cu dosul palmei în teighea... Și așa fiind, compatrioți, înțelegem că el nu este dintre cei care au făcut din politică mijlocul de a trăi și din aceia care spun că au inventat pătrunjelul chinezesc pentru simplul motiv că învățaseră pe dinafară isprăvile lui Chilperico; vă rog să credeți domnilor din acesată dezinteresată, integră, cinstită adunare, că, în timp ce printre noi nu există alt cetățean hiper-super-om, supra-cetățean, doar nebuni fiind sau orbi, orbi sau nebuni de legat, am putea permite să fie trecute frăiele guvernului din mâinile vizitiului-super-unic care acum și totdeauna va conduce carul Patriei noastre adorate, pe mâinile altui cetățean, ale unui cetățean oarecare, ale unuia, dragi concetățeni, care – chiar presupunând că are toate meritele de pe pământ – nu va reuși să fie decât om. În bătrâna și obosita Europă, democrația a luat sfârșit odată cu Împărații și Regii; dar trebuie să recunoaștem, și chiar recunoaștem, că transplantată în America suferă altoiul aproape divin al Supra-omului și oferă structura unei

¹ Pronunțare deformată a lui Nietzsche, considerat, în plan filosofic, precursor al doctrinei hitleriste (n.t.).

noi forme de guvernare: Super-democrația. Și taman la vreme, domnilor, am plăcerea de a recita...

– Recită, poete – se înalță o voce – însă nu *Oda*...

– ...*Nocturna mea în Do major* către Super-unicul!

L-au urmat pe poet, în frumoase cuvinte, alți oratori și mai exaltați, protestând împotriva mârșavei Grupări a învățaturii Sfântului Ioan, a alfabetului abracadabrantului misionarism și a altor supozitoare teologice. Unuia dintre asistenți începu să-i curgă sânge din nas și, între un discurs și altul, cerea cu țipete de disperare să i se aducă o cărămidă îmbibată cu apă pentru a o mirosi ca să i se oprească hemoragia.

– În clipa de față – spuse Mister Gengis – se află între popor și Domnul Președinte, Cara de Angel. La mine place cum vorbește acest poet, însă eu cred foarte trist a fi poet; numai licențiat să nu fii, căci trebuie să fie lucrul cel mai trist din lume. Și dați-mi voie să mai beau un whisky! Un whisky – strigă – pentru acest hiper-fero-aproape-fero-viar.¹

c) Puterea absolută a cârmuitorului

Cârmuitorul cârmuiește. Domnul Președinte prezidează, guvernează și cârmuiește fără limite. Această putere a președinților hispano-americani, ieșită oarecum din orbită, nu este dată numai acelor care adoptă sistemul dictatorial, nu, se poate constata, chiar azi în republici considerate foarte democratice. Președintele este stăpânul a toate. Și dacă e transformat regimul său într-o dictatură, țara este o moșie personală, iar finanțele publice constituie propriile sale fonduri. García Márquez, ni se pare, este cel care a dedicat cele mai bune pagini acestui aspect al dictatorului. Deja în *Funerariile Mamei Mari* a

¹ Miguel Angel Asturias – *El señor presidente*, Buenos Aires, Editorial Losada S.A., ediția a XX-a, pp. 255-257. A se vedea: Juan Liscano – *Sobre „El Señor Presidente” y otros temas de la dictadura*, „Cuadernos Americanos”, 2 martie-aprilie, Mexic, 1958, vol. XCVIII; Jorge Kattan – *La veridat y la mentira el „El Señor Presidente”* (Adevăr și minciună în Domnul Președinte), „Encuentro”, 1974 (n.a.).

povestit cum această boieroaică devenise centrul de gravitate al întregii localități, la fel cum deveniseră și predecesorii ei. „Mama Mare era stăpână a apelor curgătoare și a celor zăgăzuite, a celor deja poluate și a celor ce urmau să fie poluate, a drumurilor vicinale, a stâlpilor de telegraf, a anilor bisecți și a căldurii și, mai ales, avea un drept moștenit asupra vieții și a proprietăților. Pe înserate, când lua loc în balconul casei sale să se răcorească, răsturnată cu toată greutatea viscerelor și autorității ei în vechiul fotoliu de liane, părea într-adevăr infinit de bogată și de puternică, matroana cea mai bogată și puternică din lume.”¹

Orășelul – faimosul Macondo – fusese întemeiat în jurul numelui ei și, sosind clipa insolită când Mama Mare se apropia de lumea de dincolo, chemă pe nepotul ei, Nicanor, și împreună revizuiră bunurile sale materiale și spirituale. Patrimoniul ei fizic se reducea la trei bucăți de pământ adjudecate în timpul coloniei, care, în virtutea unor căsătorii de conveniență, se transformaseră într-un teritoriu nelucrat, fără limite definite, care cuprindea cinci municipii și în care trăiau cu titlu de chiriași 352 de familii. În fiecare an, Mama Mare exercita singurul act de stăpânire încasând arende. În afară de acest foarte mare teritoriu, bogăția mării boieroaiice o reprezentau nenumăratele animale și un tezaur îngropat în timpul Independenței, dar care mai putea fi descoperit. Bunurile invizibile erau mai uimitoare, căci Mamei Mari îi aparțineau: „Bogăția subsolului, apele teritoriale, culorile drapelului, suveranitatea națională, partidele tradiționale, drepturile omului, libertățile cetățenești, primul magistrat, instanța a doua, a treia dezbatere, scrisorile de recomandare, certitudinile istorice, alegerile libere, reginele frumuseții, discursurile cele mai importante, marile manifestații, distinsele domnișoare, cinstiții cavaleri, mândrii militari, ilustrissima sa domnie, Curtea supremă de justiție, articolele interzise la import, doamnele liberale, problema cărnii, puritatea limbajului, exemplele de dat lumii, ordinea juridică, presa liberă însă responsabilă, Atena sud-americană, opinia publică, alegerile democratice, morala

¹ Pp. 129-30, ed. cit. (n.a.).

creștină, penuria de devize, dreptul de azil, pericolul comunist, corabia statului, scumpetea vieții, tradițiile republicane, clasele defavorizate, mesajele de adeziune“¹. Discursuri banale, teme ale presei zilnice, probleme ce supărau țara sa etc., pe care García Márquez le-a amestecat într-o comică galimatie, aici pentru a reprezenta patrimoniul (puterea) pe care personajul său îl destăinuie în fața notarului dictându-i testamentul. Patriarhul din *Toamna...* este versiunea masculină a Mamei Mari. Patriarhul este stăpân a toate, poate totul, până la a-i vindeca pe bolnavi. Poate să facă astfel ca ceasornicul să nu sune orele 12 la 12, ci la ora 2, pentru ca viața să pară mai lungă. Când întreba ce oră e, i se răspundea: „ora pe care o ordonați dumneavoastră, domnule general“. Și era adevărat, căci nu numai că schimba momentele zilei după cum cereau afacerile sale, ci schimba și sărbătorile legale, conform planurilor pe care le avea de a colinda țara din praznic în praznic. Însemna arborii care trebuiau să dea fructe, animalele care trebuiau să crească și oamenii care puteau să prospere. El ordonă mutarea ploilor acolo unde incomodau culesul în locurile secetoase. Nimeni nu putea să câștige o partidă de domino fără permisul lui și cocoșii adversari ai cocoșilor lui erau dresați să piardă. Puterea lui era imensă, o putere cu care dictează orice; de aceea García Márquez scrie, cât se poate de convingător, că puterea este ca un „nămol în care te afunzi.“²

Roa Bastos a exprimat imensitatea puterii dictatoriale prin răspunsurile pe care copiii le dau la școală când sunt întrebați ce părere au despre guvern. Răspunsurile lor sunt antologice:

– „Stăpâne, au sosit și primele liste, întocmite de 140 de învățători ai școlilor publice cu răspunsurile școlarilor la întrebarea cum văd ei imaginea sacrosanctă a Supremului Guvern Național.

– Haide, lasă vorba și citește primele răspunsuri.

– Încep, stăpâne: Districtul școlar nr. 1 din capitală, Școala nr. 27, numită «Prima Republică a Sudului»; învățător José Gabriel Téllez. Elevă Liberta Patricia Núñez, 12 ani: «Supremul Dictator

¹ Ed. cit., p. 137 (n.a.).

² *El otoño del Patriarca*, Plaza y Janes S.A. Editores, Barcelona, 1975, p. 93 (n.a.).

are o mie de ani la fel ca și Dumnezeu și poartă pantofi cu catarame de aur, brodate și garnisite cu piele. Supremul hotărăște când trebuie să ne naștem și toți cei care murim să urcăm la Cer; în felul acesta acolo se adună prea multă lume, iar Domnului Dumnezeu nu-i ajunge porumbul și nici maniocul ca să-i hrănească pe toți cerșetorii Divinei Fericiri». Altă școlăriță a învățătorului Téllez, Victoriana Hermosilla, 8 ani, oarbă din naștere, spune: «Supremul Guvern este foarte bătrân. Mai bătrân decât Domnul Dumnezeu, despre care ne vorbește cu glas încet învățătorul Don José Gabriel».

– Destul cu școlarii lui Téllez. Acesta și Quintana, sunt cei care câștigă cel mai mult ca învățători și folosesc biciul și linia de bătut la palmă în loc să predea Catehismul Patriei; ba șoptesc și lucruri interzise, iar în loc de abecedare și buletine cu regulamente îi pervertesc pe școlari cu povești și fapte total antipatriotice. Dacă-mi amintesc bine, Téllez și Quintana își exercită însărcinările lor în mod provizoriu până ce se găsesc alții mai capabili, nu?

– Da, Excelență, ei se află acolo unde se află în mod provizoriu, începând din 11 martie 1812, numiți de Prima Juntă.

– Ordonă să fie supravegheați acești pedanți care și-au permis chiar să dea în mod clandestin lecții unor particulari.

– Ordinul va fi îndeplinit, Excelență.

– „Școala nr. 5, «Paraguayul Independent». Învățătorul Juan Pedro Escalada. Școlar Prudencio Salazar y Espinoza, 8 ani: «Supremul Conducător are 16 ani. Ne ajută să fim buni și muncește mult făcând să crească pășunile, florile și plantele. Uneori se îmbăiază și atunci în vale plouă. Însă Dumnezeu sau diavolul, nu știu exact care dintre ei doi, sau cineva mai capabil decât ei doi împreună, fac să crească bălăriile.»

– Hm... Ah! Acest școlar e mai bun, în ciuda pedantului de învățător venit de la Buenos Aires și rămas aici ca rămășiță a areopagiștilor.

– Aceeași școală, următoarele texte: școlărița Genuaria Alderete, 6 ani: «Supremul conducător este ca și apa care fierbe mereu cu toate că focul se stinge; el face ca să nu ne lipsească mâncarea». Școlarul Amancio Recalde, 9 ani: «Trece

călărind fără a ne privi, însă ne vede pe toți și nimeni nu-l vede, pe el.»

– A! E clar că băiatul ăsta este nepotul lui don Antonio Recalde!

– Școlarul Juan de Mena y Mompos, 11 ani: «Supremul Dictator este cel care ne-a dat Revoluția. Acum el comandă pentru că așa dorește și pentru totdeauna». Școlărița Petronita Carisimo, 7 ani: «Mama spune că este Omul Rău care a dat ordin ca bunicul nostru să fie arestat, deoarece calul cu care iese la plimbare în fiecare după-amiază s-a împiedicat de o lespede slabă din fața casei bunicului. A dat ordin să i se pună o cătușă foarte grea și s-a dus cu ea în fundul pământului, așa că nu-l vom mai putea vedea pe bunicul José». Stăpâne, rup această compoziție a fetei?

– Nu. Așa este. Adevărul copiilor nu se rupe și nici nu poate fi ocolit.

– Școlar Leovigildo Urrunaga, 7 ani: «Supremul este Omul-Stăpân-al-Spaimei. Tata spune că este un Om ce nu doarme niciodată. Scrie ziua și noaptea și ne iubește pe dos. Spune de asemenea că el este un Zid Mare în jurul Lumii, pe care nimeni nu-l poate străpunge. Mama spune că este un Păianjen păros ținându-și pânza în Palatul Guvernului. Nu scapă nimeni din ea, spune. Când fac ceva rău, mama mea îmi spune: Păianjenul Karai va introduce un picior păros prin fereastră și te va răpi!»

– Trimite să fie aduși părinții acestui copil. Să fie aduși și să mă vadă. Nu e bine ca acești copii să fie mințiți. Vor fi mințiți mai târziu în școli, dacă vor rămâne școli, fiindcă atunci când păianjenul păros a murit, au fost nevoiți să vâre pe fereastră o țepă lungă, l-au înțepat și în felul ăsta au aflat că este cu adevărat mort.

– Da, Stăpâne.¹

¹ Augusto Roa Bastas – *Yo el Supremo (Eu Supremul)*, Siglo XXI Editores, S.A., Argentina, Buenos Aires, pp. 432-434 (n.a.).

d) Mituirea, corupția, nepotismul

Examinând politica și administrația în America Latină, este ușor de observat cum, cu o frecvență excesivă, cârmuitorii își caută colaboratorii printre devotați și prieteni indiferent de pregătirea lor. Se preferă mai mult lealitatea decât randamentul. De asemenea, evident rolul opoziției se limitează la a proclama faptul că guvernul nu este și guvernul ei; și toată încăpățânarea ei constă în a doborî partidul de guvernământ. În sensul că nu este acceptat și considerat ca un guvern al tuturor cel care a câștigat; iar acesta, la rândul lui, pentru a se menține recurge la cei devotați, care au fost răsplătiți cu însărcinări sau diferite afaceri. E ușor de priceput că ambianța este ideală pentru mituire, corupție și nepotism.

Exemplul obținut este Mexicul, unde „șpaga“, adică mita este instituționalizată încă din epoca președintelui Miguel Alemán¹. În unele pagini ale lui Rosario Castellanos din *Oficio de tinieblas* (*Profesiune obscură*) poate fi întâlnit un moșier din Chiapas reflectând asupra valorii unui inginer care sosește pentru a schimba starea pământurilor. Considerațiile acestui personaj mexican, pe care Carpenter aproape că le repetă în opera sa *Recursul la metodă*², este aceea că „nu există general care să reziste la un bombardament de 20.000 de pesos“. În lucrarea lui Martin Luis Guzman – *La Sombra del caudillo*, unul dintre personaje susține că în politică „există concordanță, adeziune, fidelitate; de jos în sus și de sus în jos există protecție afectuoasă sau stimă izvorâtă din necesități“³. Cu această nuanțare de relații trădarea nu este grea, ba chiar devine proprie, mai ales vieții politice. Trădare practică în acest roman de un colonel în dauna unui regiment, a unui cetățean în dauna unei funcții și a altor civili vânduți pe bani. Este un tip de trădare identic cu cel prezentat de Caudillo, în legătură cu președintele Mexicului, care spunea: „În

¹ Domingo Miliani – *La realidad mexicana en su novela de hoy*. (Realitatea mexicană în romanul său contemporan), Mexic, 1968, p. 31 (n.a.).

² Ed. cit., p. 76 (n.a.).

³ Martin Luis Guzman – *La sombra del caudillo*, Cia. General de Ediciones S.A. Mexic, 1974, p. 64 (n.a.).

Mexic (...) majoritatea deputaților sau senatorilor nu rezistă la mângâierile Trezorerului General¹.

Lucrul acesta nu este propriu Americii Latine, dar cum ea este subiectul nostru și despre romanele ei scriem, e firesc să observăm că în ele sunt numiți dictatorii care practică pe larg mituirea pentru a câștiga adepți și a se menține la putere cu sprijinul lor, după ce a reușit să-i implice în regimul său corupt.

Primul magistrat al lui Carpentier se informează, mulțumită enormei și încurcatei sale rețele de denunțatori și de confidenți, în legătură cu afacerile colaboratorilor lui. Afaceri pe care le tolera, ba chiar unele îi făceau mare plăcere. Și pe bună dreptate: afacerea cu podul construit peste un râu inexistent; afacerea Bibliotecii Municipale lipsite de cărți; afacerea cu caii de prăsilă normanzi care n-au fost cumparați niciodată; afacerea cu jucăriile pentru grădinițele de copii inexistente; afacerea cu filmele pornografice vândute în cutii de dulciuri; afacerea cu licoarea afrodisiacă; afacerea jocurilor mecanice condusă de șeful poliției secrete; afacerea sălilor de consultații astrologice interzise de lege, însă dirijată de fapt de ministrul de interne; afacerea «Stereoscopicelor Galante» ale căpitanului Valverde; afacerea... Carpentier se joacă aici cu o realitate existentă în epoca lui Batista. García Márquez, în plin imaginar, povestește în *Toamna patriarhului* cum intimii miniștrilor mergeau duminicile în excursie folosind corturile Crucii Roșii și spitalele de campanie; cum înalții șefi vindeau Ministerului Sănătății plasma sangvină și lapetele praf, pe care acesta le revindea spitalelor de săraci; cum ofițerii de Stat Major angajează contracte de lucrări publice... Pentru a-i ține pe militari departe de ambițiile politice, patriarhul îi favoriza acordându-le monopolul sării, al tutunului și al apei potabile. Lui însuși își rezervase marele premiu al loteriei naționale printr-un truc viclean și comic, care în final produce o tragedie, căci se ajunge la uciderea a 2.000 de copii care scosese, de fiecare dată când era tragerea, cele trei bile mai reci pe care le

¹ Ibid., p. 179 (n.a.).

găsiseră înăuntrul a trei săculețe. Ele fuseseră mai înainte ținute la congelator... pentru a fi reperate mai ușor.

Această toleranță venală și această corupție nu pune la adăpost familia cârmuitorului, uneori neștiutoare în legătură cu ceea ce se întâmplă în jurul ei. García Márquez povestește cum Leticia Nazareno, neocapta amantă a Patriarhului („singura și legitima mea soție”) obține avantaje pentru Biserică și Ordine religioase expulzate fără autorizația expresă a dictatorului, cu toate că până la urmă are aprobarea lui tacită. Și luând, fără îndoială, drept model cazul lui Trujillo, îl vedeam pe copilul Leticiei născut la șapte luni și înălțat la gradul de general în aceeași clipă în care tatăl îi tăiasc cordonul ombilical cu sabia. La trei ani acest copil era general de divizie și mama lui îl ducea la piață, la defilări și la stadioane îmbrăcat în uniformă cu trese, cu medalii și sabie. Leticiei îi plăcea să meargă în piețele și bazarile indienilor și încărcă tot ce credea de cuvință în furgoane militare, căci, fiind naivă, avea „viciul de a cerși fără să aibă nevoie, numai că în situația ei – recunoaște dictatorul – nu trebuie să cerșească, pentru numele lui Dumnezeu”. Încarcă lucrurile spunând „să fie trecute în contul guvernului.”¹

„Niciodată n-am mai auzit fraza aceea, decât după ciclon, când proclamase o nouă amnistie pentru deținuții politici și autorizase înapoierea tuturor exilaților – în afară, bineînțeles, de oamenii de litere; aceștia, spuse, au febra în penele de scris la fel ca și cocoșii galanți când le cresc aripile; astfel încât nu sunt buni de nimic, iar când servesc la ceva – spunea el – sunt, închipuiește-ți, mai răi decât oamenii politici, mai răi decât preoții, dar ceilalți se pot întoarce fără deosebire de culoare pentru ca reconstrucția patriei să fie o întreprindere a tuturor, pentru ca nimeni să nu rămână fără dovezi că el este din nou stăpân deplin cu sprijinul devotat al forțelor armate. Acestea deveniseră din nou cele de demult. Și asta din clipa în care el începuse să repartizeze membrilor comandai supreme cantitatea de provizii și medicamente și materiale de ajutor public, provenite din ajutorul extern; din clipa când familiile miniștrilor începuseră să se odihnească în spitalele

¹ *Toamna Patriarhului*, ed. cit., pp. 181-185 (n.a.).

de campanie pustii și în corturile primite prin Crucea Roșie, vânzând Ministerului Sănătății toate cantitățile de plasmă sangvină, tonele de lapte praf venite gratuit din străinătate, pe care Ministerul Sănătății le revindea apoi spitalelor de săraci. Ofițerii de stat major își măriseră ambițiile odată cu contractarea de lucrări publice și programele de reabilitare începute cu împrumutul de urgență oferit de ambasadorul Warren în schimbul dreptului de pescuit fără limite pentru navele țării sale în apele noastre teritoriale¹.

e) Servilism și internaționalism

Cârmuitorul se menține aproape întotdeauna mulțumită ajutorului Statelor Unite, care au în schimb mari beneficii. Dacă acest sprijin economic și politic lipsește, nu e deloc straniu ca dictatorul să se prăbușească. A fost cazul lui Machado sau Trujillo și exact contrariul în cazul lui Somoza, Stroessner sau Duvalier. Așa cum spune un personaj din *Conversație în Catedrală* de Vargas Llosa, totul e o chestiune de împrumuturi și de credite. Statele Unite sunt dispuse să ajute un guvern care menține o ordine favorabilă. A se înțelege prin ordine persecutarea comunismului sau a oricărei încercări de reformă, care să atenteze la anumite interese, ca și garanția necesară pentru investițiile americane. Același lucru face opoziția față de cârmuitorul pe care SUA doresc să-l doboare, dacă ea vrea să fie necunoscută și sprijinită de Washington. Generalul Ataulfo Galván, răsculat împotriva primului cârmuitor din *Recursul la metodă*, anunță imediat agențiilor de presă că va respecta în continuare „bunurile, proprietățile, concesiunile și monopurile întreprinderilor nord americane”. Nimeni nu dorește să supere Washingtonul, nici să-l repudieze sub amenințarea de a nu-i fi recunoscut regimul și chiar de a fi torpilat. În romanul citat al lui Carpentier, ambasadorul Statelor Unite se grăbește să exprime președintelui nemulțumirea guvernului său pentru faptul că fracțiunea s-a răsculat contra

¹ *Ibid.*, pp. 108-109 (n.a.).

primului cârmuitoar care violase zona bananieră a Pacificului, punând stăpânire pe 200.000 de dolari, proprietate a lui *United Fruit* și semănând o mistică socializantă periculoasă capabilă să dea naștere unui „al doilea Madero¹ în această Americă atât de rămasă în urmă“. America de Nord nu poate tolera lucrul acesta, amenința ambasadorul, și dacă nu se impune rapid un regim de calm și respect pentru proprietățile străine, intervenția nord-americană ar deveni inevitabilă². Constrâns în modul acesta, primul cârmuitor îi va zdrobi foarte repede pe rebelii care, paradoxal, se vor impune până la urmă și vor obține doborârea primului cârmuitor cu aprobarea Statelor Unite, care îl duc în exil pe unul din vasele lor de război. Acum este clipa când vocea primului magistrat se face auzită cu putere: „Aceștia, ei, ale căror interese le-am apărat cum n-a făcut-o nimeni; ei, care au obținut de la mine tot ce doreau, îmi atribuie acum tot răul întâmplat în această țară și nu vor să admită caracterul național al crizei; este generală, este universală. Să privească spre Europa atunci, unde n-au făcut decât să-l înarmeze pe murdarul șef, răsturnând harta continentului, ruinând monezi naționale, creând naționalități artificiale; *un haos*, o spun eu, un haos. Și-acum pretind să îndrepte aici lucrurile servindu-se de profesorul ăla idiot. Cred că printr-o schimbare – eternul Mit al Schimbării – se va îndrepta ceea ce e strâmb...“³

García Márquez, cu puternica lui imaginație simbolizează în carte servilismul conducătorilor prin vânzarea mării (...), și vorbește de niște ocupanți care, atunci când au plecat „au smuls din rădăcini întinderile albastre și le-au dus făcute sul ca și cum erau covoare (...). și i-au atribuit lui medalia bunei vecinătăți (...); și i-au spus cu glas puternic, ca să audă toată lumea: rămâi aici cu bordelul tău de negri, să vedem cum o vei duce fără noi“⁴. Țara patriarhului din *Toamna* „pierduse tot sângele din nevoia seculară de a accepta împrumuturi“ în schimbul monopolului asupra chininei, tutunului, cauciucului, plantațiilor de cacao, căilor

¹ Francisco Madero (1873-1913), om politic mexican (n.t.).

² *Recursul la metodă*, p. 76 (n.a.).

³ *Ibidem*, p. 250. „Murdarul șef“ la care se referă e Hitler (n.t.).

⁴ *Toamna Patriarhului*, p. 54, (n.a.).

ferate, asupra navigației fluviale acordate altor națiuni, până la insolența de a o pune sub blocada germană și engleză cu escadre speciale. Mulțumită intervenției Statelor Unite, care au obținut drept recompensă exploatarea exclusivă a subsolului, s-a îndepărtat acest ultim pericol. În final, regimul patriarhului se menține mulțumită puterii supreme, exercitată timp de atâția ani de către cârmuitor. Iar când nord americanii îi vin „în ajutor“ cu o nouă debarcare, ori îi iau marea Caraibilor, patriarhul care respinsese de mai multe ori oferta se opune și acum debarcării. Atunci bunii vecini iau cu ei marea în al cărui gol apar orașul Antigua și nava Santa Maria a lui Columb...

f) *Lingușire. Servilism. Minciună.*

Dictatorul are parte doar de dragostea mamei sale sau de fidelitatea unei bătrâne soții de administrator de fermă, un fel de „consolatoare“ care servește la multe lucruri. Copii sau nu are, sau trăiesc în străinătate. Femeile i-au devenit soții luate cu forța. Patriarhul a avut mai mult de 5.000 de copii. A trăit dragostea platonicească a unei regine a frumuseții, numită nici mai mult nici mai puțin decât Manuela Sánchez și a răpit pe o novice, Leticia Nazareno, pe care opoziția a eliminat-o împreună cu fiul ei. Dragostea care dă târcoale în jurul vieților acestor oameni este sau cumpărată sau falsă. Se bucură de iubirea, circumstanțială și deloc sigură, a servitorilor lor, care-i părăsesc atunci când cade. Cara de Angel în *Domnul Președinte* și doctorul Peralta în *Recur-sul la metodă* reprezintă acești secretari-servitori de fidelitate îndoielnice și care, în egală măsură, îi pot oferi o femeie sau îi strecoară la ureche o frază potrivită de denunț ori se fac ecoul unor presupuse aclamații, laude și elogii. Dictatorul poate fi sensibil la acestea. Cârmuitorului îi place să i se facă onoruri academice și să fie etichetate cu titluri ca acela de „binefăcător al patriei și părinte al patriei noi“. Primul cârmuitor al lui Carpentier se lasă denumit „pacificator și vrednic de recunoștință.“ Titluri asemănătoare și-au dat guvernanții din secolul XIX hispano-american. Adulatorii patriarhului îl numesc „determinator al

zorilor zilei“, „comandant al timpului“, „depozitarul luminii“, „moderator al cutremurelor de pământ, al eclipselor, al anilor bisecți și al altor greșeli ale lui Dumnezeu“. Adularea implică minciună. Patriarhul mărturisește la sfârșitul vieții sale că știa de la bun început cum era mințit pentru a i se face plăcere și cum mulțimile care-l aplaudau cu pancarte erau recrutate cu forță. Îi instalase un transmițător individual și un circuit închis de televiziune ca să audă și să vadă romanele și filmele aranjate pentru gustul lui. Citea un ziar tipărit special cu știrile care-i făceau plăcere. În capitală au construit bulevarde cu locuințe și plante frumos mirositoare pentru a ascunde barăcile țipătoare locuite de negri și cartierele pestilențiale și mizerabile. La început îl mințeau pentru a-i face pe plac, apoi pentru „a-l menține captiv al propriei sale puteri“. Spre bătrânețe, nu mai era reală nici măcar școala de fete, vecină palatului. Cum în senilitatea lui îi intrase în cap ideea fetițelor, miniștrii lui le-au schimbat cu prostituatele din port, îmbrăcate în eleve. Cea mai crudă minciună spusă patriarhului a fost provocată de folosirea cadavrului mamei sale. A fost convins, ori se făcuse a crede că trupul doamnei Bendición Alvarado nu putrezea, ci făcea minuni și rămăsese ca trupul lui Iisus imprimat pe un cearșaf de pânză de in cu care fusese înfășurat. În jurul acestei mistificări slugile lui au montat un comerț fabulos cu stampe, medalii, apă, fire de păr și bucăți de pânză.

„«Stăpâne, Stăpâne, cerurile și pământul sunt pline de măreția voastră!» Președintele se lasă văzut în grupul intimilor lui, mulțumit de poporul care îi împărtășește în felul acesta grijile, izolat de toți ceilalți, aflați foarte departe. «Stăpâne, cerurile și pământul sunt pline de măreția voastră!» Doamnele simțeau puterea divină a Zeului Iubit. Preoți cu multă osândă îl tămădau. Juriștii se și vedeau ca într-un turnir al lui Alfonso el Sabio¹. Diplomații, excelențe din Tiflis, își dădeau aere crezându-se la Versailles, la Curtea Regelui Soare. Ziariștii naționali și străini se izmeneau în prezența reînviatului Pericle. «Stăpâne, Stăpâne, cerurile și pământul sunt pline de măreția voastră!» Poeții se

¹ Alfonso cel înțelept, rege al Castiliei (1221-1284) (n.t.).

credeau la Atena. Așa trâmbițau ei în lume. Un sculptor de sfinți se considera Fidias și zâmbea holbând ochii și frecându-și mâinile, auzind că pe străzi se aclama numele ilustrului guvernant. «Stăpâne, cerurile și pământul sunt pline de măreția voastră!» Un compozitor de marșuri funebre, devotat lui Bacchus și Sfântului Mormânt, apărea cu fața lui roșie într-un balon pentru a vedea unde se află pământul.

Dar dacă artiștii se credeau în Atena, bancherii evrei se credeau la Cartagina, plimbându-se prin saloanele Omului de Stat care își pusese în ei toată încrederea. Iar prin casele lor de bani fără de fund, bănuții națiunii rula cu dobândă de zero și nimic %, afacere care le permitea să se îmbogățească împreună cu cei prea supuși și să transforme monedele metalice de aur și argint în ceva ce putea fi aruncat la fel de ușor ca apa de la botez. «Stăpâne, cerurile și pământul sunt pline de măreția voastră!»

Cara de Angel își făcu loc printre invitați (Era frumos și rău ca și Satana):

– Domnule Președinte, poporul cere să apăreți în balcon!

– ... poporul?

Stăpânul puse în acest cuvânt un semn de întrebare. În jurul său domnea liniștea. Sub greutatea unei mari tristeți, pe care o birui imediat cu o furie ce i se văzu în ochi, se ridică de pe scaun și se îndreptă spre balcon. Când apăru în fața poporului era înconjurat de intimi: un grup de femei ce veneau să sărbătorească o fericită aniversare de când își salvase viața. Cea însărcinată cu pronunțarea discursului începu imediat ce apăru Președintele:

– Fiu al poporului...!

Stăpânul înghiți amar, evocând poate anii săi de studenție alături de mama lui lipsită de posibilități, într-un oraș copleșit de răutăți; însă preferatul lui, care-l lingusea, îndrăzni cu glas scăzut:

– La fel ca Iisus, fiu al poporului...

– Fiu al poporului! – repetă cea cu discursul – al poporului, spun: soarele în ziua aceasta de radioasă frumusețe domină cerul, lumina lui îți luminează ochii și viața, arată munca sacrosanctă care face să se succedă pe bolta cerească a luminii umbra. Umbra nopții negre și fără iertare, de unde au ieșit mâinile criminale care în loc să semene câmpiile, așa cum tu, Stăpâne, ne înveți, ți-au semănat în drum o

bombă, care în ciuda precauțiilor științifice europene, te-a lăsat nevătămat...

Aplauzele furtunoase acoperiră glasul celei poreclite *Lengua de Vaca*¹, negustoreasa care ținea discursul, iar o serie de evantaie se agitară pentru a-l ridica în slăvi pe cârmuitor și suita lui.

– Trăiască domnul Președinte!

– Trăiască domnul Președinte al Republicii!

– Trăiască Domnul Președinte Constituțional al Republicii!

– Cu urale care să răsunе prin toate părțile lumii și să nu sfârșească niciodată, să trăiască Domnul Președinte Constituțional al Republicii, Eroul Patriei, Șef al Marelui Partid Liberal, Liberal de Inimă și Protector al Tineretului Studios!...

Lengua de Vaca își relua discursul:

– Drapelul ar fi fost murdărit dacă acești fii răi ai Patriei reușeau să-și atingă scopurile, întăriți în intenția lor criminală de sprijinul primit de la dușmanii Domnului Președinte; nu s-au gândit niciodată că mâna lui Dumnezeu veghea și veghează peste prețioasa lui existență, cu aprobarea tuturor celor care, știindu-l demn de a fi Primul Cetățean al Națiunii, l-au înconjurat în clipele acelea dramatice, îl înconjoară și-l vor înconjura mereu de va fi nevoie!

Da, domnilor..., domnilor și doamnelor; azi mai mult ca oricând știm că, dacă s-ar îndeplini scopurile mârșave din acea zi de tristă amintire pentru țara noastră, așa cum fiecare din popoarele civilizate și-a descoperit una, Patria ar fi rămas orfană de părinte și de protector, pe mâna celor care mănuiesc din umbră pumnalele pentru a răni pieptul Democrației, așa cum a spus acel mare tribun care s-a numit Juan Montalvo! Mulțumită faptului că nu s-a întâmplat așa, drapelul continuă să fluture nepătat și de pe stema patriei n-a fugit pasărea care, la fel ca pasărea felix², a renăscut din cenușa *partioșilor* – corectându-se – *patrioșilor* care au declarat independența națională în acel război al libertății Americii fără a vărsa o singură picătură de sânge, traducând în fapt, în acest fel, dorința fierbinte de libertate pe care o manifestară acei *partioși* –

¹ Limba-vacii (n.t.).

² A vrut să spună Fenix (n.t.).

corectându-se — *patrioți* indieni care au luptat până la moarte pentru cucerirea libertății și a drepturilor omului!

Și de aceea, domnilor, am venit să sărbătorim azi pe foarte ilustrul protector al claselor nevoiașе, care veghează pentru noi cu dragoste de părinte și face din țara noastră, așa cum am mai zis, avangarda progresului pe care Fulton l-a *impulsat* cu vaporii de apă și Juana Santa Maria l-a apărat de piratul intrus dând foc pulberii fatale pe pământurile din Lempira! Trăiască Patria! Trăiască Președintele Constituțional al Republicii, Șeful Partidului Liberal, Binefăcătorul Patriei, Apărătorul femeii lipsite de apărare, al copilului și al învățământului!

Urările pronunțate de *Lengua de Vaca* se pierdură într-un incendiu de ovații, pe care o mare de aplauze le stinse.

Președintele adresează câteva cuvinte ținându-se cu mâna dreaptă de balconul de marmoră, stând într-o parte pentru a nu da piept cu el, traversând mulțimea cu privirea dintr-o parte într-alta, cu fruntea încrețită și ochii pe jumătate închiși. Bărbații și femeile și-au șters mai mult decât o lacrimă.

— Dacă Domnul Președinte ar binevoi să între... — îndrăzni Cara de Angel auzind cum își trage nasul. Prostimea îi întristează inima.

Procurorul militar se repezi spre Președinte, care revenea de la balcon urmat de câțiva prieteni, pentru a-i raporta fuga generalului Canales și a-l felicita înaintea celorlalți pentru discursul ținut; însă la fel ca toți cei ce se apropiară cu această intenție, se opri inhibat de o teamă stranie, de o putere supranaturală, și pentru a nu rămâne cu mâna înțepenită, o întinse către Cara de Angel.

Preferata îi întoarse spatele și procurorul militar, cu mâna în aer, auzi primul tunet dintr-o serie de explozii care se succedară în câteva secunde ca niște descărcări de artilerie. Încă se mai auzeau țipete; încă se mai gonia, se alerga, încă se auzeau zgomote de scaune doborâte și femei apucate de isterie; încă se auzea trecerea soldaților ce se scurgeau ca boabele de orez, cu mâna la cartușiera care nu se deschidea repede, cu pușca încărcată, printre mitraliere, oglinzi sparte, ofițeri și tunuri...

Un colonel se refugiase sus pe scări, ascunzându-și revolverul. Un altul cobora pe o scară în spirală de asemenea ascunzându-și revolverul. Nu se întâmplase nimic. Un căpitan trecu printr-o fereastră ascunzându-și revolverul. Nu se întâmplase nimic! Aerul era însă rece. Știrea se împrăstie prin săli în dezordine. Nu se întâmplase nimic. Încetul cu încetul invitații se adunară; cei care făcuseră pe ei de frică, cei care-și pierduseră mânușile, cei care-și recăpătaseră culoarea deși nu le revenea graiul și cei care-și recăpătaseră graiul deși le lipsea culoarea. Ceea ce nimeni nu putuse să spună, era pe unde și la ce oră dispăruse Președintele.

Pe pământ zăcea, la picioarele peronului unei clădiri, primul toboșar al fanfarei. Se rostogolise de la primul etaj cu tobă cu tot, și atunci începuse chestia cu scapă cine poate!¹

g) Mitificare

Mitul. Mitul în istoria Americii pornește de la Quetzalcoatl și Viracocha până la Evita Peron. Pe bună dreptate spunea primul magistrat, personaj al lui Carpentier, cu privire la un opozant: „Nu vreau mituri. Nimic nu circulă atât de mult pe acest continent ca un mit“. Și trecea în revistă mitul lui Moctezuma, al lui Tupac Amaru, Pozitivismul, Mackandal, Emiliano Zapata și cel al lui Porfirio despre sufragiu efectiv, nu realegere. Știa că dacă opozantul său se transformă într-un mit, forțele lui cresc.

Unii cârmuitori au vehiculat despre ei înșiși ideea mesianică; în realitate ne ciocnim de oameni ca Gómez sau Duvalier, înconjurați de o faimă de semi-vrăjitori, de un oarecare mister, care prinde ușor la mase ignorante și aținse de un puternic sentiment mesianic. În această automitificare, cârmuitorul obișnuiește să se identifice cu personaje, eroi sau conducători ai secolului al XIX-lea. Pe jumătate vrăjitor este domnul președinte al lui Asturias; pe jumătate vrăjitor este

¹ *Domnul Președinte*, ed. cit., pp. 96-99 (n.a.).

patriarhul lui García Márquez, care se însănătoșește și moare de mai multe ori de-a lungul a sute de ani. Prima dată când a murit a fost dublura sa, un personaj care-și exploata asemănarea cu dictatorul și pe care acesta l-a folosit de multe ori. A fost singurul care a îndrăznit să-i spună că-i era teamă și chiar să-i câștige o partidă de domino. Izolarea patriarhului, singurătatea pe care am și menționat-o, face ca poporul să nu știe cu adevărat dacă el există sau nu există. Însă îi e teamă de el și nu uită asta. Îl întrezărește într-un balcon, îl presupune prin niște ferestre iluminate, și-l imaginează dincolo de fereastruicile automobilului lui. Când moare, poporul nu crede, ca atunci când a murit Gómez în Venezuela.

Afară de mitificarea conducătorului prin propriile manevre sau prin inițiativa poporului, pare un fenomen curios mitificarea pe care despotul o susține în cazul mamei sale. Din punct de vedere istoric a existat cazul lui J. Manuel de Rosas, care a făcut să fie puse portrete ale mamei sale în templele unde trebuia să i se respecte cultul. Doña Hermenegilda, soția primului magistrat, personaj al lui Carpentier, a fost decretată sfântă; portretul ei, tipărit din ordinul ministrului Educației, era obiect de cult în întreaga țară, unde circula zvonul că trupul donei Hermenegilda rămăsese nealterat și că prin mijlocirea lui fetele puteau avea logodnici și se puteau vindeca de durerile de pântec și cele ale zămislirii¹. În *Toamna patriarhului* faptei i s-au acordat multe pagini ale narațiunii și mama dictatorului Bendición Alvarado, o vânzătoare de păsări care-l zămislise făcând amor de-a-mpicioarele, apărea, cu toate acestea, în textele școlare concepându-l fără concursul unui bărbat și primind în vis un mesaj care proorocea destinul mesianic al fiului său. Când moare Bendición, rudele îl fac pe patriarh să creadă că femelele catărilor au născut în mod miraculos, că florile au crescut în piatră seacă, surdo-mușii au țipat și trupul maică-si rămăsese imprimat în pânza de in cu care era învelită. Gloata dori să-și împartă cadavrul și, având în vedere că Bendición Alvarado obținuse de la Dumnezeu facultatea de a

¹ *Recursul la metodă*, pp. 19-20 (n.a.).

contraria legile naturii, trebuia solicitată canonizarea ei. (Nu-i lipsit de interes să evocăm procesul din jurul trupului Evei Perón). Însă nuntul apostolic îi demonstrează patriarhului că povestea cu cearșaful, ca toate celelalte, era o înșelăciune și o afacere murdară montată de slugile lui. Cu care ocazie izbucni o reacție a poporului ce plimbă efigia nuntului gol și călare pe măgar spre totala pasivitate a Patriarhului, ce reacționează doar pentru a ordona să fie așezat pe o plută de naufragiat care să fie lansată pe fluviile ce curg spre Europa „pentru ca toată lumea să știe cum sfârșesc străinii care ridică brațul împotriva majestății patriei”¹. Referitor la asta, Roma trimise ca avocat al diavolului pe un monsenior abisinian, negru, care parcurse întreaga țară, se amestecă și conviețui printre oameni și, drept concluzie, spuse că totul nu era decât o născocire și o fatalitate. Însă mai înainte de a spune asta fusese ținta unui atentat pregătit de zbirii patriarhului, din care scăpase în mod miraculos. Cu toate acestea, era limpede că disputa era resuscitată de o moarte falsă, că nici o țigancă nu adusese pe lume un copil cu două capete și că afacerea se reducea la un aranjament grosolan al partizanilor regimului. Deși canonizarea nu se produse din motivele invocate, dictatorul nu se opri aici și, fără a-și consulta ministrii și nici forțele armate, proclamă pe mamă-sa sfântă și patroană a țării și consacră drept sărbătoare sfântă ziua ei de naștere, declară război Vaticanului și-l expulză pe ecleziastul ale cărui bogății le destină cultului lui Bendición Alvarado. Într-adevăr, romancierul columbian nu se îndepărtează prea mult de adevăr când povestește aceste fapte oarecum grotești. În relațiile Biserică-dictator n-au lipsit concesiile de ambele părți cu scopul de-a obține o binecuvântare sau de-a păstra unele prerogative. Este cunoscut cazul lui García Moreno din Ecuador; uneori Biserica Catolică își demonstrează orbirea și surzenia în situații prea puțin creștinești cu scopul de a fi sprijinită și favorizată. Am putea poate menționa cazul dominican din epoca lui Trujillo. Ei bine, când dictatorul și Biserica s-au ciocnit și conducătorul a trecut la

¹ *Toamna patriarhului*, ed. cit., pp. 146-147 (n.a.).

oarecare persecuții micșorând prerogativele Bisericii (să ne gândim la Perón), rezultatul a fost fatal pentru politician. În cazul de față, chestia nu ne privește, cu toate că în *Amalia* de José Mármol se vorbește despre aceasta, iar în *Înmormântarea Mamei Mari* Garcia Márquez remarcă alianța Biserică-oligarhie sau dictatură și povestește că Papa luase parte într-o gondolă la înmormântarea bogătașei.

h) Diversiuni. Presa de senzație.

Ceea ce numim azi alienare a mass mediei ca urmare a subliteraturii, a unor programe de televiziune detestabile, din cauza unui exces de teme sportive și inspirate de viața frivolă, este ceva atât de vechi ca și omul. Pâinea și circul romanilor au devenit pentru un guvernator colonial din Porto Rico „politica celor trei B”, *baile y baraja*¹.

Presa joacă un rol decisiv în tentativa de alienare; iar presa Americii Latine este un model de senzationalism. Americanii din 1989 au fost aceia care au introdus această modă a presei denumită „galbenă” și a cărei valoare guvernării o cunosc prea bine. Presa obiectivă care se pretinde independentă, e trecută sub tăcere; presa oficială dă versiuni ce convin puterii: presa străină este supravegheată și limitată ca număr de titluri, iar presa de scandal și cu teme de diversiune se cultivă. În campaniile împotriva primului magistrat, personaj al lui Carpenter, ziarele nord-americane au constituit un factor-cheie în favoarea opoziției. „New York Times” nu numai că a susținut ținerea de noi alegeri, ci a analizat greaua situație economică a țării și a denunțat torturile, asasinatele și disparițiile de persoane ce se înregistrau frecvent. Opoziția traducea în chip clandestin articolele și le difuza. Presa națională, la rândul ei, umplea paginile cu diversiuni: asasinate, drame personale și întâmplări stranie, cazul celui înmormântat de viu, absolvirea juridică a medicului care a ținut la onoarea sa, uciderea mamei

¹ Sticla de băutură, petrecerea și jocul de cărți (n.t.).

de către fiu fără vreun motiv justificat, groaznice împușcături la o aniversare, bătrână devorată de furnici, moartea lui Napoleon al IV-lea printre zuluși etc., etc.¹ Tentativa este de a se lua mințile cititorilor cu astfel de povești truculente, cum erau înainte vreme romanele cavaleresti, cum sunt și astăzi foto-romanele și revistele sportive. Patriarhul, personajul lui García Márquez consideră că „necazul acestei țări este că oamenii au prea mult timp de gândire“. Ca urmare, ca-ntr-o joacă, el actualizează jocurile florale din martie, introduce concursurile pentru regina frumuseții și construiește cel mai mare stadion din Caraibe cu deviza „Victorie sau moarte“ pe frontispiciu, adresată echipelor naționale. De asemenea înființează în fiecare orășel o școală pentru învățarea artei de a mătura. Până la urmă nu știa ce să mai facă mormanelor de gunoaie și deci erau trecute dintr-o provincie într-alta în procesiuni oficiale...²

i) Singurătatea. Teama. Sfârșitul. —

Exercitarea puterii în mod absolut formează în jurul aceluia care o exercită sau o deține un gol, produce singurătate. Singurătate permanent însoțită de teamă. *Domnul Președinte* al lui M.A. Asturias este un personaj solitar, distant. La fel ca cel al lui Gaspar Rodriguez de Francia din *Eu, Supremul*. În *Un veac de singurătate* Aureliano Buendía, colonelul, „dezorientat în singurătatea imensei sale puteri, începu a-și pierde direcția. Îl deranjau oamenii care-l aclamau prin satele învinse și i se părea că sunt aceiași care îl aclamau pe dușman... Se simțea disperat, uzat și mai solitar ca oricând. Avea convingerea că proprii lui ofițeri îl mințeau“³. Această singurătate dă naștere la neîncredere, teamă. Singurătate ce plutește în aerul din Macondo din *El coronel no tiene quien le escriba* (Colonelului n-are cine să-i scrie). Această singurătate devine cosmică în

¹ *Recursul la metodă*, ed. cit., p. 220 (n.a.).

² *Toamna Patriarhului*, ed. cit., p. 40 (n.a.).

³ Buenos Aires, 1967, ediția II- a, pp. 146, 147 (n.a.).

Toamna Patriarhului. Dictatorul trăiește singur într-un palat o „viață lungă-lungă de despot solitar”¹. Puterea lui distructivă îl transformă „în omul cel mai solitar de pe pământ”, înconjurat doar de garda sa personală, de cerșetori leproși, de vaci, de păsări și de soția lui, în scurta perioadă cât o are. Singur, povestește garda, stinge seara luminile una câte una, și se baricada în dormitor cu trei drugi, cu trei zăvoare și trei ivăre. Mereu singur. Cu teamă că aerul îi va fi contaminat sau că-i vor pune vitriol sau microbi în apa soției sale. Din clipa morții ei groaznice – a fost mâncată în piață împreună cu fiul ei de șaptezeci de câini dresați de opoziție – patriarhul rămase „singur în acea casă a nimănui”. Treburile publice continuau să meargă mulțumită inerției imensei sale puteri, exercitată vreme de atâția ani. Singurătatea, această singurătate care s-a spus că este nota specifică a continentului sud-american – Sarmiento a semnalat-o – este una din problemele acestor cârmuitori și, neîndoios, García Márquez a știut ca nimeni altul să dea viață acestui *ceva* imaterial. Ne referim la relatările lui. Ce se va întâmpla când va muri dictatorul? El a fost totul. Țara s-a identificat cu el și puterea lui a fost vastă. El s-a identificat cu țara, dacă mandatul i-a fost lung. Toți cetățenii, așa cum spune Uslar Pietri, sunt fiii lui și el este fiul tuturor. Ce va fi când va lipsi el? Majoritatea oamenilor, orice activitate politică fiindu-le oamenilor interzisă, au delegat voința lor cârmuitorului, la fel cum se deleagă totul lui Dumnezeu, când se zicea: fie ce-o vrea Dumnezeu! Nu. Dumnezeu nu vrea. Noi trebuie să vrem pe baza liberului nostru arbitru. Însă atâția ani de regim personal au justificat ideea că cei ce erau copii când sosise el și cei care se născuseră în timpul regimului său nu știaau ce înseamnă a decide. El hotăra pentru toți și, sub-

¹ *Toamna Patriarhului*, ed. cit., p. 8. A se vedea Angela Dellepiane *Tres novelas de la dictadura: El recurso del método, El otoño del patriarca, Yo, el Supremo* (Trei romane ale dictaturii: Recursul la metodă; Toamna Patriarhului; Eu, Supremul) „Cahiers du Monde Hispanique et Luso-Brésilien” (Caravelle), Toulouse, 29, 1977, pp. 65-87, unde se arată cum a vrut García Márquez, după propria-i mărturisire, să ducă la apoteoză tema singurătății; puterea absolută este considerată de romancier ca fiind dată de singurătatea totală (n.a.).

conștient, se gândea că va trăi veșnic. Numai opoziția știe că lucrul acesta nu-i adevărat și, cu gândul, îl omoară și-l îngroapă zilnic. Și uneltește în afară și-n interior pe măsura posibilităților ei. Dictatorul însă nu moare. Până ce un asasinat, o revoluție cu sau fără sprijin din afară, o moarte naturală sfârșește cu șeful suprem: Trujillo și Somoza; don Porfirio Diaz și Batista; Gaspar Rodriguez de Francia și Juan Vicente Gómez.

Și când dictatorul cu mandat lung dispăre, majoritatea așteaptă un alt general în chip de Mesia, temându-se de o revoluție, de schimbări, de răzbunări, de sânge... Ce se va întâmpla când va lipsi el? Este prima și cea mai importantă întrebare. Întrebare pe care mulți o clocesc fără a îndrăzni s-o exprime. Nu se dorește să se știe că „șeful” poate dispăre; există o rezistență spirituală și chiar o neîncredere în a admite că el poate muri... Acesta, în schimb, știe că va dispărea. Caută să se mențină, să prelungească regimul sau dinastia lui, să facă pe dracu-n patru pentru ca proiectele sale cu privire la viitor să se îndeplinească, deși instinctul îi spune cât de imposibil este lucrul acesta. El știe că țara s-a schimbat ca înfățișare și are alți actori. Au apărut generații noi, generații de studenți care au luat contact cu exteriorul; generații de militari tineri care nu cunosc războiul, însă care conspiră despre democrație. Dictatorul este conștient de aceasta, simte noua atmosferă și noile generații și, mai ales, suferă singurătatea (nu cea a puterii), ci aceea biologică, deoarece l-au părăsit rude, prieteni și colaboratori credincioși. Când își dă seama de asta, izolarea sa devine mai acută. Nu *lucrul acela* îl îndepărta de ceilalți; ci *faptul acesta* care îl izolează de cei din jur, lipsindu-l de toți ai lui și de cei cu care visa să asigure permanența regimului. Imobilizat prin singurătate, așa cum scrie Uslar Pietri. Izolat față de toate formele de existență pe care le-a impus țării. La fel ca melcul care-și poartă casa sau ca păianjenul pe pânza lui. El este legat de țară. El se află în toate părțile și vocea celui mai îndepărtat guvernant este a lui. De la el pornesc toate temerile. Fără să intervină, fără să vorbească. Voința lui pune în mișcare oamenii și lucrurile. El este totul. Toată puterea se află în el,

Supremul. De aici dramatica întrebare: cine îl va urma când va muri?

„Generalul murise. În cursul nopții, în patul lui, după o lungă agonie. Se întâmplă lucrul de care se temea atât de mult. De foarte mulți ani era văzut îmbătrânind și decăzând, însă mereu se credea că va mai putea trăi încă vreo câțiva ani. N-avusese loc totuși evenimentul de temut. Mai era timp. Mereu era timp. Putea fi încă acolo cu vocea lui îndepărtată și mâinile tremurătoare ținând în aer întreaga viață a țării. În timpul vieții lui nimic nu s-ar fi schimbat. Toate trebuiau să aștepte. Se întrebase de multe ori ce se va întâmpla în ziua în care va muri generalul. Era mai bine să nu gândească la asta. Totul ar fi trosnit și s-ar fi rupt din încheieturi, întreg acel castel din cărți de joc pe care generalul îl susținea cu prezența lui, deși uneori părea atât de solid ca piatra, s-ar fi prăbușit. Cei care aveau puterea s-ar fi transformat deodată în oameni slabi și persecutați, bogații ar fi fugit să se ascundă în dosul bogățiilor lor, casele celor puternici ar fi rămas goale și oameni necunoscuți, cu figuri aspre, de iubitori de dreptate, s-ar fi ivit ca să obțină, să reclame, să se răzbune pentru atâtea ani, atâtea speranțe spulberate, atâtea pizmă ascunsă (...).

Odată cu generalul urma să se sfârșească acea ordine atât de personală pe care o impusese el, atât de făcută după chipul lui, atât de legată de caracterul său, de viața sa, de prezența sa fizică. Există un singur șef și el era cel care zăcea acum mort în fața unei țări cuprinsă de teamă și febrilitate (...).

Generalul murise. Părea ceva imposibil. Anii treceau și era văzut îmbătrânind; dar toți cei care se hrăneau din puterea sa ca plantele parazite, formând un eco-sistem unic, păreau că nu luaseră în considerare această posibilitate. Generalul murise. Închisese ochii întunecați și pătrunzători, fața arsă de soare îi devenise palidă, mustața sură îi albise, trupul său continua să-și golească materia la fel ca un sac cu nisip găurit. Cei care-l văzuseră în lunga sa agonie spuneau că părea să fie altul. Mai mic, mai slab, aproape fragil. Întregul aspect impozant și întreaga forță îi dispăruseră; întregul orgoliu al privirii și al gesturilor se

ștersese până la a se transforma într-o slabă și estompată copie a ceea ce fusese.

Acum trebuie că se afla pe mâinile servitorilor și ale ciocilor, punându-i pentru ultima oară uniforma de gală și așezându-l în sicriul greu de lemn și bronz cu capac de cristal. Acum deja nu mai era. Dar nu dispăruse încă prezența lui. Tot ce constituia mașina puterii sale continua să se mențină în picioare. Funcționarii, trupele, atitudinea oamenilor. Semnificația acestei morți, atât de temută, atât de așteptată, nu putea fi încă apreciată. Era ca acele explozii îndepărtate pe care le fac pirotehniștii când vezi fulgerarea orbitoare și numai după mai multe secunde auzi bubuitura și simți zguduitura.

Oamenii mai tineri de patruzeci de ani n-au cunoscut alt președinte. Autoritatea, puterea, onorurile, imnul ajunseseră proprietățile lui personale. Între țară și el ajunseseră să se stabilească un fel de amalgam indisolubil, de integrare magică. Nimic nu era posibil împotriva lui. El putea totul.

Acum însă era țeapăn și inert, cu brusca și misterioasa pasivitate a cadavrelor. Totul părea la fel afară de el. Și pentru acest singur fapt totul putea și trebuia să fie schimbat. (...)

Cu tot ce era de sperat și inevitabil, dispariția acestui om dădea naștere unei senzații de gol neașteptat. Ce vom face acum? Ce se va întâmpla cu noi?¹

S-a întâmplat de multe ori ca poporul să iasă în stradă „cântând imnuri de veselie la știrea îmbucurătoare despre moartea și plecarea lui în vecii vecilor și la auzul muzicilor de eliberare, a rachetelor de bucurie și a clopotelor de slavă care au anunțat lumii plăcuta noutate că timpul nesfârșit al eternității luase, în fine, sfârșit”².

¹ Arturo Usler Pietri – *Oficio de difuntos*, Barcelona, Seix Barral, 1976, pp. 8, 12-14-17 (n.a.).

² În felul acesta ia sfârșit *Toamna patriarhului* de García Márquez (n.a.).

2. CAZUL CANALULUI PANAMA

A. Tratatul fatidic

În 1903, Panama, teritoriu ce făcea parte din Columbia, obținea independența față de aceasta cu sprijinul Statelor Unite, care îl folosea drept schimb al unor concesiuni obținute printr-un tratat uzurpator. Acordul a fost negociat și semnat de un francez, Philippe-Bureau-Varilla, care activa la Washington ca reprezentant al istmului răzvrătit împotriva Columbiei. Nord-americanii garantau și susțineau independența Republicii Panama și primeau perpetuitatea folosirii, ocuparea și controlul asupra unei fâșii de pământ de zece mile lățime, prelungită trei mile nautice în mare, cu toate pământurile ce se aflau în afara acestei zone ce aveau să fie necesare pentru construcția canalului sau a unor lucruri auxiliare și controlul insulelor situate în golful Panama...

Panama a ratificat tratatul în ziua de 2 decembrie 1903, iar Senatul nord american l-a aprobat pe data de 23 februarie 1904. Documentele de ratificare au fost schimbate pe ziua de 26 februarie 1904. Panama se elibera de Columbia... și debuta, ca și Cuba, cu o suveranitate ciuntită sau amputată.

În 1882 o companie franceză începuse construirea unui canal între Atlantic și Pacific pentru Panama. Au primat risipa și lipsa de prevedere. Compania obținu din partea Columbiei autorizație pentru a ceda concesiunile sale Statelor Unite, iar acestea obținură de la columbieni drepturi pentru a termina canalul (Tratatul Hay-Herrán, 22.01.1903). Columbia însă n-a ratificat acordul și Statele Unite au luat contact cu o juntă revoluționară care favoriza independența istmului. S-a aranjat ca interesele panamezilor revoluționari să coincidă cu cele ale Statelor Unite și Columbia a fost marea pierzătoare. Statele Unite au fost „nașul” independenței (1903) republicii Panama și noua țară născută a oferit maximum de prerogative Washingtonului pentru a face canalul, prin Tratatul Hay-Bureau-Varilla (1903).

În 1903 nord-americanii au strâns o tonă de târnăcoape abandonate, iar doisprezece ani mai târziu terminau canalul. Ceea ce însemnase atunci acest lucru pentru țara nou-născută este exprimat în felul următor de către un romancier:

„Canalul apărea ca un uger gigantic format din milioane de sfârcuri, pentru a calma foamea multîmilor. Pe străzi au început să se vorbească toate limbile. Au circulat banii celor mai diverse țări. Nimeni nu era cuprins de neîncredere. Nimeni n-a trăit rău. Suna, din depărtări, cu stridența nemaiauzitului, chemarea acestei țări a făgăduinței. Și Canalul părea că se umflă, incapabil să suporte trecerea nenumăratelor vapoare. Minunata operă de inginerie părea, privită de aproape, de fiecare dată mai complicată și admirabilă în simplitatea ei magnifică.

Faima, care la început se extinse doar în străinătate, ajunse foarte repede, pornită în mare parte pe șosele și prin munți, până la locurile cele mai îndepărtate ale Istmului. Atunci se produse în mod tacit exodul spre capitală și spre orașul Colón. Câmpiile se văzură încetul cu încetul necultivate și abandonate. Nimeni nu se mai gândi la semănat. Cu toții au vrut să meargă să se bucure de-o viață nouă. Să câștige mult și să muncească în condiții mai bune. Afară de aceasta, să savureze plăcerile orașului ce părea un oraș de legendă, aproape intangibil.

Și orașul părea că se umflă. Ambiția oamenilor clocotea pe toate trotuarele. Viața începu să se scumpească. Prețurile caselor se urcară până la cer. Pentru alimente se plătiră prețuri de necrezut. Nimeni nu făcu nici cel mai mic efort, în schimb fu retribuit la maximum. Pe-atunci panamezul se obișnuise cu risipa. Mâinile lui se transformaseră într-o cascadă de aur. A trăit doar pentru a râde și pentru a se bucura. Sărbătoarea zisă a Farselor deveni un fel de sărbătoare națională. Canalul continua să fie darnic. În fiecare zi un șir nesfârșit de corăbii făcea să se deschidă marile porți ale ecluzelor sale. Jucării de giganți păreau acești monștri marini cățărați pe apa ecluzelor, ce se umflau ca niște uriași șerpi boa. Micile catărce de oțel, pline de forță, gâfâind cu mânie, înfigându-și roțile lor dintate pe șine, le târau de la un

ocean la altul. Oamenii, ca niște mici angrenaje ale unei mașini fantastice, mișunau pe betonul înfierbântat de soare.

Turiștii erau tot mai mulți. Veneau din toate cele patru puncte cardinale, în special din America de Nord și Europa. Doreau să vadă de-aproape minunea ingineriei. Și voiau, de asemenea, să se distreze. Afară de asta, să admire cocotierii și pe negri, ambele senzații necunoscute de mulți. Se plimbau în trăsură, ca printr-o expoziție permanentă de oameni și de obiecte rare. Străzile se împodobeau cu policromia izbitoare a anarhiceii lor îmbrăcămînți. Mirosea a bere clocotitoare pe pământul tropical. Noaptea orașul era inundat de lumini și de zgomote. Barurile și cabaretele își ofereau ochii lor magnetizați. Ofereau adevărate expoziții de carne. Urlau cântece de pahar. Se îmbătau în fața cimitirelor. Vomitau resturi umane când soarele mătura zorile.¹

Odată trecută euforia independenței, panamezii și-au dat seama exact ce anume au admis. Adică asupra Tratatului din 1903. Iar interpretările și schimbările pe care ei, panamezii, au dorit să le introducă în spiritul acestuia este ceea ce vom analiza în continuare².

B. Relațiile dintre Panama și Statele Unite (1903-1930)

Dreptul Statelor Unite de a interveni în Panama se baza pe articolul 136 din Constituția panameză, ce le conferea posibilitatea de a menține ordinea publică și constituțională, ca și pe articolele I, II și VII ale Tratatului Hay-Bunau, prin care Washingtonul garanta independența Republicii Panama.

În virtutea acestor legiferări și de multe ori la cererea panamezilor, America de Nord a controlat sau supervizat alegerile prin funcționari și efectiv al soldaților din infanteria marină: în 1906, 1908, 1912, 1916, 1918 etc.

¹ D. Aguilera-Malta – *Canal Zone*, Ediciones de Andrea, Mexico (n.t.).

² Cerstle Mack – *La tierra dividida* (Țara dezbinată) Panamá, Editorial Universitaria, 1971, 2 vol.; William D. Mc. Cain – *Los Estados Unidos y la Republica de Panama*, Panama, Editorial Universitaria, 1976; Enrique Jaramillo Levi – *Una explosión en América: el canal de Panamá*, Mexico, Siglo XXI, 1976 (n.t.).

Numai în anul 1932 s-a considerat că nu este necesar să se recurgă la Statele Unite pentru a se izbuti o campanie electorală. Afară de aceasta au existat ciocniri între infanteriștii marini și populația panameză concretizate în încăierări de stradă, greve etc. în anii 1912, 1915, 1918, 1921 și 1925.

În anul 1921, Panama a vrut să limiteze puterea de intervenție a Statelor Unite, dar în 1925 s-a aprobat prima cerere formală de ocupare a teritoriului de către nord-americani, ca urmare a grevei chiriașilor. Se cerea o reducere a chirii și mișcarea a degenerat într-o serie de răzmerițe sângeroase, care l-au făcut pe Președintele Rodolfo Chiari să ceară ajutorul trupelor din zonă. La alegerile din 1928 Statele Unite au refuzat să intervină. Alesul guvernului – Florencio H. Arosemena – a fost acuzat de fraudă, corupere și proiecte de continuitate. În ianuarie 1931 izbucni rebeliunea împotriva guvernului și Washingtonul se făli cu neutralitatea sa.

În mesajul pe care Theodore Roosevelt l-a adresat Congresului în ziua de 7 decembrie 1903 a fost rezumat conținutul fatidicului (pentru Panama) Tratat din 18 noiembrie 1903:

1. Statele Unite garantează și menține independența statului Panama.

2. Statelor Unite li se garantează (de către Panama) perpetuitatea folosirii, ocupării și controlului absolut asupra unei fâșii de teren de zece mile lățime, extinsă pe mare cu trei mile incluzând și insulele din Golful Panama, zonă necesară pentru construirea canalului.

3. Orașele Panama și Colón nu intră în această zonă, dar Statele Unite se însărcinează cu asigurarea sănătății și ordinii publice în caz de nevoie.

Astfel, miezul întregii chestiuni este articolul II, prin care se acordă (nu se închiriază ori se arendează) „în mod veșnic folosirea, ocuparea și controlul absolut asupra unei fâșii de teren... etc.”, și articolul III, prin care se transferă Statelor Unite drepturile, puterea și autoritatea în perimetrul Zonei menționate și descrise în articolul II. O ușoară variație semantică a schimbat complet istoria canalului. Buneau–Varilla scrisese *acordă* în loc de *arendează* sau *închiriază*, iar America de Nord a considerat că i se acordase dreptul de folosință ca și cum ar fi fost teritoriul

propriu, în timp ce Panama menține teza că n-a renunțat niciodată la suveranitatea asupra zonei.

Primele neînțelegeri între Statele Unite și Panama au izbucnit imediat, când SUA au hotărât înființarea de porturi, vămi, tarife și serviciu poștal în zonă. Protestul și argumentele panameze s-au exprimat în felul acesta: în cazul că se înființau vămi la toate produsele, ele – exceptând cele ale Statelor Unite – aveau să fie excluse din zonă; Statele Unite se obligaseră să mențină independența Statului Panama, înțelegere pe care o uită astfel, obligând Panama la inaniție; era o prerogativă a statului Panama să impună impozite în istm, exceptându-se produsele necesare folosirii canalului; nu puteau fi excluse tarifele poștale panameze și nici timbrele sale în zonă; statul Panama deținea suveranitatea economică și fiscală înăuntrul zonei; existența și viitorul statului Panama depindea de toate acestea. Panama cedase doar gradual suveranitatea asupra zonei, în măsura necesară pentru construirea, întreținerea, folosirea, curățirea și protecția canalului; relația legală dintre ambele țări era între cel care dă în arendă și arendaș. Dacă Panama ar fi avut intenția să cedeze suveranitatea absolută ar fi fost de ajuns doar două articole: unul specificând vânzarea, iar celălalt prețul. În articolul II se spunea că Statele Unite vor exercita drepturi, putere și autoritate ca și cum ar fi suverane pe teritoriu, ceea ce dovedea că nu sunt. În sfârșit, la articolul VI se stipula formarea de comisii mixte pentru a rezolva reclamațiile celor afectați în posesiunile lor; dacă Statele Unite ar fi avut suveranitatea, clauza era lipsită de sens. În același fel se citeau articolele X, XII, XIII și XXIII.

Dacă se impunea interpretarea nord-americană ar fi rezultat că principalele orașe și-ar pierde importanța lor ca loc de tranzit, ar dispărea rentele provenite din comerțul internațional și din industrie și comerț, iar Panama ar rămâne într-o situație mai rea ca înainte de 1903.

Panama se încăpățâna să interpreteze un Tratat la alcătuirea căruia nu intervenise. Încăpățânare zadarnică, deoarece nu conta pe o opinie publică puternică și nici pe protecția internațională.

Secretarul de Stat a reafirmat suveranitatea Statelor Unite în zonă și a contraargumentat afirmațiile panameze. La rândul său președintele Th. Roosevelt l-a trimis în Panama pe ministrul de război W. Taft, pentru a cădea la înțelegere ca panamezii. S-a ajuns la un acord (1904).

Statele Unite ale Americii rețineau porturile Cristóbal și Ancón, prin care aveau să intre numai produse pentru uzul canalului. S-a revocat aplicarea tarifelor și, în schimb, Panama a admis importul liber de articole și mărfuri și liberul acces de persoane din zonă în Panama. Toată corespondența zonei trimisă prin Panama Statelor Unite sau în străinătate avea să poarte timbre panameze și să fie ștampilată în zonă. Coletele trimise din sau spre zonă, spre ori din Statele Unite puteau fi puse în valize sigilate ce nu erau deschise în Panama, ori de câte ori Statele Unite plăteau cheltuielile de transport. Se înțelege că Panama n-a obținut tot ce dorea.

C. Panama și noua învoială

La începutul lui 1930 Panama era foarte nord americanizată: produse, afișe, automobile, îmbrăcăminte... Țara avea 467.459 de locuitori (60% analfabeți), din care 74.409 trăiau în orașul Panama și 33.460 în orașul Colón. În 1932 criza mondială a afectat țara (șomaj, greve, datorii etc.). Capitalul introdus în țară era eminamente nord-american. Capital prezent în Panama încă dinainte de 1903. La această dată, *United Fruit Co.* era deja proprietară a 21.006 acri de pământ plantați cu bananieri care valorau 2.021.627 dolari. Activau companii ca *South American Telegraph*, *American Trade Developing*, *Isaac Brandon and Brothers* (era stăpână a monopolului tutunului), *Caribbean Manganeze* etc. Nord-americanii și-au îndreptat imediat atenția spre Panama pentru a obține titluri de proprietate în terenuri agricole și în industrii ale lemnului și miniere. Capitalul particular și al companiilor s-a îndreptat spre zonele sau provinciile Chiriqui. Panama, peninsula San Blas, Rio Bayano, Rio Indio etc. Se ivesc plantații de trestie de zahăr, de cafea și cacao; fabrici de zahăr,

fabrici de cherestea, distilerii de rom, crescătorii de vite etc. În chiar orașul Panama majoritatea barurilor erau nord-americane. În anul 1920 *United Fruit Co.* își extindea dominația peste 356.760 mile de cale ferată, 26.245 acri de bananieri, 19.941 acri de cacao, 1.170 acri de cocosieri și 80.600 acri de pământuri necultivate. De partea sa, *American Lumber Co.* ocupa 80.000 de acri. *Di Giorgio Fruit Co.* posedă 65.000 acri, iar alte multe întreprinderi stăpâneau pământuri și aveau concesiuni. Capitalul nu numai că era interesat de pământuri, dotarea cu tramvaie, fabrici de băuturi și de gheață etc. Dacă în anul 1913 investițiile nord-americane în Panama atingeau deja cifra de 5.000.000 dolari, în 1926 erau de 12.000.000 și în 1930 de 46.700.000 dolari. Atunci a fost momentul când a început recesiunea care a afectat atât de grav țara. Președintele Harmodio Arias Madrid, ales în 1932, decise să recurgă la Statele Unite pentru a scoate țara din recesiune și a rezolva șomajul (50.000 de muncitori, cea mai mare parte cei din zonă), afacerea Comisariatelor din zonă, suveranitatea asupra districtului Nuevo Colón și controlul stațiilor de radio. S-a elaborat o declarație comună care spunea:

1. Tratatul Hay-Bunau-Varilla cuprinde doar „folosirea, ocuparea și controlul de către Statele Unite a zonei Canalului“.

2. Panama are dreptul să folosească avantajele comerciale inerente poziției sale... atât timp cât aceasta nu va incomoda întreținerea, folosirea, curățirea și protecția canalului de către Statele Unite.

3. Statele Unite sunt de acord să supună arbitrajului orice problemă economică ce nu afectează întreținerea ... etc.

4. Statele Unite se obligă să evite contrabanda cu articole cumpărate în comisariatele zonei și să interzică vânzarea de către comisariat a produselor „turistice“ către vase.

5. Statele Unite promit repatrierea străinilor sosiți pentru construcția canalului, a căror prezență ar agrava problema șomajului etc. Pentru Panama cele obținute au fost un succes: dacă primul dintre cei doi președinți Roosevelt a ajutat la obținerea independenței, cel de al doilea a întărit-o.

Începând din 1933 relațiile dintre cele două țări au devenit mai cordiale: în 1934 însă Panama refuză încasarea anuității în sumă de 250.000 de dolari, pretinzând revizuirea înțelegerilor. Încă mai trăia Philippe Buneau, care a considerat ingratitudine cererile panamezilor. Negocierile s-au desfășurat între anii 1934-1936 și, în final, s-a semnat Tratatul Hull-Alfaro sau Hull-Walles-Alfaro y Garay din 2 martie 1936, cu acorduri privind:

- a. Tratatul general de revizuire a acordurilor din 1903.
- b. Convențiile asupra comunicațiilor prin radio.
- c. Convenția asupra construcției unei șosele trans-istmice.

Pe baza acestor acorduri guvernul din Washington:

a. A recunoscut independența statului Panama prin abolirea garanției de suveranitate și libertate a statului Panama (art. I din tratatul Buneau-Hay din 1903).

b. A renunțat la dreptul de a interveni în Panama, Colón, golfurile și teritoriile adiacente lor pentru menținerea ordinii.

c. A promis eliminarea contrabandei și închiderea zonei comerțului mondial pentru a evita concurența cu Panama.

d. A admis ca produsele panameze să aibă acces liber în zonă.

e. A admis ca în porturile terminale ale canalului să se stabilească vămi pentru a controla pasagerii și mărfurile cu destinația Panama.

f. A admis ca Panama să pună impozite vapoarelor comerciale în orașele Panama și Colón, chiar dacă apoi trec prin canal.

g. A renunțat la folosirea fără restricții a instalațiilor portuare din orașele Panama și Colón (cu excepția cazurilor de urgență).

h. A renunțat la dreptul de a expropria fără restricții pământuri adiționale, recunoscând că a fost terminată construcția canalului. Numai prin negocieri și cumpărare Statele Unite ar putea dobândi proprietatea unor teritorii panameze, însă nu și suveranitatea asupra lor.

i. A renunțat la monopolul asupra comunicațiilor terestre trans-istmice.

j. A mărit anuitățile la 430.000 de *balboa* cu efect retroactiv (1934).

Reajustările ce s-au făcut la granița zonei erau pentru ca orașul Colón să rămână unit cu țara și Panama să aibă dreptul la toate zonele aeriene din cadrul zonei canalului etc. S-au completat acordurile prin care panamezii căutau să regleze chestiuni economice, să-și reven-

dice drepturile, să-și afirme suveranitatea și administrația zonei să nu aibă un caracter „feudal” și monopolizator; adică să nu aibă alt guvern pe lângă cel legal constituit, al țării. Aceasta era situația juridică când apărură primele romane ce abordau direct tema canalului. Panamezii nu erau satisfăcuți cu soluția obținută pentru revendicările lor și în deceniul patru încep protestele.

Panama, așadar, suferă un intervenționism special. Are 1.432,58 kilometri pătrați din solul ei sub altă stăpânire și economia sa depinde de Statele Unite, dacă ne gândim că veniturile zonei și pe care le încasează de pe urma canalului formează baza pentru bugetul național și întreținerea populației țării, concentrată în cele patru puncte mai importante ale canalului. Panama trăiește o problemă care, în sinteză, se exprimă așa: suveranitatea asupra canalului i-a fost răpită și i s-a impus o anume formă de existență din cauza canalului. În romanul lui Demetrio Aguilera un personaj exclamă: „yankeii ne-au dat o patrie..., dar ce scump ne costă!” „Canalul a fost singurul vinovat. Canalul a semănat lăcomia în oameni. Canalul – înainte de a se naște – fusese motiv de discordie și de dispute. Datorită canalului îi aveau pe yankei în spinare, cu cizma lor imperialistă. Prin canal s-au scurs atâtea cu mâinile pline de aur. Prin canal soseau valuri de oameni pentru a-și înfige dinții lor flămânzi în țara epuizată. Ah, canalul!”¹

Pentru canal panamezul a părăsit câmpul, nu s-a preocupat de propria sa bogăție, crezând că mereu va ploua peste țară bogata mană provenită de la canal. Însă această bogăție se concentra în mâinile a câțiva panamezi, ale ocupanților nord-americani și ale chinezilor și hindușilor stăpâni ai comerțului. Această țară, spune cineva, au stors-o străinii... Localnicii, aici, nu valorează nimic. Nu au nimic. Nu pot nimic. Panama este o țară dusă de răpă de politicianism. Romanul citat, într-o a doua parte, cu aspect de reportaj, ne prezintă prin ochii unui taximetrist, ce înseamnă pentru oraș sosirea flotei nord-americane; reflectă acest *sentiment* sceptic, de *frustrare*, al unor panamezi – cu problemele lor rasiale – care se îndoiesc de identitatea lor ca popor și asupra sufletului cărora apasă prezența ocupantului nord-american și stăpânirea

¹ *Canal Zone*, p. 33 (n.a.).

bogățiilor sale de către străini. O *senzație* teribilă de *neputință* îi domină până la obsesie: canalul este vinovat de toate relele țării. Personajul principal moare spunând: „Canalul“.

D. Romanul canalului

Când Aguilero-Malta publică romanul său (1935), literatura panameză nu se făcuse încă ecou al problemei canalului. Se obișnuiește a-l semna pe Julio Ardilla (1863-1918) și romanul său *Josefina*, încadrat în mișcarea modernistă ca un început pentru tematica istmului; însă nici în el și nici în alte relatări ulterioare canalul nu figurează ca axă centrală a tematicii, ci ca un determinant sau catalizator al vieții panameze. Este ceea ce se întâmplă în romanele *Noche de Babel* (*Noaptea lui Babel*, 1913) de Ricardo Miró; *Playa Honda* (*Plajă, adâncă*, 1950), *Calle oscura* (*Strada întunecată*, 1935) și *Puente del mundo* (*Pod al lumii*, 1951) de Renato Ozores. Joaquin Beleño e cel care a prezentat problema canalului într-un mod integral¹. Romanele care au urmat trilogiei sale n-au mai abordat tematica într-un mod atât de global. Relatările lui Beleño, sunt prin excelență „romanele canalului“, romanele segregăției rasiale în Panama și în zonă, romanele unde se atinge problema identității omului panamez:

- „Cum ți se pare universitatea? îl întrebă pe Rodrigo.
- Încă nu pot să-ți spun... Abia am început. Ceea ce într-adevăr pot să te asigur este că mă simt străin după acești ani de absență, în care eu am pierdut orice contact cu mine însumi și cu lucrurile care trebuie respectate cel mai mult.
- Se poate ști ce anume trebuia respectat mai mult? îl întrebă pe Rodrigo.
- Ceea ce suntem datori să respectăm cel mai mult este privilegiul de a ne fi născut panamezi. Nu este deloc curios ca lumea să numere milioane de locuitori și ca aici, unde nu există

¹ Melida Ruth Sepulveda – *El tema del Canal en la novelística panameña* (*Tema Canalului în romanul panamez*), „Mentalban“, nr. 4, Caracas, 1975, pp. 217-280 (n.a.).

nici jumătate de milion, eu să fiu unul dintre aceștia. Nu ți se pare o coincidență fericită că încă suntem liberi? Totul este împotriva noastră. Geografia. Milioanele de dolari, miile de antilezi care gândesc și simt conform ideilor și sentimentelor revistelor nord-americane pe care le citesc. Mii de americani care pun stăpânire pe femeile noastre seduse de uniforma lor, comisariatele și dolarii lor. Milioane de cuvinte saxone pe care suntem obligați să le repetăm zilnic. Trăim mâncând grămezi de conserve învelite în literatură englezească. Aici se pare că totul le aparține. Însă în fiecare zi mă simt mai orgolios de a nu mă fi născut american și de a putea lupta împotriva lor cu inteligența și cu pumnii mei, dacă se ivește ocazia. Aș putea spune ca și grecul: Slavă Domnului că m-am născut aici și nu barbar

– Dar fapt este că nu toți barbarii sunt răi, insistă el.

– Dacă ești panamez nu există cale de mijloc. Sau ești sau nu ești panamez!

– Omule, eu nu știu ce să spun. Noi le datorăm lor multe binefaceri...

– Te înșeli. Ei sunt cei care ne datorează nouă toate binefacerile. Dacă au eradicat malaria, frigurile galbene și mențin o stare sanitară mai bună, nu este pentru noi, ci pentru ei. Știm foarte bine că pentru boli transmisibile nu există *Gold Roll* și *nici Silver Roll*¹. Nu te lăsa sedus de veneticii care-ți zâmbesc cu multă amabilitate. Aceștia sunt cei mai răi pentru că nici măcar nu-ți permit să fii rebel. Te fac să-ți pierzi voința. Aceasta este politica dolarului, mai rea decât cea a bătei.

– Așa se face că tu preferi violența.

– Logic! Politica dolarului corupe. Pățim la fel ca acei oameni de nimic care sosesc din San Blas pentru a se angaja servitori în orașele veneticilor din zonă. Ei își adoră stăpânii și se cred venetici pentru că vorbesc engleza. Pentru ei Panama și suveranitatea n-au nici o

¹ Americanii erau plătiți în monezi de aur, iar ceilalți în monezi de argint. Despre limbajul panamez a se vedea Elsie Alvarado – *El español de Panama. Estudio fonético y fonológico (Spaniola din Panama, Studiu fonetic și fonologic)*, Editorial Universitaria, Panama, 1972 (n.a.).

semnificație. În privința asta părerea lor se aseamănă cu cea a lui Machiavelli: patria este locul unde se trăiește bine.

– Bunicul meu, înainte de a muri, mi-a spus că în Panama neghiobii doreau să devină americani, iar cei inteligenți doreau să învețe engleza. Acum mi se pare că-l înțeleg mai bine. Poate că, intuind starea de fapt, a vrut să spună că trebuie să înțelegem tehnica lor, progresele lor, cultura lor superioară, pe oamenii lor de bine și în felul acesta să evităm aberațiile lor de venetici. Adică nu trebuie să ne purtăm ca niște venetici bădărani și să nu ne umilim față de *Gold Roll* și de *Silver Roll*. Și lucrul acesta l-am înțeles mai bine când mi-a spus că singurii care se simțeau ofensați în zonă erau cei care aveau deja stăpân. Cel care se simte panamez și știe că aparține unui Stat, are un singur stăpân și acceptă să fie ultragiati numai de acest unic stăpân... Interesant. Acum îl înțeleg bine. Din cauza asta majoritatea autohtonilor jamaicani nu simt ofensa vătafilor...

– Țsta e adevărul!

– Dacă ăsta e adevărul, ce anume trebuie să facem? Din universitate nu putem reforma toată această stare de fapt.

– Ba cred că te înșeli. Numai universitatea, mai exact... numai școala ne poate salva de la cucerirea saxonă. Pedagogii umblă de colo până colo făcând tumbe în stânga și-n dreapta, ca să arate calea școlii. Și ce obțin? Nimic! Învățământul nu constituie nimic mai mult decât o școală pentru oameni de talent. Nu o școală pentru oameni liberi și îndrăzneți. Aici, în Panama, școala trebuie să servească doar la un singur lucru: să ne facă independenți față de Statele Unite și de Statele Unite ale dolarului. Însă pentru aceasta este nevoie de mult sânge, multă durere și multă abnegație. E necesar să învățăm engleza. Școala noastră trebuie să ne învețe engleza: să facă din noi niște agricultori-tehnicieni; niște dieteticieni care să știe să mănânce și în felul acesta să renunțe la consumul de conserve; să ne învețe să muncim să creăm, să inventăm. Să ne învețe să desenăm instrumentele necesare muncii noastre. Nu toți putem fi oameni de talent pe-acest pământ. Cineva trebuie să fie și om util; de aceea avem nevoie de o școală națională, o școală creatoare, care să ne învețe că mâinile sunt tot atât de bune pentru a crea ca și capul, că și piulița unui șurub este tot atât de importantă ca și cel mai bun vers

alexandrin. Însă lucrul acesta nu se va obține atât timp cât școala va servi doar la distribuirea de posturi pentru un guvern care este format din această aristocrație legată de *Gold Roll*. Creem posturi pentru a servi soldătimea yankee în cantine, case și magazine. Astfel școala formează oameni americani din noi toți. Prin urmare trebuie să mergi la Universitate. Nu-ți va folosi la nimic să obții o diplomă de licențiat în filosofie, dacă în cele din urmă vei fi nevoit să speli farfurii la Fort Clayton. Suntem datori să ne ridicăm. Să facem din universitate o cunoaștere a ceea ce înseamnă americanism, înainte de a face din ea o academie de arte"¹.

Universitatea este locul unde personajul găsește soluția dilemei. Din Universitate va ieși mișcarea națională de revendicare a independenței. Și într-adevăr, studenții se vor organiza, însă vor fi zdrobiți brutal de poliția care-și adună *tomy guns*, deschizând în stradă un *dribling* de fulgerări cu metalicul pac-pac al mitralierelor ale căror gloanțe găuresc pereții... Ei se înverșunează asupra trupurilor studenților visători care protestează „împotriva impunerii dominației yankee pe teritoriul republicii“. Fraza anterioară provine din romanul *Luna verde*, de Joaquín Beleño. Autorul a publicat în a doua jumătate a acestui secol trilogia *Curundá*, *Luna verde* și *Gamboa Road Gang*, autentică diatribă împotriva in justiției adusă de sistemul canalului și de groaznica discriminare rasială ce stăpânește țara. Autorul, participant la mișcarea studențească din 1940, a trăit personal o parte din experiențele povestite în lucrările sale. În ele este relatată ambianța muncii din zonă, criza agrară panameză, viața conflictuală a așa-zișilor *chombos* sau negri de ascendență antileză, mișcarea studențească, prejudecata rasială și viața în închisoarea zonei. Modul de a denunța situațiile existente este pătimaș, oarecum exagerat; în așa fel încât protestul nu numai că este implicit în relatare, ci este făcut și printr-o serie de comentarii străine acțiunii. Cu toate acestea, valoarea trilogiei este mare, având în vedere că prin ea vedem chiar panamezul, și nu pe un autor străin ca Aguilera-Malta înfruntându-se cu însăși rațiunea

¹ Joaquín Beleño – *Luna verde*, Editorial de Arte y Literatura, Havana, 1976, pp. 253-256 (n.a.).

de a fi a ființei lui. Sunt de preț, mai ales, toate mărturiile reale referitoare la viața în închisoare sau la discriminarea rasială (culoare, salarii, distracții, localuri)¹.

În acest sens, ca și în cazul procesului discriminatoriu al „yankeului” față de panamez iese în evidență, deopotrivă, discriminarea panamezului alb față de negrul *chombo*. Acești negri ai căror strămoși au fost aduși pentru construirea canalului, nu sunt nici antilezi și nici panamezi, au obiceiuri diferite, practică religii aparte și vorbesc o limbă specială, pe care Beleño o culege copios, înzestrându-și operele și oferind textelor o valoare lingvistică deosebită. Societatea panameză coruptă din dorința de câștig, vinovată în parte de sistemul canalului, îi face pe acești negri să simtă disprețul și discriminarea sa, tot așa cum țăranul panamez crede că negrul *chombo* se bucură de unele avantaje pe care el nu le are. Însă ce este un *chombo*? Ne spune Rafael L. Pernett: „Mista Smith era un *chombo* din cei de mai-nainte. A fi *chombo* implica a fi servil. A fi *chombo* din cei de mai-nainte implica a fi servil la fel ca în epoca Unchiului Tom. Nu e destul să fii negru ca să fii *chombo*. Trebuie să trăiești într-o țară latină și să vorbești în engleză, să spui *yes sir* veneticilor și să te îmbraci în mod scandalos. Să fii *chombo* înseamnă să aparții de bunăvoie aceluia care te disprețuiește, te umilește și discriminează. A fi *chombo* din cei de mai-nainte înseamnă să muncești aproape gratuit douăsprezece ore pe zi și să pretinzi să fii biciuit dacă nu duci totul bine la îndeplinire...”² *Luna verde*, nu încapă nici o îndoială, este în bună parte o relatare-mărturie. Joaquin Beleño trasează viața unui tânăr țăran, Ramón de Roquebert, care pără-

¹ Mirna M. Pérez Venero – *El sistema de segregación racial en las novelas canaleras de Joaquín Beleño* (Sistemul de segregare rasială în romanele pe tema canalului ale lui Joaquín Beleño), „Loteria”, Panama, nr. 188, iulie 1971, pp. 19-30. Tema rasială se evidențiază în operele lui Beleño. Protagonistii lor, un tânăr mulatru în *Luna verde*, Atá – de asemenea mulatru – în *Gamboa Road Gang* și un student a cărui familie s-a amestecat cu cele negre în *Curundú*, suferă și exprimă durerea segregăției, care în această ultimă relatare este mai puternic subliniată (n.a.).

² Rafael Leonidas Pernett Morales – *Loma ardiente y vestida de sol* (Măgură fierbinte și cuprinsă de soare), Panama, Icude, 1973, p. 103 (n.a.).

sește satul pentru oraș; alte personaje își lasă studiile pentru munca în zona canalului, în ajunul celui de al doilea război mondial și în timpul lui. Experiența rămâne reflectată într-o narațiune în care asprimea muncii și segregarea rasială și economică sunt ingredientele de bază. Oameni de diverse naționalități, rase și culturi, conviețuiesc în *Zona Canalului*, în care veneticul este stăpân și senior. Credem că există o accentuare a aspectului rasial. Ignorăm pigmentul autorului, însă rândurile sale ar fi putut fi redactate foarte bine de un *manuto* (țăran) mărginaș sau un *chombo* (negru) disprețuit. O notă, de asemenea evidențiată, la fel ca în celelalte romane ale sale, este prezența de „nord-americanisme” și cuvinte specific panameze care ar produce desfătarea unui lingvist.

Autorul mărturisește destul de limpede dorința lui: „de mai multe ori în timpul acestor luni am căutat să citesc acele cărți revoluționare; *Huasipungo*, *En las calles* (Pe străzi), *La voragine* (Vâltoarea), *Los de abajo* (Cei de jos) *Don Segundo Sombra*, *La trepadora* (Agățătoarea), *Doña Bárbara*, *Jubiabá*, *Cacao*. Am dorit în mod vehement, odată cu scriitorii lor, să scot un strigăt din străfunduri împotriva mizeriei, a exploatării, împotriva foamei...” În cele patru părți ale romanului, cu 114 paragrafe Beleño constată exodul sat/oraș în Panama (pp. 29-34; segregarea, cosmopolitismul zonei pp. 43-47); viața nedemnă în cartiere ale orașului Panama ca Maraño, lipsa de salubritate, alcoolismul (cap. V); exploatarea (pag. 134)... Însă ceea ce-l preocupă până la obsesie este prejudecata și segregarea. În paginile 40, 53, 88, 134 și 178 de exemplu, se constată acest lucru; de pildă în povestea legăturilor dintre personaj și o intrusă. În aspectul acesta al separării și diferențierii sociale rezultă contrastul interesant pe care autorul îl află între saxoni și americani și latini. Aici latinul este conceput ca pigment și tocmai aceasta este semnificația pe care ni se pare că nord-americanii o dau totdeauna acestui cuvânt. Pentru ei, *latin* nu implică o cultură, ci o culoare. De aici tragicul paradox produs întotdeauna de înverșunarea latino-americanilor de a se numi latino-americani, făcându-le în acest fel jocul vecinilor de la nord, care, cu siguranță, nu gândesc ca ei când spun

latini. Gândesc așa cum susține personalul din *Luna verde*: latin este culoare, este pigment, nu cultură.

Condamnarea la moarte a unui arestat acuzat de violarea unei venetice, aplicându-i-se legea evadării, formulează clar contrastul dintre orașul Panama și zonă, permanenta molestare de către soldații blonzi din zonă a băștinașilor, ura față de acest intrus în zonă, dilema panamezului față de identitatea sa și față de suveranitatea națională etc. etc. Sunt teme atinse de autor; ca urmare ce-l doare mai mult în toate ocaziile, este segregarea.

*Gamboa Road Gang*¹ este mărturia bazată pe experiența (capitolele VI și X) unui panamez în închisoarea zonei Canalului (Gamboa); în carte sunt intercalate amorurile unui veneticcorcit (negru-blond) cu o venetică și cu o negresă. Factorul principal al povestirii este revolta panamezului față de ocuparea zonei (1.432 km²) de către 10.000 de *zoniști* sau militari și civili nord-americani. Canalul și tot ce implică el rămân prinse în această povestire, în care prejudecata rasială este laitmotivul. Personajul numit Até, îndrăgostit de o venetică – Annabella – acuzat că a violat-o, apoi amant al unei negrese – Perla – care la rândul ei va fi ultragiată și violentată de către șapte venetici, reprezintă drama omului de rasă (fiu al unui yankeu și al unei negrese), neacceptat de nici una din cele două părți de unde provin strămoșii lui. Prejudecata, prezentă din abundență în toate paginile romanului, se observă clar în conviețuirea zilnică (US *citizen*/panamezi), în aplicarea justiției, în închisoarea din Gamboa, unde albi sunt separați de negri și de *chombo*, unde yankeii au un loc special pentru a vedea filme sau unde gardienii negri au salarii mai mici decât cei albi.

Un al treilea merit al romanului *Gamboa Road Gang* este cel lingvistic. Beleño încrustează în proza sa anglicanisme, barbarisme și cuvinte panameze, specifice. În vorbirea panamezului s-au infiltrat pe ascuns cuvinte pe care în mod inconștient le întrebuițează fără să-și dea seama că le-a luat de la „ocupantul“

¹ Panama, Imprenta Nacional, 1960 (n.a.).

pe care-l urăște. Revărsarea de cuvinte și idiotisme nord-americane este continuă (*zonians, lawn, suntan, sparrow*).¹

Sexul, violența vrăjitoria și drogurile (pp. 120-121 și 136-7) se întrepătrund cu cele două motive mari ale povestirii: sentimentul național panamez plin de frustrări și prejudecata rasială încărcată de resentimente. Ni se pare că în relații ca acestea este posibil să întâlnești sufletul sau sentimentele populare ale panamezului alb, corcit, negru, *chombo, manuto* (disprețuit la rândul lui de către *chombo*, v. pp. 158-191) în relație cu patria. Acest sentiment este centrat pe problema creată de ocuparea canalului de către puternicul „aliat“.

„La Mila Patru discriminarea devine mai moderată din cauza depărtării; însă chiar de la primii pași, când pătrunzi în zonele urbane, te simți insultat aflând că există cișmeaua albă și cișmeaua neagră, closetul negru și closetul alb, *Club House Gold* și *Club House Silver*. Comisariatul din Ancón și cel din Curundú. Totul este separat. Stăpâni și sclavi. Răul și Binele. În aceleași săli ale Spitalului Gorgas există segregare. Și în sfintele cimitire, unde cu toții ne întoarcem în sânul atotputernicului Creator, veneticii împart parcelele pentru albi și pentru negri, deoarece pentru ei cerul este împărțit în Gold Roll și Silver Roll². (...)

Șeful de echipă venetic nu trebuie să-l întâlnească pe împiegatul de serviciu negru. S-ar contamina doar prin simpla apropiere. Această împărțire rasială se menține la fântânile de băut apă, în restaurante, în comisariate, cinematografe și în toate locurile unde oamenii trebuie să conviețuiască. Există comunități ca La Boca, Red Tank și Silver City pentru negri și latini. Cartiere pentru albi ca Chagres, Gavilán, Miraflores, Ancón și Balboa.

¹ Zoniști, sub incidența legii, piele-bronzată, vrăbiuțe; cuvinte create ori senzuri metodice ale unor cuvinte englezești. Alături figurează cele pe care le putem denumi creații panameze, ca *chiva* și *chivaro* (autobuz și conducător), *manuto* (țăran) și *Solédoso, sapear, rabicoloradas* (femei de moravuri ușoare), *rabiblanco* (aristocrați), *boaicita* (domnișoară), *vacilón* (glumă) etc. și o serie de barbarisme de felul *chancero* (vânzător de bilete de loterie) sau *buchi* (țăran grosolan), deformări și înțelesuri deosebite față de cele admise (*criollo* – născut în Panama din părinți antilezi; *cohabitar* – conviețuire; *denuncio* – denunț etc.) (n.a.).

² *Luna verde*, pp. 135-6 (n.a.).

Segregarea este riguroasă. Negrul și latinul nu pot conviețui cu albi. Este un păcat mortal. În zona Canalului veneticul este tabú, latinul este un vasal și negrul un sclav.¹(...)

Ce diferență există între dumneata și mine, mister Anderson? Dumneata ești alb, ai ochi albaștri, părul blond. Eu am pielea albă, părul blond și ochii cenușii. Dumneata ca să bei apă folosești un pahar igienic de hârtie: eu un bidon colorat.

Și el îmi răspunde:

– Fapt este că eu m-am născut în Statele Unite și dumneata ești panamez. Dumneata ești alb ca și mine, însă ești latin.² (...)

Rubén se gândi că dacă el ar avea o venetică, ar plimba-o de-a lungul și de-a latul cartierului său pentru ca toți s-o cunoască. N-ar da ascultare bârfelor că o venetică îl întrebuințează ca instrument de plăcere, fără ca prin aceasta ea să se compromită în vanitatea ei rasială. Veneticij par a fi foarte geloși în problema femeilor. Organizarea militară de fier a zonei le apără de prădăciune senzuală a negrilor și latinilor. Rubén pe bună dreptate gândea că ieșind la braț cu o saxonă, gestul ar fi fost considerat un triumf printre prieteni și dușmani. Astfel de femei erau obiecte prețioase, rare și foarte scumpe, a căror posedare oferea prestigiu posesorilor lor.³

– Voi *chombo* ați trăit aici în zona canalului cu străzi betonate, lumină electrică, comisariate, mâncare ieftină, îmbrăcăminte ieftină. Veneticij v-au făcut școli, cu toate că numai pentru cursul primar; aveți cinematograf și când vă plictisiți vă duceți în orașul Panama ca să vă cheltuiți banii. Însă acolo, în munții din interiorul țării, se află mulți ca mine care nu au apă decât de la puț, nu venită pe conducte ca aici. Oameni care n-au intrat niciodată într-un cinematograf să vadă un film, care-și pregătesc orezul cu grăsimi de Doamne-ajută și suferă de nenumărate boli și mănâncă o singură dată pe zi, nu ca dumneata care, cu toate că ai sosit dintr-o țară străină, ai de toate, în timp ce noi n-avem nimic⁴.

¹ *Curundú*, Panama, Departamento de Bellas Artes y Publicaciones, Ministerio de Educación, 1963, p. 203, (n.a.).

² *Luna verde*, p. 18 (n.a.).

³ *Cucundú*, p. 18 (n.a.).

⁴ *Gamboa Road Gang*, p. 159 (n.a.).

După Beleño au urmat alte nume noi, îngroșând lista activului literar panamez. Unii dintre ei l-au citit pe Beleño și, fără îndoială, au fost incitați de proza lui, așa cum afirmă un personaj din *Estación de navegantes* (*Anotimpul navigatorilor*) recunoscând că... „anul trecut am citit cu toții *Luna verde*, acest roman care prezintă discriminarea rasială în zonă“¹. Beleño a acționat probabil ca un impuls pentru multe cunoștiințe. Cu toate acestea, preocuparea lui în problemă s-a redus la menționata trilogie. Apoi, credem, și-a continuat mersul pe căile ziaristicii. Avea dreptate personajul din *Estación de navegantes* care susține că „în Panama nu există nici un singur scriitor adevărat, care să poată dedica scrisului întreaga sa energie.“ Toți, se mai spune, sunt scriitori-ziaști, scriitori-profesori, scriitori-funcționari, poeți-comercianți, poeți-mecanici și poeți sau scriitori- nimic². Însă asta nu este propriu Republicii Panama. Și în Panama, mai mulți autori recentți permit constatarea existenței scriitorilor-scriitori sau poeților-poeți. Cel puțin există o serie de nume care permit să afirme existența unei nuvelistici panameze contemporane aparținând lui Rogelio Sinán, Rafael Pernett, Dimas Lidio Pitty, Tristán Solarte, Justo Arroyo, Gloria Guardia, Jorge Laguna, Saúl Trinidad Torres și Enrique Chuez. Cu toții se inspirau din realitatea națională, în special din realitatea care-și arată în mod clar nedreptățile. În romanele lui Rafael I. Pernett y Morales, Dimas Lidio Pitty și Justo Arroyo, este posibil să întâlnim sufletul nud al panamezului în raport cu aceste circumstanțe naționale.

Loma ardiente y vestida de sol (*Măgura încinsă de soare*)³ lucrarea lui Pernett y Morales manifestă un enorm interes pentru captarea vieții clasei de jos a poporului. Diferitele tipuri umane din Loma formează un univers tropical prin viața lor aparte, formată din ceea ce s-ar numi jargoane ale vorbirii (p. 66), prejudecățile rasiale (p. 103), comportamentul oamenilor politici (p. 143) sau casele unde se practică vrăjitoria, construite din lemn,

¹ Autor Dimas Lidio Pitty. Roman apărut la Panama, Inac, 1975. Citat de la p. 176. (n.a.).

² *Ibid.* p. 47 (n.a.).

³ Panama, Incude, 1973 (n.a.).

carton și zinc. Pernett este dotat cu un umor crud și cu o capacitate imensă de observare. Exemple simple despre afirmația noastră le avem în aceste rânduri ale sale:

„Într-o zi se va ști în mod sigur de ce la popoarele unde alimentația este mai săracă există un cult al femeii grase“. „Astfel că lozincile *made in URSS* te trimit să înfrunți gloanțele *made in USA*, pentru ca apoi să vezi cum dracu' își împarte ea ciolanul ăsta mare, numit America Latină: de la carnea de lapte la ultimele zece picături de cafea“¹.

Garcia Márquez este citat la pagina 37, în legătură cu personajul numit don Miguel. Pensulări ca acestea și multe altele, încărcate de umor și ironie, servesc pentru a compune imaginea unei societăți. În cazul populației unei mahalale ai cărei locuitori vorbesc o limbă presărată de ziceri panameze, Canalul nu determină cu nimic acțiunea. Cu toate că de situația pe care o crează el profită politicăștrii de serviciu. Niște politicieni care prin timpurile lor caricaturale se aseamănă celor din alte părți ale Americii Latine:

„O-yo-lé ba-ri-huá
Co-co-le-le, chúmbalà
O-ye-le ba-ri-huá
tumba-tumba-bu-bu-áh.

Ritm african în aer, bolerouri la modă în sunet de tobe înalte și *maracas*, *güiros*² amestecate cu vocile oemenilor simpli. Este momentul să vezi calendarul și să te asiguri: dacă ne aflăm în februarie, sunt carnavalurile; dacă ne aflăm în orice altă lună a anului, sunt sărbătorii provocate de alegerile populare (unde se exercită sufragiul universal la care obligă Constituția). Cu câteva luni mai devreme încep pregătirile și proiectele. Partidele își formează Centrele lor și cei care n-au nimic de făcut vin aici să joace domino și cărți pe niște scaune de lemn, încât ai impresia că te afli în sala de așteptare a unui dispensar oarecare. Pe peretele din fund, în mod invariabil, un portret imens al candidatului la

¹ Ibid, pp. 31, 50 și 55 (n.a.).

² *Maraca*. Un fel de instrument muzical confecționat dintr-un dovleac în care se introduc pietricele. *Güiro* = Instrument muzical făcut din strujan. (n.t.)

Președinție și un altul, imens și el, al candidatului Adunării care patronează și întreține Centrul. Există întotdeauna un aparat de radio care emite semnalul postului Partidului și, printre cântece la modă, se aud niște glasuri entuziaste strigând, *Votați pe Cutare, care este cel mai grozav. A sosit timpul când dumneata ești liber să alegi, astfel că, votează-l pe Cutărescu, paladin al libertății adevărate. Nu-ți fie teamă și votează pe Cutăriță, cel mai energic dintre bărbații acestei țări. Votează pe nea Cutare, și n-o să-ți pară rău.* Pentru ultimele alegeri, Centrul Partidului Revoluționar Universal (PRU) își avea sediul lângă Casa de vrăjitorie a lui Meco, vârul lui Mireya, care fusese mâncat de un rechin. Centrul Partidului Autentic al Opoziției (PAO), care nu câștigase niciodată vreo alegere, își avea sediul la subsolul clădirii unde au trăit Pito escrocul și bașoalda Domitilia, acolo, lângă doamna aceea care vinde fripturi la grătar. Coaliția Prietenilor Patriei (CPP), formată din partidele Social-Fascist de Stânga, Agrarian-Reformist și Revoluționar Etern, își avea Centrul Electoral în fața casei lui Lola Beltrán, tipul ce se aflase împreună cu Ganchudo în ziua când fusese omorât. Celelalte partide n-aveau Centrele lor la Loma, deoarece erau de dreapta. Și acolo, în Loma înfocată și plină de muște, aproape că n-aveau aliați.

Politica este opiul poporului chiar ceva mai mult decât religia. În timp ce oamenii obișnuieți, poporul simplu de la țară, denumit așa pentru că toți profită de el, își dispută preferința pentru cele aproape cincizeci de partide politice, candidații, opuși numai pe liste, își beau împreună paharul de whisky și vorbesc de toate în afară de politică, pentru că întâmplarea face ca cei aproape cincizeci de candidați să nu aibă nici cea mai slabă idee de politică. Din când în când partidele se angajează în vreo gâlceavă de stradă fiindcă cineva dintr-un partid a spus despre candidatul altui partid că e hoț; atunci candidații ridică din umeri, trebuind să renunțe la veșnic interesantele colocvii despre femei, și-l caută pe avocatul care crește la umbra lor pentru a le întocmai, elabora și crea un discurs mușcător, care să-l zdrobească pe celălalt candidat și să facă poporul să urle de plăcere și de emoție. Se convoacă imediat un miting-fantomă automat, autorizat, și se împart bonete și batiste în culorile partidului – rămâi uimit câte combinații se pot scoate din culorile curcubeului. Și după miting,

candidații se reunesc din nou pentru a continua să vorbească despre femei și să spună bancuri cu dublu înțeles, în timp ce fanaticii – ei sunt fanatici pentru că au ceva în ce să creadă – păzesc cu grijă Centrele și împiedică în mod ostil intrarea tuturor celor ce nu fac parte din partidul lor. Din când în când, unul din cei doi al cărui portret rămâne până la urmă atânat pe peretele din fund, apare prin Centru și vechile adepți, devotate până la moarte, plâng de bucurie, iar dacă li se strânge mâna nu și-o spală multe zile, amintindu-și că le-a atins-o Cutare sau Cutărică. Și candidatul le întreabă de familia lor, dacă se simt bine sau dacă au nevoie de ceva; mulțumește pentru florile aranjate în jurul portretului, desigur o treabă bună, și întreabă de numele artistului pentru a-i oferi un contract; apoi bea o bere rece împreună cu doi tipi care joacă domino și pe care-i consideră șomeri și-i întreabă unde lucrează; apoi le spune că, bineînțeles, asta nu mai poate continua așa, că atunci când lista lui va triumfa la alegeri, lucru aproape sigur, cu ajutorul lui Dumnezeu, șomajul va lua sfârșit, pentru că proiectele partidului său sunt nesfârșite; și apoi se urcă în mașina sa, Lincoln Continental, și-i spune șoferului să-l ducă la un alt Centru, unde va spune exact același lucru până ce vine ora mesei și ajunge obosit acasă la el, face un duș, apoi se îmbracă, deoarece trebuie să asiste la o recepție unde va vorbi despre femei și va spune bancuri cu dublu înțeles și de prost gust, pe care toți le vor aprecia pentru că toți îi sunt datori cu vreo favoare și nu merită oboseala să-l superi. Apoi va sta de vorbă cu celălalt candidat și-i va spune că acțiunea lui începută de două săptămâni a decurs bine; iar celălalt îi va spune că el începe acest turneu de mâine și că-și va îmbrăca hainele cele mai vechi pentru ca cele noi să nu i se murdărească, și că aceasta este partea cea mai neplăcută a Cursei Electorale: a fi obligat să vizitezi satele pentru a-ți asigura voturi; dacă n-ar fi avantajele pe care ți le procură ...

Panama, o altă Panama mai în legătură cu zona decât cea din Loma, figurează în *Estación de navegantes* de Dimas Lidia Pitty. Opera lui este un reportaj despre capitală. Doi bărbați, un panamez și un venetic, se întâlnesc într-o cafenea. Narațiunea face un salt în trecut spre a povesti sosirea panamezului în oraș

¹ *Ibid.*..., pp. 143-145 (n.a.).

din interiorul țării. Apoi continuă cu un moment viitor la o altă cafenea; veneticul se sinucisese. Aflăm istoria părinților tânărului soldat ventic sinucis. Deci autorul continuă să facă simultan o istorie prezentă – experiențele unui panamez și ale unui venetic – cu istoriile trecutului ambilor. Veneticul este un om bun. Și panamezul continuă să facă un reportaj despre orașul său, cu ingrediente în care primează sexul, muzica, băutura și căldura lipicioasă. Se evită limbajul colocvial; nu există nici măcar cuvinte specifice panameze și nici barbarisme. Dacă am vrea să întâlnim ceva tangent problematicii canalului, am putea invoca doar ceea ce se zice despre *zoniști* și nord-americani care trăiesc în zonă. (*Fragment dintr-o scrisoare trimisă de un student panamez unui prieten spaniol.*):

„Așa cum îți spuneam, cu greu poți întâlni oameni ca aceștia în orice parte a lumii; în afară, poate, în Rhodezia sau Alabama. Apropos, cunoști poemul lui Nicolás Guillén care se referă în acești termeni la «sud, întregul sud și întregul Faubus?» Bine, acești «zoniști», veniți din regiunea asta, contaminați trup și suflet de un rasism de secole, sunt asemănători cu detritusul societății nord-americane. Nu găsesc un termen de comparație mai apropiat. Într-adevăr, cred că ți-ar fi suficient să-i privești spre a începe să-i cunoști... Locuiesc în case cu aer condiționat, au cluburi sociale și sportive, cinematografe, terenuri de golf, pășuni întreținute ca niște covoare de către muncitorii negri și metiși, străzi frumoase; au tot ce n-au avut și n-au visat vreodată să aibă în satele cultivate de bumbac unde trăiau. Apoi se pare că atâta trai bun le-a mărit trufia și i-a făcut încă și mai discriminatori. Fiindcă trebuie să-ți spun că pentru ei este inferior oricine nu este *U.S. Citizen*. Dacă ai veni, i-ai putea vedea la Balboa Heights, la Gamboa, la Fort Clayton, dimineața sau seara, zăcând satisfăcuți ca niște iguane la soare. Umblă pe străzile luminoase, sub palmieri sau arbori, cu insolentă de vechi plantatori. Cerul de vară, palmierii, marea, pământul, totul este al lor. În mințile lor supraviețuiesc acest sud al torțelor aprinse în timpul nopții din ghetto-urile negre, cei cu glugile Ku-Klux-Klan-ului, ranchiunile stăpânilor de sclavi care galopează pe terenurile cultivate cu

bumbac din Georgia și Mississippi. Am impresia – și unii sunt de acord cu punctul meu de vedere – că în zona Canalului subzistă, râvnește să se mențină viu spiritul învins din Gettysburg (Iartă-mă dacă ți se pare că exagerez, însă așa este). Acest spirit al sudului îl poți percepe în pașii greoi ai vătafului care umblă dintr-un loc într-altul mestecând tutun, în privirea lui când se adresează muncitorilor; de asemenea este vizibil în naivitatea ipocrită a doamnelor care cer *banana-split* la ora trei după-amiază, înainte de a intra la cinematograful din Balboa, și în mai multe alte locuri. Vechiul sud se află aici. Și mai ales se află fantoma celui colonel de cavalerie care fusese cu calul său în Cuba, pe colnicul din San Juan, sub cerul înalt al Caraibelor, când secolul încă nu începuse. (Ți-a plăcut fraza? Este a unui istoric). Toate acestea le-ai putea vedea dacă ai veni pe aici. Teddy Roosevelt, președintele lui *Big Stick*, trece ca o umbră prin fața ochilor noștri. *I took Panama*¹, spuse într-o dimineață prietenilor săi din Wall Street. A zis asta și alții l-au imitat cu orgoliu în Nicaragua, Mexic, Haiti, Republica Dominicană și Guatemala. E o întreagă poveste. Totuși, aici, la fel ca în toate părțile, lumea este lipsită de memorie. În fine, ca să nu te obosești, dacă ai putea veni în septembrie, așa cum spui, vei vedea multe lucruri. Să nu crezi că exagerez².

Așa cum se obișnuiește în relatările panameze, sexul și alcoolul sunt foarte prezente în romanul analizat mai sus, ca și în cel pe care-l vom analiza în continuare, al lui Justo Arroyo. În acest caz, pentru a condimenta o poveste ce relatează experiența unui profesor într-o școală din orașul Colón. Mai întâi el activează la un centru dintr-o insulă și, apoi, în a doua parte a povestirii, alături de alți panamezi, în serviciul veneticilor. Este posibil ca unii dintre acești membri ai corpului didactic panamez să urmeze în mod servil liniile directoare nord-americane; însă majoritatea consideră zona ca cel de al 51-lea Stat al Statelor Unite, critică scara de valori bazată pe culorile pielii, glumesc despre *American*

¹ Eu am luat Panama (n.t.).

² Dimas Lidia Pitty – *Estación de navegantes*, Inac. Panama, 1975, pp. 24-26 (n.a.).

way of life și detestă comisariatele și discriminarea. Justo Arroyo – *Dejando atrás el hombre de celofan* (*Părăsind pe omul de celofan*)¹ – atestă ceea ce pare a fi o experiență personală avută în zona „măslinie, albastră, yankee“. Concret, în orașul Colón, ai cărui copii, descendenți din negri antilezi aduși pentru construirea Canalului, nu sunt nici panamezi, nici venetici, nici antilezi. Sunt dotați cu o psihologie specială și suferă de un complex cu rădăcini istorice. Ei au format un fel de mic Sud și mai ales suferă din cauza discriminării. Panama nu i-a acceptat ca panamezi până în clipa când a înțeles că aceștia formează un capital uman bogat, ce trebuie încorporat. Și, de acord cu Statele Unite, s-a desfășurat o politică de asimilare sau „reconversiune“ prin intermediul școlilor dirijate de profesori panamezi, însă conduse de nord-americani. Cadrele didactice panameze au încercat să-i învețe, pe acești tineri de culoare, spaniolă, să gândească în spaniolă și să se simtă panamezi.

Romanul critică toată politica aceasta care în cazul concret expus degenerază într-o exaltare a lui „black power“², din partea elevilor, la o renunțare la unii dintre profesorii a căror conduită morală nu este pe placul conducătorilor sau la fuga cadrului didactic scârbit de ipocrizia venetică. În acest caz nu e vorba de violarea vreunei venetice de către un bărbat de culoare sau panamez, ci de cedarea de bună voie a unei învățătoare americane față de un învățător panamez. Câteva pagini concentrează în ele mărturia unei răzbunări, ca să spunem așa. În afara acestei valori de exemplu pentru analiza noastră, romanul, la fel ca aproape toate relatările panameze, evidențiază pătrunderea culturii nord-americane, vizibilă în limbajul folosit de autor. Textul său este plin de cuvinte englezești, arată o influență apreciabilă a sintaxei engleze și este împodobit cu rădăcini englezești hispanizate.

¹ Ediciones Inac, Panama, 1977. Vezi Luis M. Quesada – *Justo Arroyo, novelista panameño* (*Justo Arroyo, romancier panamez*), Al XVIII-lea Congres al Institutului Internațional de Literatură Ibero-americană, Ediciones Cultura Hispanica, Madrid, 1978, tomul II, pp. 199-1208 (n.a.).

² Puterea neagră (n.t.).

Noile incidente din decadele '50 și '60, precum și politica guvernului condus de Omar Torrijos și a președintelui James Carter, au dus la soluția din 1978.

În urmă cu douăzeci de ani panamezii au împânzit zona cu semnele lor naționale, într-o încercare de a evidenția sau de a reafirma suveranitatea statului Panama asupra teritoriului. În 1960 Statele Unite hotărâsc ca drapelul panamez să fie înălțat alături de cel al Statelor Unite în toate edificiile civile ale zonei. Cu toate acestea, patru luni mai târziu, dintr-o neîndeplinire a acestui acord, au izbucnit ciocniri care au produs victime, răniți și morți în ambele tabere. Panama a rupt relațiile diplomatice cu Statele Unite. Alte revolte au avut loc în 1962 și 1964, precum și noi neînțelegeri intervenite între ambele părți aflate în litigiu. În aprilie 1964 reprezentanții Washingtonului și capitalei Panama s-au întrunit pentru a discuta diferendele lor arbitrați de Organizația Statelor Americane. Cei doi interlocutori au declarat că „vor începe imediat procedurile necesare spre a ajunge la un acord drept și echitabil ce va fi supus proceselor constituționale ale fiecărei țări.“

Total s-a cristalizat în acordurile din 1978, în care s-a convenit: ambele țări își vor exercita suveranitatea asupra Canalului până în anul 2000; începând din acel an, suveranitatea va fi exercitată numai de Panama; Statele Unite se pot opune oricărei încercări de folosire neutră a Canalului, iar membrii Organizației Statelor Americane și O.N.U. pot adera la neutralitatea permanentă a Canalului.

Carter afirmase că „justiția, nu forța, trebuie să fie baza relațiilor Statelor Unite Americane“, iar Torrijos spusese că aceste tratate evidențiau că „poporul nord-american n-are vocație colonialistă“. Cu privire la relațiile inter-americane s-au căutat soluții în cadrul convorbirilor prezidențiale (erau de față toți președinții continentului american), pentru neînțelegerile dintre Honduras și El Salvador, pentru dorința Boliviei de a avea o ieșire la Oceanul Pacific, pentru revitalizarea Pactului Andin, ameliorarea relațiilor Panama-Guatemala și pentru viitorul lui Belice și al Insulelor Malvine. În afara acestor probleme geo-politice s-au discutat: căile pentru restabilirea constituționalismului în unele țări; formulele pentru dezvoltarea comerțului; sistemele pentru

transferurile tehnologice; modurile de obținere a reducerii restricțiilor comerciale ale Statelor Unite; felul de a moderniza Carta Organizației Statelor Americane etc.

Dacă totul ar fi dus la bun sfârșit, este posibil ca sistemul inter-american să se vadă transformat. Lucrul acesta depinde de înseși țările respective.

3. PROBLEMA PORTO RICO

A. De la autonomie la E.L.A.¹

Din punct de vedere politic, secolul XIX portorică are următoarele repere: *Strigătul din Lares*² (1968), *Carta Autonomiei* (18967) și *Tratatul de la Paris* (1898). Cedarea insulei de către Spania implică o frustrare pentru locuitorul din Porto Rico și o surpriză pentru nord-americani, care nu știu ce să facă, nu știu ce înseamnă asta, nu știu cum să numească insula. După un an are loc înființarea *Partidului Republican Portorică* (1899) și a *Partidului Federal* (Muñoz Rivera). Ambele susțin anexarea la Statele Unite. până în anul 1900 *Legea Foraker*³ a stabilit un guvern civil, constituit dintr-un Consiliu Executiv format din șase nord-americani și cinci portoricani. Consiliul, în afară de funcțiile sale speciale, forma Camera Superioară a Adunării legislative. Există și o Cameră a Delegaților, compusă din 35 de membri votați de popor (cinci delegați pentru fiecare din cele șapte districte).

Porto Rico, așadar, nu s-a constituit nici în teritoriu și nici nu a fost recunoscut ca făcând parte din Statele Unite. Portoricănilor nu li s-a acordat cetățenia nord-americană. În Congresul Statelor Unite exista un portorică ca rezident-împuternicit.

¹ Estado Libre Asociado (Stat Liber Asociat) (n.t.).

² Strigătul din orașul Lares: Strigăt antimonarhic, primul pas al independenței țării (n.t.).

³ Lege nord-americană pentru Porto Rico (n.t.).

Insula a fost prima experiență nord-americană cu o țară de altă cultură. Noua metropolă a început colonizarea economică, politică, militară și culturală a insulei Porto Rico; ea cade astfel în mâinile capitalului industrial și financiar nord-american, transformându-se într-un fel de colonie: dependența pieței, exploatarea bogățiilor de către un grup de investitori străini, predominare a capitalului metropolitan, latifundiar și monocultură, baze militare, structură administrativă răspunzătoare numai în fața puterii metropolitane, proces de asimilare culturală etc. etc.

În 1904 la ființă *Partidul Unificării din Porto Rico (PUPR)*, ce va apăra atât autonomia, cât și independența (*Partidul Republican* va apăra anexarea, iar *Partidul Federal* va dispărea). Lider al P.U.P.R. a fost Matienzo Citrón. Partidul, începând din 1904, va domina scena politică deținând majoritatea în Camera Delegaților, unicul corp reprezentativ al portoricanilor.

Luiz Muños Rivero, ca împuternicit-rezident, a luptat pentru a obține drepturi politice pentru portoricani. Lucrul acesta s-a obținut abia după moartea lui. În 1917 a apărut *Acta Jones*, noua Lege Organică a insulei Porto Rico. Prin aceasta:

- a) Puterea legislativă era separată de cea executivă.
- b) Președintele nord-american îi numea guvernatorul, controlorul fiscal, procurorul general, judecătorul Curții Supreme și împuternicitul cu învățământul.
- c) Alegerile legislative se țineau la fiecare patru ani.
- d) Se garantau drepturile persoanelor și ale proprietății.
- e) Se acordau drepturi mari Adunării Legislative.
- f) Taxele vamale aparțineau Tezaurului insulei.
- g) Se acorda cetățenia insularilor (cel care nu optase pentru ea rămânea fără drepturi politice).

Nord-americani considerau că ceea ce s-a acordat constituia o mare favoare. Locuitorii portoricani, în schimb, considerau că li se oferise o naționalitate de mână a doua, căci nu-și puteau alege președintele și vicepreședintele și nici nu participau la alcătuirea legislației federale care-i guverna și care menținea legi discriminatorii.

În 1922 a apărut *Partidul Naționalist*, format din elementele cele mai radicale ale unioniștilor. Drept obiectiv: independența. Lider: P.

Albizu Campos. Acest lucru s-a întâmplat deoarece *Partidul Unificării* elimină din programul său independența și optează pentru formula *Stat Liber Asociat*. Albizu, șef începând din 1930, menține liniile directoare ale *Partidului Independenței*, creat de Matienzo în 1912. Doisprezece ani mai târziu (1924) ia ființă *Alianța portorică* prin unirea unioniștilor și republicanilor, ce va domina scena politică până în 1932. Alianța ajunge să ia puterea în 1924, dar în 1929 se dizolvă.

În 1932 ia ființă *Partidul de Uniune Republicană* și *Partidul Liberal Portorică*, iar *Partidul Unificării din Porto Rico* se dizolvă. Pe vremea aceea *Partidul Liberal* se pronunța pentru independență. Liderul său, Luis Muñoz Marin, era pentru neatârnamare, anticolonialism și antiimperialism. Pentru el autonomia însemna o țară colonială cu lanțuri lungi.

Odată cu Administrația lui Franklin D. Roosevelt și cu al său *New Deal* se vor produce schimbări. Porto Rico, dependentă până acum de Departamentul de Război, începe să depindă de un Comitet al Congresului. Începe o fază nouă a colonialismului cu ajutor federal și se desfășoară o persecutare intensă a partidei naționale (1935: Măcelul de la Río Piedras; 1937: „Masacrarea“ lui Ponce, în urma procesului lui Albizu). Muñoz Marín înființează *Partidul Popular democratic* (1938) într-un moment conjunctural: în insulă sunt persecutați adepții partidei naționale și se suferă de malnutriție, șomaj, boli, nivel scăzut de viață. Tema independenței are mai puțin însemnătate pe măsură ce se îmbunătățește situația economică sub deviza „Pâine, pământ, libertate“. *Partidul Popular Democratic* atrage un mare număr de oameni din *Partidul Liberal*, al cărui program era centrat pe ideea independenței.

B. Statul Liber Asociat

Partidul Popular Democrat era de părere că Porto Rico nu putea fi stat federal doar din cauza obligațiilor de a contribui economic și nici independent, de vreme ce Statele Unite continuau să nu-i acorde clauza națiunii celei mai favorizate.

Se impunea schimbarea situației politice fără modificarea situației economice. Conștiința națională pretindea o definire a statului în raport cu Dreptul Internațional.

În 1945 Corpul legislativ crease o comisie pentru a rezolva problema. A fost sprijinită de toate partidele: *Partidul Popular Democratic*, *Uniunea Republicană*, *Partidul Liberal* și *Partidul Socialist*. Muñoz Marín, mai înainte un furibund luptător pentru independență, pune bazele viitorului E.L.A. (Estado Libre Asociado) în scrierile și campaniile sale. Ideologia sa trâmbiță că schimbările făcuseră să se modifice conceptul de suveranitate și independență (aducea drept exemple Commonwealth, Elveția, U.R.S.S.), că trebuie să se renunțe la ideea de stat independent și pleda pentru o a treia soluție. Această soluție era un rezultat al legăturilor speciale Statele Unite-Porto Rico, fără a se integra însă în S.U.A. Susținea că guvernul federal avea asupra insulei Porto Rico aceeași autoritate ca și asupra statelor Ununii, al cărui președinte vorbea în numele Porto-Rico despre chestiunile naționale, pe care Congresul le legifera pentru Porto Rico. Există o cetățenie comună reprezentată în Congresul SUA de împu-ternicitul rezident, că portoricanii nu votau pentru președinte și vicepreședinte și că Porto Rico nu va contribui ca stat independent la cheltuielile federale. Toate acestea aveau să fie concretizate într-o Constituție, pe care înșiși locuitorii din Porto Rico și-o vor da. Ca urmare a ideilor politice ale lui Muñoz Marín despre viitorul insulei Porto Rico, un grup al P.P.D.-ului înființă în 1947 *Partidul pentru Independență Porto Rico*. În felul acesta a rămas împărțit idealul independenței: între *Partidul Național* (insurecțional) și *Partidul pentru Independență* (reformist).

În anul 1947 Truman a semnat o lege permițând insulei Porto Rico să-și aleagă propriul său guvernator. În felul acesta insularii aveau în mâinile lor cele trei sectoare ale conducerii. *Partidul Independenței* nu sprijini sistemul. În acest an Albizu se înapoie în Porto Rico. În anul următor câștigă din nou P.P.D. și Muñoz fu ales primul guvernator nativ, dar situația politică rămase dilematică: Pentru Statele Unite, care după cel de-al doilea război mondial devenise campioana democrației și apăra dreptul

popoarelor de a-și alege forma de guvernământ, alternativa era crucială. De cealaltă parte se afla propaganda comunistă, care arăta legătura metropolă/colonie în Porto Rico. La aceasta se adăugau campaniile continentale ale *Partidului Național* și *Carta O.N.U.*, care obliga să se țină seama de aspirațiile politice ale popoarelor tutelate de alții.

Gândirea lui Muñoz, respingând ideea de stat și independență și pledând pentru păstrarea legăturilor economice și oportunitatea stabilirii unei noi încadrări federale, s-a reflectat în proiectul de lege prezentat în Camera Reprezentanților Congresului (1950). Legea vorbea de o convenție în virtutea căreia Porto Rico putea forma un guvern bazat pe o constituție aprobată de propriul popor.

Legea 600 lăsa în vigoare, cu amendamente, *Legea Jones* din 1917 (Carta organică prin care se guverna insula) cu numele de *Legea Relațiilor Federale*.

Partida națională a lui Albizu Campos, pentru a atrage atenția întregii lumi și a evidenția caracterul colonialist al noii Constituții, a luat cu asalt reședința Guvernului (30 octombrie 1950), a uneltit împotriva lui Truman (noiembrie) și a organizat acte de violență în mai multe puncte ale insulei. Guvernul a desfășurat o campanie implacabilă de persecuție arestându-i pe opozanți. Inclusiv Albizu a fost arestat. Toate acestea erau conforme cu Legea 53 pe care Adunarea Legislativă din Porto Rico o aprobase și care se numise *Ley de la Mordaza* (Legea călușului).

După multe discuții asupra preambulului și a denumirii noii entități politice, Constituția, de inspirație nord-americană, a fost aprobată cu majoritate de voturi. Ea constă dintr-un preambul și nouă articole, împărțite pe secțiuni. În sinteză conținutul ei se referă la o guvernare republicană, la separarea puterilor, la o Cartă a Drepturilor, la puterea legislativă formată dintr-un sistem bicameral, cu Senatul compus din 27 de membri, Camera din 51 de reprezentanți și puterea executivă provenită de la un Guvern ales prin vot direct etc.

Punctele de vedere și criticile au fost nenumărate. Dușmanii Statului Liber Asociat susțineau că relațiile dintre insulă și metropolă nu se schimbaseră, deoarece Congresul din Washington deținea puterea de a conduce legal fără consimțământul populației por-

toricane. Porto Rico, în virtutea Constituției din 1952, trebuia să fie un stat fără putință de a participa la Guvernul federal. După un an, Națiunile Unite au considerat Porto Rico teritoriu autonom și scuteau Statele Unite de a informa asupra insulei. Din această clipă Washingtonul a declarat că *statu-quo*-ul lui Porto Rico este o afacere internă a SUA, asupra căreia O.N.U. nu poate interveni.

Începând de atunci, și la adăpostul scutirilor fiscale, Porto Rico a progresat industrial. Dar situația politică după trecerea unui deceniu lăsa de dorit. Muñoz era acuzat că dorește întronarea republicii și că favorizează unirea cu Statele Unite. La rândul lui, Muñoz Marín invocă faptul că Statul Liber Asociat era cea mai bună formulă, cu toate că mai trebuia să i se aducă îmbunătățiri. Însă în ce constau aceste îmbunătățiri? Muñoz susținea ideea de plebiscit pentru a se putea obține o nouă structură. Președintele Kennedy a fost de acord și a admis posibilitatea independenței. Din nou trebuie să se pună întrebarea: un Stat Liber Asociat-perfecționat, de exemplu: posibilitatea de a vota pentru președinte și vicepreședinte; contribuția, într-un anumit fel, la cheltuielile federale, sau altă formă (stat, independență). În 1967, un plebiscit a demonstrat ca poporul portorican dorea menținerea formei de Stat Liber Asociat.

C. O nouă dilemă și soluții posibile

În ultimii ani în insulă a fost observată o recrudescență a adepților formulei naționale. Guvernatorul A. Ferré, care luase în stăpânire funcția în ianuarie 1969 pe o perioadă de patru ani, aparținând Partidului Popular Democratic, apărător al anexării, a trebuit să facă față acestei creșteri a luptei pentru independență națională, favorizată în fond de războiul din Vietnam. Legat de acest sentiment, M.P.I. (*Mișcarea Pentru Independență*) P.N.P. (*Partidul Național Portoricăan*), P.I.P. (*Partidul pentru Independență Portoricăan*), L.S. (*Liga Socialistă*) și F.U.P.I. (*Federația Universitară pentru Independență*) și-au manifestat opoziția lor față de serviciul militar. În septembrie 1969, cu ocazia celebrării a 101 ani de la *Strigătul de la Lares*, considerat

începutul procesului de independență, s-a accentuat lupta pentru independență. Trei zile mai târziu, o manifestație universitară a incendiat R.O.T.C.-ul (*Reserve Officers Training Corps*) și în octombrie, la sărbătorirea celei de a XIX-lea aniversări a „rebeliunii” pentru independență din 1950, când niște portoricani au încercat asasinarea președintelui Truman, a ieșit din nou la suprafață caracterul național anti-nord-american al independenței. În noiembrie, senatul Universitar a aprobat eliminarea programului R.O.T.C.-ului din Universitate.

Congresul Latino-american al Scriitorilor, care a avut loc în Chile, a declarat că „a opri exploatarea de către Statele Unite ale Americii înseamnă a continua procesul eliberării întregii Americi...” Însă mișcarea de independență portoricână, confundată de mulți cu ideile castriste din cauza unor militanți ai acestor partide, precum și din cauza mijloacelor violente ce le întrebuițau, nu avea încă forța necesară pentru a prelua chemarea acestei elite formată din intelectuali. Marea burghezie insulară, cu interese puternice în insulă și în America de Nord (așa numiții „pittyanquis” care apărau ideea de stat) susține, pentru vădite rațiuni, ca insula să devină încă un stat al Statelor Unite.

Din punctul de vedere al multor nord-americani Porto Rico este prima colonie care-i exploatează pe colonizatori. Ei sunt convinși că singurul lucru pe care-l exportă Porto Rico este mâna de lucru (cea mai ieftină). Iar ca piață de desfacere întâmplarea face ca avantajele să se îndrepte spre întreprinderile petrolifere din Venezuela și spre companiile de automobile europene sau cele japoneze de televiziune, radio, ceasuri etc. Acest mod de a vedea aparține multor nord-americani, cu toate că și aici e necesară o clarificare: Guvernul federal este cel care introduce banii în insulă fără a încasa impozite mari. Bani care, imediat, trec în mâini nord-americane (bănci, companii de asigurări sau industriale, mari comercianți, hoteluri, întreprinderi de navigație etc. etc.) Deci guvernul federal obține bani de la clasa mijlocie nord-americană, îi împarte în diferite moduri în Porto Rico (ceea ce-i permite să controleze politica internă a insulei, tot așa și viața de zi cu zi în întregul ei), pentru a îmbogăți pe această cale marile

corporații naționale, mult mai puțin afectate de impozite decât clasa de mijloc nord-americană.

Aproape toate sectoarele, inclusiv cel alimentar, sunt dominate de Statele Unite. Dacă Porto Rico importă din Statele Unite, asta se întâmplă deoarece nu există altă soluție. Ceilalți doi mari exportatori de alimente sunt Canada și Austria. Un Porto Rico independent va fi nevoit să cumpere de la marele vecin.

Contribuabililor nord-americani le revin anual mai mult de trei bilioane de dolari drept ajutor federal (1000 de dolari anual de persoană). Lucrul acesta dă naștere șomajului voluntar, încurajat de oamenii politici pentru a obține voturi. 70% din populație beneficiază de bonuri federale de alimente. Nord-americanul cu spirit critic consideră că portoricanii scot beneficii din aceste ajutoare fără a avea obligația să le restituie, ei necontribuind financiar cu nimic la starea societății nord-americane și nici sufletește nu-i aparțin. S-a obținut exact contrariul față de ceea ce se pretindea când s-a stabilit Statul Liber Asociat. Se dorea încurajarea unei independențe economice, alături de independenței spirituale, care se păstra și se intensifica. A eșuat prima și a triumfat a doua. S-a gândit că salariile mici și scutite de impozite vor avea drept rezultat un număr mare de industrii ce vor fi dezvoltate în Porto Rico. Și așa s-a întâmplat. S-au creat locuri noi de muncă. Porto Rico obține cel mai mare venit pe cap de locuitor din America Latină. Insula a fost botezată „fereastra democrației“. Însă cu trecerea timpului uniunile muncitorești sau sindicatele s-au încăpățânat să mărească salariile, ceea ce-a făcut să crească și costurile de producție, în timp ce producția rămânea pe loc. Ca urmare s-au înființat mai puține industrii noi, iar cele care deja existau au lichidat și au plecat. În același timp, intelectualii și artiștii își reafirmau identitatea portorică (punând veto limbii engleze, manifestând dispreț față de obiceiurile nord-americane).

Consecințe: portoricănu are avantajele unui cetățean nord-american, dar nu vorbește limba lui, nu gândește ca el, nu respectă istoria lui, nu plătește aceleași impozite... Din punct

de vedere tehnic, Porto Rico face parte din Statele Unite, dar spiritual este străin. Toate acestea sunt păreri ale multor nord-americani despre „cazul Porto Rico“. Pornind de aici, iată soluțiile în acest caz: independență, formație statală și Stat Liber Asociat.

Independența este o cauză oarecum discreditată în ultimul timp din pricina identificării ei cu ideile socialiste și castriste, ideologii considerate străine și novice. Unii sunt de părere că lipsa ajutorului nord-american va însemna ruina economică. Desigur, trebuie dovedit. Statele Unite sunt obligate să ajute Porto Rico la fel cum ajută și alte popoare. Nu se poate spune că Porto Rico ar putea deveni o nouă Cubă sau ar putea căpăta un regim socialist. Și este posibil ca independența să prilejuiască o eventuală pierdere a pieței nord-americane, să mărească șomajul și, evident, astfel va înceta ajutorul federal.

Oamenii de stat au dovedit deja în 1968 când se aflau la apogeul puterii, câștigând alegerile. Dacă se optează pentru Stat independent, trebuie să se aducă la cunoștință portoricanilor că această formulă nu va fi un mijloc de obținere a unor fonduri în plus; vor interveni schimbări în ființa portoricanului; portoricanul va dori să fie nord-american și atunci va trebui să pună loialitatea față de Statele Unite pe primul loc, așa cum au făcut emigranții ajunși acolo (limbă comună, simț comun de identitate, dorință comună de a fi nord-americani). Stabilitatea duce la dispariția personalității culturale și la schimbarea sistemului de impozitare. Fără a se uita faptul că o astfel de schimbare este obiectul refuzului multor nord-americani, care îl asimilează pe portorican cu negrul. În Congres se va produce un dezechilibru de putere prin numărul mai mare de reprezentanți pe care-l va avea Porto Rico (în virtutea numărului populației), față de vreo douăzeci de alte state ale Uniunii.

În cele din urmă, Statul Liber Asociat este situația preferată (deși a pierdut adepți) din motive ușor de înțeles, căci înseamnă să obții tot sau aproape tot ce poate dobândi un cetățean nord-american, fără a contribui cu nimic la asta. Cu toate acestea, sistemul a eșuat. A eșuat deoarece este o aberație

constituțională, deși se manifestă ca o bună afacere pentru portoricani. Statul Liber Asociat este descalificat deoarece constituie o povară costisitoare, nu oferă viabilitate economică și este lipsit de prestigiu internațional. Statele Unite trebuie să lase deoparte ficțiunea de Stat Liber Asociat și să ajute Porto Rico să iasă din situația în care se află. La rândul său, Porto Rico nu poate continua să dorească a fi parte din Uniune, pe motive economice și, în același timp, să dorească a fi altceva, pe motive spirituale. Toate grupările sunt nemulțumite și nesatisfăcute de actualele relații politice dintre Porto Rico și Statele Unite. Rezultă că Statul Liber Asociat este de nesuținut fiind neviabil și fiind mai mult o ficțiune, decât o realitate obiectivă. Teoria în legătură cu el este ambiguă și, așa cum bine se spune, echivalează cu a te bucura de privilegii egale cu centrul, rămânând totuși o colonie.

Porto Rico, în afară de posibile valori economice (mine, petrol), prezintă pentru America de Nord un evident interes strategic și, ca atare, a fost inclus în Tratatul de la Paris din 1898. Când insula obținuse deja autonomia, ea a fost obligată să devină pradă de război. Acest fapt a influențat încă de atunci diversele evenimente ale insulei.

Orice reformă constituțională trebuie să țină seama de realitatea social-economică. Dacă lucrul acesta este uitat, restul devine caduc. Porto Rico era la începutul secolului o țară rurală, agricolă și catolică. Zahărul, cafeaua și tutunul constituiau baza economiei sale, legată de cea a Spaniei și a Statelor Unite, iar populația ei atingea un număr de 953.243 de locuitori (85% rurală, iar capitala nu era deloc aglomerată).

Începând din anul 1900 grupul de fermieri creoli a fost strămutat de către întreprinderile producătoare de zahăr, prelucrarea fructelor și a tutunului, care nu-și avea sediul în insulă. A avut loc o acaparare și ocupare de pământuri de către companiile străine și armată. Unele culturi au fost abandonate. Odată cu scăderea prețurilor la zahăr, plantațiile au fost destinate creșterii vitelor sau au fost vândute unor întreprinderi de construcții și agențiilor guvernului însărcinate cu înălțarea de locuințe pentru a face față cererilor ocazionate de explozia

demografică și de exodul de la sat la oraș. Ritmul de creștere al populației nu încetase să se mărească încă de la începutul secolului până în anul 1940, în urma diminuării indicelui de mortalitate.

Începând din 1940 *Partidul Popular Democratic* al lui Muñoz Marin, angajat mai departe într-un program de industrializare, a agitat momeala mâinii de lucru ieftine și scutirea de impozite pentru industriile continentale. Deși programul „la lucru!” fusese zădărnicit în parte (după zece ani luaseră sfârșit dispensele și muncitorii căpătau tot atât ca și cei de pe continent), marile întreprinderi multinaționale, stăpâne pe supermagazine, hoteluri, bănci, societăți de asigurare etc., au sfârșit prin a domina sfera economică insulară. În acest fel economia insulei Porto Rico deveni total subordonată Statelor Unite.

Evoluția sau, mai bine zis, transformările structurale economice au influențat evoluții sociale la fel ca și schimbările politice. Devenind dependenți de Statele Unite, insularii au putut merge mai ușor pe continent. Până în 1940 (și începând din 1900) s-au strămutat vreo 90.000 dintre ei. Procesul a fost accelerat când portoricarul a căpătat naționalitatea nord-americană (1917). Între 1940 și 1950 se duc să trăiască în Statele Unite vreo 150.000; vreo 400.000 între 1950 și 1960 și 586.636 între 1960 și 1970. Mulți dintre ei s-au înapoiat. S-au înapoiat 50.000 în deceniul cinci și 253.212 în cel următor. Însă prin cei care rămân și cei care se nasc dintr-aceștia, populația portoricară din Statele Unite ajunge la cifra de 2.000.000, în timp ce în insulă există mai mult de 3.000.000 (1980). Număr ce arată existența unei mari densități (875 pe mila pătrată) cu toate că este doar o problemă datorată schimbărilor suferite de structurile social-economice. Densitatea în sine nu este o problemă (să ne gândim la Olanda); ceea ce interesează este adaptarea structurii economice la populație. Și niciodată, niciodată, nu va fi o soluție controlul natalității, așa cum s-a făcut pe bază de sterilizare a femeilor. Este adevărat că plecarea spre Statele Unite a evitat șomajul, a permis emigrantului să capete o pregătire mai bună și să

câștigate niște dolari pentru a se ajuta și a-și ajuta familia, dar soluția nu se află în emigrație. Emigrație, pe de altă parte, compensată sau anulată în ce privește avantajele ei, cu cei ce se înapoiază și cu nord-americanii și cubanezii care se stabilesc în Porto Rico. În privința celor reveniți trebuie să luăm în considerare un lucru foarte important: readaptarea la insulă. Se înapoiază neavând nici o speranță cu privire la posibilitatea de a găsi un serviciu și spre a da piept cu teama pe care i-o produc copiii lui, așa-numiții *neoricanii*. Copii născuți la New York și care nu cunosc limba spaniolă. Adaptarea acestor copii sau tineri la noul mediu – ei sunt portoricani – agravează sau introduce un ingredient nou în dramatica dilemă a identității insularului.

Populația actuală a pierdut mult din caracterul său rural. În ea putem distinge trei categorii sau grupuri. În primul rând se află categoria formată din resturile patriarhului creol; noii îmbogățiți pe seama comerțului și a afacerilor; și profesioniștii, de asemenea bogați. Acesta este un grup puternic americanizat; în el intră așa-zișii *pitayanquis*, apărători ai ideii de stat. Urmează sectorul de mijloc, cu un grup superior. Stilul lui de viață se învâрте în jurul consumului, urmând modelele ce-i sunt oferite de mijloacele de comunicare, pentru că sunt clienți și actori. Jos se află baza piramidală, care este formată de cei ce trăiesc pe datorie, adică majoritatea familiilor insulare. Unii dintre membrii acestei categorii apar pe paginile cărții lui Oscar Lewis – *La vida (Viața)*.

Pe toți îi frământă identitatea lor ca popor. Și asta este cauza pătrunderii politice, economice și culturale a Statelor unite. Este ușor de observat în multe romane și povestiri că evocarea nostalgică a trecutului (împregnată de romantism) constituie un fel de supapă de evacuare pentru a ieși din așa-numitul „progres”. *Cauce sin rio (Albie fără râu)*, *Diario de mi generación (Jurnalul generației mele)* de Enrique A. Laguerre, sunt un bun exemplu despre ceea ce afirmăm. Autenticul, propriul, firescul sunt împiedicate în desfășurarea și în exprimarea lor prin înlocuirea unor valori culturale de odinioară cu o „vul-

garitate cu stare“ de care trebuie să scăpăm, revenind la rădăcini.

Despre toate aceste lucruri tratează romanele portoricane¹.

D. Porto Rico în romanele sale.

A doua jumătate a secolului XIX a fost cea în care s-a pus în mișcare procesul românesc portorică. Manuel Zeno Gandia, influențat foarte mult de naturalismul lui E. Zola, a fost pionierul genului cu *La charca* (Balta, 1894) și *Guarduña* (Pleava societății, 1896) – De atunci au scris romane M. Alonso, A. Tapia, C. Coll y Toste și E. Marin de Hostos. Însă doar în plin secol XX ne vom întâlni cu profesioniștii artei românești. Enrique A. Laguerre publică în 1936 *La llamarada* (Vălvătaia) influențat de Gallegos, Rivera și Güiraldes și, începând de atunci, caută să fie mereu prezent adecvându-și stilul la noutățile și experiențele momentului².

¹ Gordon K. Lewis – *Puerto Rico: colonialismo y revolución*, Mexic, 1974. Ramón López Tames – *El Estado Libre Asociado de Puerto Rico*, Oviedo, 1965. Washington Llorens – *Transculturación en Puerto Rico*, San Juan, Academia de Artes y Ciencias de Puerto Rico, 1969. Manuel Maldonado Denis – *Puerto Rico, una interpretación histórico-social*, Siglo XXI Editores, Mexic, 1968. Manuel Maldonado Denis – *Puerto Rico: Mito y realidad*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Ediciones Península, 1973. Manuel Maldonado Denis: *Puerto Rico y Estados Unidos: Emigración y Colonialismo*, Siglo XXI Editores, S.A., 1976. Thomas y Matews: *La Política Puertorriqueña y el Nuevo Trato*, San Juan de Puerto Rico, 1967. Angel M. Mergal: *Puerto Rico, enigma y promesa*, Madrid 1960. Bolívar Pagan: *Historia de los partidos políticos puertorriqueños 1898-1956*, 2 tomuri San Juan de Puerto Rico, 1959. (n.a.).

² Francisco Manrique Cabrera – *Notas sobre la novela puertorriqueña en los últimos 25 años „Asomante“*, ianuarie-martie 1955, pp. 20-38; Manuel Maldonado Denis – *La temática social en la literatura puertorriqueña*, „La Torre“, anul XI, Nr. 42, aprilie-iunie 1963 și idem, *Puerto Rico mito y realidad* (Ediciones Península, Barcelona, 1969, pp. 91-107; Anita Arroyo – *La novela en Puerto Rico*, „Revista del Instituto de Cultura Puertorriqueña“, anul 8, Nr. 20, iulie-septembrie 1965, pp. 48-54; Acarón Ramirez – *El cuento y la novela puertorriqueña en los últimos veinticinco años*, „Revista de Letras“, I, 1965, pp. 330-359; Asela Rodríguez Aseda – *La trayectoria de la novelística puertorriqueña contemporánea (1950-1973)*, „Revista chicano-riqueña“, anul 4, nr. 1, Indiana University, 1976, pp. 34-45; Iris Zabala – *Puerto Rico siglo XIX: Literatura y sociedad*, „Sin nombre“, vol. VII-VIII, 1976-7(n.a.).

La jumătatea acestui veac – în acord cu evoluția politică și economică a insulei – numărul de autori a crescut în mod evident. Genul, aservit în anii '30 „romanului pământului“ și linear ca structură, a continuat să se dezvolte înăuntrul acestor albi și, de asemenea, prin tendințele moderne ce sparg formalismul în ce privește structura și limbajul.

În oricare dintre cazuri, tematica abordată a fost aceea proprie a romanului în general – ca notă specifică ce merită a fi analizată – situația insulară și, în mod deosebit, dilema politică și prezența nord-americană. Mulți portoricani cred că ei continuă să fie o colonie și că situației ei politice nu i s-a găsit soluția potrivită. Tema aceasta, la fel ca a celui de al doilea război mondial, conflictul din Coreea (unde insularii s-au dus să moară ca cetățeni nord-americani), mișcarea națională a lui Albizu Campo, emigrarea țăranilor la New York, industrializarea efemeră sub mandatul lui Muños Marín, revoluția cubaneză și, mai ales, mereu prezenta și latentă problemă politică influențată de toate fenomenele anterioare, au determinat o proză-document care acuză influențe continentale (Faulkner, Hemingway, Rulfo, Vargas Llosa etc.). Aceste determinante apar vrednice de luat în seamă în deceniul șapte, când peste Porto Rico suflă adieri înnoitoare datorate Ateneului Portoricani, institutului de Cultură portoricani și unei serii de reviste. Schimbarea a fost deja apreciată în *El Francotirador* (1969) de P.J. Soto. Schimbare de proceduri și tehnici.

Spunem – și insistăm asupra acestui lucru – că romanul a cuprins o serie de probleme la care Porto Rico trebuie să se alinieze. Ne vom opri la unele dintre ele, mai deosebite sau mai șterse ca temă de inspirație. În primul rând, viața politică și introducerea în viața insulară a Partidului Național. Cu *En vela mientras el mundo duerme* (*De veghe în timp ce lumea doarme*, 1953) de José A. Balseiro, a fost formulată ecuația politică. Un student frustrat apără independența insulei sale față de cei care pledează pentru unirea ei definitivă cu Statele Unite. În schimb, Anibal Diaz Montero nu se arată partizan nici al independenței și nici al statului, ci al „statului liber“ în

romanul *La brisa mueve las guajanas* (*Briza agită vârful trestiei de zahăr*, 1953). Diaz Montero se declară în acest roman apărător al politicii lui Muñoz Marín ca și în *Una mujer y una sota* (*O femeie și un vătaf*, 1955).

César Andreu a afirmat în lucrările lui de ficțiune ideologia Partidului Național. În *Los derrotados* (*Ruinații*, 1956) și-a centrat acțiunea asupra activității Mișcării Naționale. Criticii care vorbesc despre realism social afirmă că romanul acesta este cel mai reprezentativ din cadrul acestei formule literare. În el sunt prezente nu numai ideologia protecției sociale și activitatea socialistă, ci și procesul de abandonare a agriculturii. Emigrarea forțată în Statele Unite și semnificația acestora pentru Porto Rico a progresat mult. Aceasta se datorează programului Guvernului. Fabrici, urbanizări... Un personaj respins de un altul argumentează că „progresul” a adus numai demoralizarea. Fiii nu-și respectă părinții, mamele nu știu să-și educe copiii...” Femeile? Păi foarte americanizate. Dacă soțul iese pe ușă, soția pleacă pe o alta. Acesta e progresul, nu? Eu nu știu unde vom ajunge¹. În ce privește agricultura, ea lânzește din lipsă de mână de lucru. Ei preferă să emigreze. Nimeni nu vrea să strângă recoltele. Cafeaua se pierde. Agricultorii înșiși s-au transformat în negustorași sau camionagii și scot de pe pământurile lor numai ce oferă acestea cu ușurință. Nu mai există agricultori, iar cei care figurează ca atare se „servesc de pământuri pentru a apărea cu pierderi mari în declarațiile de impunere asupra veniturilor”².

„Bienvenido se afla aproape de ora închiderii. «Beți și la ora asta!», își spuse contrariat. Când îl văzu pe Marcos rămas surprins. Acesta îl liniști cu privirea și, la prima ocazie, îi explică totul cu discreție.

¹ Cesar Andreu Iglesias – *Los derrotados*, Ediciones Puerto Rico, Barcelona, ediția III-a, 1974, pp. 82-83; Cf. José Sánchez-Boudy – *Las novelas de César Andreu Iglesias y la problemática puertorriqueña actual*, Bosch Casa Editorial, Barcelona, 1968. Critica „progresului” și pledoaria pentru o revenire la originile țărănești și nobile este făcută de E.A. Laguerre prin intermediul personajului-cheie din romanul *Cauce sin río*, Editura Cultural Inc., Rio Piedras, P.R. 1974. (n.a.).

² *Los derrotados*, pp. 152- 153. (n.a.).

Starea de spirit fiind oarecum liniștită, după câteva înghițituri cei trei ocupară scaunele în jurul unei mese. Bătrâna Nicolasa le trimise un băiat care puse pe masă pește prăjit, așezându-l pe o hârtie unsuroasă. Scriitorul și prietenul său începură să mănânce cu multă poftă. Pe măsură ce mâncau, părea că li se evaporă aburii beției. Marcos ciupea un cod prăjit.

– Nu există mâncare mai bună ca acești pești prăjiți, spuse cu entuziasm Federico.

– Da, întâri Adalberto. Când ești beat și exact la miezul nopții.

– A! Desigur. Orice mâncare la ora potrivită. Ce poate fi mai delicios decât o supă de ceapă? Și cine poate fi atât de grosolan s-o ia înainte de gustarea de dimineață?

– Ești inspirat. Continuă cu oda ta de laude la adresa bojocilor piperati și Maicii Domnului din Alcapurria.

– Le merită din plin. Și, de altfel, este ceva recunoscut. Gândește-te că se vând jumări în pungulițe de celofan. Cine ar fi zis? Și ceea ce e mai frumos este că aceste jumări ne vin acum împachetate elegant din Statele Unite... Așa cum arată lucrurile, nu m-ar mira ca într-o zi să se prezinte un expert nord-american, să monopolizeze fabricarea peștelui prăjit și apoi să ni-l vândă mai scump, învelit în celofan... Dar sunt sigur că nu vor fi atât de delicioși caăștia ai bătrânei Nicolasa.

– Și de ce? Oare n-ar fi mai bine să dispară acești grataragii? Va fi mai igienic și mai la zi cu progresul din Porto Rico.

Adalberto atingea o temă care-l supăra totdeauna pe Bienvenido. Voia să închidă. Probabil Chavarri se și afla acasă la Maria Encarnación. Dar lucrurile care intrau în discuție nu trebuiau să rămână fără răspuns.

Se afla pe punctul de a fugi, chiar dacă experiența din prima noapte îl oprea oarecum. De aceea se bucură nespus de mult când îl auzi pe Marcos spunând:

– Se pare că pentru dumneata celofan este sinonim cu progres.

Federico râse. Așteptându-se la un spectacol bun, exclamă:

– Dă-i drumul, Marcos! Ăsta face parte din cei care-ar vrea să pună cultura noastră în pliculețe de celofan.

– Nu văd de ce ai astfel de reticențe – zise Adalberto apăsător. Sigur că celofanul ar putea fi considerat simbol al culturii occidentale. Porto Rico este chemat să se adapteze noilor tipare. Trebuie să creștem ca societate industrială.

– Adevărat? exclamă Marcos cu sarcasm. O societate industrială în care nu ne aparține nimic. Ieri a fost pământul. Azi sunt fabricile. Stăpânii sunt totdeauna yankeii.

– Însă nu poți nega cât de mult s-a îmbunătățit situația în Porto Rico în ultimii cincisprezece ani.

– E de ajuns doar să privești. Astăzi se trăiește mai bine. Toți trăiesc mai bine! Nivelul de viață a urcat considerabil. Privește miile de automobile pe care le avem. Mult mai multe decât orice altă țară latino-americană, proporțional, desigur. Și frigider, și mașini de spălat, și televizoare... La fel! Și ce mai spui de toate aceste cartiere moderne?

– Totuși îți spun că, în ciuda tuturor acestora, am pornit pe un drum foarte greșit. Marea majoritate a automobilelor văzute pe străzi sunt, atenție, pe credit. Le datorăm! Și cui le datorăm? Companiilor yankee. Și clădirile acestei urbanistici moderne ale cui sunt? Ale băncilor, care și ele sunt yankee. Întregul Porto Rico este ipotecat! Asta înseamnă a trăi mai bine? Da, doar atât timp cât, din întâmplare, o să țină... Înainte, ceea ce avea un om, era chiar al lui cu adevărat. Acum asta este doar o glumă, pentru că totul e datorat cuiva. Și i-au obișnuit pe oameni atât de mult cu datoriile, încât atunci când termină de plătit frigiderul, își procură un televizor pentru a continua să fie datori. Și când termină de plătit automobilul, îl schimbă cu un altul nou pentru a continua să aibă datorii. Se pare că nu se mai poate trăi fără datorii. Oamenii trăiesc robiți ratelor lunare... Pun mâna pe cecul lunar și fuga la plată! Ba automobilul, ba frigiderul, ba mașina de spălat... Tot ce-au inventat yankeii e pentru a demoraliza Porto Rico¹.

Ricardo Cordero s-a ocupat și el de cazul partidei naționale în romanul său *El gigante y el alba* (Uriașul și zorile, 1959) și Hector Marrero în *Operación Caribe* (1972), când acțiunea se învârtă în

¹ Ibid. p. 95-97.

jurul unui grup de luptători pentru independență aliați germanilor pentru a lichida capitalismul yankeu. În anul următor Ramón Felipe Medina a publicat *El 27*, o relatare a vieții unui luptător pentru independență națională rănit, atacând Fortăreața, reședință a guvernatorului insulei.

José Luis Gonzáles, cu relatarea sa *Paisa* (1950), a fost primul care a romanțat tema emigrației. Personajul lui, un țaran, pleacă din satul lui la San Juan și de acolo la New York, moment în care familia lui se destramă. Noi, care în prima călătorie la New York am zburat cu un avion ce pornise la miezul nopții din „Insula Verde“, încărcat cu emigranți (cu scrisorile lor de recomandare și stampele lor cu imagini religioase în pălărie), știm ceva despre această rupere sau dezrădăcinare umană dureroasă. Personajul din *Paisa*, lipsit de ocupație și zbuciumat în fața uriașei metropole cade în delincvență ca atâția alții. Aceștia, ultimii, sunt ființele frustrate și amărâte care defilează prin paginile din *Tropico en Manhattan* (1951) datorită lui Guillermo Cotto-Thorner. Sau cei descriși în *Spick* și în *Ardiente suelo, fria estacion* (Pământ încins, anotimp rece, 1961) de P.J.Soto. În *Spick*, ansamblu de schițe-povestiri biografice, e consemnată tragedia insularului în New York, suferințele lui, visele și iluziile, lipsurile sale (superstiție, droguri, prostituție)... Apoi, în *Ardiente suelo*..., respingerea pe care o suferea emigrantul la întoarcerea în insula sa fiind considerat „venetic“... După ce fusese disprețuit de venetici pentru că era *spick*!¹ O întreagă dramă omenească, care se repetă și care-l face pe Enrique A. Laguerre să spună că „suntem o țară populată de absenți“. San Juan este plin de cluburi cu populații absente din cauza „fugii migratorii, fără plan și fără prevedere.“² Comunitatea portorică de la New York e constituită din mii de „ființe coplesite de tehnologia, izolarea și nesiguranța corespunzătoare datorită exploatarelor

¹ Prezintă interes vorbirea portoricărilor emigranți. A se vedea Lucrecia Casiano Montañez: *La pronunciación de los puertorriqueños en Nueva York*, Bogotă, 1975. (n.a.).

² *Cauce sin río*, pp. 58 și 13. (n.a.).

din indiferent care centru“, spune Soto în prologul la *Spick*¹. Moderna voragine² umană și a industriei îl ucide și-l înghite pe bietul emigrant portorică lipsit de apărare culturală și tehnologică și care și-a părăsit insulița „deoarece câmpia devine o curte pentru grămada asta de fabrici ce se tot înalță“. ³ Prin tablourile, vignetele sau schițele lui Soto, nu prin povestiri, vedem cum se desfășoară viața emigrantului în marele oraș (*Garabitos*), universul lui spiritual copleșit de spiritism și superstiție (*Ausencia*), ostilitatea mediului și sentimentul de frustrare care-l subjugă (*Bayaminiña*), visele sale (*Campeones, Usmail* – 1959); de asemenea P.J.Soto ne poate servi pentru a înțelege mai bine șocul pe care prezența nord-americană l-a produs în insulă. Prin ocuparea parțială de către marina nord-americană a insulei Viequez, descoperim consecințele exproprierii de pământuri, deplasarea populației, segregarea rasială etc. O populație colorată cu pigment negru și, de aceea, deținătoare a unei „culturi“ negroide (vindecări, priveghi sau *baquiné*) suferea consecințele pe care le producea implantarea unei baze navale:

„Ceea ce terminase de spus Usmail era absurd, dar adevărat. O foaie de hârtie dactilografiată se afla lipită pe poarta Primăriei. Zvonul alerga prin toată insula: Acum ne aflăm într-o capcană! Acum s-a sfârșit cu Vieques! Pentru că Marina pusese stăpânire pe aproape toate pământurile vestice ale insulei spre a fi folosite ca teren de manevre militare; iar prin faptul că mai înainte pusese stăpânire pe o mare parte din sectorul estic spre a instala Baza Navală, mai rămânea doar o fâșie de teren în centru, pentru populația civilă. Nu în zadar se făcuseră atâtea exproprieri în dreapta și-n stânga! Și dacă se anunțau manevre, înseamnă că aveau să fie împușcături în munți, tunuri, tancuri, avioane zburând deasupra insulei...!

¹ Editorial Cultura Inc., Rio Piedras, Puerto Rico, 1977, ediția a V-a, pp. 9-10 (n.a.).

² Ibid., p. 24 (n.a.).

³ *La voragine (Vâltoarea)*, roman al columbianului José Eustasio Rivera, cu o viziune dramatică asupra vieții în jungla amazoniană (n.t.).

Întoarse privirea spre Usmail și încercă un zâmbet pentru a-l liniști.

– Chestia asta o vor aranja acuși, copilașule. Guvernul le aranjează imediat pe toate.

Stând însă cu brațele întinse peste brațele fotoliului, cu spatele prăbușit pe spetează, cu capul aplecat într-o parte și cu picioarele țepene peste scândurile șubrede ale dușumelei, toate făceau să se vadă că vorbește doar pentru a vorbi.

Apoi, noaptea, au mers împreună în sat nu pentru a citi foaia de hârtie de la poarta Primăriei, așa cum încă mai făceau unii neîncrezători, ci pentru a afla dacă mitingul convocat de urgență în piață mai era necesar.

Tevatura era atât de mare, încât se găseau oratori improvizați la fiecare colț de stradă și oameni beți pe toate cărările. Unii ziceau să meargă cu toții până la Guvernatorul din Porto Rico. Se spunea că viitorul pas va fi, fără îndoială, alungarea lor din insulă, că vor fi obligați să sape peșteri în fundul mării; se proferau blesteme pentru tot ce era în legătură cu Marina Statelor Unite; se jura răzburarea împotriva oricărui ins îmbrăcat în uniformă care ar fi îndrăznit să vină de la Bază în sat; se repeta că pământul era sfânt și nu putea fi disprețuită în acest mod fertilitatea lui...

La miting, Primarul asigura că el personal avea să facă tot posibilul și imposibilul pentru ca pământul din Vieques să revină locuitorilor lui. După un lung și furibund logos plictisitor, îi prezentă pe reprezentanții diferitelor partide politice pentru a demonstra că la această oră zero, cum spunea el, duceau cu toții doar o singură bătălie, aceea pentru pământul pe care-l călcau, și aveau un singur partid, Partidul din Vieques! Fiecare dintre ei – la rândul lui – îndemna la același lucru: la un stăruitor și demonstrativ protest în fața Guvernului, la o rezistență fermă, însă fără violență, la o serie de proclamații semnate de membrii tuturor partidelor politice, la credință nezdruccinată în triumful adevărului și al înțelepciunii...

Așa fiind, reprezentanții tuturor bisericilor recunoscute binecuvântară poporul, această luptă, precum și bunul simț al

oamenilor din Guvern și dădură asigurări că Dumnezeu etern și omniprezent veghea pentru pacea tuturor.”¹

Spre interesul nostru, romanul, bogat sub toate aspectele citate, capătă valoare și semnificație în ce privește înfățișarea tragicei întrebări care pe portoricani îl strânge în clește: Ce suntem? *Usmail* este un alb-negru, fiu al unei mulatre și al unui venetic. Mama lui l-a botezat cu acest nume grotesc ce este scris cu litere mari pe camionul de poștă ce-i va aduce poate într-o zi știri de la yankeul cu păr roșcat care-a sedus-o. Pentru cei mai mulți a-l numi *Usmail* are aceeași semnificație cu a zice „sac de scrisori”. La tragedia din *Usmail*, unde personajul ignoră ceea ce este (este alb, însă cei mai mulți îi zic negru), se adaugă și cea a insuliței, ale cărei pământuri cultivabile devin zonă militară. Este adevărat că unii se consolează la gândul că odată cu marinarii va veni și prosperitatea economică. Prosperitatea „jocurilor mecanice și a automatelor publice, a bordelelor de lângă cimitir, a stațiunilor balneare aflate pe ici pe colo și a grupurilor de oameni beți pe străzi. Da, domnule, prosperitatea”². Pavoazare. Iluzii. Cruda realitate își avea originea în abandon, în intervenționism, în abuzul trupelor, în prejudecata rasială, în servilism sau colaboraționismul zișilor *pittyanguis* („cei care cred cum că americanii sunt zei și nu greșesc niciodată”³, în ipocrizia negustorului, „care amenință cu o mână repudierea americanilor, iar cu cealaltă ascunde câștigurile precarului și inexistentului său negoț! Fetița care pe de o parte condamnă comportamentul veneticilor, iar pe de alta primește excitantul avans al acelorași! Bogătașul care încruntă un ochi auzind vorbindu-se de acei care i-au expropriat pământul sau casa de la țară, dar făcând semn cu celălalt de fiecare dată când îi salută și-i face să se așeze la masa lui din Country Club!”⁴ Cruda realitate era că Vieques nu depășea ca importanță un „mic

¹ Pedro Juan Soto – *Usmail*, Editorul Cultural Los Rios Piedras, Puerto Rico, 1973, ediția III-a, pp. 182-184.

² Pedro Juan Soto – *Usmail*, ed. cit., p. 193.

³ Ibid. p. 117.

⁴ Ibid. p. 195.

grăunte dintr-o pietricică nefolositoare numită Porto Rico: colonie nord-americană... și cheie a Canalului Panama, așa cum au botezat-o niște tâmpiți înverșunați¹. În felul acesta gândea veneticul plictisit de la Vieques, care, în amoruri tainice cu o tânără negresă, Chefa Laugié, avea să fie tatăl lui *Usmail*, „băiețașul cu păr de rumeguș și nări prea turtite și buze prea groase pentru albeața pielii”². O descriere mai bună a veneticului Mr. Adams ne-o face Luis Rafael Sánchez când relatează că Porto Rico este „locuință tropicală de ultimă speță, trambulină a insolenței, paradis închis al depravării”³. Să nu ne îndepărtăm însă de temă, cu toate că aceste viziuni negative pot să aibă legătură cu ea. Tânăra negresă Chefa și drama ei, fiul ei *Usmail* și dilema lui, sunt dramele și dilemele insulei Porto Rico. Un conflict politic, cultural și economic:

„Americani se aflau acolo de ceva vreme. Zile, luni, nu știa cu exactitate de când; însă chiar dac-ar fi fost chestiune de ore, pământul fusese înșfăcat și profanat în vecii vecilor.

Poporul nu se hotărâse să evite nimic. Poporul întreg își încrucisase brațele, cu toate că oamenii discutaseră între ei și ajunseseră, uneori, chiar să se ia la bătaie.

Cuvintele luaseră locul acțiunilor în timp ce americanii ieșeau în larg; și cuvintele se transformară în proiectile când cel dintâi blond din cei mulți strigase «Pământ!»! zărind Vieques. A lipsit atunci o ceată de sălbatici pentru a le tăia drumul. Dar sălbaticii erau angajați într-un război special, ei între ei.

De-o parte, cei care nu erau dispuși să cedeze pământul americanilor. De cealaltă parte, cei care erau dispuși să cedeze întreaga insulă pentru că democrații – ah, splendida, minunata și divină democrație a lui «*demos gracias!*» (să-i aducem mulțumiri) să

¹ Ibid. p. 49.

² Pedro Juan Soto – *Usmail*, ed.cit., p. 95.

³ *La guaracha del macho Gamacho* (Zaiafetul neghiobului Gamacho), Ediciones de la Flor S.R.L., Argentina, ediția a II-a, 1976, p. 49. Acest dispreț sau viziune pesimistă asupra țării sale nu este unică. E.A.Laguerre, pentru a cita un alt caz, vorbește de o „oboseală tropicală, sentiment de inferioritate, superstiție față de tot ce este străin” în *Cauce sin rio*, Editura Cultural Inc., Rio Piedras, P.R., 1974, p. 70.

dăinuiască. Și Vieques nu putea să nu contribuie la această doctrină, la înălțarea unor frumoase idealuri, la gestul victorios de-a ridica torța libertății..., cu toate că aceasta i-ar fi ars mâna.

În fiecare dintre tabere, rămăsese un grup șovăitor. Lucrurile nu sunt prea clare, spuneau aceștia. Văzându-le așa, era lăudabilă intenția Guvernului de-a ține sus torța idealurilor atât de frumoase ale rasei umane; cu toate că, aparent, locuitorii din Vieques nu făceau parte din rasa umană, pentru că uitau de asemenea idealul spre a li se putea inocula acel plan... Și văzând lucrurile așa, trebuia ținut socoteală de șomajul din insulă care era deja un rău cronic. Odată cu manevrele vor prospera afacerile; toată lumea va căpăta serviciu în oricare domeniu; foamea va dispărea...

Nici una din cele două tabere în conflict n-a lăsat să termine de vorbit acest grup. «Voi sunteți ca Pilat din Pont, vreți să fiți și cu Dumnezeu și cu Diavolul!» Și se produse încurcătura: *Pittyankuis*, spuneau unii. Naționaliști! spuneau alții. Pilați!¹

Există un roman, *La guaracha del macho Camacho* (*Dansul neghiobului Camacho*) datorat lui Luis Rafael Sanchez, unde, pe un fond muzical și într-un ritm melodic care uneori ne dă senzație de cântec din ținuturile marii Caraibelor, autorul, cu mare doză de umor, face dovada a ceea ce-am putea considera o radiografie a insulei Porto Rico. Pe baza schimbătoarei lumi a anunțurilor, a titlurilor cântecelor și a jocurilor de cuvinte („misterul lumii este o lume de mister“; „întâlnire întâlnibilă“; „nu o priviți acum, că acum ea privește“), ridiculizează țara și nu pregetă a descoperi că „vâlvătai africane prăjesc insula Porto Rico“; sau în a-și bate joc de „Washington, Lincoln, Jefferson și alți titani făuritori ai patriei portoricane“². Insula unde Regii Catolici „nu trebuiau să permită a se locui spre a o lăsa principat al țăntarilor și loc de odihnă pentru cel bine situat...”

Există glumă; glumă și satiră față de orice. Ridiculizare a portoricanilor care-și iau micul dejun „cu *corn flakes*, suc de pară Libby, cu bomboane de ciocolată și ouă cu șuncă“. Sunt luați în

¹ Pedro Juan Soto – *Usmail*, pp. 190-191 (n.a.).

² Pedro Juan Soto – *Usmail*, ed. cit., pp. 24, 21 și 38 (n.a.).

zeflema toți gură-cască ce adoră tot ce e străin (parfumuri Jean Patou, Cocó Chanel, Jean d'Albert etc.) și pe continuatorii anumitor partide politice și al prefăcuților lor patriarhi:

„VINE MUÑOZ MARÍN, CĂIEȘTE-TE; scria cu luminos jet de litanie. VINE MUÑOZ MARÍN, CĂIEȘTE-TE; ca verset săgetat până în adâncurile conștiinței. VINE MUÑOZ MARÍN, CĂIEȘTE-TE; te așteaptă cufureala, frate. VINE MUÑOZ MARÍN, CĂIEȘTE-TE; căci nu vine din Suedia, ci te așteaptă cufureala, frate. VINE MUÑOZ MARÍN, CĂIEȘTE-TE; căci vine din Via Veneto și din Via Condotti, unde s-a dus să-și povestească viața. VINE MUÑOZ MARÍN, CĂIEȘTE-TE; îngenuchează portoricanule“¹.

Există un evident sentiment anti-american când cineva își propune să transforme în cenușă birourile separatiștilor, o adevărată plagă, unde se tipărește o presă ce înveninează sentimentul filo-american. Sau când se parodiază programele electorale care permit să aducă pe iubitul pământ natal porumbelul păcii și lichidarea naționalismului, a izolaționismului și a ideii de independență și să creeze „cel de al cincizeci și unulea Stat, că de aia suntem și noi americani.“

Romanul, în care limbajul se evidențiază ca un personaj în sine, este un inventar făcut cu un umor plin de intenții ironice al realității din Porto Rico. Cu un inimitabil aplomb și stăpânire a limbii sau „limbă portorică“, se scot în evidență toate aspectele vieții insulare („viața este un lucru fenomenal“).

¹ Idem pp. 151-152. Este o bună analiză a acestui roman, cea făcută de Luca López-Baralt în recenzia publicată în „Sin Nombre“, VIII, 1, Santurce, 1977 (n.a.).

CUPRINS

<i>Prefață</i>	V
<i>Notă bibliografică</i>	IX
INTRODUCERE	3
I. PROBLEME SOCIALE	13
1. INDIANUL ÎN ROMANE	13
A. Problema indigenă	13
B. Delimitarea problemei	15
C. Problema indiană în romane	18
a. Distrugerea comunităților	20
b. Exploatarea	31
c. Mizeria	35
d. Educația și integrarea	38
2. METISUL ÎN ROMANE	48
3. NEGRUL ȘI MULATRUL ÎN ROMANE	52
4. SUPERSTIȚIE, SINCRETISM ȘI CATOLICISM	73
5. MARILE MIGRAȚII. „CEI CU SPATELE UD”.	86
6. VIOLENȚA	102
II. DILEME ECONOMICE	126
1. INTERVENȚIONISMUL. DEPENDENȚA.	126
2. ROMANELE COMPANIILOR BANANIERE	138
3. ROMANUL MINEI	159
III TEMA POLITICĂ	194
1. CIOCOI ȘI DICTATORI	194
A. Ciocoismul	194
B. Militarismul	198

C. Romanul dictaturii și al dictatorului	205
a) Eliminarea opoziției	210
b) Frauda electorală, continuitatea	213
c) Puterea absolută a cârmuitorului	217
d) Mituirea, corupția, nepotismul	222
e) Servilism și internaționalism	225
f) Lingușire. Servilism. Minciună.	227
g) Mitificare	232
h) Diversiuni. Presa de senzație.	235
i) Singurătatea. Teamă. Sfârșitul.	236
2. CAZUL CANALULUI PANAMA	241
A. Tratatul fatidic	241
B. Relațiile dintre Panama și Statele Unite (1903-1930)	243
C. Panama și noua învoială	246
D. Romanul canalului	250
3. PROBLEMA PORTO RICO	267
A. De la autonomie la E.L.A.	267
B. Statul Liber Asociat	269
C. O nouă dilemă și soluții posibile	272
D. Porto Rico în romanele sale.	279

Lector: ECATERINA ȚARĂLUNGĂ
Tehnoredactor: VASILE CIUCĂ

Tipărit la
Editura și Atelierele Tipografice **METROPOL**

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2025

